

Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка
Національної академії наук України
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

Філологічний дискурс

Збірник наукових праць

Випуск 10

Заснований в 2015 році

Хмельницький – 2020

УДК 81/82(063)
ББК 81/83, 215.1
Ф 54
DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10

Засновники: *Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України;
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія*

Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB №24213-14053 Р від 07.10.2019 р.

ISSN 2411-4146 (друкована версія)

Збірник наукових праць «Філологічний дискурс» включено до Переліку наукових фахових видань України в галузі «Філологічні науки» (наказ Міністерства освіти і науки України № 1328 від 21.12.2015 р.).

Філологічний дискурс: зб. наук. праць. Хмельницький, 2020. Вип. 10. 331 с.

Збірник наукових праць «Філологічний дискурс» містить статті з актуальних проблем літературознавства (українська література, російська література, література слов'янських народів, література зарубіжних країн, порівняльне літературознавство, теорія літератури, фольклористика, журналістика, літературне джерелознавство і текстологія) та мовознавства (українська мова, російська мова, слов'янські мови, германські мови, романські мови, класичні мови, індоєвропейські мови, загальне мовознавство, перекладознавство, порівняльно-історичне і типологічне мовознавство) тощо.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор: *Мацько Віталій, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови і літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.*

Заступник головного редактора: *Тарнашинська Людмила, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу української літератури ХХ століття Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України.*

Відповідальний секретар: *Кришук Валентина, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови і літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.*

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ:

Літературознавчий напрям:

Баботова Любця, доктор філософії, доцент (Пряшів, Словачка Республіка);
Бернадська Ніна, доктор філологічних наук, професор;
Дорош Галина, кандидат філологічних наук, доцент;
Жулинський Микола, дійсний член НАН України, доктор філологічних наук, професор;
Кіраль Сидір, доктор філологічних наук, професор;
Кредаусова Ярміла, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри українистики Пряшівського університету (Пряшів, Словачка Республіка);
Маховська Світлана, кандидат філологічних наук, доцент;
Мейзерська Тетяна, доктор філологічних наук, професор;
Мушинка Микола, доктор філологічних наук, професор, дійсний член НАН України (Пряшів, Словачка Республіка);
Пелешенко Юрій, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник;
Пірошенко Світлана, кандидат філологічних наук, доцент;
Поплавська Наталя, доктор філологічних наук, професор;
Руснак Ірина, доктор філологічних наук, професор;
Словєвська Ірина, кандидат філософських наук, доцент;
Ткачук Микола, доктор філологічних наук, професор.

Мовознавчий напрям:

Бойко Надія, доктор філологічних наук, професор;
Бялик Василь, доктор філологічних наук, професор;
Вільчинська Тетяна, доктор філологічних наук, професор;
Галус Олександр, доктор педагогічних наук, професор;
Карабович Гадей, доктор філологічних наук, доцент кафедри української філології Університету Марії К'юрі-Скłodовської (Люблін, Республіка Польща);
Кушнерик Володимир, доктор філологічних наук, професор;
Марчук Людмила, доктор філологічних наук, професор;
Мельник Руслана, кандидат філологічних наук, доцент;
Руснак Іван, доктор педагогічних наук, професор;
Ткачук Галина, кандидат педагогічних наук, доцент;
Торчинський Михайло, доктор філологічних наук, професор;
Філінюк Валентина, кандидат філологічних наук, доцент;
Христіанінова Раїса, доктор філологічних наук, професор;
Шоробура Інна, доктор педагогічних наук, професор.

Збірник індексується міжнародною наукометричною базою

«Index Copernicus» ICV 2015: 46,34; ICV 2016: 55,28; ICV 2018: 61,62

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
(протокол № 1 від 29 січня 2020 року)*

© Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, 2020

© Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, 2020

© Іпльїнський С.В. (обкладинка), 2020

Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

Philological Discourse

Collection of Scientific Works

Issue 10

Founded in 2015

Khmelnyskyi – 2020

UDC 81/82 (063)
LBC 81/83, 215.1
P 54
DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10

Founders: *Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine;
Khmelnitskyi Humanitarian-Pedagogical Academy*

ISSN 2411-4146 (print)

State Registration Certificate of Printed Massmedia series KB №24213-14053 P of 07.10.2019

Collection of scientific works «Philological Discourse» is included to the List of scientific professional publications of Ukraine in the sphere «Philological sciences» (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 21.12.2015 №1328).

Philological Discourse: Collection of scientific works. Khmelnytskyi, 2020. Issue 10. 331 p.

Collection of scientific works «Philological Discourse» contains the articles on the topical problems of literary criticism (Ukrainian literature, Russian literature, literature of Slavic nations, literature of foreign countries, comparative literary criticism, theory of literature, study of folklore, journalism, literary source studies and text studies) and linguistics (Ukrainian language, Russian language, Slavic languages, Germanic languages, Romanic languages, classical languages, Indo-European languages, general linguistics, translation studies, comparative-historical and typological linguistics) etc.

EDITORIAL BOARD:

Editor in chief: *Matsko Vitalii*, doctor of philology, professor, head of the department of Ukrainian and literature of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy.

Deputy editor in chief: *Tarnashynska Liudmyla*, doctor of philology, professor, senior research associate of the department of Ukrainian literature of the XX century of Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Executive editor: *Kryshchuk Valentyna*, candidate of philology, associate professor, assistant professor of the department of Ukrainian and literature of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy.

MEMBERS OF EDITORIAL COUNCIL:

Field of literary criticism:

Babotova Liubysia, doctor of philosophy, assistant professor (Prešov, Slovak Republic);

Bernadska Nina, doctor of philology, professor;

Dorosh Halyna, candidate of philology, assistant professor;

Zhulynskiy Mykola, academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, doctor of philology, professor;

Kiral Sydir, doctor of philology, professor;

Kredausova Yarmila, candidate of philological sciences, assistant professor, head of the department of Ukrainian studies of University of Prešov (Prešov, Slovak Republic);

Makhovska Svitlana, candidate of philology, assistant professor;

Meizerska Tetiana, doctor of philology, professor;

Mushynka Mykola, doctor of philology, professor, academician of the National Academy of Sciences of Ukraine (Prešov, Slovak Republic);

Peleshenko Yurii, doctor of philology, senior research associate;

Piroshenko Svitlana, candidate of philology, assistant professor;

Poplavska Nataliya, doctor of philology, professor;

Rusnak Iryna, doctor of philology, professor;

Slonievska Iryna, candidate of philosophy, assistant professor;

Tkachuk Mykola, doctor of philology, professor.

Field of linguistics:

Boiko Nadiya, doctor of philology, professor;

Bialyk Vasyl, doctor of philology, professor;

Vilchynska Tetiana, doctor of philology, professor;

Halus Oleksandr, doctor of pedagogics, professor;

Karabovych Tadei, doctor of philology, assistant professor of the department of Ukrainian philology of Maria Curie-Skłodowska University (Lublin, Poland Republic);

Kushneryk Volodymyr, doctor of philology, professor;

Marchuk Liudmyla, doctor of philology, assistant professor;

Melnyk Ruslana, candidate of philology, assistant professor;

Rusnak Ivan, doctor of pedagogics, professor;

Tkachuk Halyna, candidate of pedagogical sciences, assistant professor;

Torchynskiy Mykhailo, doctor of philology, professor;

Filiniuk Valentyna, candidate of philology, assistant professor;

Khrystianinova Raisa, doctor of philology, professor;

Shorobura Inna, doctor of pedagogics, professor.

*The collection carries out indexation of international scientometric base
«Index Copernicus» ICV 2015: 46,34; ICV 2016: 55,28; ICV 2018: 61,62*

*Recommended for publication by the decision of the Scientific Board of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy
(protocol № 1 of January 29, 2020)*

© Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2020

© Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, 2020

© Ilinskiy S.V. (cover), 2020

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Валентина Біляцька <i>Історична пам'ять і конфлікти «пам'яті» у романі у віршах Анатолія Шкуліни «Берест»</i>	10
Юлія Вільчанська, Вікторія Завидович <i>Прелімінарна матриця соуреалістичної парадигми «дитя революції»</i>	19
Надія Гаєвська, Олена Гаєвська <i>Жанрова система малих епічних форм Олеса Гончара</i>	29
Дмитро Дроздовський <i>Дискурс транскультурації в сучасних британських романах: ревізія архетипу Дому</i>	39
Роман Дубровський <i>Від пацифіста до комбатанта: трансформація свідомості героя в умовах війни (за романом «Віхола» Ю. Мушкетика)</i>	51
Ірина Зелененька <i>Лірика дисидентів Василя Стуса й Тараса Мельничука як опозиція тоталітаризму</i>	61
Людмила Каплична <i>Жанрово-стильові особливості моделювання «вічної теми» в ліро-епічних творах О. Гай-Головка</i>	68
Тадей Карабович <i>Збереження міфічних цінностей літератури як гаранту існування духовної парадигми присутності у творчості Віри Вовк</i>	77
Віктор Крупка <i>Концептуалізація земного тяжіння у збірці поезій «Купина неопалима» Ірини Небеленчук</i>	91
Віталій Мацько <i>«Друге крило» шістдесятників як смілива опозиція штучному соціалістичному реалізмові</i>	98
Віталій Мацько, Людмила Каплична <i>Художнє моделювання людини і світу у кризових ситуаціях (за мемуарною повістю О. Гай-Головка «Поєдинок з дияволом»).....</i>	111
Світлана Підопригора <i>«Facebook-роман» О. Шинкаренка «Кагарлик»: наративна специфіка</i>	119
Світлана Пірошенко <i>Інтерпретація трьох законів робототехніки А. Азімова: цикл оповідань «Я, Робот»</i>	131
Олена Полішук, Людмила Павлішена <i>Серія літературних містифікацій Станіслава Лема</i>	142
Олег Рарицький <i>Павло Загребельний у призмі шістдесятницької критики</i>	153
Ірина Слоневська <i>Феномен кроскультурного роману в постколоніальному дискурсі</i>	163

Вікторія Ткаченко *Християнські мотиви у прозовій творчості Ганни Барвінок*..... 172

Галина Циц, Віталій Мацько *Сукупність концептів художнього дискурсу безґрунтя в українській та польській еміграційній літературі*..... 180

МОВОЗНАВСТВО

Олеся Барташук, Алла Ніколаєва *Сакральна лексика в поезіях Галини Ісаєнко*..... 195

Інна Волянюк *Мовна метафора та її функції у поетичних творах Івана Гнатюка*..... 204

Людмила Воротняк *Гендерні особливості англомовної Інтернет-комунікації*..... 212

Оксана Гандабура *Неологізми соціальних медіа в сучасній англійській мові соціальних мереж: на матеріалі Twitter та Facebook*..... 219

Інна Завальнюк *Другорядні члени речення як поширювачі структурної основи речення: критерії та прийоми розмежування неморфологізованих форм*..... 228

Людмила Закреницька *Макроструктура англомовних фахових текстів сфери освіти*..... 239

Руслана Мельник *Статистичні методи в лексико-семантичних дослідженнях (на матеріалі ЛСГ прикметників зі значенням «старанний, працьовитий»)*..... 250

Тетяна Пешкова, Юлія Якимчук *Типи мовленнєвого впливу у діловій німецькомовній кореспонденції та комунікації*..... 261

Тетяна Сукаленко *Дескриптивний аналіз лінгвокультурного типажу з соціальною домінантою «чиновник» у художньому дискурсі*..... 267

Наталія Фаненштель *Семантико-граматичні особливості англійської терміносистеми когнітивної лінгвістики*..... 283

Валентина Філінюк *Сонце як компонент мовного полотна повісті «Небесний змій» Докії Гуменної*..... 297

РЕЦЕНЗІЇ

- Людмила Марчук** Лінгвокультурний простір української нації XIX століття (*Рецензія на монографію: Сукаленко Т. М. Лінгвокультурні типажі в українській художній літературі XIX ст.: [моногр.]. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 676 с.*)..... **307**
- Оксана Приходько** У пошуках онтологічної реальності: британський постпостмодерністський роман (*Рецензія на монографію: Дроздовський Д. І. Проблемно-тематичні комплекси й філософсько-естетичні параметри британського постпостмодерністського роману: [моногр.]. Київ: Саміт-книга, 2020. 448 с.*)..... **314**

CONTENT
LITERARY CRITICISM

Valentina Biliatska <i>Historical Memory and Conflicts of «Memory» in the Novel in Verses of Anatolii Shkulipa «Berest»</i>	10
Yulia Vilchanska, Victoria Zavydovych <i>The Primary Matrix of the Social Realistic Paradigm «Child of Revolution»</i>	19
Nadiya Gayevska, Olena Gayevska <i>Genre's Systems of Little Epic's Forms by Oles Honchar</i>	29
Dmytro Drozdovskyi <i>Discourse of Transculturation in the Contemporary British Novels: Revision of Home as an Archetype</i>	39
Roman Dubrovskiy <i>From Pacifist to Combatant: Transformation of the Consciousness of the Hero in the Conditions of War (According to Novel «Vihola» («Whirlwind») by Yu. Mushketyk)</i>	51
Iryna Zelenenka <i>The Lyrics of Dissidents Vasyl Stus and Taras Melnychuk as Opposition to Totalitarianism</i>	61
Liudmyla Kaplychna <i>Genre-Style Features of Modelling «Eternal-Topic» in Lyric-Epic Works of O. Hai-Holovko</i>	68
Tadei Karabovych <i>Preserving the Mythical Values of Literature as a Guarantor of the Existence of Spiritual Paradigm of Presence in the Works of Vira Vovk</i>	77
Viktor Krupka <i>Conceptualizing Earthly Attraction in Iryna Nebelenchuk's Collection of Poems «Kupyna Neopalyma»</i>	91
Vitalii Matsko <i>The «Second Wing» of the Sixtiers as a Bold Opposition to the Artificial Socialist Realism</i>	98
Vitalii Matsko, Liudmyla Kaplychna <i>Artistic Modeling of a Man and the World in Crisis Situations (by O. Gai-Golovko's Memoir Novel «Fighting with the Devil»)</i>	111
Svitlana Pidopryhora <i>Facebook-Novel by O. Shynkarenko «Kagarlyk»: Narrative Specificity</i>	119
Svitlana Piroshenko <i>Interpretation of the Three Laws of Robotechnics by A. Asimov: the Cycle of Stories «I, Robot»</i>	131
Olena Polishchuk, Liudmyla Pavlishena <i>Series of Literary Mystifications by Stanislaw Lem</i>	142
Oleh Rarytskyi <i>Pavlo Zahrebelnyi in the Prism of Criticism of the Sixtiers</i>	153
Iryna Slonevska <i>The Phenomenon of Cross-Cultural Novel in Postcolonial Discourse</i>	163
Victoriia Tkachenko <i>Christian Motives in Anna Barvinok's Prose Works</i>	172
Halyna Tsyts, Vitalii Matsko <i>Total Concepts of Artistic</i>	

Discourse of Base Absence in Ukrainian and Polish Emigration Literature..... 180

LINGUISTICS

Olesia Bartashuk, Alla Nikolaieva *Sacred Lexis in the Poems of Halyna Isaienko.....* 195

Inna Volanyuk *Language Metaphor and its Functions in the Poetry by Ivan Hnatiuk.....* 204

Liudmyla Vorotniak *Gender Peculiarities of English-Language Internet Communication.....* 212

Oksana Handabura *Social Media Neologisms in Contemporary English of Social Networks: a Case of Facebook and Twitter Language... 219*

Inna Zavalniuk *The Secondary Parts of the Sentence as Extenders of the Sentence Structure Base: Criteria and Means of Differentiating Non-Morphologized Forms.....* 228

Liudmyla Zakrenytska *Macrostructure of English Professional Texts in the Field of Education.....* 239

Ruslana Melnyk *Statistical Techniques in Lexiko-Semantik Research (on the Material of LSG of Adjectives with the Meaning «Diligent, Hard-Working»).....* 250

Tetiana Peshkova, Yulia Yakimchuk *Forms of Speech Influence in the Framework of German Business Correspondence and Conversations.....* 261

Tetiana Sukalenko *The Descriptive Analysis of Linguocultural Type with the Social Dominant «Official» in the Fictional Discourse.....* 267

Nataliia Fanenshtel *Semantic and Grammatical Features of the English Terminology System of Cognitive Linguistics.....* 283

Valentyna Filiniuk *Sun as a Component of the Language Canvas of the Novel «Nebesnyi Zmii» by Dokiia Humenna.....* 297

REVIEWS

Liudmyla Marchuk *Linguocultural Space of the Ukrainian Nation of the Nineteenth Century. [Monograph Review: Sukalenko T. M. Linguocultural Types in Ukrainian Fiction of the 19th Century: [monogr.]. Kyiv: Dmitro Buraho Publishing House, 2018. 676 p.].....* 307

Oksana Prykhodko *In search of Ontological Reality: British Post-Modernist Novel [Monograph Review: Drozdovsky D. I. Problem-Thematic Complexes and Philosophical-Aesthetic Parameters of the British Post-Postmodern Novel: [monogr.]. Kyiv: Summit Book, 2020. 448 p.].....* 314

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2.09

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.01

ВАЛЕНТИНА БІЛЯЦЬКА,

*доктор філологічних наук, професор
(м. Дніпро)*

**Історична пам'ять і конфлікти «пам'яті» у романі у віршах
Анатолія Шкуліпи «Берест»**

У статті порушено проблему історичної пам'яті та конфлікту суспільної й індивідуальної «пам'яті», їх впливу на осмислення подій минулого й особистого вчинку героя в романі у віршах Анатолія Шкуліпи «Берест» (2011). Головним героєм роману є реальна особа, Олексій Берест, уродженець Сумщини, який здійснив героїчний подвиг в роки Другої світової війни – підняв прапор Перемоги над рейхстагом, але був викреслений із списку нагороджених через те, що він українець. Художньо інтерпретуючи біографічні дані про героя, автор відтворив на психологічному рівні наслідки суб'єктивних та історичних факторів, які не можна ні вилучити, ні забути, подав картини пережитого, зв'язки з позатекстовою реальністю й реальним героєм.

Роман у віршах А. Шкуліпи визначено як історично-філософський, він має складну, своєрідну образно-структурну й композиційно-поетичну будову: замість прологу «Історія проростання Берестом», епілогу «Чого не відбереш», п'ять частин, які автор означив блискавками, поділено на вісім, дев'ять підрозділів – вихри, у назвах яких філософські роздуми, мудра й трагічна доля Олексія і його народу.

Ключові слова: *історична пам'ять, індивідуальна пам'ять, роман у віршах, жанр, Олексій Берест.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Кожна нація має власні матриці культурної й історичної пам'яті, що проникають у процес писання та читання, виявляють себе у візуальних виявах, «матеріалізуючись» на рівні тексту, смислу й зберігаються, «помножуються» (Ю. Лотман) за рахунок їх постійного творення. Пам'ять охоплює різні епохи і сфери діяльності народу, проте в

розкритті її естетичного вияву важливе значення відводиться художній літературі. У культурологічному дискурсі поняття «історична пам'ять» корелює з такими поняттями, як «код культури» (М. Лотман), «текст культури» (Я. Фліер), що співмірні з концептами, відображеними в зарубіжних дослідженнях (Я. Ассман, Т. Адорно, П. Нора, М. Хальбвакс, Ю. Шеррер) як «історія пам'яті», «історія місця», «колективна пам'ять», «культура пам'яті». Такими текстами, на наше переконання, є сучасні українські романи у віршах кінця ХХ – початку ХХІ ст., у яких порушено проблеми національної пам'яті, національної ідентичності, нових орієнтирів у просторі людина / світ, з широкою палітрою знакових подій, історичних і культурних типів, внутрішньою образно-структурною й композиційно-поетичною організацією.

Аналіз досліджень і публікацій... Проблематика історичної пам'яті широко артикулюється останніми роками в суспільному дискурсі та історичній науці: в оцінці історичних подій, культурному житті й літературі (науковий дискурс вивчають А. Житеньов, Л. Лавринович, М. Лановик, Ю. Павленко, Л. Сазонова, Т. Тернова та ін.). Механізм історичної пам'яті тяжіє до відтворення та збереження історичного образу, його ціннісно-сміслового змісту, зв'язку минулого із сучасним, що відбувається через деталізацію минувшини (архівні документи, ритуально-обрядова дійсність, спогади очевидців, фотографії тощо). Яскравим прикладом порушених проблем історичної й індивідуальної пам'яті є роман у віршах А. Шкуліпи «Берест». Роман є малодослідженим, маємо згадки переважно в періодиці Чернігівщини (А. Бовсуновська, В. Іващенко, А. Костюченко, З. Цибульченко тощо), де автори намагалися визначити контури багатозначної проблеми та аспекти її художньої інтерпретації.

Формулювання цілей статті... Реалізація мети передбачає дослідити жанрову парадигму роману у віршах А. Шкуліпи «Берест», з'ясувати функції історичної пам'яті та конфліктів суспільної й індивідуальної «пам'яті», їх вплив на осмислення минулого, вияв національної ідентичності, зв'язок з позатекстовою реальністю й реальним героєм.

Виклад основного матеріалу... З історичною достовірністю в романі у віршах «Берест» (2011) розкриває Анатолій Шкуліпа, письменник із Чернігівщини, події в Україні ХХ ст. при тоталітарному режимі та події початку ХХІ ст., Помаранчевої революції, у незалежній уже державі. На прикладі життя простого українця А. Шкуліпа в «Бересті» закликає воскресити в історичній пам'яті народу значимі події Другої світової війни. Текст реалістично демонструє здатність

«зберігати індивідуальний і колективний досвід міжлюдських взаємин і формувати на його підставі уявлення про історію як таку та своє місце в ній» [1, с. 855], розкрити конфлікт «пам'ятей»: буття одного з найславетніших синів України Олексія Береста в тоталітарному суспільстві, пам'ять «як результат взаємодії особистості й соціального середовища» [1, с. 855]. На жаль, правда про ті події й визнання до Олексія Береста прийшли лише за часів незалежності України, посмертно, адже історію вивчали так, як бажали «генсеки».

Роман у віршах названо на честь головного героя, Олексія Береста, звичайного українця, працюючого, чесного, який здійснив героїчний подвиг у роки Другої світової війни – підняв червоний прапор над рейхстагом і прославив тодішню Країну Рад. Друга світова війна для Олексія Береста була як і для мільйонів «європейців, / що згоріли / в її страшному полум'ї» [6, с. 132], одним із тяжких випробувань, яке потрібно було з честю здолати. Проте Сталіну, і не лише йому одному, увесь час, «Україна в носі крутить», не сподобалося, що цей подвиг здійснив українець: «Від героїв-українців / стало моторошно-нудно. / Чим обернеться державі / Безупинний героїзм?...» [6, с. 181].

Вождь усіх народів бажав бачити лише росіянина й грузина. Так і було: слава й визнання отримали Михайло Єгоров й Мілетон Кантарія. Навіть і в незалежній Україні ми не так багато чули про справжнього героя, нашого земляка. Лише в травні 2005-го історичну справедливість було відновлено. Лейтенанту Олексію Бересту (1921–1970 рр.), уродженцю села Горайківка Охтирського району Сумської області, звання Герой України з удостоєнням ордена «Золота Зірка» присвоєно (посмертно) за бойову відвагу у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років, особисту мужність і героїзм, виявлені в Берлінській операції, і встановлення Прапора Перемоги над рейхстагом. Повідомлення про присвоєння звання неоднозначно було сприйнято: спонукало на роздуми, на відновлення справедливості, на написання творів. Старшим нагадати, а молоді розказати про українця-героя в романі у віршах «Берест» А. Шкуліпу надихнуло повідомлення в газеті «Сільські вісті» від 2005 року про вшанування подвигу українця.

А. Шкуліпа – це поет, «надарований почуттям тонкої іронії», «баладного ладу», який «добре «веде» сюжет, не гальмує його надмірними ліричними виливами» [5, с. 239]. Він автор поетичних збірок «Звернення до радості», «Право на взаємність», «Зірки над хрестами», «Релігія кохання», «Отава», вибраного «Навскрізь», драматичної поеми-легенди «І знов являється княжна», роману «Будемо живі», художньо-документальних повістей «У лісі, під озерцем,

або Там, де купається щастя» і «Від Полісся до Алтаю, або Я – українка!», роману у віршах «Берест». Із коментарів автора, до написання роману у віршах його спонукали події Помаранчевої революції, вирування Майдану, які передавалися автору, й замовчувана правда про подвиг земляка. У тексті автор так подав творчі інтенції: «Якби не Майдан / і не жовтогаряче маєво над ним, / хіба Святий Дух / навів би на мене / такий пронизливий прожектор?... / І не заглянув би я у всеосяжні Берестові очі, / не проник ся б його патріотизмом / і безмірною любов'ю до України. / І так би й досі, / як мільйони українців, / не відав, / із чого починається героїзм...» [6, с. 454].

Написати роман у віршах «Берест» А. Шкуліпу спонукала прихована правда про те, що в ніч на 1 травня 1945 р. уродженець Сумщини, лейтенант Олексій Берест разом з Мелітоном Кантарія і Михайлом Єгоровим встановили прапор Перемоги над рейхстагом. Всі троє були представлені командуванням до звання Герой Радянського Союзу, однак Берест був викреслений з нагородного списку: «Він, хто найбільше причетний до слави, / Нині заплутавсь у правді і сам... / Вже не господар і власним думкам – / Важче, аніж у рейхстазі кривавім» [6, с. 468].

Щоб бути переконливішим, автор з історичною достовірністю зображує, як воїни ціною життя відстоювали кожен метр у Берліні, і не лише тому, що багатьох «в атаки виплюнув ГУЛАГ» [6, с. 149], а тому, що були віддані своєму суспільству, вірили у справедливість. Солдати дев'яти дивізій намагалися «увінчати дух солдатської доблесті», відобразити «момент, що зветься історичним» – почепити прапор над рейхстагом. А. Шкуліпа детально описує, як Олексій Берест керував процесом, підставляв свої плечі Мелітону Кантарії і Михайлу Єгорову, щоб вони могли піднятися «Поміж куль і між осколків – / на задимлене горище» [6, с. 168], як усі пробиралися поверхами зруйнованої цитаделі зла і горя. Точний час встановлення прапора озвучив Олексій Берест – 21.50, це стало «історичним моментом» для суспільства й солдата-українця: «– Кров'ю записано... – / Час – як снаряд... / Жаль / душу роздирає.. / Чи таки загубився / той папірець / з історичним записом, / А чи пам'ять нашу / безсвісними вітрами видуло?... / А може / героїчні штурмовики / так широко роти пороззявляли / від захоплення, / що ті вітрища задули... / записане кров'ю глибоко всередину, / аж до п'ят?... / І ніхто й ніде, / коли під Берестом / земля горіла і провалювалася / навіть не обмовився / про свого командира / і їхню / щоякнадійнішу у світі / живу драбину... / Жодним словом!» [6, с. 170]. Жодного слова не було

промовлено на захист людини, яка ризикувала життям і здійснила подвиг – і правда, і пам'ять мовчали. Замість зірки Золотої, його спромоглися нагородити орденом Червоного Прапора та «ярликами». Автор робить висновок, що філософія подвигу завжди ходить по лезу, особливо не до відзнак, якщо людина «з українськими рисами» [6, с. 176].

Для того щоб реальніше й красномовніше відтворити події, А. Шкуліпа передав на психологічному рівні наслідки суб'єктивних та історичних факторів, які не можна ні вилучити, ні забути, подав картини пережитого, зв'язки з позатекстовою реальністю й реальним героєм. Олексій Берест хотів на власні очі переконаватися, як у потойбіччі почуваються псевдогерої, дізнатися, як їм жилося в неправді, коли увесь світ промовляв їхні прізвища, а реальний герой був зневажений лише тому, що був українцем. Олексій хотів пересвідчитися, чи хоч там є правда, псевдогерої потрапили в пекло чи рай. Автор зобразив покарання в пеклі тих, хто замовчував правду, хоча зрозуміло: винні не люди, а система, в якій вони жили. Кантарія і Єгоров щодня варилися у казані, а комбат Неустроев, як на землі, так і в пеклі – постійно в забутті, постійно п'яний.

Біль наскільки спресувався в душі Береста, що й на тому світі «не переставало пекти». Особливо боляче було Олексію: «Надто – що травня, у День Перемоги / Берест і дихати переставав» [6, с. 468]. Стан героя автор передав і відповідним поетичним синтаксисом (часто вжито й трикрапку, виділено жирним шрифтом або курсивом думку) і віршованим розміром: «Роки змінювалися, / а Дев'яте травня / незрушно світає... / Як на паперті... / Берест неймовірно мучився ... / Переживав... / Плакав наодинці, / бо на люди нікуди не хотілося. Наче не було про що розказати. / Та найнестерпніше – / Відповідати на дурне запитання: / – Чому?!...» [6, с. 224]; «Та він же інакше не може / І Берестом зроду б не став / Якби справедливість не множив / І нас нею не прикривав» [6, с. 574].

Перевага у віршованому романі надається ямбу, хорею, але, за висловом автора, у його віршуванні теорія відсутня, використовував різні системи, щоб не був однотипний ритм, щоб за монотонністю не губилася думка, переходив на верлібр: «То ж куди діваються / ямби з хореями?... / – А біс його знає! / Ні в які рамки не влажу, еге?» [6, с. 113].

Жанрове визначення твору А. Шкуліпи – роман у віршах. Варто додати: *історичний*, а якщо бути конкретнішим, то *історично-філософський* роман у віршах. Головний герой Олексій Берест – історична особа, хронотоп подій і діянь його персонажів відповідають

дійсності, багато введено біографічних даних. Роман «Берест», незважаючи на великий обсяг (576 сторінок), було написано дуже швидко, за декілька тижнів (друкувався декілька років), переважно в електричці «Київ–Ніжин». Зі слів автора, було відчуття, що хтось водить його рукою, підказує думки, полемізує, він навіть не встигав дописувати деякі слова.

Роман у віршах А. Шкуліпи має складну, своєрідну будову: замість прологу «Історія проростання Берестом», – п'ять частин, які автор назвав блискавками: «Повишувала доля нас навкіс», «Йоли-пали, генерали!», «Не на медалях тримається світ», «Є чого кричать сичам», «Від смерті і до воскресіння» і замість епілогу «Чого не відбереш». Кожен розділ-блискавку поділено на вісім, дев'ять частин – вихри з назвами, в яких містяться філософські роздуми, народна мудрість, до прикладу: «На тому світі музики нема», «Подумаеш – мокріє чуб», «Злість, наче камінь, не візьмеш у руку», «Не в'яжуться нерви у вузол», «Не заростають злочини травою».

Частини названо *блискавки й вихрі*, бо життя головного героя – це суцільна негода: блискавки, громи, дощі. Але після буйства погоди в природі настає ясний день, буяння. Так і Берест після блискавок знаходив у собі сили продовжувати жити, бути гідним свого роду й звання людини. Недарма ж мав прізвище, що асоціюється із міцним, тривким деревом, яке використовувалося для зміцнення схилів, полезахисних лісових смуг, у будівництві, у токарстві, для виготовлення музичних інструментів: «Дерево берест... / Немов із металу... / Пилка у нього допоки вгризеться, / Попочиргика...» [6, с. 210].

Олексій був таким же міцним і витривалим, як берест, що виростає заввишки до 30 м. і до 1,5 м. в діаметрі, завжди готовий прийти на допомогу близьким і знайомим, був справжнім козаком. У тексті роману неодноразово проводиться зіставлення фізичної й духовної загартованості героя із міцністю дерева, особливо в підрозділі «Філософія тотема»: «Прізвище Берест / і дерево берест... / Вимовиш перше – / уявиться друге... / Більше вузлів, ніж розложистих ліній. / Пляма на чистому неба папері... / Відгук у намертво скрученій тіні...» [6, с. 210].

Після того, як роман було вже написано, А. Шкуліпа вирішив поїхати на батьківщину Олексія Береста, у Горайствівку, щоб дізнатися, чи є хто із рідних, знайомих Героя України, чи були в його житті події, які автор відтворив у тексті. На здивування письменника, майже усі зображені ним події відповідали дійсності. До того ж, усю дорогу їх

супроводжувала погода, відповідно до життя героя: буря, блискавка з дощем переходили в ясний сонячний день. І так декілька разів, тому вирішив так і залишити номінування частин – блискавки, вихрі.

Тема національної ідентичності, історичної та індивідуальної пам'яті як передавання досвіду та відомостей «минулої реальності», проблеми, пов'язані зі сферою любові до малої батьківщини й України, є наскрізними в романі у віршах «Берест». Історична пам'ять, на переконання вчених (Ю. Зерній, М. Козловець, В. Масенка, Л. Нагорної, Н. Яковенко та інших), – це фундамент національної ідентичності, джерело ретрансляції історичного досвіду народу, для якого «відчуття справедливості / загострилося / не пустопорожнім дзвоном, / а голодоморами і війнами, / густо замішаними / на небачених по світах / розрухах і репресіях...» [6, с. 479]. У романі у віршах розкрито проблеми історичної пам'яті, подано цілісну картину минулого свого народу в контексті історичного процесу, а буття головного героя – усвідомлення свого місця і ролі на історичній сцені. Нації, які прагнуть самоствердження, як і українська, характеризуються пасіонарністю, яка «укорінена у їх самобутності, культурі й історії. У кожній державі, нації, місток між минулим і майбутнім визначається саме наявністю історичної пам'яті та історико-культурної перспективи. Втрата історичної пам'яті продукує відчуття меншовартості, безперспективності, духовного дискомфорту як окремої людини, так і цілої нації» [3, с. 482–483].

Тоталітарна влада дбала про втрату історичної пам'яті, насаджувала статус меншовартості, безперспективності українській нації. Минуле в Україні було нерадісним, навіть після війни «людей, немов снопи в'язали» [6, с. 190]. Для Сталіна було головним – чим глибше гуляє тьма у головах, «тим легше стадом мудро керувати» [6, с. 193]. Для нього народ – це пісок, який він просівав через сито. Єдиний, хто його турбував, так це козаки з минулого, дух яких жив в українцях. Вождь утішав себе: Катерина II лише ногами «задригала» – й Запорозька Січ пропала, а йому й дригати не доводиться: «Та поки є хоча б один козак, / Нам треба вороги, а не герої. / У них завжди підступний бачу знак. / Із України я не хочу Трої!» [6, с. 194].

Сталін та інші керівники держави розуміли, що без України не буде Союзу, тому неодноразово повторюються риторичні рефрени: «Без України... / Та що та Вкраїна?!» і в той же час він з ненавистю думає: «Всі, хто справжній українець, / будуть каторги просить» [6, с. 179]: «Ми б ще побачили, де та Вкраїна... / Я по Сибіру б її порозвозив... / Зникнуть амбіції, висохне піна... / Тільки з-під шкіри не зійдуть

морози» [6, с. 184].

М. Козловець зазначив, що специфіка української історичної пам'яті, та і взагалі українського соціуму, полягає в тому, що в ньому «домінує соціальний песимізм. Він простежується в діапазоні, починаючи від історії військових поразок далекого минулого до негараздів в економіці, політиці сучасності» [3, с. 498]. І реальне, й художнє буття героя роману у віршах А. Шкуліпи дуже далеко від песимізму, попри постійні негаразди: забуття після подвигу, тиф, надлюдське психологічне навантаження, заслання через керівників-бюрократів, які виконували наказ «зверху». «От таке радянське правосуддя / за яким ще й зараз / знаходяться шкодувальники...» [6, с. 479]. Після кожного випробування Олексій Берест проходить внутрішній катарсис, а його людські чесноти викликають захоплення, є прикладом для наслідування. Нарешті, коли доля усміхнулася, почав бавитися онуком-тезкою, зробив крок у безсмертя – ціною власного життя рятує дівчинку з-під потягу: «Філософія подвигу завше / По межі нас веде, як по лезу» [6, с. 195].

Висновки... У романі у віршах А. Шкуліпи «Берест» порушено проблеми історичної й індивідуальної пам'яті як своєрідного мірила ідентичності особи, означено аспекти їх художньої інтерпретації, зв'язку з позатекстовою реальністю, розкрито надлюдське психологічне навантаження реального героя. Художньо інтерпретуючи життя велета-трудолюбця, мужнього і чесного козака-українця, автор закликає читачів воскрешати в пам'яті події і вчинки, що відбувалося в національній історії, і тих історичних типів, хто до неї причетний.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бовсуновська А. Я протестую на кожному кроці! Ніжин. *Вісті*. № 37. 2011. С.3–5.
2. Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 15. 2006–2007. С. 855–862.
3. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
4. Масненко В. В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості. *Український історичний журнал*. 2002. № 5. С. 49–62.
5. Марченко М. П. Там, де Утка з Селезнем цілються: історико-краєзнавчий нарис. Ніжин: ФОП Лук'яненко В.В., ТПК «Орхідея», 2015. 616 с.
6. Шкуліпа А. Г. Берест : Роман у віршах. Київ : Рада, 2011. 576 с.

References:

1. Bovsunovs'ka, A. (2011). I protest at every turn! Nizhun. *Visti*. № 37. Pp. 3–5.
2. Zashkil'nyak, L. (2006–2007). Historical memory and historiography as a research field for intellectual history. Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood. Pp. 855–862.
3. Kozlovets', M. A. (2009). *The phenomenon of national identity: the challenges of globalization*. Zhutumur: V-vo ZHDU im. I.Franka. 558 p.
4. Masenko, V.V. (2002). Historical memory as the basis for the formation of national consciousness. *Ukrains'kui istorichnui zhurnal*. № 5. Pp. 49–62.
5. Marchenko, M. P. (2015). Where the Duck and Selezny are kissed: a historical essay. Nizhun: FOP Lukianenko V. V., TPK «Orkhidea». 616 p.
6. Shkulipa, A. G. (2011). *Birch: Novel in poems*. Kyiv : Rada. 576 p.

Summary

Valentina Biliatska

Historical Memory and Conflicts of «Memory» in the Novel in Verses of Anatolii Shkulipa «Berest»

The article deals with the problem of historical memory and the conflict of social and individual «memory», their influence on the understanding of the events of the past and the personal action of the hero in the novel in verses of Anatolii Shkulipa «Berest» (2011). The main character of the novel is a real person, Alexei Berest, a native of Sumy region, who made a heroic feat during the Second World War - raised the Victory Flag over the Reichstag but was removed from the list of awarded because he was Ukrainian. Artistically interpreting biographical data about the hero, the author reproduced on the psychological level the consequences of subjective and historical factors that can neither be removed nor forgotten, he presented pictures of the experience, connections with extra-textual reality and the real hero.

The study defines A. Shkulipa's novel in verses as historical and philosophical novel that has a complicated, peculiar figurative and structural and compositional poetic structure: instead of the prologue has it «The History of the Sprouting with the Breat», as the epilogue there is «The One You Can't Take It». Five parts which are described by the writer as «lightnings», are divided into eight, nine divisions - whirlwinds, whose names include philosophical reflections, the wise and tragic fate of the people of Alexei and his people.

Key words: *historical memory, individual memory, novel in verses, genre, Alexei Berest.*

Дата надходження статті: «08» жовтня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «20» листопада 2019 р.

УДК 821.161.2.02:036.1

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.02

ЮЛІЯ ВІЛЬЧАНСЬКА,
кандидат філологічних наук
(м. Хмельницький);
ВІКТОРІЯ ЗАВИДОВИЧ,
викладач
(м. Хмельницький)

Прелімінарна матриця соцреалістичної парадигми «дитя революції»

Досліджується питання соціального вигнання дитини (сирітства / безпритульності) в його онтологічному значенні. Розглядається особливості формування виокремленої парадигми «дитя революції». Образ знедоленої дитини – інтерпретується, як перше втілення даної парадигми в літературі. Прослідковується специфіка формування парадигми «дитя революції», та вплив на це явище суспільно-історичних потрясінь. Вивчається прелімінарна кризова передісторія дитячої особистості в умовах революції як соціальної травми. Смерть дитини, піднесеної спільною справою (або захопленою новою державною ідеєю), інтерпретується як транзитивний образ європейської повоєнної літератури нового часу.

Ключові слова: «дитя революції», соцреалізм, ідеологія, революція, дитина-сирота, В. Гюго, Е. Багрицький, Велика Французька революція.

Постановка проблеми в загальному вигляді...Соціальне зло в образі злиднів, виснажлива дитяча праця, безпритульність дитини на тлі світу дорослих – це ті провідні теми літератури ХІХ ст., що відтворюють всесвіт маленького героя-невдахи. Літературний образ дитини-сироти стає одним із найбільш поширених під впливом соціальних зрушень Великої французької революції і постає як тема знедолених саме в європейській літературі ХІХ ст. Автори, які зверталися до теми знедоленого дитинства, чимраз наполегливіше підкреслюють світоглядну й соціальну проблематику сирітства, визначену новою історичною добою та її основними конфліктами. Класичними зразками в цьому значенні постають тексти Ч. Діккенса «Олівер Твіст» (1838 р.), А. Доде «Малюк» (1868 р.), Г. Мало «Без сім'ї» (1878 р.), Ж. Валлеса «Дитинство» (1878 р.), Ф. Достоевського «Неточка

Незванова» (1849 р.) і «Хлопчик у Христа на ялинці» (1876 р.), Д. Григоровича «Гутаперчевий хлопчик» (1883 р.), М. Твена «Том Соєр і Гекльберрі Фінн» (1884 р.), В. Короленка «Діти підземелля» (1885 р.) та ряд ін.

Аналіз досліджень і публікацій... Літературну інтерпретацію теми сирітського дитинства розглядали О. Січкара [11, с. 259–261], О. Бухіна [3, с. 374–397], американська дослідниця в галузі психології Керол Пірсон, зокрема, ідентифікує так званий архетип сироти: «Архетип сироти в кожному з нас пробуджується через усі такі життєві ситуації, коли дитина всередині нас відчуває себе залишеною, покинутою, зраженою, забутою чи розчарованою» [13, с. 83]. Знаходимо міркування про цей міфологічний архетип у американської письменниці Террі Уїндлінг: «Герой-сирота є не лише уявним образом, що зустрічається часто-густо, це радше міфологічний архетип, що бере початок у найдавніших історіях нашого світу. Цей архетип включає в себе не тільки тих героїв, які в буквальному сенсі стали сиротами після смерті обох батьків, а й тих дітей, які були вигнані, залишені, загублені, позбавлені спадщини злими названими батьками, виховані в чарівному полоні, вирощені дикими тваринами» (див.: [14]). Згадана проблема висвітлюється також у ряді інших наукових розвідок.

Формулювання цілей статті... *Мета статті* – проаналізувати основні екзистенційні принципи формування парадигми «дитя революції» у знакових літературних прикладах.

Виклад основного матеріалу... Аналізуючи літературні образи XIX ст., О. Бухіна зауважує: «Образ сироти ідеально «вбирає» в себе життєві цінності й уявлення про добро та зло. Навіть на обмеженій кількості прикладів легко переконатися, наскільки різниться сприйняття «доброго» сироти в різних країнах, насамперед, у плані активності або пасивності життєвої позиції, необхідності моральних змін. Не менш різоче відрізняються очікування соціуму, що обіцяють «гідкому каченяті» урочисту перемогу або гірку поразку» [3, с. 397]. Осібно відзначимо тему сирітства у творчості Т. Шевченка найбільш виразна вона в таких його віршах, як «Тяжко-важко в світі жити» (1838 р.), «Мені тринадцятий минало...» (1847 р.), «Ой умер старий батько» (1848 р.). Відзначимо, що вже в першому із вищезазначених поетичних текстів звучить мотив самогубства:

Тяжко-важко в світі жити
Сироті без роду,
Нема куди прихилиться –
Хоч з гори та в воду.

Утопився б молоденький,
Щоб не нудить світом,
Утопився б – тяжко жити,
А нема де дітись [12, с. 82–83].

Проте ліричний герой замість цього обирає чужину, яку фактично читач може інтерпретувати, як те ж саме самогубство:

Шукав долі в чужім полі
Та там і загинув.
Умираючи, дивився,
Де сонечко сяє.
Тяжко-важко умирати
У чужому краю... [12, с. 82–83].

Образи емоційного та екзистенційного станів сироти з'являються в європейській літературі ХІХ ст. унаслідок історичної кризи, спровокованої Великою французькою революцією. Зразковим прикладом тут постає літературна спадщина В. Гюго, яка має непроминущу гуманістичну значущість, зокрема завдяки тому, що закликає до людського милосердя і співчуття. Величезний літературний і громадянський авторитет В. Гюго у його сучасників передбачав і наслідування відкритих письменником тем.

За радянських часів дослідники творчості В. Гюго, з посиланням на літературні авторитети, подавали його читачам в особливому статусі: як геніального співця та натхненника французьких революційних рухів ХІХ ст. Справді, революційні мотиви захоплювали В. Гюго, не байдужого до історичних подій свого часу. Проте ці події цікавили поета не самі по собі, а передусім як фактор, що руйнує людську долю. Так, Н. Гукасян, з посиланням на біографів В. Гюго, відзначає, що письменник був частим відвідувачем робітничих кварталів, переймався гірким життям їх мешканців (див.: [5]). З його спостережень над життям паризьких гаменів виник один із найяскравіших дитячих образів художника – образ Гавроша, що, за словами Н. Гукасян, «підкупує своєю дитячою наївністю, запальною іронією, веселістю, нахабністю, серцем, здатним відгукнутись на будь-яке людське горе» [там само].

Діти в романах В. Гюго – це переважно втілення образу дитячої безпритульності. Героїчна смерть хлопчика «на барикадах» стала одним із символів Великої французької революції. Трагізм смерті Гавроша жахливий тим, що, по-перше, це смерть підлітка, життя якого тільки почалось, по-друге, це неусвідомлена смерть дитини, яка не

здатна, через свій юний вік й власний життєвий досвід, адекватно виважити небезпечність ситуації, в якій вона опиняється, і, по-третє, момент небезпеки і власної загибелі Гаврош сприймає як гру.

Образ Гавроша слушно конотує зі спостереженнями Т. Лопушан, яка вже на прикладах української літератури в аспекті антропологічної парадигми «ініціація» розглядає проблеми, пов'язані з дитячими трагедіями. Дослідниця зауважує, що «проблеми входження дитини, як людської особистості, в контекст суспільного буття з його віками виробленою системою моральних і культурних цінностей» супроводжується «ритуалом ініціацій, що належить до великої групи обрядів переходу, метою яких було – дати можливість індивіду перейти від однієї соціальної позиції до іншої. Саме таким чином відбувається входження дитини у світ дорослих цінностей» [8, с. 2]. Питання соціального вигнання дитини (сирітства / безпритульності) в онтологічному значенні може бути розглянуте як один із рушійних факторів формування виокремленої тут парадигми «дитя революції». Нова світоглядна ситуація дозволяє по-новому інтепретувати цю позицію. Образ знедоленого Гавроша – перше втілення й парадигми «дитя революції» в літературі. Революційна ідея інтерпретує дитину-янгота як дитину-воїна, тим самим спрощує образ дитини, не спроможна пояснити її онтологічний статус.

Тематичну рамку «доля дитини в умовах воєнного часу» (див.: [4]) в різних сюжетних аспектах продовжували заповнювати поети та письменники радянської літератури. Насамперед сюди входять такі класичні зразки, як роман М. Островського «Як гартувалася сталь» (1932 р.), твори А. Гайдара «Мальчиш-Кібальчиш» (1933 р.), «Тимур та його команда» (1940 р.), роман О. Фадеева «Молода гвардія» (1946 р.), повість В. Катаєва «Син полку» (1944 р.) та ін. Таким чином, у радянській літературі першої пол. ХХ ст. парадигма «дитя революції» активно втілюються в нових героях – юних революціонерах.

Так, у романі М. Островського «Як гартувалася сталь» головний герой Павка Корчагін на початку твору постає «чорноглазим в серенькій рубашке и синих штанах с заплатами на коленях» [9, с. 12], якому, підкреслюється у книзі, «по Закону Божию поп всегда ставил пять. Все тропари, Новый и Ветхий завет знал он назубок; твердо знал, в какой день что произведено Богом» [9, с. 13]. Однак через конфлікт з учителем Павлушу виганяють зі школи, і починається період складного становлення особистості майбутнього героя революції, «сталь починає загартовуватись», з віруючого хлопчика Корчагін перетворюється на молодого комуніста. Настанову Павка Корчагін отримує від

більшовицького товариша, матроса Федіра Жухрая:

«Я, братишка, в детстве тоже был вроде тебя, – говорил он. – Не знал, куда силенки девать, выпирала из меня наружу непокорная натура. Жил в бедности <...>. Я тебе, братишка, расскажу про настоящую дорогу, потому что знаю: будет из тебя толк. Тихоньких да примазанных не терплю. Теперь на всей земле пожар начался. Восстали рабы и старую жизнь должны пустить на дно. Но для этого нужна братва отважная, не маменькины сынки, а народ крепкой породы, который перед дракой не лезет в щели, как таракан от света, а бьет без пощады» [9, с. 77–78].

Так започатковується образ «дитини революції» в радянській класиці. Одночасно з романом М. Островського в радянській літературі з'являється ще один приклад «дитини революції» (у сучасній рецепції безмірно трагічний): дівчинка-піонерка Валентина з поеми радянського поета Е. Багрицького «Смерть піонерки» (1932). За радянських часів «Валя-Валентина» десятиліттями входила до обов'язкової шкільної програми, текст вчили напам'ять, він звучав у кінострічках (фільм «Дика собака Дінго», 1962 р.). За сюжетом ця дівчинка, яка помирає в лікарні, незважаючи на благання матері одягнути рятівний хрестик, героїчно опирається материнському благанню до смерті, марячи звуками піонерського горну та мрією здійснити червоний прапор на флагштоці:

В прозелень лужайки
Капли как польют!
Валя в синей майке
Отдает салют.
Тихо подымается,
Призрачно-легка,
Над больничной койкой
Детская рука.
«Я всегда готова!» –
Слышится окрест.
На плетеный коврик
Упадает крест.
И потом бессильная
Валится рука
В пухлые подушки,
В мякоть тюфяка [1, с. 18].

Піонерка Валентина – це «радянський Гаврош», але якщо Гаврош

помирає на реальній барикаді, то для Валентини «барикадою» стає лікарняне ліжко та материнські сльози.

У статті А. Бойчук про латентний атеїзм дитячої літератури радянського часу підкреслюється, що «партійна стратегія соціалістичного реалізму активно й жорстко проводила свою виховну практику: починаючи від літератури для дітей, яка потерпала <...> від селекції потрібних дитині тем, мотивів, образів. Така дитяча література втрачала не лише свою креативну самобутність, але й мислячого адресата. Вона ставала потужним інструментом тотальної ідеологізації суспільства, її світоглядною програмою було очищення свідомості юного покоління від віри в Бога» [2, с. 70].

Гаврош безпритульний, він сирота, і його участь у революції зумовлена відсутністю даху над головою, але ж Валентина свідомо відмовляється від хреста (відповідно – Христа) заради своїх побратимів-піонерів, її бажанням стає підтримання революційного духу в інших однолітках (однодумцях). Образ цієї дівчинки рішуче пропагує атеїзм, формує необхідний новій владі ідеологічний світогляд. Статус «дитини революції» в цьому прикладі демонструє «інший» екзистенційний стан: 1) духовне сирітство 2) жага смерті заради ідеї. За таких умов слова з поеми сприймаються як грандіозне і жахливе жертвоприношення, як висновують тепер О. Лекманов та М. Свердлов (див.: [7]), слова являють «чорну формулу» (визначення О. Лекманова), відповідно до якої мають померти якомога більше людей, щоб усю землю напоїти кров'ю заради нового життя:

Чтоб земля суровая
Кровью истекла,
Чтобы юность новая
Из костей взошла [1, с. 19].

За висновком О. Лекманова і М. Свердлова, «мова йде про заклик «непримусово принести своє тіло в жертву революційної стихії. <...> Оновлення життя потребує все нових смертей; його чудодійний ресурс – та енергія, яка народжується з принесення дівчинкою Валею себе у жертву» [7]. Героїзація трагедії піонерки (смерть від хвороби) практично підноситься на один щабель із героїчною загибеллю, акцент робиться не на обставинах, що спричиняють смерть, а на характері самої людини, на її виборі в даній ситуації.

Гаврош стрибає поміж мерців, витанцьовує, показує довгого носа своїм ворогам; Валентина, помираючи, розчиняється у думках про звуки піонерського горну. Жоден із них, унаслідок своїх вікових

особливостей, не думає про смерть, тобто не можна вважати їхні фінальні «героїчні» вчинки свідомими. «Дитина, – як констатує філософ В. Зеньковський, – насправді, не володіє своєю активністю і тому, за спільним загальнолюдським переконанням, не відповідає за неї ні перед людьми, ні перед Богом. «Невинність» дитячої душі виражає те, що діти у своїй емпіричній особистості не є справжніми суб'єктами свого життя, їх свідомість не збентежена ще моральною самоперевіркою; лише в почуттях сорому і совісті, як у почуттях, що сходять своїм корінням до неемпіричної сторони душі, – закладаються перші емпіричні основи самооцінки, перші зачатки віднесення своїх «вчинків» саме до емпіричності власної особистості» [6, с. 343]. Суголосна думка сучасного британського дослідника Дж. Севіджа: «Тільки юність легко розлучається з життям. Вона ще не пов'язана із земним існуванням тисячами тих ниток, якими ми пов'язані з громадянським буттям. Юність ще не навчилася економно витратити час життя. Вона піднімається на гору і не бачить, який короткий наступний спуск. Жага пригод робить юність завзятою, і вона йде в бій із задоволенням і безпечністю» [10, с. 44].

Героїчні діти згаданих творів прочитуються в аспекті тематичної парадигми «дитя революції». Кожен із них виконує свою ідеологічну функцію, яка є транзитивною моделлю розглянутої нами парадигми. За словами В. Зеньковського, «недоросток унаслідок свого статусу дитини сприймає свої вчинки, свою діяльність як свого роду гру, ніби вживається в роль, не усвідомлюючи ситуації до кінця, психіка дитини не здатна усвідомлювати наслідки своїх дій, а тільки грає щиро, відчайдушно, старанно, натхненно, із запалом, оскільки не може зрозуміти жаху можливої перспективи смерті» [6, с. 54].

Дж. Севідж привертає увагу до цікавого соціологічного опитування столітньої давнини, здійсненого групою молодих учених, які сховали свої імена під псевдонімом Агатон. Опитування проводилось серед молодих людей віком від 18-ти до 25-ти років. Як вважає дослідник, це була «одна з багатьох спроб у передвоєнний період (на поч. ХХ ст.) створити в Європі нові молодіжні рухи» [10, с. 44]. Результати опитування були опубліковані у Парижі напередодні Першої світової війни у форматі книги-брошури «Молодь сьогодення (Agathon) / »Les jeunes gens d'aujourd'hui» (1913 р.). Згідно із результатами опитування, тогочасне нове покоління відрізнялось від попередніх такими характерними рисами: «смак до дії», «патріотична віра», «католицьке відродження», «політичний реалізм» [10, с. 43–44, 176]. «До цього часу, – за словами дослідника, – юність була країною, керованою дорослими,

– тепер підопічні вимагали права голосу. В трактаті Агатона позбавлена прав юність як така була зведена в статус релігії. <...> Результати дослідження показали ідейну готовність тодішньої французької молоді до війни і до революції» [10, с. 176].

Висновки... Як бачимо, за умов ідеологічної активності трагізм дитячого стану полягає в тому, що захоплена любов'ю до ідеї дитина здатна піти на смерть – це можна трактувати як неусвідомлене самогубство. Аналіз екзистенційних підвалин юнацької поведінки у розглянутих літературних прикладах підтверджує висновок В. Зеньковського: «Дитяча ірраціональність – зворотний бік того, що в дитячій душі домінує емоційна сфера: інтелект і воля займають друге, суто службове місце, справжній центр особистості лежить глибше них» [6, с. 345–346].

Отже, парадигма «дитя революції», що виникла у Франції під впливом суспільно-історичних потрясінь, виявляється плідною для наступного аналізу як перша (прелімінарна) кризова передісторія особистості. Кожен персонаж втілює різні акценти трагедії революції як соціальної травми, але, хоча Гаврош гине на барикадах, Валентина помирає на лікарняному ліжку, в обох випадках ми бачимо спільне: смерть дитини постає основним екзистенційним фактом парадигми «дитя революції». Таким чином, смерть дитини, піднесеної спільною справою (або захопленою новою державною ідеєю), може інтерпретуватися як транзитивний образ європейської повоєнної літератури нового часу.

Список використаних джерел і літератури:

1. Багрицкий Э. Смерть пионерки. Москва : Молодая гвардия, 1961. 32 с.
2. Бойчук А. Латентний атеїзм дитячої літератури радянського часу. *Питання літературознавства*. 2015. Вип. 92. С. 61–77. URL: https://www.researchgate.net/publication/324561921_Latentnij_ateizm_di_tasoi_literaturi_radanskogo_casu (дата звернення 11.01.2020)
3. Бухина О. Чего может добиться гадкий утенок: психологический портрет сироты в детской литературе. *Конструируя детское. Филология, история, антропология* / под ред. М. Р. Балиной, В. Г. Безрогова, С. Г. Маслинской. Москва, Санкт-Петербург : Азимут, Нестор-История, 2011. С. 374–397.
4. Головій О. Дитина у воєнних умовах на сторінках української літератури (оповідання І. Багряного «Пацан» та повість Гр. Тютюнника «Климко»). *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство* : міжвуз. зб. наук. ст. 2009. Вип. 21. С. 360–372.
5. Гукасян Н. Тема детства во французкой литературной традиции и творчестве В. Гюго. *Вопр. филологии*. Ереван :

- Лингва, 2003. Вып. 1. URL: <http://19v-euro-lit.niv.ru/19v-euro-lit/articles-fra/gukasyan-tema-detstva-guugo.htm> (дата звернення 05.01.2020)
6. Зеньковский В. Психология детства. Лейпциг : Сотрудник, 1924. 348 с. URL: <http://www.хра-spb.ru/libr/Zenkovskij/psihologiya-detstva-1924-1.html> (дата звернення 03.01.2020)
7. Лекманов О., Свердлов М. Для кого умерла Валентина? *Новый мир*. 2017. № 6. URL: http://www.nm1925.ru/Archive/Journal6_2017_6/Content/Publication6_6654/Default.aspx (дата звернення 03.01.2020)
8. Лопушан Т. Особливості розкриття проблеми ініціації дитини в українській новелістиці порубіжжя XIX–XX століть. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство* : міжвуз. зб. наук. ст. 2009. Вип. 21. С. 149–156.
9. Островский Н. Как закалялась сталь. Киев : Веселка, 1986. 348 с.
10. Севидж Дж. Тинейджеры. Зарождение молодежной культуры: 1875–1945. Москва. Белое яблоко, 2017. 630 с.
11. Січкарь О. Проблема сирітства в українській літературі для дітей і про дітей кінця XIX – початку XX століття. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. пр. /відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород, 2011. Вип. 15. С. 259–261.
12. Шевченко Т. Збір. Творів : у 6 т. Київ, 2003. Т. 1. 784 с.
13. Pearson C. Awakening the Heroes Within. Twelve Archetypes to Help Us Find Ourselves and Transform Our World. N.Y.: HarperOne, 1991. 352 p.
14. Windling T. Lost and Found: The Orphaned Hero in Myth, Folklore, and Fantasy. URL: <https://www.terriwindling.com/folklore/orphaned-hero.html> (дата звернення 05.01.2020)

References:

1. Bagryczkuj`j Э. (1961). Smert` py`onerkuj`. [Pioneer Death]. Moskva : Molodayagvarduj`ya, 1961. 32 s. [in Russian]
2. Bojchuk A. (2015). Latentny`j ateyizm dy`tyachoyi literaturuj` radyans`kogo chasu. Py`tannya literaturoznavstva. [Latent atheism of Soviet-era children's literature. Questions of Literary Studies]. 2015. Vy`p. 92. S. 61–77. URL: https://www.researchgate.net/publication/324561921_Latentnij_ateizm_ditac_oi_literaturi_radanskogo_casu (data zvernennya 11.01.2020). [in Ukrainian]
3. Vuxu`na O. Chego mozhet doby`t`sya gadkuj`j utenok: psy`xology`cheskuj`j portret sy`roty v detskoj ly`terature. Konstruj`ruya detskoe. Fy`lology`ya, y`story`ya, antropology`ya /pod red. M. R. Baly`noj, V. G. Bezrogoва, S. G. Masly`nskoj. Moskva, Sankt-Peterburg : Azy`mut, Nestor-Y`story`ya, 2011. S. 374–397.
4. Golovij O. Dy`ty`na u voyenny`x umovax na storinkax ukrayins`koyi literaturuj` (opovidannya I. Bagryanogo «Paczan» ta povist` Gr. Tyutyunny`ka «Kly`mko»). Aktual`ni problemy` slov`yans`koyi filologiyi. Seriya: Lingvisty`ka i literaturoznavstvo : mizhvuz. zb. nauk. st. 2009. Vy`p. 21. S. 360–372.

5. Gukasyan N. Tema detstva vo francuzskoj ly`teraturnoj trady`cy`y` y` tvorchestve V. Gyugo. Vopr. fy`lology`y`. Erevan : Ly`ngva, 2003. Выр. 1. URL: <http://19v-euro-lit.niv.ru/19v-euro-lit/articles-fra/gukasyan-tema-detstva-gyugo.htm> (data zvernennyya 05.01.2020)
6. Zen`kovsky`j V. Psy`xology`ya detstva. Lejpcy`g : Sotrudny`k, 1924. 348 s. URL: <http://www.xpa-spb.ru/libr/Zenkovskij/psihologiya-detstva-1924-1.html> (data zvernennyya 03.01.2020)
7. Lekmanov O., Sverdlov M. Dlya kogo umerla Valenty`na? Новы́й му`р. 2017. # 6. URL: http://www.nm1925.ru/Archive/Journal6_2017_6/Content/Publication6_6654/Default.aspx (data zvernennyya 03.01.2020)
8. Lopushan T. Osobly`vosti rozkry`ttya problemy` iniciaciyi dy`ty`ny` v ukrayins`kij novelisty`ci porubizhzhya XIX–XX stolit`. Aktual`ni problemy` slovyans`koyi filologiyi. Seriya: Lingvisty`ka i literaturoznavstvo : mizhvuz. zb. nauk. st. 2009. Vy`p. 21. S. 149–156.
9. Ostrovsky`j N. Kak zakalyalas` stal`. Ky`ev : Veselka, 1986. 348 s.
10. Sevy`dzh Dzh. Ty`nejdzhery. Zarozhdeny`e molodezhnoj kul`tury: 1875–1945. Moskva. Beloe yabloko, 2017. 630 s.
11. Sichkar O. Problema sy`ritstva v ukrayins`kij literaturi dlya ditej i pro ditej kincyа XIX – pochatku XX stolittya. Suchasni problemy` movoznavstva ta literaturoznavstva : zb. nauk. pr. /vidp. red. I. V. Sabadosh. Uzhgorod, 2011. Vy`p. 15. S. 259–261.
12. Shevchenko T. Zibr. Tvoriv : u 6 t. Ky`yiv, 2003. T. 1. 784 s.
13. Pearson C. Awakening the Heroes Within. Twelve Archetypes to Help Us Find Ourselves and Transform Our World. N.Y.: HarperOne, 1991. 352 p.
14. Windling T. Lost and Found: The Orphaned Hero in Myth, Folklore, and Fantasy. URL: <https://www.terriwindling.com/folklore/orphaned-hero.html> (data zvernennyya 05.01.2020)

Summary

Yulia Vilchanska, Victoria Zavydovych

The Primary Matrix of the Social Realistic Paradigm «Child of Revolution»

This article discovers the question of social exile of a child (orphanage / homelessness) in its ontological meaning. The peculiarities of formation of the isolated paradigm «child of revolution» are considered. In addition, it considers the peculiarities of formation of divided paradigm «child of revolution». The status of «child of the revolution» demonstrates a «different» existential position: 1) spiritual orphanage; 2) the thirst for death for the sake of the idea. It is determined that, due to conditions of ideological activity, the child in a passionate love to the idea is capable to go to death; the last can be explained as unconscious suicide. The existential foundations of youthful behavior are analyzed in the prominent literary examples: V. Hugo's homeless teenager Gavrosh, M. Ostrovskyi's young revolutionary Pavlo Korchagin, and E. Bagrytskyi's pioneer girl Valentyna. The question arises about children's irrationality and the causes of tragedy of the

child's condition. Also in this article, such questions are traced: the specificity of the formation of the paradigm «child of the revolution», and the impact of social and historical upheavals on this phenomenon. Besides, the primary prehistory crisis of child's personality in conditions of revolution that can be seen as social trauma are being studied. The main existential factors of the paradigm «child of revolution» are analyzed. The death of a child brought up by a common cause (or captured by a new state idea) is interpreted as a transitive image of modern European postwar literature.

Key words: «child of revolution», social realism, ideology, revolution, The French Revolution, orphan, V. Hugo, M. Ostrovskyi, E. Bagrytskyi.

Дата надходження статті: «12» грудня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «22» січня 2020 р.

УДК 821.161.2'82-32:82-4

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.03

НАДІЯ ГАЄВСЬКА,

*кандидат філологічних наук, професор
(м. Київ);*

ОЛЕНА ГАЄВСЬКА,

*кандидат філологічних наук, доцент
(м. Київ)*

Жанрова система малих епічних форм Олесья Гончара

У статті розглядаються особливості малих епічних форм у доробку О. Гончара. З'ясовується специфіка жанрової природи малої прози письменника, розкриваються тематичні, стильові, образні особливості показових для творчості митця новел та оповідань, аналізуються зображально-виражальні засоби (портрет, пейзаж, деталізація, наративні форми тощо). Окрему увагу приділено особливостям малих форм публіцистики О. Гончара, зокрема жанру нарису. Акцентовано на проблемних питаннях теорії художніх та публіцистичних жанрів. Доведено, що особливості жанротворення й трансформації жанрової структури малих епічних форм у доробку О. Гончара обумовлювалися появою нових тем, які актуалізували національні, соціальні, морально-етичні, естетичні проблеми суспільства, що вимагали адекватної форми та засобів художнього втілення. Встановлено, що О. Гончар у малій прозі притримувався принципів реалізму, романтизму, психологізму, документалізму й

орієнтувався на традиції письменства кінця XIX – початку XX ст. зі своєрідною оповідністю і, водночас, входив у річище європейської і світової літератур із властивим їм нарративним експериментуванням.

Ключові слова: жанр, новела, оповідання, нарис, проза, публіцистика.

Постановка проблеми в загальному вигляді... В історії естетичної думки жанр завжди привертав увагу вчених від початку його існування. Найвідоміші роздуми про жанр, як зазначають вчені, це «Поетика» давньогрецького філософа Аристотеля, присвячена трагедії, а також «Наука поезії» давньоримського поета Горация, присвячена сатирі. Оновлення жанрової системи в Європі починається в епоху пізнього середньовіччя і Ренесансу в XI–XVI ст. У добу Ренесансу, коли література перебудовувала середньовічну ієрархію жанрів, розпочався процес відродження і збагачення аристотелівської жанрово-родової традиції. Про категорію жанру йдеться в дослідженні Е. Фавлера «Літературні роди. Вступ до теорії жанрів і видів» [6]. Ця книга цінна тим, що у ній представлено дуже детальний аналіз різних популярних у літературознавстві жанрових концепцій, дано їм критичну оцінку. Е. Фавлер використовує те раціональне, що було висловлено і запропоновано Кроче, Гіршем, Уеллеком і Уорреном, Коулі, Тиняновим і багатьма іншими вченими у своїй власній концепції. «Літературні роди. Вступ до теорії жанрів і видів» є справді антологією жанрової критики й одночасно концептуальною працею з теорії жанрів англійської літератури, але може бути присутньою і для інших літератур, в тому числі й для української. Проблема жанру, жанрової динаміки української літератури сьогодні ще не отримала у вітчизняному літературознавстві системного висвітлення, потреба якого зумовлена не тільки необхідністю перепрочитання класичної спадщини, але і її інтерпретації у контексті новітніх методологічних стратегій. З огляду на означені причини особливого значення набуває питання аналізу вітчизняних і зарубіжних джерел, присвячених проблемам генології. Чимало досліджень зроблено у цій сфері європейським літературознавством, в якому пріоритети віддаються позиціям представників російського формалізму, структурно-семіотичної школи, герменевтичного аналізу і працям Е. Фавлера, М. Бахтіна та ін. Думки М. Бахтіна про жанротворчу роль хронотопу, що розглядається у площині часопросторової динаміки й обумовлюється родовою природою твору, дає змогу по-новому подивитися на вивчення

поетики художніх творів, відмінних за жанровою специфікою. Як стверджує вчений, категорія жанру належить до розряду універсальних літературознавчих категорій, які дозволяють в історичному часі й просторі спостерігати за літературним процесом, вибудовувати, формулювати й оцінювати історію письменства на певному етапі. 1950–1960-ті рр. були позначені зниженням уваги до жанрової теорії, проте в наступному десятилітті зріс інтерес до цієї проблеми, а в останні роки ХХ століття виникли жваві дискусії.

Розвиток малих епічних формі, окреслення поняття «малої» форми й вивчення тих жанрів, що її репрезентують донині залишається предметом дискусійного обговорення літературознавців. Серед епічних творів літературознавці традиційно розрізняють малі (новела, оповідання), середні (повість) і великі (роман) форми. Ще І. Франко в своїх теоретико-літературних працях визначав жанрові особливості малої прози, зокрема новели: сконцентрованість матеріалу, компактність композиції, сюжет будується навколо одного моменту життя, такого, що зосереджував би в собі ознаки і прикмети доби: «цілий світ у краплі води». Він вперше наголосив на рухові української малої прози від розлогої описовості до стислої оповідності, від епічності до ліричності, від зовнішнього зображення психологічних процесів до їх глибинного аналізу, а в аспекті сюжетобудування – від фабульності й соціальної сюжетності до настроєвості й безфабульності. Слушні зауваги щодо жанрів малої прози запропоновані І. Денисюком у праці «Розвиток української малої прози ХІХ – поч. ХХ ст.» (1981). Цікаву концепцію щодо теорії жанрів, яка відзначається стрункістю, логічністю і враховує попередні здобутки літературознавства, запропонувала Л. Чернець у роботі «Літературні жанри (проблеми типології та поетики)» (1982). Науковець стверджує, що жанр для письменника розкривається перш за все у своїй класифікаційній ролі та виконує «функцію знака літературної традиції», і підкреслює, що в сучасній жанровій теорії окреслюється тенденція до наближення роду з одним із жанрів, наприклад, епосу з романом (романізованою повістю, оповіданням). Науковій розробці жанру приділили свою увагу й такі літературознавці, як С. Аверінцев, В. Агєєва, Б. Іванюк, Ю. Ковалів, Н. Копистянська, О. Ніколенко, О. Потєбня, А. Ткаченко та ін. Враховуючи різні погляди і думки науковців, можна визначити жанр як формально-змістовну одиницю (змістоформу), що несе в собі певний жанровий зміст, в основу якого покладені чіткі критерії (тематика і проблематика твору, авторська позиція, тенденція, пафос, конфлікт твору, сюжетно-композиційні особливості, форма оповіді).

Продуктивною є думка щодо синтетичного характеру жанру, оскільки «епічне», «драматичне» і «ліричне» вважаються універсальними основами, які існують у будь-якому жанрі в комплексі, але в різних комбінаціях і пропорціях. Актуальним є визначення жанру як поєднання чотирьох жанрових сфер: абстрактної, історичної, конкретно-національної та індивідуальної, що є основою при визначенні жанрової самобутності митця.

Формулювання цілей статті... У контексті зазначеного цікавим і маловивченим явищем є жанрова система прози О. Гончара, зокрема малі епічні форми у творчості письменника. Розглядаючи малу прозу О. Гончара, слід звернути увагу й на публіцистику письменника. Як слушно зауважує В. Галич, для творчості прозаїка характерні «різножанрові твори – есе, вступне слово, інтерв'ю, стаття, передмова, відгук, нарис» [1, с. 235], проте вони далеко не повністю окреслюють публіцистичну творчість письменника. Органічною складовою частиною її є ще й елементи мемуаристики. Щоденникові записи письменника років Другої світової війни (з 19 червня 1943 по 12 листопада 1945 рр.), опубліковані спершу в книжці «Катарсис» (2000), а потім у першому томі тритомного зібрання «Щоденників», вирізняються особливою публіцистичністю в гостроті оцінок подій і фактів війни, побачених і осмислених письменником, безпосереднім їх учасником. Відчуття, переживання, емоції й настрої передають стан його душі, роботу думки в складних екстремальних умовах буття простого солдата на війні. Факти з фронтового життя Гончара-воїна стали своєрідним «конспектом почуттів», «фронтовими замальовками» [2, с. 528–541]. Творче завдання на війні О. Гончар бачив у спробі збагнути спосіб міркування, логіку аргументації нерідко абсурдних вчинків пересічної людини. Задум письменника диктував йому і вибір відповідної літературної форми. Її генологічна парадигма міститься у рамках таких жанрових різновидів, як оповідка, репортаж, ескіз, нарис, фейлетон, анекдот. Єднаючи елементи белетристики та публіцистики, автор концентрується на змалюванні побутових сцен і конфліктів, культурних і економічних умов існування людини.

Виклад основного матеріалу... Серед малих епічних форм О. Гончара особливе місце займають новели. Невеличкі за обсягом, вони відтворюють страшне лихоліття Другої світової війни, хоч написані були вже після війни («Модри Камень» (1946), «Весна за Моравою» (1947), «Гори співають» (1948), «Лонка» (1949) та ін.). У структурно-змістовому плані ці новели близькі до оповідання, хоча у них спостерігається динаміка сюжету, події колізії, чіткі портретні

характеристики персонажів, живописні деталі, несподівані розв'язки, іноді різкі діалоги. Наприклад:

« – Ми ще зустрінемося, Терезо. Ми не можемо не зустрітись!»

Ти стояла задумавшись.

– Маю гадку, що це сама доля звела нас тутко.

– Ти будеш чекати?

– Хай пан Бог видить, що буду» [3, с. 28].

Пейзажні деталі у згаданих новелах відзначаються поліфункціональністю, прогножуючи подальше розгортання подій у майбутньому («Весна за Моравою»): «Морава ласкаво плескалася в береги. Дерев дрімали на сонці. Втоmlений за ніч, Гуменний присів на трухлявий вологий корч, дивлячись на той бік, де Кацо керував посадкою. На високому березі з обшитою каменем набережною стояло село, красиве, не зруйноване, мирне. Білі будиночки сміялися до весняного сонця, старшина згадував землянки на батьківщині, викопані на згарищах. Цілі села там перейшли жити під землю. «Набудуємо і в нас таких будиночків, – думав він. – Не без кінця ж буде тягтися війна. Закінчимо, повернемося додому... Візьмемо в руки сокири, рубанки. Запахнуть свіжі стружки...» [3, с. 42]. Описи природи ніби надають інформацію, необхідну для окреслення характерів героїв, їх мрій про мирні часи, відповідні події. «Влітку, може, дехто з них їздив тут волами по сіно, а зараз просіка, як і весь ліс, була затоплена весняною сніговою водою. Снігова вода ще пахла гострою свіжістю, як перші проліски. Дерев стояли ще голі, але вже відчувалося, що їм хочеться зазеленіти. Було тихо, і сонце мирно лежало на водяних галявинах. Передова мовчала. Старшина ішов зі своїм ранцем попереду, розгортаючи ногами в'юнливу воду, що сягала вище колін. За ним, як журавлиний ключ, розтягнулися мадяри» [3, с. 43].

Портретний живопис в новелах письменника надзвичайно місткий, чітко окреслений, індивідуалізований. Поранений Гуменний ледве тримається сам на ногах – йде вперед, почуття відповідальності за своїх побратимів, які чекають на снаряди, переборює страх, біль: «Бреде, змучений, палений спрагою, і хоч навколо вода і так вона вабить, спокушає, але він відгонить спокусу геть. Не дивиться на неї, а тільки чує, як вона хлюпає внизу. Він міцно затиснув рану, проте кров, гаряча й липка розтікалася вже попід пахви, по животу, просочувалася попід ременем до холош. Дедалі важче було підіймати ноги» [3, с. 48]. Мова героя уривчаста, схвильована, нервова. Йдуть хвилини не на життя, а на смерть: « – Давай! – хрипить старшина, оглядаючись на них з підозрою. – Давай! Він уже блідий, змучений до краю: видно, втратив

багато крові. Мокрі пасма чуба безладно звисають на очі, і він з натугою підіймає руку, щоб відкинути їх. Батарея б'є і б'є, кличе його, мов жива: швидше, швидше, старшино, бо мені тяжко. Ідуть» [3, с. 48].

Окремі новели О. Гончара вирізняються оригінальністю структури. Наприклад, у новелі «Ілонка» йдеться про угорське село, яке звільнено від фашистів, мирні люди вийшли на святковий карнавал, але ворог, мов затравлений звір, намагається втриматися будь-якою ціною. У творі чітко переплітаються мирні і воєнні площини. Текст композиційно побудований своєрідно – «новела в новелі». Одна новела – змалювання характерів, дій персонажів у мирний час, друга – у воєнний. Саме така побудова твору дає змогу в екстремальних умовах найчіткіше окреслити дії, вчинки героїв, зрештою проявити їхню «людську собівартість». Бачимо гострі моменти, які характерні для новели, експресивно-емоційні вчинки людей, що проявляються через мову персонажів, їх дії, портретні описи, пейзаж тощо. У творі зримі обриси портретної характеристики героїв (Ілонки, Лошакова, Лукича) підсилюються через окремі «дрібніші» деталі, такі як мова, риси обличчя, погляд, поза, хода, звички та ін. Окрім того, автор, ведучи мову про своїх героїв, на відміну від попереднього твору, часто серед складників портретної характеристики звертається до зображення жестів, міміки, які увиразнюють і чіткіше окреслюють портретні риси персонажа. Внутрішній світ героїв певною мірою може проявлятися і через погляд. Очі є тією виразною деталлю, яка допомагає розкрити характер людини, її стан, відчуття. О. Гончар у своїх новелах акцентує увагу на місцях, де відбуваються події, тому місцевість, природа стають теж дійовими особами твору.

У центрі новел О. Гончара – Друга світова війна і людина в ній. Сюжетно-композиційні особливості творів відповідають жанру новели. Авторська присутність в творі дуже активна. Оповідь героїв надзвичайна щира, розкута; глибоко розкрито психологічний стан, визначено характери, з'ясовано індивідуальні риси воїнів. Перед нами постають конкретні особи, об'ємні живі портрети. При цьому фантазія, вимисел, домисли відсутні; почуття власної гідності, віра в перемогу над ворогом у героїв понад усе. Вчорашні воїни, які пройшли горнило війни, перемогли, будуть до останнього відстоювати і боронити мир.

Окремі твори О. Гончара часто визначають як оповідання, адже вони близькі до цього жанру. Значна їх частина – це твори про післявоєнний час. У центрі майже кожного оповідання письменник змальовує жіночий образ («Сусіди» (1949), «Жайворонок» (1950), «Пороги» (1950), «Зірниця» (1950), «Соняшники» (1950), «Маша з

Верховини» (1958), «Дніпровський вітер» (1960), «На косі» (1966) та ін.). Людина праці, її мирний героїзм на визволеній рідній землі, степ, Дніпро, земля – ці вічні образи увиразнюють портретні риси героїв, надаючи їм земної сили і краси. Вони – господарі на своїй мирній землі. Вчорашні воїни, вони розуміють важливість відбудови країни. Настали мирні дні, які диктували нові завдання і які виконувати і трактувати потрібно по-новому. Тому жанр оповідання, як і новели, зазнає певної трансформації, це зумовлено загальним розвитком української малої прози, яка відтворювала «дух часу». Звідси ми спостерігаємо і появу нових способів зображення дійсності, оригінальність художнього мислення. Відбувається також еволюція світоглядних переконань О. Гончара, яка проявляється в опрацюванні актуальних суспільно-політичних, морально-психологічних проблем доби (оповідання «Соняшники», «Сусіди», «Зірниця», «Маша з Верховини», «Літньої ночі», «Людина в степу» та ін.).

Твір «Людина в степу» (1959) можна віднести до жанру новели, хоча автор визначає його як оповідання. Саме на основі цього твору можна відстежити творче формування митця, прослідкувати його ідейно-художні шукання, які проявляються у своєрідності й оригінальності письма, національній самобутності та ідентичності автора. Метафорично-асоціативні образи Степу, Вогника, Людини визначають ідейно-тематичне спрямування оповідання: «Бачу перед собою великий степ і в ньому – далеко – маленький вогник. Він рухається. Вогник – то людина. Хтось веде там вантажну, чи легкову, чи, може, трактор... Вітаю тебе, невідомий вогнику! Доки ти є, – степ живий, ти душа цього степу, без тебе він був би як нічна холодна пустеля» [4, с. 498].

О. Гончар еволюціонував від традиційного типу письма до сучасного з його новими темами і проблемами. Одна із характерних рис поезики жанру новели, яка прослідковується у творі «Людина в степу», виявляється саме у неочікуваних засобах подання життєвих реалій, що сприяє реалізації особливого для жанру новели завдання: висловлювати нове відношення до дійсності, зображуючи нові сторони життя.

О. Гончар у малій прозі відтворював нові явища життя, все те, що з'являлося в суспільстві. У структурно-змістовому плані його окремі новели справді близькі до оповідань, завдяки деякому послабленню сюжетної динаміки, певному розширенню подієвого плану, чіткості композиції, послабленому психологізмі та ін.

Серед малих епічних форм О. Гончара окреме місце займають

твори з виразним публіцистичним началом. Звертаючись до героїчних фактів, письменник прагнув показати ту мить, коли повністю виявилась громадянська сутність людини. В його публіцистичних виступах відбито всі етапи, всі найвизначніші події війни, всі трудові звершення країни в ім'я перемоги. Ознаками всієї його воєнної публіцистики є її документальність, гранична правдивість і водночас чітке ідейне осмислення фактів, багата і щира емоційність. З метою надання найвиразнішої ідейно-впливової сили публіцистичним творам він вдається до різних засобів: до високого пафосу і наукової аргументації, до риторичних звернень і багатючих фольклорних джерел, найрізноманітніших образних засобів. Свою журналістську діяльність О. Гончар розпочав у 30-х роках. В. Галич уперше чітко класифікувала публіцистику митця – «есе, вступне слово, інтерв'ю, стаття, передмова, відгук, нарис – хоч і все це далеко не повністю окреслює публіцистичну творчість письменника. Органічною складовою і частиною її є ще й елементи публіцистичності, які ми знаходимо в мемуаристці письменника (епістолярії, щоденникових записах, різноманітних нотатках та художніх творах)» [1, с. 237].

Для О. Гончара, бійця стрілецької дивізії, автора «Щоденників», не було ніяких дрібниць: «[...] усе тоді було важливим в усвідомленні велетенської вселюдської трагедії, яку несла війна, у прагненні побачити головне, розкрити глибинну сутність подій. [...] Я видел то, что видели немногие. Многие, многое понял» (запис від 8 серпня 1944 року). Згодом події війни, які були зафіксовані письменником, постануть, ніби живі свідки тих жорстоких днів і протягом усього подальшого життя живитимуть художнє мислення митця.

В. Галич, розглядаючи всю жанрову систему публіцистики О. Гончара, зазначає, що з'ясування жанрової парадигми публіцистики митця та зіставлення її з жанровою системою журналістики загалом дає можливість говорити про специфіку письменницької публіцистики та особливості жанротворчості автора. Свої висновки стосовно вище зазначеного науковець подає у вигляді таблиці [1, с. 345]. Як стверджує дослідниця, публіцистична спадщина письменника нараховує 15 специфічних жанрових форм. Найпоширенішим жанром у публіцистичній творчості О. Гончара є промова (192 твори). Значне місце в жанровій системі публіцистики митця посідає нарис (79 творів). Інколи за обсягом нарис може відповідати новелі чи оповіданню; інколи він займає проміжне місце між оповіданням і новелою. Є певні жанрові різновиди нарису (портретний, подорожній та ін.). Проблеми становлення і розвитку цього висвітлюються в роботах П. Басинського,

В. Богданова, О. Волкова, Л. Гінзбург, М. Глушкова, Б. Єсіна, Є. Журбіної, В. Козьміна, В. Кулешова, В. Михельсона, В. Рослякова, Г. Степанової, О. Цейтліна, М. Щеглова, П. Юшина. Більшість дослідників визнає, що нарис є «гібридним» жанром і знаходиться на стику художньої літератури й публіцистики, а межі, що виокремлюють його з-поміж інших прозових жанрів, розмиті й доволі умовні. Дехто (В. Халізев) вважає нарис «позародовою формою», хоча більшість дослідників відносить жанр нарису до епічного роду літератури і відзначає, що цей жанр наближається до публіцистики і наукового дослідження. Як правило, нарис визначається як невеликий художній твір, в основу якого покладено відтворення реальних фактів, подій, осіб. Для нарису характерною є постійна присутність на першому плані автора, що роз'яснює, коментує, узагальнює.

Цікавими малими жанровими формами в доробку Олеся Гончара є передмова (56 творів), післямова, рецензія (19 творів), інтерв'ю (112 творів), некролог, заява, відкритий лист, стаття (302 твори), привітання та ін. В якому б жанрі не виступав О. Гончар, наскрізною є думка про майбутнє свого народу, віра в нього: «Ні, нічим не зупинити руху життя. Кожен народ зараз все наполегливіше дошукується шляхів до досягнення витоків своєї долі, до досягнення вищої з наук – науки людяності» [5, с. 344].

Висновки... Отже, малі епічні форми О. Гончара – цікаве й самобутнє художнє явище. Жанрова система малої прози письменника розмаїта: новели, оповідання, публіцистичні форми. Малі епічні жанри під пером О. Гончара змінювалися і в формальному, і в змістовому плані. Трансформація жанрової структури обумовлювалася появою нових тем, які актуалізували національні, соціальні, моральні проблеми суспільства, що вимагали адекватної форми та засобів художнього втілення. Мова малої прози О. Гончара багата на синоніміку, лексичні антитези, на індивідуально-авторські неологізми, використання яких сприяло досконалості творів, увиразнило мову героїв, вплинуло на глибше розкриття ідейного змісту. Малі епічні жанри митця завжди були в авангарді жанрово-стильового експериментування, містили новації та пошуки у сфері викладових форм. О. Гончар у малій прозі орієнтувався на традиції реалістичного письменства кінця ХІХ – початку ХХ ст. зі своєрідною оповідністю і, водночас, входив у річище європейської і світової літератур із властивим їм наративним експериментуванням. Жанрові пошуки письменника позначені рисами новаторства. Прозаїк створив оригінальні жанрові модифікації в українській малій прозі, збагатив

образну систему, розширив нарративні та стилістичні стратегії, тісно поєднуючи національно-іманентні та європейські контексти і тенденції. Малі епічні форми О. Гончара засвідчують високий рівень майстерності та оригінальності творчої манери прозаїка і є суттєвим внеском письменника в розвиток українського та світового літературного процесу ХХ ст.

Список використаних джерел і літератури:

1. Галич В. Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності: Монографія. К.: Наукова думка, 2004. 816 с.
2. Гончар О. Письменницькі роздуми (Як писалися «Прапороносці») // Гончар О. Твори: в 6 т. К.: Наукова думка, 1979. Т. 6. С. 528–541.
3. Гончар О. Твори: в 12 т. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) [та ін.]. Т. 8. К.: Наукова думка, 2009. 496 с.
4. Гончар О. Твори: в 12 т. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) [та ін.]. Т. 2. К.: Наукова думка, 2002. 512 с.
5. Гончар О. Чим живемо: На шляхах до українського Відродження. К.: Український письменник, 1992. 400 с.
6. Fowler A. *Kinds of Literature: An Introduction to the Theory of Genres and Modes*. Oxford: Clarendon Press. 1982. 357 p.

References:

1. Halych V. Oles Honchar – zhurnalist, publitsyst, redaktor: evoliutsiia tvorchoi maisternosti: Monohrafiia. Kyiv: Naukova dumka, 2004. 816 p.
2. Honchar O. Pysmennytski rozдумы (Yak pysalysia «Praporonostsi») // Honchar O. Tvory: v 6 t. Kyiv: Naukova dumka, 1979. T. 6. Pp. 528–541.
3. Honchar O. Tvory: v 12 t. / NAN Ukrainy, In-t l-ry im. T. H. Shevchenka; redkol.: M. H. Zhulynskiy (holova) [ta in.]. T. 8. Kyiv: Naukova dumka, 2009. 496 p.
4. Honchar O. Tvory: v 12 t. / NAN Ukrainy, In-t l-ry im. T. H. Shevchenka; redkol.: M. H. Zhulynskiy (holova) [ta in.]. T. 2. Kyiv: Naukova dumka, 2002. 512 p.
5. Honchar O. Chym zhyvemo: Na shliakhakh do ukrainskoho Vidrodzhennia. Kyiv: Ukrainykyi pysmennyk, 1992. 400 p.
6. Fowler A. *Kinds of Literature: An Introduction to the Theory of Genres and Modes*. Oxford: Clarendon Press. 1982. 357 p.

Summary

Nadiya Gayevska, Olena Gayevska

Genre's Systems of Little Epic's Forms by Oles Honchar

The paper exposes peculiarity of the little epic's forms in the work by Oles Honchar. The specifics of the genre nature of the writer's small prose are revealed, the thematic, stylistic, figurative features of the novels and narratives illustrated by the artist are revealed, the visual and expressive means are analyzed (portrait, landscape, detail, narrative forms, etc.). Particular attention is paid to the

peculiarities of small forms of O. Honchar's journalism, in particular the genre of the essay. The problems of the theory of artistic and non-fiction genres are emphasized. It is proved that the peculiarities of genre creation and transformation of the genre structure of small epic forms into O. Honchar's works were conditioned by the emergence of new themes that actualized national, social, moral and ethical, aesthetic problems of society, which required adequate form and means of artistic embodiment. It is established that O. Honchar, in small prose, adhered to the principles of realism, romanticism, psychologism, documentalism and focused on the writing tradition of the late XIX - early XX centuries with a peculiar narrative and, at the same time, entered the confluence of European and world literatures with their inherently narrative experimentation.

Key words: *genre, novel, story, essay, prose, publicistic writing.*

Дата надходження статті: «14» листопада 2019 р.

Дата прийняття до друку: «24» грудня 2019 р.

УДК 821(4-11).09»197/178»

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.04

ДМИТРО ДРОЗДОВСЬКИЙ,
кандидат філологічних наук
(м. Київ)

Дискурс транскультурації в сучасних британських романах: ревізія архетипу Дому

Теорія транскультурності (Ф. Ортіс) набуває особливої значущості в річищі сучасного літературознавства й культурології, об'єктами яких є гібридні культурні явища. Транскультурність заміщує мультикультуралізм, який не передбачає трансферу сенсів, цінностей, досвіду, культурних феноменів тощо, а лише утверджує їх наявність в одному геополітичному й соціокультурному полі. Транскультурність дає можливість розглядати культурні артефакти як складні явища, позначені іманентною неоднорідністю й негомогенністю, що водночас і забезпечує особливу креативну цінність і культурну значущість таких феноменів. У вітчизняному й зарубіжному літературознавстві окреслення транскультурації представлено у працях Г. Бгабги, І. Оржицького, Т. Свербілової, М. Тлостанової та ін. Проте найчастіше у студіях здійснено історичний огляд форм становлення дискурсу транскультурації та

основних теоретичних концептів (ідей), реалізованих у лоні цього дискурсу. У пропонованій статті, що є спробою розвитку ідей, належних до дискурсу транскультурації, йдеться про окреслення архетипу Дому як визначального в літературі концепту й водночас такого, що сьогодні позначений впливом транскультурації, яка призводить до зміщення іманентної сутності цього архетипу в сучасному романі Великої Британії та США. Трансформації підлягають такі базові уявлення, що корелюють із архетипом Дому, як безпека, захист, комфорт тощо. У романах, написаних після 2000-го р., вихід за межі власного етнічного простору, дає можливість персонажам вийти на новий рівень соціальної безпеки, гарантування цінності власного життя, натомість перебування в межах локусу дому позначене небезпеками й потенційними загрозами життю. У статті порушено питання про трансформацію базового архетипу світової культури й літератури в парадигмі постпостмодернізму. Заміна іманентних рис архетипу Дому співвідноситься з концептом «заміщення» («displacement»), широко представленим в сучасній британській теорії літератури.

Ключові слова: архетип Дому, транскультурація, гібридність, теорія літератури, сучасний англомовний роман, британський роман.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Сучасний британський роман (синонімом зазначеного поняття «сучасний британський роман» упропонованому дослідженні є термін «постпостмодерністський роман», тобто в часовому плані йдеться про романи, написані після 2000-го р.; «сучасний британський/англійський роман» — термін, зафіксований як у британських працях [8], так і у вітчизняних [3]), як і роман американський, про що свідчать твори І. Альєнде (наприклад, «Там за зимою»), уважний до теми *переміщень/зміщень/пересувань* (в англ. *displacement*), передусім політичних і соціокультурних. Переміщення як теоретичне поняття, що визначає один із векторів трансформації британського роману, репрезентовано в «The Routledge companion to twenty-first century literary fiction» [9, с. 240]. У розділі «Displacement» аналізовано концепт «множинного переміщення» на прикладі роману «Пилюка» («Dust», 2014) Івон Едг'ямбо Овуор (Yvonne Adhiambo Owuor). Міграція, тероризм, біженці — образи, що визначають тематичний спектр сучасних романів, написаних після 2000-го р., які по-новому розкривають мотив трансгресії, властивий і постмодерністському

роману.

Аналіз досліджень і публікацій... Т. Свербілова має рацію, зазначаючи, услід за Вілсоном Гаррісом і Жаком Деррида, що «транскультурація не стирає відмінності між культурами, а включає їх в творчий ігровий процес» [4, с. 3]. Зазначена тенденція притаманна постмодерністському роману, проте набуває нових ознак і посиленої трансформаційної репрезентації в парадигмі постпостмодерністського роману. Стюарт Голл (Stuart Hall) у книжці «Familiar Stranger» («Свій незнайомец») зауважує, що «переміщення» було «викоренене в його життєвий шлях від самого дитинства» [цит. за: 9, с. 243]. «У романі «Exit West» Могсін Гемід оприявнює складність відносин між домом/безпекою та переміщенням/вразливістю через сконструйовані ним домашні простори» [9, с. 243].

Трансгресія як художній мотив передбачає вихід за межі, проте в постпостмодернізмі важить не просто сам вихід і розширення меж, а пошуки сенсів у новій реальності (наприклад, геополітичній), до якої потрапляють персонажі, тікаючи зі свого *дому*, як у британському романі «Вихід на Захід» (Exit West, 2017) Могсіна Геміда (Мохсін Хамід в іншій транслітерації; англ. Mohsin Hamid). Мотив утечі реалізує дискурс транскультурності, що є ще одним чинником постпостмодерністського роману Великої Британії. Крім того, «поняття транскультурності може бути використаним як основа для сучасного компаративного аналізу літератури» [4, с. 1].

Водночас ідея транскультурності в романах часто експлікована у формах переміщень персонажів, які, потрапляючи до нової країни, формують новий тип ідентичності, що не є моноетнічною. Часто сам спосіб бачення соціополітичної реальності в романах позначений впливом доктрини *Global Care* [6; 7], що передбачає центральність етичних принципів у формуванні сучасної глобальної політики. Така політична доктрина, яка має значний вплив на формування сучасної геополітики, розроблена на основі уявлень про стосунки на інтерперсональному рівні, що водночас передбачає увагу до таких явищ, як геополітичні стереотипи, упередження тощо (наприклад, відмінності між південними й північними типами менталітету представників Європи тощо). На думку Т. Свербілової, «особливої уваги заслуговує дослідження динаміки формування транскультурного феномену в сучасній літературі – тієї її складової, що раніше вивчалась крізь призму етнічного, та аспектів транскультурного, які призводять до створення літературного твору, що за тематикою, проблематикою та поетикою є складним феноменом» [4, с. 9].

Доктрина *Global Care* передбачає наявність відповідальності усіх гравців геополітичної арени за визначення економічної, соціальної політики у світі: кожний гравець відповідальний не лиш за себе, а й за *іншого*. Можна погодитися, що ця політична теорія в своїй основі має, зокрема, імагологічну основу, оскільки відносини між країнами проектуються на основі вивчення стосунків між людьми, що представляють різні культурні регіони. Ідеї концепції *Global Care* представлені в сучасних британських романах постпостмодерністського періоду. Так, Генрі Пероун у «Суботі» І. Мак'юена аналізує тероризм як виклик ХХІ століття. Проте пояснення цього феномену для нейрохірурга в романі має медичну основу (припущення), що цілком відповідає загальним тенденціям постпостмодерністського роману (явища сприймаються і розглядаються в сцієнтистській парадигмі, аналітично й раціонально [див.: 2]), проте Генрі замислюється над нерівномірністю розподілу благ у сучасному світі, що викликає в певних груп фанатичні устремління, які штовхають найбільш запеклих фанатиків до терористичних атак. Т. Свєрбілова зазначає: «Хомі Бгабга стверджує, що світову літературу необхідно розглядати через призму таких загальних тем, як історична травма, рабство, геноцид, вигнання, втрата культурної ідентичності» [4, с. 4]. Поділяючи цю тезу й такий підхід, зауважу, що зазначений перелік понять варто доповнити й поняттям «тероризм», що має стосунок до дискурсу транскльтурації і є чинником розбудови політики *Global Care*, що має допомогти спільними зусиллями подолати цю планетарну загрозу..

Формулюванні цілей статті... Окреслюючи вектори транскльтурації та моделі її репрезентації в сучасних англійських романах Великої Британії та США, схарактеризувати архетип *Дому* в парадигмі постпостмодерністського роману.

Виклад основного матеріалу... У романі «Там, за зимою» І. Аленде показано два світи: американський і латиноамериканський, причому останній асоціюється з наркокартелями, торгівлею людьми, рабством тощо. У британських романах простором соціальних проблем і економічних негараздів постають африканські країни, персонажі яких полишають рідну домівку в пошуках кращої в економічному плані долі. Переміщення культурних паттернів, досвіду, взаємодія одного типу ідентичності з іншим визначає транскльтуральну парадигму сучасного британського роману, у якому персонажі часто оприявнюють погляди, властиві доктрині *Global Care*, зокрема в аспекті розбудови спільної відповідальності на планеті, наприклад, у тому, що економічно більш розвинуті країни повинні дбати за країни з нижчим рівнем

соціально-економічного розвитку, дають можливості вихідцям із тих регіонів здобувати кращу освіту, реалізувати себе професійно, культурно тощо. Генрі в «Суботі» І. Мак'юена є прикладом персонажа, котрий сприймає світ як відкритий простір, у якому відбуваються численні переміщення між Сходом і Заходом. Тероризм став однією з ліній «переміщення», і персонаж прагне зрозуміти, в чому полягають причинити терористичних атак, які, на перший погляд, постають саме як зіткнення світоглядів і, відповідно, цінностей, сформованих релігією та культурною політикою (на Сході культурна політика часто визначена релігійною доктриною).

Тероризм, як зазначено в «*The Routledge companion to twenty-first century literary fiction*», спричинився до формування окремої жанрової парадигми в лоні сучасного роману – роман «9/11». З одного боку, транскультурність є можливістю здійснити новий розподіл знань, уявлень, відкривши доступ усім до всього (в плані географічних переміщень, мобільності тощо). З другого боку, важливо реалізувати концепт переміщень у такий спосіб, щоб сформувати можливість сприймати одне одного, розширюючи за допомогою *Іншого* межі власного світосприйняття. Цей процес часто зображено в романах як процес зіткнення, проте один із протагоністів роману «Там, за зимою» І. Альєнде бачить представників інших культур як носіїв досвіду, який розширює власні межі пізнання світу. Процес транскультурації передбачає взаємообмін і взаємозбагачення для всіх учасників простору контактів.

Доцільно згадати ідею Гегеля, пов'язану з прогресом як просуванням у режимі «+1», коли персонажі розвивають у собі моральність, інтелект, забезпечуючи водночас загальний поступ. Проте процеси транскультурації в реальному світі, пов'язані зокрема з доктриною *Global Care* й репрезентовані в художніх романах, зміщують властиве ще стародавньому світу уявлення про «своє» та «чуже», зокрема в аспекті архетипу *Дому*. Зазначений архетип, що є одним із базових, піддано трансформації в парадигмі постпостмодернізму. Так, «дім» (простір «свого») тепер зображено як простір небезпек, а інший світ дає персонажам можливість здійснити власний розвиток у царині інтелекту, моралі, культурності тощо.

Архетип *Ітаки* (різновид архетипу *Дому*), притаманний загалом європейським літературам, перебуває в стадії трансформації в сучасному британському роману. Прагнення Одиссея будь-що потрапити до рідної домівки нині заміщується прагненням персонажів знайти себе шляхом розламування зв'язків із власним домом, який є

дискомфортним у економічному плані. Вихід за рамки дому й реалізує здатність персонажів наблизитися до формування в собі нового типу мислення (глобального), нового світосприйняття та нової ідентичності. У романі «Пилюка» Івон Едг'ямбо Овуор героїня Селен не може втрапити до власного дому, оскільки намагається відчинити двері неправильним ключем» [10, с. 114]. У такий спосіб, на думку Емілі Гоґ, у романі показано «мову дому, бездомності» [9, с. 241]. «Її неспроможність відчинити двері символізує розширене уявлення про те, що вона зайва в цьому місці» [9, с. 241].

Якщо звернутися до вже згаданого образу Ітаки як репрезентації архетипу Дому, то і в цьому образі закладено мотив агону, змагальності та політичних конфліктів, які пов'язані з мандрями Одиссея, який волею богів був змушений полишити дружину Пенелопу й рідну домівку. Конфліктність *дому*, зіткнення різних політичних груп, боротьба за владу визначає образ *дому* для сучасних персонажів британського роману, які полишають рідний простір конфліктів, у якому під загрозою опиняється життя.

Транскультурність уможливлена геополітичною доктриною *Global Care* [6; 7], яка передбачає можливість вибору іншого дому й конструювання нової ідентичності, уже не на моноетнічному принципі. Безперечно, для сучасного британського роману цілком справедливим можна вважати твердження Т. Свербілової, що «нові цифрові комунікативні технології і міжнародні мережеві транскомунікативні спільноти ставлять під сумнів існування національних культур і національних держав і змушують переосмислити концепти мультикультуралізму як культурного різноманіття у співіснуванні етнічних культур. Саме за транскультуралізмом, як вважає багато дослідників культури, залишається майбутнє» [4, с. 11].

Проте сучасний британський роман оприявнює зміну в уявленні про «свое» та «чуже», заторкуючи також і архетипного рівня світосприйняття персонажами дійсності.

У постпостмодерністському британському романі представлено зміщення в уявленні про категорію «свій» – «чужий». Якщо традиційно категорія «свій» накладається на образ *Дому*, що має архетипну природу й асоціюється з такими поняттями, як затишок і безпека, то в сучасному британському романі категорія «свій» зображена як потенційно небезпечна, що чатує на персонажів романів і містить загрозу для їх життів. Персонажі, котрі полишають домівку, залишаються живими, натомість ті, хто лишаються вдома, гинуть від терористичних замахів або внаслідок суспільно-політичних

заворушень. Зауважу, що таке зміщення є наслідком розвитку мультикультуральної парадигми британського роману ХХІ ст., у якому одним із елементів зображення художнього простору є топоси, пов'язані з автентичною домівкою *Іншого*: наприклад, ідеться про Кенію як африканську країну, у якій життя людини перебуває під постійною загрозою. Якщо в традиційному уявленні мандрівка в інші світи асоціювалася з потраплянням у небезпеки, то сьогодні це уявлення про вихід за межі дому піддано деструкції й деконструкції загалом. У британській теорії така зміна представлена поняттям «displacement», яке означає «зміну/переінакшення місця». Зазначений концепт репрезентовано на рівні мотиву в значній кількості сучасних британських романів, у яких увиразнено ширший мотив мультикультурності та транскультурності. Проте зафіксована особливість, яка розглянута зокрема і в сучасних британських теоретичних працях на кшталт «The Routledge companion to twenty-first century literary fiction», репрезентує зміну уявлення про архетипи Дороги й Дому як визначальні в більшості сконструйованих художніх реальностей.

У постпостмодерністських романах *Дорога* асоціюється із самопізнанням і збагаченням, здобуттям нового досвіду й самопізнанням, натомість автентичний, етнічно маркований *Дім* може містити загрозу для базових цінностей, зокрема й життя. Дисбаланс і непропорційність соціально-економічного розвитку регіонів планети актуалізує проблему різного ставлення до ціннісних категорій і до такої визначальної категорії, як повага до життя і його захист із боку держави як найвищої цінності. Брак демократичних інститутів і несформованість самої держави постає чинником перегляду («displacement») традиційних архетипних образів.

Вивчення транскультурації стає одним із пріоритетних напрямів вивчення в парадигмі компаративістичних студій. Т. Свєрбілова в розвідці «Дискурс транскультурації та культурної гібридності як предмет літературної компаративістики» пропонує системний і доволі комплексний аналіз цього явища в історії становлення й особливостях функціонування як компаративістичної проблеми. Осмислення зазначеної проблеми пов'язане з працями Ф.Ортіса, проте з огляду на постульований під час аналізу транскультурації принцип розуміння культурного поля як діалогічного й полілогічного, у якому процес трансляції культурних сенсів мають неодноректорне спрямування, доцільно було б пов'язати або ж принаймні зіставити з комунікативними моделями постласуєлівського періоду, у яких

комунікативний процес репрезентовано як двобічний процес. Попри те, що Т. Свербілова, услід за зарубіжними дослідниками, відходить від трактування транскультурації як лінгвістичного явища (й питання, що має стосунок до сприйняття культури як перекладного феномену), важливо враховувати зазначену комунікативну специфіку. Крім того, на сучасному етапі окреслене явище позначає не лише процеси, що відбуваються на прикордонних ділянках, а й залучають у своє поле локуси й топоси, що співвідносяться з колишніми периферійними зонами імперій (наприклад, Британської), а також із центром територій, що в минулому мали стосунок до імперського центру (Лондон). Т. Свербілова зауважує, що «категорія культурної гібридизації використовується для культур прикордонного типу, де визначається спільна ідентичність, не пов'язана з національною, мовною однаковістю (наприклад, Карибська ідентичність)» [4, с. 3]. Зазначена дефініція слушна, проте сьогодні аналізоване явище набуває ще складніших репрезентацій, зокрема в літературі. Ідеться про, як уже було зазначено, трансформацію традиційних уявлень про світ, для якого впродовж значного відрізка часу базовим було сприйняття *дому* як безпечного простору, як того, що належить до *Свого*, на відміну від *Чужого*, асоційованого з небезпеками. Натомість вихід за рамки *Свого*, репрезентований у низці сучасних британських романів, написаних після 2000-го р., оприявнює проблему «displacement»/зміщення як один із чинників транскультурації.

Персонажі романів полишають дім, бо він асоціюється з простором смерті; явища й суспільно-політичні процеси, що мають у ньому місце, небезпечні для життя персонажів. Вони полишають простір *Свого* і потрапляють у нові світи, у мегаполіси, сконструйовані як іманентно транскультурні, у яких поняття ідентичності не має аріогімоноетнічної визначеності. Водночас немає підстав говорити про повне розчинення етнічної чи расової ідентичності персонажів, які постають джерелом певних сенсів, що інспірують інших на пошуки сенсу життя з урахуванням тих філософських практик, що асоціюються з життям цих персонажів-мігрантів або біженців. Подібна тенденція представлена в романі «Там, за зимою» [1] чилійсько-американської письменниці Ісабель Альенде, де дружина одного з головних персонажів оприявнює дискурс африканських вірувань і містичних практик зв'язку фізичного й метафізичного.

Персонажі, котрі потрапляють у світ мегаполісів (Лондон, Нью-Йорк) або ж просторів на протилежному боці Атлантики, відкривають себе нове світорозуміння, водночас постаючи джерелом для

продукування чуттєвості, досвіду, сенсів, які могли бути сформовані в країнах Латинської Америки й Африки, як у романі «Там за зимою» І. Альєнде та «Пилока» Івон Едг'ямбо Овуор. Світосприйняття персонажів виявляє тезу М. Фуко про те, що *ми бачимо світ так, як нас навчено його бачити*. Хоча цей постулат і піддано певній деконструкції: ми бачимо світ так, як нас навчено його бачити + так, як ми бачимо його, потрапивши в нове соціокультурне середовище. Безперечно, Т. Свєрбілова має рацію, наголошуючи, що процеси транскультурації, услід за М. Требіним, Т. Чернишовою, Ф. Ортісом, Е. Гліссантом, Н. Висоцькою та ін., є багаторівневими й різновекторними, в будь-якому разі ідеться про простір, у якому трансляція сенсів має двовекторний характер. Для персонажа роману «Субота» І. Мак'юєна одновимірність світосприйняття, властива певним релігійним угрупованням, стає чинником формування фанатизму. Релігійний фанатизм у «Суботі», на думку Генрі Пероуна, стає чинником глобального, планетарного тероризму як виклику ХХІ століття.

У сучасному британському романі виникає інший тип проблеми: якщо ми можемо реконструювати специфіку ідентичності *Іншого*, який потрапляє до мегаполісу з країн Африки, то надзвичайно складно ідентифікувати ідентичність «традиційного» британця, який, умовно кажучи, народився в Лондоні, передмісті або іншому графстві Англії. Ідентичність таких персонажів часто зображується на тлі протиставлень із ідентичністю Іншого, проте вона не має іманентних усталених параметрів, що свідчить про відмову сучасного британського роману від постулювання ідеї англійськості, яка була деконструйована ще в постмодерністському етапі. Не входитиму в площину політичних кореляцій зазначеної проблеми, що відсилатимуть до бінома «англійське» – «британське», проте для Генрі в «Суботі» рідний Лондон стає топосом небезпеки через втручання Іншого, точніше Чужого, яким є представники мусульманського релігійного фанатизму. Зрештою, простір Свого часто постає внаслідок певних обмежень світом, який не готовий до сприйняття *Інакшості*. Кристофер у «Дивному випадку з собакою вночі» М. Геддона мандрує до Лондона: ситуація на вокзалі стає одним із важливих чинників внутрішнього становлення персонажа. Світ Лондона позначений іншим типом урбаністичної моторики, кажучи метафорично, іншою швидкістю транспортних і соціальних процесів. Водночас саме така пришвидшена динаміка не дає можливості замикатися на Іншому, котрий має певні вади або ж не є таким, як більшість.

- 94%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%86.pdf (дата звернення 07.12.2019).
5. Mohsin Hamid. *Exit West: A Novel*. New York: Hamish Hamilton, Riverhead Books, 2017. 256 p.
6. Robinson F. Global care ethics: beyond distribution, beyond justice. *Journal of Global Ethics*. Volume 9, 2013. Issue 2: Critical Approaches to Global Justice: At the Frontier. P. 131-143. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17449626.2013.818466>. (дата звернення 07.12.2019). <https://doi.org/10.1080/17449626.2013.818466>
7. Robinson F. The importance of care in the theory and practice of human security. *Journal of International Political Theory*. 4 (2). P. 167-188 URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.3366/e1755088208000207>(дата звернення 07.12.2019).
8. *The contemporary British novel since 2000*; edited by James Acheson. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017. 214 p.
9. *The Routledge companion to twenty-first century literary fiction*; edited by Daniel O’Gorman and Robert Eaglestone. London-New York: Routledge, 2019. 474 p.
10. Yvonne Adhiambo Owuor. *Dust*. Kwani Trust, 2013. 385 p.

References:

1. Aliende I. Tam, za zymoii: roman ; per z isp. Serhii Borshchevskiyi. Kyiv: Vydavnytstvo Anetty Antonenko, 2018. 360 p.
2. Drozdovskiyi D. Dyskurs subiektnosti v anhliiskomu postpostmodernistskomu romani. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia*. 2019. Vypusk 38. Pp. 194-198.
3. Miroshnychenko L. Ya. *Skeptytsyzm Sokrata i suchasny ianhliiskiyi roman. Vid baroko do postmodernizmu: zbirnyk naukovykh prats*. 2013. Vol. 17. №2. Pp. 119-125.
4. Sverbilova T. Dyskurs transkulturationsii ta kulturnoi hibrydnosti yak predmet literaturnoi komparatyvistyky. URL: https://www.academia.edu/38002133/%D0%94%D0%98%D0%A1%D0%9A%D0%A3%D0%A0%D0%A1_%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%9D%D0%A1%D0%9A%D0%A3%D0%9B%D0%AC%D0%A2%D0%A3%D0%A0%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%87_%D0%A2%D0%90_%D0%9A%D0%A3%D0%9B%D0%AC%D0%A2%D0%A3%D0%A0%D0%9D%D0%9E%D0%87_%D0%93%D0%86%D0%91%D0%A0%D0%98%D0%94%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%86.pdf (accessed 07.12.2019).
5. Mohsin Hamid. *Exit West: A Novel*. New York: Hamish Hamilton, Riverhead Books, 2017. 256 p.
6. Robinson F. Global care ethics: beyond distribution, beyond justice. *Journal of Global Ethics*. Volume 9, 2013. Issue 2: Critical Approaches to Global Justice: At the Frontier. Pp. 131-143. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17449626.2013.818466>(accessed 07.12.2019). <https://doi.org/10.1080/17449626.2013.818466>
7. Robinson F. The importance of care in the theory and practice of human

security. *Journal of International Political Theory*. 4 (2). P. 167-188 URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.3366/e1755088208000207>(accessed 07.12.2019).

8. The contemporary British novel since 2000; edited by James Acheson. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017. 214 p.

9. The Routledge companion to twenty-first century literary fiction; edited by Daniel O'Gorman and Robert Eaglestone. London-New York: Routledge, 2019. 474 p.

10. Yvonne Adhiambo Owuor. *Dust*. KwaniTrust, 2013. 385 p.

Summary

Dmytro Drozdovskyi

Discourse of Transculturation in the Contemporary British Novels: Revision of Home as an Archetype

The theory of transculturality (F. Ortiz) is of particular importance in the field of contemporary literary criticism and cultural studies, the objects of which are hybrid cultural phenomena. Transculturalism replaces multiculturalism, which does not imply the transfer of meanings, values, experiences, cultural phenomena, etc., but only confirms their presence in one geopolitical and socio-cultural field. Transculturality makes it possible to view cultural artifacts as complex phenomena, marked by immanent heterogeneity and homogeneity, which at the same time provides particular creative value and cultural significance of such phenomena. In the domestic and foreign literary studies, the outlines of the phenomena of transculturation are presented in the works of H. Bhabha, I. Orzhytskyi, T. Sverbilova, M. Tlostanova, and others. However, most often the studios provide a historical overview of the forms of discourse transculturation and the basic theoretical concepts (ideas) implemented in the context of this phenomenon. The proposed article, which is an attempt to develop ideas that are relevant to the discourse of transculturation, is about defining the archetype of the House as defining in the literature of the concept and at the same time one that is marked today by the influence of transculturation, which leads to the shifting of the immanent essence of this archetype in modern English-speaking English USA. Transformations are subject to such basic notions that correlate with the archetype of the House as security, protection, comfort, and so on. In novels written after the year 2000, going beyond one's own ethnic space enables the characters to reach a new level of social security, guaranteeing the value of their own lives, while being within the locus of the home is marked by the dangers and potential threats to life. The article deals with the transformation of the basic archetype of world culture and literature in the paradigm of post-modernism. Replacing the immanent features of the House archetype is in line with the concept of «displacement», widely represented in contemporary British theory of literature.

Key words: *archetype of Home, transculturation, hybridity, literary theory, contemporary English language novel, British novel.*

Дата надходження статті: «16» жовтня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «21» листопада 2019 р.

УДК 82.161.2

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.05

РОМАН ДУБРОВСЬКИЙ,
кандидат філологічних наук
(м.Кременець)

Від пацифіста до комбатанта: трансформація свідомості героя в умовах війни (за романом «Віхола» Ю. Мушкетика)

У статті представлено дослідження художньої репрезентації зміни життєвих пріоритетів мирної людини в умовах війни. Зроблено акцент на внутрішніх та зовнішніх компонентах такої трансформації. На прикладі роману «Віхола» Ю. Мушкетика розкрито художні особливості візуалізації різних типів образу війни. Здійснено узагальнення щодо моделей поведінки мирної людини в незвичному для неї «мілітарному» часопросторі. Охарактеризовано внутрішні ланки сюжетного каркасу твору з позиції розвитку характерів персонажів. Через конкретні приклади показано та уточнено прогностичний, синхронний і ретроспективний образи війни. Також виділено художні маркери репрезентації різних етапів становлення людини-комбатанта. Простежено особливості художнього вираження різних моделей її поведінки та етапів їх становлення. На основі аналізу тексту роману зроблено висновок про письменницьку майстерність автора, виражену на різних рівнях творення прози (від уміння чуттєво передати деталізований психологічний портрет, створити психологічно насичені філософські відступи до здатності візуалізувати перехід від «мирного» до «мілітарного» типу свідомості через безпосередній опис екстремальних ситуацій тощо).

Ключові слова: війна, мілітаризм, комбатант, пацифіст, поліцей.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Література про війну надає читачам чимало колоритних образів, характер яких найповніше виявляється саме завдяки екстремальним подіям. Усіх їх можна звести до кількох узагальнених типів: герої, зрадники, просто колаборанти, збайдужілі люди, люди, котрі навпаки виявили в собі гуманність. З одного боку, цей перелік набагато вужчий у порівнянні з поліфонізмом людських типів, спроектованих «мирною» літературою, а з іншого – у межах саме цих доволі умовних узагальнень

спостерігається надзвичайно багатий спектр виявів людського «Я» в умовах душевного дисбалансу зображених персонажів. Художня література про війну є різноплановою як у жанровому вияві, так і в контексті сюжетно- й образотворення. Однак практично всі твори – і ті, в яких усі акції та емоції героїв пов'язані з батальними сценами, і ті, в яких вони виконують лише атрибутивну роль, – дозволяють досягнути глибини людської витримки, гуманності, психологічної і фізичної стійкості, а часто – і трансформацію «маленької людини» у співтворця світової історії (нехай навіть також «маленького»). Війна як зіткнення ворогуючих сил, культур, ідеологій виступає в даному випадку в ролі каталізатора перетворення думки в дію, певною мірою абстрактних поглядів, що повільно дозрівають до переконань, – у конкретну світоглядну позицію, яка штовхає героїв на вчинки. На думку З. Фрейда, вона повертає сучасну людину до стану людини первісної, для якої смерть і вбивство були щоденним явищем, бо «древня історія людства переповнена вбивствами» [5]. Тож література про війну викристалізовує ті найважливіші людські якості, що складають основу характеру героя, частково абстрагуючись від інших – менш важливих рис. Однак це не призводить до «омертвіння», спотворення чи спрощення образів. Навпаки, війна як ситуація виклику сприяє нашаруванню нових відтінків при творенні портрета того чи іншого персонажа.

Аналіз досліджень і публікацій... Серед дослідників феномену «маленької людини» на фоні «великих» історичних подій можемо виділити таких науковців, як І. Бергер (I. Berger), П. Браянс (P. Brians), Б. М. Боіл (B. M. Voil), В. Волкова, Б. Васильєва, І. Захарчук, О. Сенявська, Н. Черкашина, О. Шостак та інших.

Формулювання цілей статті... Метою написання статті є спроба зробити аналіз трансформації свідомості героїв «мілітарної» (вужче – власне воєнної) літератури в екстремальних умовах (на прикладі персонажів роману «Віхола» Юрія Мушкетика) через дослідження еволюції їх світосприйняття і вчинків, вивчення художніх засобів представлення виходу із «зони комфорту».

Виклад основного матеріалу... Роман «Віхола» Юрія Мушкетика, присвячений подіям перших місяців «повзучої» окупації України фашистами, вийшов друком у 1983 році, коли в українській літературі про війну вже давно був встановлений і навіть частково розвінчаний канон зображення подій Другої світової. Тож його герої, аби не розчинитися серед сотень подібних персонажів творів із подібною фабулою, мали набути виразно нових рис і при тому не вийти за рамки

соцреалістичних типів і загальних постулатів зображення воєнних подій, надиктованих стандартами соціалістичного реалізму. З обома завданнями автор впорався. Відтак поза загальними формулами «героя комуніста», «зрадника поліцая» простежується і певне новаторство в розробці сюжету й образів. Так, головний герой Михайло Харченко не є тим, хто безстрашно йде на самопожертву заради Батьківщини чи комуністичної партії. І та, й інша показані нечужими йому, однак він керується радше внутрішнім відчуттям обов'язку перед найближчими людьми, ніж служінням ідеї відновлення радянської влади, частиною якої, фактично, він і був. Герой мислить, аналізує, його ненависть поволі визріває, причому це не ненависть до колабораціоністів, тому що вони колабораціоністи: вона направлена лише проти тих, кого війна зробила нелюдами.

Наскрізним мотивом твору є мотив кохання. Однак якщо на початку роману це заплутане, не повністю усвідомлене самими героями почуття, то в кінці воно стає потужною силою, яка допомагає їм вижити. Автор проектує дію так, що саме через любов між Михайлом і Вірою можна простежити визрівання людини-борця із вчорашнього мирного селянина. У душі головного героя це почуття зазнає трансформації: від юнацького захоплення і ревнощів через заперечення будь-якої втіхи в лиху годину до всепереможної сили, здатної побороти найстрашнішу зброю. Так, спочатку Михайла охоплюють ревнощі, коли він підстерігає Віру з іншим: «Михайла бив дрозд. Він уявив, як присів у траві Віталій, як зашнуровує черевик, доторкується до Віриної ноги, і йому перехопило подих» [2, с. 9]. Але, готуючи себе до поки ще не зовсім зрозумілої саможертвовної місії, Харченко вже по-іншому сприймає й любов: «Якщо вже любитеся, то любіться трагічно й жертвовно, як тільки й можна любитися в цей час. Він би кохав тільки так. Йому здалося, що він мов би піднісся над ними, адже всі ці дні думав тільки про війну, готував себе до майбутнього подвигу...» [2, с. 21]. Кінець твору, коли загинула головна героїня Віра, розкриває особливості психології людини-комбатанта: «...в ньому жила переконаність, що вони переможуть все. Мабуть, ця певність ішла з їхньої любові, йому здавалося, що вона – всесильна, непогасна, більша за світ <...> І ось... Любові нема, а світ стоїть <...> Ця думка знову струснула ним, дві важкі сльози викотилися з його очей, скрижаніли на щоках під повіями холодного вітру. Він стер їх долонею, дістав з кишені жменю патронів і повільно почав набивати барабан старого нагана» [2, с. 300-301]. Фактично, Михайло повністю сформувався як боєць лише в кінці твору після смерті коханої. Йдеться, безперечно, не про формування

бійцівських навичок (їх уважний читач може простежити в багатьох попередніх вчинках героя), а про становлення психології бійця, котрий повністю відійшов від іще донедавна звичних для нього моделей поведінки та внутрішніх аксіологічних «стримувачів»: «не зашкодь ближньому», «не убий» тощо. Однак Мушкетик використав такий своєрідний художній паралелізм при зображенні визрівання справжньої любові та справжнього усвідомлення своєї бійцівської місії як двох первинних, а відтак, найсильніших людських поривів для загального обрамлення твору. Взагалі, зображення кохання на фоні війни (іноді й війни на фоні кохання) є доволі класичною моделлю художньої нарації, що постає в численних варіантах і модифікаціях. Новаторство автора в цьому контексті можемо вбачати хіба що в зіставленні «мирного» та «героїчного» кохання на прикладі одних і тих же героїв: з одного боку, почуття Михайла доростають до вічності тільки завдяки війні як екстремальному життєвому випробуванню, з іншого боку, паралельно зображуються його стосунки з дружиною, яку він не кохає і яка, однак, готова жертвувати собою заради нього. Лише війна насправді підносить цей «любовний трикутник» на вищий метафізичний рівень. Інакше це була б історія про звичайні стосунки і таку ж звичайну зраду. Однак автор показує, що колишні почуття поступово завмерли б, якби їх не підживлювала екстремальність воєнного часу. Отже, любов і подвиг стають організуючими елементами художньої дії. Однак важливо простежити також внутрішні ланки сюжетного каркасу твору з позиції розвитку характерів персонажів. Опинившись у новій для себе ситуації, людина природно прагне адаптуватися. У цей процес спочатку залучаються внутрішні зміни як база для можливості подальшої зовнішньої трансформації. Тож коли людина стає причетною до війни як ситуації особистісного вибору однієї з можливих моделей поведінки, вона повільно або швидко починає пристосовуватися до неї, змінюючи пріоритети. При різній динаміці цього процесу, усе ж можемо наголосити на його поступовості, в якій, однак, слід виокремити кілька важливих точок:

- 1) усвідомлення себе в новій реальності;
- 2) розуміння власної нездатності самостійно і швидко змінити ситуацію;
- 3) ламання попередніх ціннісних установок та їх заміна новими, продиктованими ситуацією;
- 4) перетворення нових аксіологічних орієнтирів у конкретні поведінкові акти.

На основі наведених етапів можна простежити поділ персонажів на

певні типи. Так, в умовах війни як раніше не відомої екстремальної ситуації одні герої швидко мобілізують внутрішні сили, а відтак їхнє пристосування полягає в усвідомленні нових реалій і прагненні зробити посиленій внесок у їх зміну, інші далі продовжують жити звичним життям, сподіваючись, що події самі вкажуть їм на їх місце, треті намагаються зрозуміти зміни й винести з цього розуміння максимальну користь для себе. У романі «Віхола» Ю. Мушкетик показує усі три типи. До першого, зокрема, належать Михайло та Віра, до другого – Михайлова дружина Проня, до третього – усі ті, хто стають найлютішими ворогами головних героїв. Це, в першу чергу, поліцаї, котрі зрадили все те, що колись вважалося найвищими моральними цінностями, і пішли на співпрацю з ворогом шляхом винищення своїх земляків. Війна показана силою, що вносить хаос у традиційне розуміння самою людської психології: «Війна понаплутувала, навихрила, відгадувати людей було до ката важко. Директор передового радгоспу раптом виявився начальником поліції, а запеклий одноосібник, записаний у підкуркульники за те, що довго не хотів вступати до колгоспу, відмовився від посади сільського старости, і його привселюдно відшмагали шомполами» [2, с. 207]. Така ремарка є доволі нетиповою. Згадаймо, для прикладу, навіть Довженкову «Україну в огні», де зрадник-убивця – куркуль Заброда. У Ю. Мушкетика ж з'являється персонаж Женька, вигнаний свого часу з комсомолу, який шкодить німцям. Повертаючись до згаданих вище типів персонажів, відзначимо, що автор моделює перший і третій типи героїв взаємозалежними: зрадники допомагають сформувати в патріотів психологію комбатантів, здатних на реальну збройну боротьбу. Важливо простежити момент емоційного зламу, коли «мирна» свідомість героїв перетворюється на свідомість комбатанта, котрий діє нетипово і здатний на вчинки, які неможливо співвіднести з героєм, який донедавна жив розміреним довоєнним життям. У романі «Віхола» це мить, коли головний герой Михайло зважується на вбивство свого зрадника-співвітчизника. Проте автор майстерно підводить героїв до миті остаточного протистояння. Так, спочатку Ю. Мушкетик подає відособлені характеристики його учасників. Поліцай Юхима автор характеризує його ж словами: «Я не люблю, коли отако: чухи-чухи за вухом, а тоді – швайкою під ребро. Люблю сопротівленіє» [2, с. 161]. А потім додає ремарку: «Михайлові аж у горлі запекло, хотілося запитати: чого стріляв людей у спину, наледве стримався» [2, с. 161]. Характеризуючи самого Михайла, Ю. Мушкетик показує перший момент психологічного зламу – розуміння того, що вчинення вбивства є

природною необхідністю (раніше герой такою необхідністю міг вважати тільки життя): «Жорстокість текла в Юхимових жилах разом з кров'ю, проте Михайло не почував страху та й здогадувався, що показувати того не можна. І в ту ж мить відчув, що в ньому самому народилося тверде рішення, народилася неминучість, і він не може не звершити того, що враз визріло в ньому як присуд долі» [2, с. 161]. Далі письменник зводить характеристики суперників в одне ціле, проте залишає їх на протилежних сторонах цієї єдності. Така антитеза створює психологічну напругу, згущує наративну динаміку. Для прикладу: «Юхим подивився на годинник, підвівся. Годинник у нього ручний, іноземний. І Михайло дістав свій годинник – ще батьків – цибулину. Здавалося, кожен з них звіряв свій час. Та так воно й було насправді» [2, с. 162].

Наступним елементом формування психології комбатанта є перехід від думок до вчинків. Цікаво, що Ю. Мушкетик більш ретельно описував саме емоційний злам героя, аніж момент убивства ним ворога, після якого автор знову ж таки зосереджується на психологічному портреті героя: «Гримнув постріл. У клубкові полум'я Михайло встиг побачити чорний крутий схил яру і велику – велетенську, – круглу голову Юхима. <...> Щось тихо, тихо і страшно сказало йому, що він убив людину. І в ту ж мить відчув, що він убив щось у собі. Не шкодував, що вбив Юхима, навпаки, це було неминуче, він ще тоді, розмовляючи з ним, зрозумів це, воно й виникло як неухильність, неминучість, тільки не знав, що в'є щось і в собі, й за це розсердився на вже мертвого Юхима» [2, с. 168].

У романі описано багато подій, де герої псують майно, призначене ворогові, шкодять налагодженню зв'язку, ризикуючи бути схопленими, організовують роботу підпільного загону, роздають листівки, мандрують із фальшивими документами, обманюють тощо. Однак все це мотивується або потребою самозбереження, або почуттям обов'язку перед громадою і майже ніколи не пов'язане з необхідністю власноручного завдання насильства. Більше того, автор вдається до протиставлення головного героя Михайла, розважливого, гуманного, та його позиційного товариша Женька, здатного на необдумані витівки заради підняття рівня адреналіну в крові («– Ти більше не роби нічого сам, – сказав Женькові Михайло. – А хіба що? – кинув п'ятірнею на лоба кучері Женько. – Поранили поліцаєвого батька. Під суворим Михайловим поглядом він трохи знітився, йому стало досадно... [2, с. 187]»). Зрештою, після описаного вище переломного моменту (перше «необхідне» Михайлове вбивство ворога) перед читачами постає інший

тип героя-воїна. Він готовий холоднокрівно використати зброю, щоб захистити себе і, що важливо, завдати втрат ворогові. Помста стає важливим елементом життя персонажа, проте про шляхи її реалізації читач може лише здогадуватися, оскільки автор практично завершує розповідь на моменті визрівання героя-месника, трансформованого з героя-жертви («Вона [любов – Р. Д.] й надалі залишиться з ним, але вже тільки жаданням помсти, боротьбою. А коли все скінчиться... Він не міг помислити, що тоді станеться з ним і для чого він житиме» [2, с. 300]). До речі, у цьому контексті можна й простежити відстань між психологією жертви і психологією жертвовності. У першому випадку герой намагається втекти від війни як стихії, можливо, деє перехитрити обставини, заховатися, перечекати нелегкі часи, у другому ж він свідомо протистоїть переважаючій силі, кидає їй виклик, розуміючи, що це може призвести до самознищення. Саме ці орієнтири є відправною та кінцевою точками в еволюції свідомості Михайла. Фактично, йдеться про визрівання самодостатнього «я», здатного протистояти силі, що складається з маленьких нікчемних елементів великого «ми», котрі хочуть мати бодай якусь владу над іншими людьми. Якщо у мирний час в них не було жодного шансу отримати її, то війна таку можливість надала, щоправда, через набуття статусу складової спільної мілітарної машини. С. Белов наголошує: «Фашизм не доктрина, створена кабінетними вченими, схвалена в верхах і спущена вниз пересічним громадянам для виконання. Фашизм – демократичний, народжується з невдоволення пересічних громадян, коли це саме невдоволення, стикаючись із корупцією та безсиллям соціальних інститутів і підігріваючись бажанням скоріше обміняти своє нікчемне пустельних «я» на сталеве і переможне «ми», висікає іскри, здатні роздути світову пожежу» [1, с. 168]. Не належачи до жодного колективного «ми», головні герої усе ж починають партизанську боротьбу, спочатку не маючи жодних підривних чи військових навичок, не розуміючи її специфіки. Проте війна як ситуація зламу побутово-культурних та, глибше, психологічних орієнтирів підштовхує їх до пошуку шляхів реалізації боротьбистських інтенцій.

Також при поступовому формуванні психологічного портрета комбатанта можемо простежити й за динамікою образу війни. Так, О. Сенявська виділяє 3 типи цього образу: 1) прогностичний; 2) синхронний; 3) ретроспективний [4, с. 45]. На початку роману всі герої сприймають війну як щось загрозливе й одночасно незрозуміле. Вона повільно вривається в мирне життя, ламає його усталені століттями традиції, але до того проникає в свідомість людей, котрі не

знають, із чим їм доведеться мати справу. А все незрозуміле природно викликає страх: «Село жило. Люди поралися в померках, звуки були невеселі і скрадливі. Кожному здавалося, буцім його можуть почути аж звідтам, з-за Дніпра, або й з другого кінця землі. Тепер кожен звук мав інше значення, інший смисл» [2, с. 8]. Традиційно прогностичний образ війни є широким, неконкретним, неначе люди дивляться на неї здалеку і можуть розпізнати лише найзагальніші обриси. Він є емоційним та, знову ж таки традиційно, не зовсім адекватним. Людина, котра звикла до праці і миру, не може швидко зорієнтуватися в тому, чим є війна. Але для неї характерний природний страх смерті, яка поки стає єдиною асоціацією із війною. Тож спрацьовує лише перша частина твердження Сенеки про те, що «людина боїться не смерті, а думок про смерть, тому про неї потрібно постійно міркувати, щоб привчити свідомість до спокійного сприйняття смерті» [3, с. 80]. Цієї позиції й дотримується Ю. Мушкетик у «Вихолі». На зміну прогностичному приходиться синхронний образ. Він подається завдяки різним засобам. Так, автор показує зміну характерів героїв. Вони із наївних переляканих пацифістів перетворюються на миролюбних реалістів, котрі розуміють, що на війні необхідно бути готовими до будь-якого перебігу подій і тому слід стати більш практичними. Тож Михайло показаний не лише в абстрактних роздумах, але і в діяльності, необхідній в мілітаризованому світі навколо нього. Для прикладу: «Михайло поставив на коліно приклад гвинтівки, відкрив затвор і по одному патрону, натискаючи зверху великим пальцем, втопив в обойму. Закрив затвор, звернув управо курок, звівши гвинтівку на запобіжник» [2, с. 239]. Автор показує головного героя морально налаштованим на насильство, якщо його вимагатиме ситуація, власне, війна. Однак синхронний образ вимагає від письменника не лише представлення зміни в портретах головних героїв чи їх діяч. Війна завжди охоплює широкі маси. Це не одиначне насильство, хоча, за винятком боїв безпосередньо на фронті, вона складається з тисяч таких одиначних актів. Представлення війни як масштабної події в темпоральній і просторовій проекції забезпечується візуалізацією завдяки найрізноманітнішим художнім засобам окремих ситуацій та персонажів (військових, цивільних), які автор моделює як типові. Ю. Мушкетик, проектуючи синхронний образ війни, показує жорстокість і гуманізм як дві сили, здатні до найповнішого вияву саме в екстремальній ситуації. Зокрема, письменник зображує жорстокість зрадників-поліцаїв: «Вже по обіді поліцаї взяли у когось з рибалок човен, витягли Віталія й повісили вже мертвого, задубілого на яблуні.

На тій самій, під якою стояв колись з Вірою, зашнуровував їй черевички. Під яблуною його й закопали» [2, с. 180]. Але війна є й можливістю для вияву гуманності. Це також показує автор, роблячи філософські висновки: «Часом до однієї хати набивалося на ночівлю по десять, а то й більше чоловік. Над усіма тими людьми – простерлася величезна натруджена згорьована рука – рука милосердя, ще ніколи люди не стояли так щільно одне до одного, ще ніколи людина не брала так близько до серця чужу біду. <...> Ті спочутливість і доброта просто вражали... Так само, як черствість і жорстокість. Правду кажуть: одним і тим же сірником можна запалити свічку перед іконою і спопелити хату» [2, с. 208].

До ретроспективного образу війни письменник звертається лише в післямові. Читач не бачить його очима персонажів, а лише через окремі узагальнюючі авторські ремарки, пов'язані з головним героєм Михайлом, котрий мав реальний прототип, про якого літератор зізнається тільки на цих останніх сторінках роману.

Висновки з описаного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі... Можемо зробити висновок про те, що перехід від спокою мирного життя до сподвижницької боротьби за право на власне життя та життя прийдешніх поколінь завжди бере початок на внутрішньому – психологічному рівні, у людських головах, а тільки потім утілюється в реальних вчинках. Така трансформація завжди була цікавою для письменників – обсерваторів людських типів. Не винятком є і Ю. Мушкетик. Письменник у романі «Віхола» майстерно репрезентує – на рівні психологічного портрета, філософських відступів, безпосереднього опису екстремальних ситуацій тощо – формування людини-борця, яка, перейшовши на «мілітарний» тип свідомості, мислення, емоційної стабільності, вчинків, усе ж зберігає власне гуманне, чуйне, сповнене любові до ближнього осердя. Така література насправді є художньо-науковими студіями, присвяченими дослідженню меж людяності, безвідносних до часу та обставин.

Список використаних джерел і літератури:

1. Белов С. Б. Бойня номер «Х»: Литература Англии и США о войне и военной идеологии / С. Б. Белов. – М. : Советский писатель, 1991. – 368 с.
2. Мушкетик Ю. М. Віхола: роман / Ю. М. Мушкетик. – К. : Молодь, 1983. – 304 с.
3. Сенека. Нравственные письма к Луцилию // Сенека и др. Если хочешь быть свободным. Москва : Политиздат, 1992. С. 7-110.
4. Сенявская Е. С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России

/ Е. С. Сеньявская. – М. : РОССПЭН, 1999. – 384 с.

5. Фрейд, З. Мы и смерть. По ту сторону принципа наслаждения / З. Фрейд; пер. Е. Баевской, Л.А. Голлербах. Санкт-Петербург: Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 1994. 382 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://osp.kgsu.ru/library/PDF/397.pdf>.

References:

1. Belov S. B. Vojnja nomer «X»: Lyteratura Anghlyy u SShA o vojne y vennoj ydeologhyu / S. B. Belov. – М. : Sovetskyj pysatelj, 1991. – 368 s.

2. Mushketyk Ju. M. Vikhola: roman / Ju. M. Mushketyk. – К. : Molodj, 1983. – 304 s.

3. Seneka. Npravstvennye pysjma k Lucylyju // Seneka y dr. Esly khocheshj bytj svobodnym. Moskva : Polytyzdat, 1992. S. 7-110.

4. Senjavskaja E. S. Psykhologhyja vojny v KhKh veke: ystorycheskyj opyt Rossyy / E. S. Senjavskaja. – М. : ROSSPЭN, 1999. – 384 s.

5. Frejd, Z. Мы y smertj. Po tu storonu pryncypa naslazhdenyja / Z. Frejd ; per. E. Baevskoj, L.A. Ghollerbakh. Sankt-Peterburgh : Vostochno-Evropejskyj Ynstytut Psykhoanalyza, 1994. 382 s. URL : <http://osp.kgsu.ru/library/PDF/397.pdf>.

Summary

Roman Dubrovskiy

From Pacifist to Combatant: Transformation of the Consciousness of the Hero in the Conditions of War

(According to Novel «Vihola» («Whirlwind») by Yu. Mushketyk)

The article presents the study of artistic representation of changing the life priorities of a peaceful man in the conditions of war. The emphasis is placed on the internal and external components of such a transformation. On the example of the novel «Vihola» («Whirlwind») by Yu. Mushketyk there are revealed the artistic features of visualization of various types of the image of war. It is made the generalization of the behavior patterns of a civilians in a «militaristic» time-space that is unusual for them. The internal links of the story frame of the literary work are characterized from the point of view of character development. On the basis of the specific examples there were shown and refined the prognostic, synchronous and retrospective images of the war. Artistic markers of representation of different stages of becoming a human-combatant has been also highlighted. The features of artistic expression of different models of their behavior and stages of their formation has been traced. Based on the analysis of the text of the novel, it is concluded about the author's writing skills, expressed at different levels of writing creation (from the ability of sensually convey of a detailed psychological portrait, to creation of psychologically rich philosophical retreats and ability of visualization of the transition from «peaceful» without «militaristic» type of consciousness through direct description of extreme situations, etc.).

Key words: *war, militarism, combatant, pacifist, policeman.*

Дата надходження статті: «28» жовтня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «05» грудня 2019 р.

УДК 821.161.2-3. 321.74:316.72
DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.06

ПРИНА ЗЕЛЕНЕНЬКА,
кандидат філологічних наук
(м. Вінниця)

Лірика дисидентів Василя Стуса й Тараса Мельничука як опозиція тоталітаризму

Основа поетичного світу поетів-дисидентів Василя Стуса й Тараса Мельничука, в'язнів Зони 36, лауреатів Шевченківської премії, – це гострі межові переживання на ґрунті втрати індивідуальної свободи й державності. Роздуми поетів навколо табірної безвиході, долі руху опору, переломних, героїчних моментів історії України знаходяться на межі модерністської та постмодерністської практик, почасти завдяки вдалим опозиціям образів-символів життя і смерті, батьківщини та чужини, честі й безчестя, тюрми та свободи, котрі збільшують амплітуду експресії, творів в'язнів концентраційних таборів СРСР, наближаючи її до глобальності політичного катастрофізму ХХ століття й самі твори – до статусу документів доби.

Ключові слова: рух опору, дисидентська поезія, модернізм, постмодернізм, екзистенція, спазматичність.

Усвідомлення громадської приналежності до України як візійної держави, країни майбутнього – це ознака образного відображення реальності у ліриці поетів-дисидентів в'язнів тоталітарного монстра СРСР, учасників руху опору, Василя Стуса, Тараса Мельничука, Ігоря Калинця, Івана Світличного, Миколи Руденка, Ірини Стасів-Калинець, Станіслава Чернілевського, В'ячеслава Чорновола, Атени Пашко та ін. Антологія «Поезії із-за ґрат» (Київ, 2012) [7], яку вважають унікальним виданням дисидентської музи, де зібрано вірші переслідуваних мистців, дозволяє виводити поняття «поезія із-за ґрат» в окремий, не васальний, як вважалося раніше, термін, що може позначати не науково-популярні підходи до явища, а літературознавчі. У ґрунтовних розвідках Івана Дзюби [7], Володимира Моренця [5], Миколи Жулинського [2] розроблено активну терміносистему, що добре інтерпретує дисидентську поезію. Проте варто відзначити гострий екзистенційний скептицизм, породжений не менш гострим розумінням перманентної блокади української національної культури в СРСР [3].

Дефіцит християнської моралі, європейський гуманізм, ідеї поза політичною ідейність – те, чого почали домагатися учасники опору в 60-х роках ХХ століття, під завісу відлиги; відліком прийнято вважати акцію протесту під час прем'єри художнього фільму Сергія Параджанова, екранізації «Тіней забутих предків» Михайла Коцюбинського в кінотеатрі «Україна» у Києві, у вересні 1965 року.

Творення образів у націософському ключі було відповіддю нонконформістів [3] на згортання відлиги, варіантом езопової мови. Особливо яскраво це простежується у віршах Василя Стуса й Тараса Мельничука, в'язнів Зони 36. Їх об'єднує не лише трагічна доля переслідуваних та інакомислячих, а й окремі знакові моменти біографії: філологічного штибу освіта (Тарас Мельничук навчався в Літературному інституті імені Максима Горького, Василь Стус – на історико-філологічному факультеті педагогічного інституту в Сталіно), праця на шахтах (Тарас Мельничук замолоду працював на Донбасі); їх об'єднує Поділля – Василь Стус народився на Вінниччині в селі Рахнівці, Тарас Мельничук працював на Ямпільщині журналістом, другий термін ув'язнення (1979 – 1983 рр.) відбував у Вінницькій тюрмі (через інцидент, спровокований КДБ). Причиною першого арешту гуцульського поета під час масових репресій 24 січня 1972 року став рукопис поетичної збірки «Чага», зданої до видавництв «Карпати» і «Радянський письменник». Із 1972 по 1975 рр. Тарас Мельничук відбував покарання в Пермських таборах (Кучино, ВС-389/36-1, а тепер Чусовський район Пермського краю, Російська Федерація); а Василь Стус відбував у Кучино другий термін (арешт відбувся у 1980 р.) – мистця засудили на 10 років примусових робіт і на 5 років заслання. Тараса Мельничука чекав і третій термін, але після аварії на ЧАЕС влада ніби забула про опального письменника, натомість згодом у рідному карпатському селі Уторопи було спалено хату письменника й неопубліковані рукописи [4, с.5].

Отже, Василь Стус і Тарас Мельничук відбули два політичні терміни, при цьому за другим терміном гуцульському поетові влада сфабрикувала справу нетипову для дисидентів. Звернімо увагу також і на назви збірок віршів обох поетів, котрі промовисто свідчать про злам модерністської імпрези і рух у бік постмодернізму (парадоксальність, оксиморонічність, густа метафоричність, аж до субметафоризації та апокаліпсизм). Перший термін ув'язнення Тараса Мельничука знайшов відображення в збірці «Із-за ґрат» (1982 р., Торонто); другий – найімовірніше у назві міфічної книги «Строфи із Голгофи» (Велика Британія, 1990 р.), нині точаться дискусії про достеменність факту її

видання, табірна свідомість уповні відображена в збірці «Князь роси» (1990 р.), за яку письменник отримав Шевченківську премію [4, с.5]. Перший Стусів термін у таборах провіщає «Веселий цвинтар» (1971 р.), Мордовсько-Магаданський період ув'язнення і примусових робіт відображено у збірках «Час творчості» (1972 р.) і «Палімпсести» (1971 – 1977 рр., опублікована в 1986 р.), до 200 віршів було у рукописі збірки «Птах душі», вилученої агентами КДБ [1, с.5]. А тому зрозуміло, чому «Із-за ґрат» – певна уніфікаційна форма для сприйняття міфосвіту упослідженої терором людини-протестанта; це висловлювання, яке з уламку міфу всередині ліричного верлібрстичного тексту Тараса Мельничука перейшло в назву його збірки й перетворилося на поняття щодо позначення табірної поезії дисидентів.

Табірна безвихідь – це тавро для світу, майже таке ж, як і самі табори, відображені в поезії Василя Стуса й Тараса Мельничука через мури, ґрати, міфізовані й метафоризовані, за якими калина, сине поле, білий простір, мати: «За роком рік росте твоя тюрма, / за роком рік підмур'я в землю грузне, / і за твоїм жалінням заскорузлим, / за безголів'ям – просвітку нема» [8, с.78], «Добре мати два автомати / щоб хрест – навхрест вибити ґрати» [4, с.104].

На рівні політичних систем Василь Стус і Тарас Мельничук відчували себе в'язнями, абсолютна свобода й Вітчизна залишалися для них сенсом боротьби, а тому екзистенційна поетична реальність, збагачена інтелектуальними та стихійними знаннями, драматичним досвідом та глибокими переживаннями, сформували широкий контекст усього, що поети намагалися висловити в період відновлення репресій.

Традиційна образна форма в опозиції до табірної дійсності – далека Україна разом із її ландшафтними реаліями, родинністю, саме у зв'язку з нею в ліриці дисидентів піднято чимало супутніх проблем – тягlosti й трансформації історичної пам'яті в ХХ столітті, самопошвантності й жертвантності борців за свободу, присутності батьківщини в підсоветському просторі, у соціумі зокрема, спротиву «совковості», прийняття й неприйняття фізичної смерті, що є мізерною в порівнянні зі смертю духовною. Чи не найілюстративнішою, на наш погляд, тут є поезія Василя Стуса «Тюремних вечорів смертельні алкоґолі...»: «Тюремних вечорів смертельні алкоґолі, / тюремних довітків сліпа, як близна, ртуть. / А сто мерців, обсівши серце, ждуть / моєї смерті, а своєї долі» [8, с.134]. Поет розкриває особливості побуту в'язнів: «І день при дні глевтяники жують, / аби чим-небудь душу закрошити. / Валує дим – то дні несамовиті / вершать а чи розпочинають путь – / по споґадах, що в пам'яті гніздяться, / по втратах,

що тебе з усіх спромог / угору поривають, коли Бог / постав, як лютий бич і можновладця» [8, с.135].

Дисиденти – самозаглиблені вигнанці, в'язні сумління, національні пророки: «І без волі можна, і без хліба. / І без чорної – на закуску – ікри. / І перехреститися мечем дуліба, / і податися за сіллю в Крим...» [4, с.205], тому ліричні герої їхніх віршів – особистості з розірваною свідомістю, заблоковано не лише політично, а й психологічно, із християнською та з дохристиянською свідомістю водночас: «Співають півні на святій Русі, / яка святою не була ніколи», «Моя земля святиня хліба і меча» [4, с.214].

Образи й символи тюремних віршів дисидентів – часто революційного штибу, із видозміненими закличками до боротьби, без сатисфакції на адресу свідомості пригноблених народів, супроти моральної нейтралізації; їх центрує міфічна вільна Україна в екзилі, патріархальна історична Україна, підсоветська українська територія. Звідси художнім двійником напівсюрреалістичної реальності як спроби врятуватися від тоталітаризму для дисидентів був націософський екзистенційний простір: «Нема України вдома» [8, с.79], «Нема – Вітчизни» [8, с.90]. У медитативних спазмах Василя Стуса власне чуттєвий рівень осягнення реальності поступився васальний по відношенню до інтелектуально-екзистенційного, що промовисто засвідчує поезія «Докучило! Нема мені вітчизни...» зі спадним градаційним запереченням: «Докучило! Нема мені вітчизни, / нема мені вітчизни – ні-ні-ні. / Душа горить в смертельному вогні, / разить мене – од запаху трутизни» [8, с.96], яке змінюють антитетичні пари з риторичним змішуванням та взаємозаміщенням макро й мікро: «Отак мені – чим далі од Вітчизни, / тим легшає, тим тяжчає мені. / Невже я сам-один на цілий світ, / вогненний скалок вікового гніву, / пізнав себе і долю цю зрадливу, / щоб проклинати чужинецький світ?» [8, с.97]. При цьому екзистенційність підсилюється сакральними й інфернальними формулами: «Нема мені коханої землі, / десь під грудьми пече гірка калина, / сміється божевільна Україна / у смертнім леті на чужім крилі» [8, с.98].

Тарас Мельничук зі збірки до збірки вдавався до чуттєвого екскурсу в історію державності України від найдавніших часів до апокаліпсичного, на його думку, ХХ століття, де алегоричний образ поета – доволі несподіваний, це риба з гачком у губі: «я риба / я в морі / у вільному морі / якщо не зважати / на маленьку дрібничку – / гачок у губі», «поети / бранці й ланці / і вовкулаки й сибіряки / і снігові-хуртовини (я аж заплакав) / босі з України / у вікно дивляться /

облизуючи місяць» [4, с.58]. Поезії опального гуцула властива сентименталізація україніки, окремі зворушливі подробиці, що балансують на межі з інтимом: «плачу / хліб мій приріс / до чужого небокраю», «бодай прорости / маками гарячими / на твоїй, Україно, / терновій межі», «дзвонять по Вкраїні відра – / жінки небо беруть голубе», «тільки небо само / я подумав / це батьківщина / й пішов на дно». Відсутність Батьківщини – жорстоке покарання для поета, усі альтернативи чужини – тимчасові, навіть за наявності елементарних ознак рідного: «Я дивлюсь в твої очі, Сибір, / і радію, немов дитина, / вони в тебе такі голубі, / наче очі моєї Вкраїни» [4, с.240].

Образ України як опозиція тоталітаризму у віршах дисидентів – двойлезий, прекрасний і парадоксальний, як життя в ХХ столітті (неологізм узято з поезії «Бо що життя? Це усмішка двойлеза...» Ліни Костенко, яку теж зараховано до дисидентської платформи [1]); тобто це образ-дублет об'єктивно існуючої ландшафтної України і, разом із тим, візія бажаної незалежної України. Ліричний герой віршів в'язнів сумління із трансляцією України покрізь мури тюрми перманентно знаходиться то в діалозі, то в конфлікті з власною самістю, між двома явами батьківщини. Опозиційна до режиму Україна дисидентів – це своєрідний надобраз, що не стає васальним у жодній із книг письменників; тобто це не лише домінанта багатьох віршів, разом із тим, це образ-концепт, котрий прогресує в метафорі та в символізації свободи: «О, земле втрачена, явися / Бодай у зболеному сні...» [8, с.134], «Із неволі йшла моя вітчизна / і собі везла візок із зорями» [4, с.190]. Тому зрозумілим є характерне вразливо-загострене, спазматично-екзистенційне відчуття-переживання й осмислення даності рідної землі, що має виразне фольклорне походження. У поезії Василя Стуса спостерігаємо кільце з легким, пісенним ритмом («О, земле втрачена, явися / Бодай у зболеному сні, І лазурово простелися, І душу порятуй мені.» [8, с.123]), а в поезії Тараса Мельничука – залежність від гуцульських паремій, містких афористично й риторично: «Благослови, мати, / за край свій стояти», «Ліпше своїй землі крупочок / ніж чужої горбочок», «О, земле! Дай крилатому коріння», «Щоб пізнати воду з джерела свого – / пити треба із джерел чужих», «На чужині не чужина, / якщо в душі – Вітчизна», «Хто народивсь для України – / той народивсь для боротьби», «Які тоді сміються, / як Вітчизна плаче?» [4, с.104-110].

Формами спротиву тоталітарній державі в поезії табірних періодів життя дисидентів стали топоніми, гідроніми, персоналії україніки, категоріальні ознаки етносу, історико-культурні та етнографічні факти, окреме місце тут займає Тарас Шевченко: «Тарасові провісні птиці –

Слова шугають над Дніпром» [8, с.68], «Я таке-то... дух Шевченка, / дух пісні живої, / а все інше, чумаченьки, / десь там, за горою» [4, с.109], при цьому гідронімічним центром українського простору для Василя Стуса залишався від збірки до збірки Дніпро, а в Тараса Мельничука – частіше Дунай, Дністер, рідше – Дніпро. Для притчових творів гуцульського поета Тараса Мельничука властива каскадність і одивнення асоціацій; де постає трагічний символ приреченості мистця у країні терору: «Дивлюсь крізь ґрати на Карпати...» [4, с.48]. Стусова Україна часто приймає пейзажні образні форми, антропонімічні, властиві Шевченковій поезії, – це Україна-жінка, Україна-мати: «Осінь крилами в груди б'є. / О, Вкраїно моя осіння! / Чом забракло мені уміння / Звеселити серце твоє?» [8, с.168].

Відтак психологічні портрети дисидентського авторського «я» – це інтелектуал-відчайоуга у Василя Стуса («Господи, гніву пречистого / благаю – не май за зло. / Де не стоятиму – вистою...» [8, с.95]), абсолютний бунтар у Тараса Мельничука («Тільки б чарка, чарка та вівчарка... « [4, с.302]), що йдуть на свідомий розрив із тоталітарною реальністю, апелюючи до периферійної свідомості мільйонів. Світогляд цих поетів побудований на зіштовхуванні життєвих і мисленневих контрастів, на утворенні антитетичних пар навколо ситуативно протилежних реалій (табір і воля, поле і тюрма, храм і тюрма).

Постмодерне, а не власне модерністське, бачення підрежимної батьківщини визначаємо за наближеним до властивої апокаліпсизму розбудови порівнянь через фольклорне спростування. Знаходимо подібні форми в поезії Тараса Мельничука: «Наче тої Вкраїни / раз узяти на ложку» [4, с.65]. «беруся по тому / що куди не піду / не можу знайти свого дому» [4, с.69]. У віршах Василя Стуса це, знову ж таки, ще й включений у фольклоризацією трагічний інтелектуальний парадокс: «О, краю мій! Наруго революцій, потворне посміховисько катів! І рай, і пекло – все тут під'яремне, тут навіть мертвих сором спопелив би, якби раніше кат не спопелив» [8, с.99].

Отже, чимало тюремних віршів дисидентів демонструють сучасному читачеві перехідне, від модернізму до постмодернізму, ретрансляційне й дифузне бачення батьківщини в колоніальному дискурсі й поза ним. Це спостереження вельми актуальне для подальших досліджень, оскільки український постмодернізм виник як природна реакція на деіндивідуалізацію тоталітаризму [6, с.433]. Апелюючи до опозиційних образних форм, Василь Стус і Тараса Мельничук залучили свого читача до пошуку свободи як гармонії, волі як субстанції життя, демократичної країни як гаранта соціокультурної

ідентифікації кожного.

Список використаних джерел і літератури:

1. Дисиденти. Антологія текстів. За ред. Олексія Сінченка. Київ: Дух і літера, 2018. 656с.
2. Жулинський М. Передмова / Мельничук Т. Князь роси: Вірші. Київ: Молодь, 1990. 152с. С.3-5.
3. Зелененька І. «Чиї це ілюзії стенають плечима, якого народу...»: Тарас Мельничук і літературний процес 60-90-х років в Україні. Вінниця: «Едельвейс і К», 2008. 152с.
4. Мельничук Т. Твори в трьох томах. / Пушик С. «Блакитна роса на траві й на колючому дроті...» : передмова. / Упорядники М. Андрусак, М. Лазарук / Том 1-2: Поезії. Том 3: Есе, листи, спогади. Коломия: Вік., 2003.
5. Моренець В. Прощання з ідеологічною «вечністю». Українська поезія 80-90-х років /Золотий гомін: Українська поезія світу / Упорядник А.Мойсієнко. В 2 кн. Київ, 1997. Кн.2., 541с. С.455.
6. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 636с. С.433.
7. Поезія із-за ґрат. Антологія: Поетична творчість українських політв'язнів радянських тюрем і таборів. Київ: Смолоскип, 2012. 870 с.
8. Стус В. Палімпсест: Вибране. Передмова І. Дзюби. К.: Факт. 2003. 432с.

References:

1. Dysydeny. Antolohiia tekstiv. Za red. Oleksiia Sinchenka. Kyiv: Dukh i litera, 2018. 656s.
2. Zhulynskiy M. Peredmova / Melnychuk T. Kniaz rosy: Virshi. Kyiv: Molod, 1990. 152s. S.3-5.
3. Zelenenka I. «Chyi tse iliuzii stenaiut plechyma, yakoho narodu...»: Taras Melnychuk i literaturnyi protses 60-90-kh rokiv v Ukraini. Vinnytsia: «Edelveis i K», 2008. 152s.
4. Melnychuk T. Tvory v trokh tomakh. / Pushyk S. «Blakytna rosa na travi y na koliuchomu droti...» : peredmova. / Uporiadnyky M. Andrusiak, M. Lazaruk / Tom 1-: Poezii. Tom 3: Ese, lysty, spohady. Kolomyia: Vik., 2003.
5. Morenets V. Proshchannia z ideolohichnoiu «vichnistiu». Ukrainaska poeziia 80-90-kh rokiv /Zoloty homin: Ukrainaska poeziia svitu / Uporiadnyk A.Moisiienko. V 2 kn. Kyiv, 1997. Kn.2., 541s. S.455.
6. Leksykon zahalnoho ta porivnialnoho literaturoznavstva. Chernivtsi: Zoloti lytavry, 2001. 636s. S.433.
7. Poeziia iz-za grat. Antolohiia: Poetychna tvorchist ukrainskykh politviazniv radianskykh tiurem i taboriv. Kyiv: Smoloskyp, 2012. 870 s.
8. Stus V. Palimpsest: Vybrane. Peredmova I. Dziuby. K.: Fakt. 2003. 432s.

Summary

Iryna Zelenenka

*The Lyrics of Dissidents Vasyl Stus and Taras Melnychuk
as Opposition to Totalitarianism*

The basis of the poetic world of dissident poets Vasyl Stus and Taras Melnychuk, prisoners of Zone 36, Shevchenko Prize laureates are acute boundary experiences on the basis of loss of individual freedom and statehood. The reflections of poets around the camp reality, the fate of the resistance movement, the turning points, heroic moments of the history of Ukraine are on the verge of modernist and postmodern practices, partly due to the successful oppositions of life-and-death symbols, homeland and alien, prison and the crime of increasing the amplitude of expression, the works of prisoners of concentration camps of the USSR, bringing it closer to the globality of political catastrophe of the twentieth century and the works themselves - to the status of documents of the time.

Key words: *resistance movement, dissident poetry, modernism, postmodernism, existence, spasmodics.*

Дата надходження статті: «15» листопада 2019 р.

Дата прийняття до друку: «09» січня 2020 р.

УДК 821.161.2 (Гай-Головка)

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.07

ЛЮДМИЛА КАПЛИЧНА,

аспірантка

(м. Хмельницький)

**Жанрово-стильові особливості моделювання «вічної теми» в
ліро-епічних творах О. Гай-Головка**

У статті вперше проаналізовано ліро-епічні твори О. Гай-Головка «Коханіяда», «Майдан св. Софії» з точки зору жанрово-стильових особливостей моделювання «вічної теми». У цьому контексті особібно зацентовано на зображально-виражальних засобах, які усебічно розкривають талант поета. Засоби образності мови сприяли літератору втілити в словесну форму конкретні уявлення про предмети і явища, виразити особите ставлення до них. Доведено, що тропи в поемах виконують роль художнього обрамлення, художньої довершеності, адже слова і словосполучення, взяті у переносному значенні, корелюють естетичну функцію та художню реальність й у такий спосіб емко розкривають світ і людину в ньому.

Ключові слова: *поема, «вічна тема», тропи, модернізм, символи, нарація, хронотоп.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Художня практика діаспорного письменника О. Гай-Головка ще не здобулася на комплексне дослідження. У літературу ввійшов збіркою «Балада про Федька» (1931 р.), що побачила світ в Дніпропетровську (тепер м. Дніпро). Того ж року вступає до аспірантури Ленінградського інституту «Речевої культури», але адміністрація викрила його соціальне походження (батько був дяком), виїхав до Харкова, де отримав посаду в редакції журналу «Червоний щлях». У 1935 році він переїжджає до Києва, де його прийняли в Спілку письменників України. У 1936 р. виходить його збірка оповідань «Світання», а в 1937 р. – друга «Десять новел». Із 1940-го. Олекса Гай Головка працює журналістом у Львові, тут виходить друком збірка його поезій «Сурмач», в Авсбурзі видрукував поему «Коханіяда» (1947). Після Акту проголошення відновлення Української Держави 30 червня 1941 року став міністром інформації в короткотривалому українському уряді Я. Стецька. Залишив спогади про О. Ольжича, Ю. Стефаніка, І. Огієнка, П. Панча, Є. Плужника, С. Пилипенка та ін. Спадщина письменника різножанрова, багатогранна, він є автором прозових, поетичних, ліро-епічних творів, літературознавчих досліджень про українських письменників Канади, мемуарів, щоденника (1967-1990). На особну увагу заслуговує й епістолярій О. Гай-Головка, що налічує сотні листів до М. Голод, С. Кузьменко, В. Дрозда, В. Жили, В. Мацька, П. Сороки, Яра Славутича та ін., які зберігаються в Центральному державному архіві літератури і мистецтва України [6]. Всі ці творчі напрацювання письменника ще чекають на свого скрупульозного дослідника.

Аналіз досліджень і публікацій... Спорадино до творчості О. Гай-Головка зверталися діаспорні критики І. Безпечний, Є. Маланюк, В. Сварог (Балах), Яр Славутич, М. Гуралечко, Ю. Стефанік, вітчизняні дослідники М. Луговик, В. Мацько, А. Подолинний, В. Просалова, П. Сорока. У монографії «Українська еміграційна проза ХХ століття» (Хм., 2009) В. Мацько розглядає окремі прозові твори письменника, оприлюднив і листи до нього [4, с. 160-167]. Тобто, автори жодним чином не торкаються заявленої проблеми. На сьогодні єдина кандидатська дисертація «Морально-етична проблематика у творчості Олекси Гай-Головка» (Тернопіль, 2014) Н. С. Швець є зрілою, самостійною науковою роботою, але й вона сконцентрована на розкритті конкретної проблематики. Отже, вищезгадані автори жодним чином не заторкують заявлену нами літературознавчу проблему, винесену в заголовок.

Формулювання цілей статті... Мета – проаналізувати поеми «Коханіяда», «Майдан св. Софії» О.Гай-Головка й на конкретних прикладах здійснити теоретичний та історико-літературний аналіз художнього розкриття поетом «вічної теми».

Виклад основного матеріалу... Насамперед зазначимо, що «вічні теми» захоплюють письменників своєю неординарністю філософського розмилення над сенсом буття, ролі індивіда в контексті всесвіту. «Вічні теми» мають загальнолюдське значення, відтак, незважаючи на постійні зміни історичних подій і ситуацій, художня література порушує проблематику дихотомії життя і смерті, добра і зла, людини і природи, любові і ненависті тощо. Порушуючи «вічні теми», письменники в художніх творах на перший план, в осердя виставляють естетичний критерій краси людської і добра, морально-етичний принцип перемоги над злом. Російський літературознавець Б. Томашевський зауважував: «Тема (про що йдеться) є єдністю значень окремих елементів творів. Можна говорити як про тему всього твору, так і про теми окремих частин. Темою володіє кожен твір... Для того щоб словесна конструкція представляла єдиний твір, в ньому повинна бути об'єднуюча тема, що розкривається упродовж всього твору» [9, с. 176].

У поемі «Коханіяда» О. Гай-Головка, яку за жанром відніс до лірико-сатиричної поеми, порушує «вічну тему» кохання. Як свідчить авторська передмова, у творі дія відбувається в таборах переміщених осіб. А кохання безіменних героїв, завершилось нещасливо, бо, за авторським версіюванням, «в час воєнної вакханалії дуже розхиталися моральні підвалини в частині нашої молоді, зокрема в змосковщених і сполонізованих «паночок». У них кохання стало засобом вполювання чоловіка для ширми, що за нею вони роблять безсоромні любовні інтриги і, як правило – спускаються в побутове болото» [2, с. 4]. Авторіві йдеться про те, що нещире кохання серед дівчат-діаспорян зводиться до компромату українських жінок, які, на його думку, свято дотримуються національних традицій.

Поет сюжетну лінію твору скомпонував начебто на підставі записів доброго приятеля, що його «східні демократи викрали» і «добровільно вивезли на «родіну». Перечитавши нотатки, поет зрозумів, що «героеве кохання, поволі згоряючи, спалило йому серце» [2, с. 4]. Твір складається із трьох розділів, що їх назвав «келехами». У безіменній присвяті (читачам) подає дидактичну настанову: «Садить дерева, юнаки, / В кохання млоснім саді, / Та не ростить плодів таких, / Як друг в «Коханіяді», / Що випустив у світ ясний / Без нього я так ревню... /

Прости мені, о, друже мій, / А Бог... простиць, напевно» [2, с. 6]. Нарація побудована лінійно. У першому келехові автор у віршованій формі у двадцяти підрозділах (кожен з яких має три строфи) символічно, в загальних рисах розповідає про юні дні, сповнені чарами кохання. Поетичні рядки сповнені флоро- орнітологолексемами. Ботанічні та орнітологічні символи оспівуються, озвучуються – універсалії буття людського : «Пелюстки молоді усміхаються з гілок вишнево, / Бо у них і у нас розквітає любов яблунево», «Не співай так, пташко, не співай / І вогню у серці не здіймай». Раптом у двадцятому підрозділі автор із мелодрами переходить на реєстри несподіваного повороту сумної картини у публіцистичному стилі, підказуючи реципієнтові фінал: «Чому нещастя радість змило / І загніздилося само? Бо з любов'ю ми веземо / Своє кохання до могили...» [2, с. 23].

Б. Томашевський такий художній прийом в епічній поемі називає транзицією, словесною формулою переходу до іншої дії: «У сюжетній побудові поеми переходи тяжіють до багатоплановості (паралельне ведення сюжету) і в межах кожного плану – до авантюрного вивищення побудови. Перехід з плану в план відбувається або за допомогою пісенного членування, або шляхом введення сполучних перехідних мотивів, іменованих «транзиції» (коли скорочується до простоти словесна формула переходу)» [9, с. 257-258]. Так, остання строфа О. Гай-Головком спрощена до простоти. Однак зауважимо, що поет, йдучи за М. Вороним, О. Олесем, намагався повернутися до віршованої модерністської моделі: він лірико-сатиричну поему «Коханіяда» єдиним підходом написав у стилі неоромантизму.

Останій характеризується поривом до ідеальності, винятковості. У творі, відкинувши раціонізм, автор на перше місце розставив акценти на чуттєвій сфері особистості, її емоційно-інтуїтивному пізнанні. Приклад із другого розділу: «На долині, де в'яне чебрець, / Промовляє мій брат-вітерець: / Милій друже, хвилини не гай – / Утікай... / Утікай, бо кохання тебе / У могилу живого гребеш...» / Так говорить мій брат-вітерець / На долині, де в'яне чебрець» [2, с. 30]. Ілюстрація переконує, що автор не зображував масу, а звертався до неповторної індивідуальності, що повинна вирізнятися з колективного й побороти себе в боротьбі з повсякденністю, сірістю, усталеними канонами лихої волі.

Присутність автора прочитується, коли він пильно зосереджується на внутрішньому світі ліричного героя: «Добре... добре, люблю я її, / Як любив її рік, як учора, / Засмутилися очі мої, / Що зазнав у любові тій горя. / З її уст, як із квітки бджола, / Я весь трунок хотів зачерпнути, / А

вона на сторожі була, / Щоб налити у мене отрути» [2, с. 31]. Тут пробуджується внутрішній аристократизм героя, він переосмислює свої почуття, стосунки з дівчиною, яку палко кохає, однак відчуває в душі гіркий присмак від удаваної любові, відчуваючи фальш. Зовнішні події при цьому відступають на задній план.

У творі поет зчаста звертається до умовності, фантастичних образів, ситуацій: «Сон тріпоче крильми по землі, – / Відлітають у світ журавлі. / І курличуть-курличуть вони: / Чи повернемося ми з чужини, / Чи удома зустрінемо знов / І кохану, і вірну любов? / Притулившись до серця верби, / Я стою без печалі й журби, / Бо мое все далеко у млі, / Про що думають так журавлі...» [2, с. 32-33]. І подібних текстів є чимало на сторінках поеми. Як зазначено вище, автор відмовився від типізації, водночас наповнивши структуру «Коханіяди» символізмами, як от:

1) біблійними «божественна Мадонна, Господь, Божий фіміам, райські прерії, Адам, Єва» (с. 36; 47);

2) міфічними «Змій»;

3) прецедентними «Дульцінея» (с.51) – натяк на літературного персонажа роману М. Сервантеса «Хитромудрий Ідальго Дон Кіхот з Ламанчу», якою була дама серця головного героя;

4) фольклорними «циганка-ворожка» (с. 13), «Бурлака-Чорнобривець» (с. 16), «верби-жалібниці» (с. 21); «попала пальцем в стелю» (с. 17), «Зарубай собі на носі, добрий чоловіче» (с. 55);

5) ботанічними «Ця Рोजа гідною була / Ясмінові до пари» (с.17);

6) орнітологічними (птаха, журавлі, голуби, зозуля, лебідь, лебедиця, сокіл, гайвороння);

7) астральними (зорі, місяць, проміння, молодик, сонце) тощо.

В лірико-епічному творі діаспорний письменник змоделивав спосіб індивідуального життя ліричного героя, задекларувавши естетичні риси українського менталітету (ейдосу як спосіб буття об'єкта), розкривши аксіологічні основи духовно-естетичної моделі у ракурсі функціонувань: художньому, філософському, загальнолюдському, майстерно використавши при цьому тропеїчні мовні ресурси. Зображально-виражальні засоби поетичної мови є тим маркером, у спектрі якого мовні одиниці виконують соціальні, стильові, естетичні функції:

а) слов'янізми (пророк, чадо, злото, офіра);

б) архаїзми (червінь, лик, клинок);

в) біблеїзми, використані для підсилення гумору і сатири: «Адаме, любий мій, клянусь / Ребром твоїм, що з нього злита, / Ніхто не визнає чарів тих, / Що ти сьогодні визнає зі мною» (с. 46); «Розпусник збуджений

упав / На похитливі райські шати» (с.47).

Автор зчаста підсилює мовний світ метафоричними образами конкретних й абстрактних картин (світанок гукне з-за воріт, налиє всі келехи рута, розквітає любов яблуново, на долині туман устає, він любов донечку убив отрутою любові (с. 18) тощо.

В епілозі автор використовує протиставлення. Антитезні рефлексії є стилістиною фігурою контрастності вічної теми любові і ненависті, правди і кривди, зв'язаною внутрішнім смислом: «У яблуновому блуканні / Бліде дівчатко полюбив / І на квітковому майдані / Червоних рож йому купив. / Та, ідучи, ці квіти дивні / Віддав чорнявці молодій, / А та мерщій дала хлопчині, / Що в сні привиджується їй. / А той віддав їх любці милій, / Згоряючи в палкім вогні, / А та голубка сизокрила, / Мої квітки – дала мені... / Усе життя у цьому роді: Perpetuum mobile... та й годі!» [2, с. 57].

Отже латинське словосполучення *perpetuum mobile* перекладається дослівно як вічний двигун, а в переносному значенні – вічна тема, яка хвилювала людство відколи існує світ. Крім кохання, в літературі постійно порушується морально-етична проблема, яку не оминув й О. Гай-Головка у своїй творчості. Його хвилювали не лише минулі (поема-трагедія «Скоропадський», а й сучасні суспільно-історичні події, оприявлені в поемі «Майдан св. Софії» [3].

У поемі автор переймається суспільно-політичною ситуацією в Україні 90-х років минулого століття, коли після розпаду Радянського Союзу утворилась незалежна Українська Держава, процвітав рекет, розкрадання державного майна, що в народі здобуло недобру славу «прихватизації», злиття бізнесу і влади, демократії і вседозволеності. У такому хаосі створювалися нові партії, громадські рухи, нові церковні утворення. На чолі УАПЦ стояв 90-літній патріарх Мстислав (Скрипник), у 1993 році він помер, його місце заступив в'язень сумління Володимир (Романюк), але й він у липні 1995 року раптово помер. Похорон патріарха УПЦ КП 18 липня вилився у побойще. Опір чинило духовенство УПЦ МП та загони спеціального призначення МВС України з причини не дозволяти поховати церковнослужителя на території св. Софії. Відбулося протистояння між віруючими і офіційною владою. Біля св. Софії 18 липня 1995 р. пролилася кров. Такий факт свідчив, що демократи мусіли поступитися місцем авторитаризму.

Саме події на київському майдані схвилювали українського письменника О. Гай-Головка, який жив у Канаді. Так визріла думка написати поему, повна назва якої «Майдан св. Софії 18 липня 1995» [3],

що її наприкінці ХХ століття видрукував у Тернополі П. Сорока. У поемі йдеться про національно-визвольні потуги українського народу за свободу і демократичні цінності. Тому сучасні державні правителі повинні не порушувати етики і моралі, тобто морально-етичні принципи в художньому творі змодельовано в аспекті людина і влада, гроші і слава. Високі ж духовні принципи відходять на другий план. У такому моралістському контенті прочитується головна думка твору, відтворюється авторська версія образу сучасних владоможців, бо: «Це сталося у дні гіркополинні, / У нашій незалежній Україні, / Де дія відбувалась така бридка, / Де Кучма чужовірний і його мужі / Створили злидні, хаос і діла чужі» [3, с. 63].

Стиль, за визначенням Д. Наливайка, виявляється «як на рівні окремого твору, так і на рівні творчості митця й цілих течій та напрямів» [5, с.8]. Моралістський осуд антидемократичного, антигуманного побоюща поет спішив утілити в художню концепцію ліро-епічної поеми, в якій ясно проглядається присутність автора, його світогляд, світорозуміння. Етнотип негативних ліричних героїв у такий спосіб постулює в зображеннях преверсивних, занижених відтінків, дії таких персонажів суперечать Біблійним приписам, християнським канонам. За авторською версією, й атеїсти, і віруючі обрали керманічів на високі державні пости, тож ситуацію можна було мирно врегулювати без участі омонівців, спецпризначенців. У поемі збірний образ набуває потужної сили, люди, незважаючи на побоюще, викопали яму біля стін Софійського собору і там поховали Патріарха.

Основними категоріями семантичного поля є антропоцентрична концепція і хронотоп, що без нього неможливо логічно структурувати хід подій художнього твору. У поемі О. Гай-Головка концепти людина – простір – час увиразнюють художню інформацію, яку М. Храпченко називає ускладненим чуттєвим світом, внутрішнім настроєм героїв. Науковець пояснює: «Вони захоплюють читача, слухача, глядача не тільки своїми ідеями, але й емоційним ставленням до життя, відчуттям прекрасного й піднесеного» [10, с. 328]. Бінарність філологічних дисциплін, що їх репрезентують мова і література, вказує на неподільний зв'язок, який уособлює культурний концепт-простір, відтак «концепт – це ніби згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини» [8, с. 40].

У ліро-епічних творах О. Гай-Головка використовує як граматичні (алеотети) та словесні тропи, на чому О. Потебня акцентував, що «вказівка на такий розряд визначає постійну роль слова в мовленні, його постійне відношення до інших слів... граматична форма є

елементом значення слова й однорідна з його речевим значенням» [7, с. 39]. Науковцю йдеться про те, що і граматичне, і лексичне значення в слові надто пов'язані, а в мовленнєвому акті – це неподільна єдність. Граматичний троп відтворює переносне вживання синтаксичної конструкції, як і граматичний паралелізм. Наприклад, у романі «Воля без волі» письменник, звертаючись до Надлюдини, сам відповідає на риторичні речення: «Що вони з твоїм заповітом зробили? Що дало мені це життя? Голод. Холод. Ненависть. Пригноблення. Приниження. Зневагу» [1, с. 28]. У такий спосіб емотивний текст скеровується на сприйняття експресивності, інтенсивної виразності художнього світу.

Висновки... На конкретних прикладах лірико-епічних творів доведено, що О.Гай-Головка демонструє особистісні фактори, індивідуальний підхід у зображенні «вічної теми» кохання, інтимних почуттів, морально-етичних принципів відповідно до сформованого світогляду, внутрішньої культури. Рецепція «вічної теми», історичних образів у творчості О.Гай-Головка окреслюється існуючими літературними традиціями ХХ століття, особливостями авторського світогляду, морально-етичною оцінкою подій доби. Жанрова система в сучасній літературі різноманітна, і хоча переважно сконцентрована в рамках традиційних тематичних парадигм, але ліро-епіка заторкує історичну, біографічну, сатиричну, гротескно-детективну, ірраціональну жанрову калейдоскопічну конфігурацію в межах одного твору («Коханіяда»). Такий жанрово-тематичний різновид увиразнює тип творчості та ідіостиль О. Гай-Головка. А насиченість структури текстів зображально-виражальними засобами прикрасили поеми художньою довершеністю, позаяк слова і словосполучення, вжиті у переносному значенні, корелюють естетичну функцію та художню реальність й у такий спосіб емко розкривають світ і людину в ньому.

Список використаних джерел і літератури:

1. Гай-Головка О. Воля без волі: роман. Тернопіль: Тайп, 2004. 150 с.
2. Гай-Головка О. Коханіяда: лірико-сатирична поема. Авсбург: Друкарня Д. Сажина, 1947. 62 с.
3. Гай-Головка О. Скоропадський: трагедія. Тернопіль : Тайп, 1999. 68 с.
4. Мацько В.П. Епістолярний материк. Том 1. Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2018. С. 160-167.
5. Наливайко Д. С. Стиль напряму й індивідуальні стилі в реалістичній літературі ХІХ століття. *Індивідуальні стилі українських письменників кінця ХІХ - початку ХХ ст.: зб. наук. праць*. Київ: Наукова думка, 1987. С. 3-43.
6. Особовий Фонд О.Н. Гай-Головка. *Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України*. Ф. 1352; оп. 1. од. зб. 249.
7. Потебня А.А. Теоретическая поэтика. Москва : Высшая школа, 1990.

344 с.

8. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры: Опыт исследования. Москва : Академический проект, 2004. 992 с.

9. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика: Учеб.пособие. Москва: Аспект Пресс, 1996. 334 с.

10. Храпченко М. Б. Художественное творчество, действительность, человек. Москва : Советский писатель, 1982. 416 с.

References:

1. Gaj-Golovko O. Volya bez voli: roman. Ternopil` : Tajp, 2004. 150 s.

2. Gaj-Golovko O. Kohaniyada: liry`ko-saty`ry`chna poema. Avsburg: Drukarnya D. Sazhny`na, 1947. 62 s.

3. Gaj-Golovko O. Skoropads`ky`j: tragediya. Ternopil` : Tajp, 1999. 68 s.

4. Macz`ko V.P. Epistolyarny`j matery`k. Tom 1. Xmel`ny`cz`ky`j: FOP Cyupak A. A., 2018. S. 160-167.

5. Naly`vajko D. S. Sty`l` napryamu j indy`vidual`ni sty`li v realisty`chnij literatury XIX stolittya. Indy`vidual`ni sty`li ukrayins`ky`x py`s`menny`kiv kincyа XIX - pochatku XX st.: zb. nauk. pracz`. Ky`yiv: Naukova dumka, 1987. S. 3-43.

6. Osobovy`j Fond O.N. Gaj-Golovka. Central`ny`j derzhavny`j arxiv-muzej literatury` i my`stecztva Ukrayiny`. F. 1352; op. 1. od. zb. 249.

7. Potebnyа A.A. Teorety`cheskaya poety`ka. Moskva : Vysshaya shkola, 1990. 344 s.

8. Stepanov Yu.S. Konstanty. Slovar` russkoj kul`tury: Opyt y`ssledovany`ya. Moskva : Akademyc`hesky`j proekt, 2004. 992 s.

9. Tomashevsky`j B.V. Teory`ya ly`teratury. Poety`ka: Ucheb.posoby`e. Moskva: Aspekt Press, 1996. 334 s.

10. Храпченко М. В. Хudozhestvennoe tvorchestvo, dejstvy`tel`nost`, chelovek. Moskva : Sovetsky`j py`satel`, 1982. 416 s.

Summary

Liudmyla Kaplychna

Genre-Style Features of Modelling «Eternal-Topic» in Lyric-Epic Works of O. Hai-Holovko

The lyric-epic works of O. Hai-Holovko, «Kokhanyada», and «St. Sofiia Maidan» in terms of genre-style features of modelling «eternal topic» have been analysed in the article. In this context, special emphasis is placed on imaginative means that comprehensively reveal the poet's talent. The means of imagery helped the writer to embody into the verbal form specific ideas about objects and phenomena, to express personal attitude to them. It is proved that the tropes in the poems play the role of artistic framing, artistic perfection, because the words and phrases used in the figurative sense, correlate the aesthetic function and artistic reality of the work and thus capaciously reveal the world and the person in it.

Key words: *genre, style, poem, «eternal topic», tropes, modernism, symbols, narration, chronotope.*

Дата надходження статті: «25» листопада 2019 р.

Дата прийняття до друку: «14» січня 2020 р.

УДК 883(091): 82-1.015

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.08

ТАДЕЙ КАРАБОВИЧ,

доктор філологічних наук, професор

(м. Люблін, Польща)

**Збереження міфічних цінностей літератури
як гаранту існування духовної парадигми присутності
у творчості Віри Вовк**

Статтю присвячено збереженні міфічних цінностей літератури як гаранту існування духовної парадигми присутності у творчості Віри Вовк. Інтерпретація цієї проблематики окреслюється завдяки акцентуванню основних мотивів, які поетеса використовувала в своїй творчості. Акцентується увага на християнських паралелях, на грецьких та римських міфах і на широкому спектрі рідної української етнокультури Карпат. На загальному тлі здійсненого аналізу постає ширший висновок про існування духовної парадигми мислення Віри Вовк. Ідеалістичний світогляд поетеси, з'єднується з художніми світами, які можуть існувати поруч і взаємно доповнюватись.

Ключові слова: Віра Вовк, міфічні цінності, духовні парадигми, релігійні мотиви, ідеї, символи.

Постановка проблеми в загальному вигляді... У статті розглядаються загальні наукові поняття про збереження у творчості Віри Вовк міфічних цінностей літератури, як гаранту існування духовної парадигми присутності. Художні системи міфічних цінностей у творчості відомої поетеси, неодноразово цікавили українських літературознавців (Н. Гаврилюк, Ю. Григорчук, О. Смольницька, В. Мацько). Відомий вчений проф. Олександр Астаф'єв створив навіть окрему категорію досліджень духовної парадигми присутності, яку виклав у фундаментальній праці «Художні системи українського зарубіжжя» (Київ, 2000). Маючи основи існуючих вже теоретико-методологічних моделей, легше розглядати систему сукупності філософських основ парадигми присутності і міфічних цінностей літератури у творчому феномені Віри Вовк.

Аналіз досліджень і публікацій... Наукові дослідження про збереження міфічних цінностей літератури, як гаранту існування духовної парадигми присутності у творчості Віри Вовк, виникли в період незалежності України (1991-2019). Вони є важливою темою українського літературознавства. У статті пропонується вибрані погляди про системи понять і уявлень поетеси створені в українському

літературознавстві, з зазначенням аспекту творчості Віри Вовк, як української еміграційної письменниці. Тому до обговорення включено дослідження Олександра Астаф'єва [1, 2, 3, 11], Н. Гаврилюк [6], Ю. Григорчук [7, 8] Т. Карабовича [9, 21], В. Мацька [10], О. Смольницької [15, 16, 17, 18], Л. Тарнашинської [19], Т. Ткаченко [20]. Прикликується також дослідження членів Нью-Йоркської групи: Б. Бойчука [12] і Б. Рубчака [13].

Формулювання цілей статті... **Метою статті** є визначити важливість питання міфічних цінностей літератури як гаранту існування духовної парадигми присутності у творчості Віри Вовк. **Завдання статті** полягає в тому, щоб показати наукову новизну представленої теми. Тому статтю вершить парадигмальний крилатий, а водночас міфічний вислів Віри Вовк: «Поезія — це містичне спілкування з красою і я хочу ділитися цим щастям».

Виклад основного матеріалу... Під темою збереження міфічних цінностей літератури, як гаранту існування духовної парадигми присутності у творчості Віри Вовк (Віра-Лідія-Катерина Селянська, мешкає у Ріо-де-Жанейро), ми розуміємо різні форми міфічного, філософського та поетичного вислову авторки. Дискурс статті, не обмежується якимось часовими рамками, він охоплює всю творчість поетеси. Проте, щоб науково узагальнити матеріал і не наводити до змісту статті окремих творів, творчість поетеси розглядається, як питання синтезу і погляду на різні культури та релігії.

У різних формах вислову Віри Вовк, завжди є помітна літературна парадигма присутності. В поезії, прозі, в п'єсах авторки, навіть в спогадах, чи листуванні — завжди можна знайти міфічний елемент духовності. Недарма в назагал філософсько-міфічних висловленнях, поетеса вселяє християнські паралелі (Біблія, апокрифи, народні звичаї) та структури міфу, як вічні цінності (міфологеми, міфема і міфоніми) [9].

Окрему увагу поетеса концентрує на українських мономіфах. Це відомі в культурі України гуцульські мотиви. В творчості Віри Вовк вони адаптовані до літературного дискурсу, як образи подорожей героїв, адже Віра Вовк не народилася корінною гуцулкою, і вивчала гуцульські мономіфи, ніби зовні, за схемою: «вихід — ініціація — повернення». Це певною мірою нагадує творчість відомого співця Гуцульщини — Михайла Коцюбинського, з його твором «Тіні забутих предків», де автор також не був корінним гуцулом. Нешаблонною стежкою до порівняння у світ дитинства, може бути збірка віршів Віри Вовк «Зі скрині забутих предків». Поетеса створила її, як однойменний

цикл-спогад в 2013 році (видання: Ріо-де-Жанейро, 2019). Ось яскравий вірш з цієї збірки з елементами примарного гуцульського мономіфу:

Деся гудуть бубни, лунають літаври,
шалений Чугайстер при ватрі стрibaє,
а я розмовляю флюярою з ільмами
й дивлюсь за плавбою баранчиків неба.

Так плинуть наші літа...
Злітають з небес метеори,
ледівці тонуть, гинуть народи,
що там це людське, єдине горе?

Що там наша гражда, хазяйство,
краса, потуга і слава?
Черемош колись буйволом був,
І навіть він висихає.

Залишиться танець Чугайстра при ватрі,
язиком вогню в повітрі записаний,
залишиться пісня, що в листі дрижить.
Що боже – во віки буде. (вірш «**Чугайстер**»)

Міфологемний гуцульський Чугайстер, явиться поетесі як герой її давніх спогадів. На полонині відбувається дійство ватри, оберегу життя, проходить стрибання через вогонь при участі «розмов флюяри з ільмами», з хмаринками на небі «плавба баранчиків неба», з красою, потугою і славою — як зауважує поетеса. Попри казковий образ, Віра Вовк має свідомість, що життя в такий конфігурації надто швидко проминає, що «ледівці тонуть, гинуть народи», себто відбувається міфічне дійство життя з його есхатологічною схемою проминання: «народження — життя — смерть».

Віра Вовк у своїй творчості відкликається також до церковної проблематики [20]. До молитов та голосінь, як чогось природного для неї і рідного. Прикликає грецькі та римські міфи, часом образи латино-американської культури і широкий спектр згадуваної вже рідної української історії [10]. В загальному плані — міф, як ідею оповіді, Віра Вовк пояснює через емоції і чуттєві образи серця. Недарма її творчий дискурс нагадує метамову, де категорії свідомості і буття занурюються у абстрактні полотна:

«Ходиш, Пречиста, серед ночі
Ослід ложа
І кладеш вухо на наше серце
У кригах горя.

З топилища полонки забираєш
Переманом
Зависть, перепих, самолюбство –
Чорне свято.

З кучугур леду для зіниці
Розгортаєш
Чудовий розцвіт любови й миру,
Що не в'яне» (Вірш «Перемен»).

На збереження міфічних цінностей літератури у творчості Віри Вовк звернула увагу дослідниця дискурсу відомої поетеси, Юлія Григорчук [7]. Вона аналізуючи аспекти екзистенційних ідей та кодів творчості поетеси писала: «На відміну від європейського модернізму, в художній парадигмі якого домінували екзистенціали страху і відчаю, українська література пропагує пафос національного самоствердження й духовного стоїцизму, а в осмисленні екзистенціальних ідей опиралась на національну філософську традицію, передусім кордоцентризм Григорія Сковороди і Памфила Юркевича. Це підкреслює й Наталія Михайловська, зазначаючи, що «українська ментальність – сприятливий ґрунт для розвитку й формування екзистенційно-кордоцентричного типу філософствування» [8, с. 152].

Фактично Юлію Григорчук, відому дослідницю творчого феномену поетеси, цікавили релігійно-християнської мотиви Віри Вовк. Вона їх бачила у творчості поетеси, як острови духовності [7]. Тому писала, зокрема: «Унікальне поєднання філософії екзистенціалізму і глибокої релігійно-християнської духовності – визначальна риса творчості [...] Віри Вовк. Глибокий художній і філософський потенціал авторки ще не отримав ґрунтовної літературознавчої рецепції, що зумовлює актуальність досліджень у цьому напрямку» [8, с. 152].

Юлія Григорчук, звернула також увагу на міфічність досвіду життя у творчому дискурсі Віри Вовк. Зробила це на прикладі цитування роздумів відомого поета і художника Святослава Гординського. Ця характеристика Юлії Григорчук, в якийсь мірі нагадує мономіфну схемему оніричного погляду на дійсність (життя як свідомий сон). Вона

стверджувала: «Людина незвичайної долі і досвіду, обдарована багатьма талантами, Віра Вовк вибудувала власний художній світ на основі християнської філософії й моралі. «Все, що вона висловлює, – підкреслює Святослав Гординський, – є виявом її світогляду, точніше, християнського світогляду. Її християнство є, передусім, сила, що формує її слово, її саму, сила, що дозволяє їй відкривати несподівану трансцендентну суть і «другий» зміст, сховані в реальності речей» [8, с. 152].

Цей дискурс, дослідниця продовжила дуже важливими рядками: «Високі ціннісні орієнтири дозволили письменниці вистояти і не зламатись у стрімких коловоротах історії ХХ століття, перейти через охоплену вогнем Європу, а потім понад тридцять років плекати в собі за океаном духовний образ Батьківщини. У цих умовах щоденного опору абсурдній реальності вагомою силою протидії була струнка парадигма вищих вартостей і нова гуманістична філософія, «єдина, – за словами Жана-Поля Сартра, – яка надає людині гідності,... яка не робить із неї об'єкта». Письменниця гостро відчуває кризу суспільної моралі, потребу духовного оновлення людства – звідси глибока філософська наповненість її прози. Крізь призму релігійного екзистенціалізму осмислює Віра Вовк долю особистості в сучасному світі, долю українця, українця-емігранта, емігрантамитця. Гайдеггерівська теорія пошуку сенсу життя, к'єркегорівська філософія морального вибору, ясперівська стратегія духовного стоїцизму, бердяївська концепція свободи творчого самоздійснення лежать в основі її великих прозових творів – повістей «Духи й дєрвші», «Вітражі», «Старі панянки», – формуючи систему мотивів, яка структурно організовує ці твори в триптих» [8, с. 152].

Своєрідним доповненням теми міфічних цінностей у творчості Віри Вовк є погляд Ольги Смольницької на творчий феномен поетеси. Відома дослідниця творчості Віро Вовк зауважує: «Творчості В. Вовк притаманна теофанія (богоявлення), причому це спостерігається в усіх жанрах – і навіть у спогадах, які фіксують події, подібні до релігійного чуда. Ліричний герой письменниці безпосередньо спостерігає явище божества (як язичницького, так і монотейстичного – Господа Бога); так само візіонер спілкується зі святими, янголами. Богоявлення (якщо згадати християнське свято) органічно вкладається в українську обрядову картину світу, але розвинуте саме у гармонійної індивідуальності. Також (згідно з працею М. Еліаде «Священне і мирське», або «Сакральне і профанне») можна виокремити і наявну у текстах В. Вовк кратофанію, тобто ієрофанію, яка полягає у проявленні

надприродної сили. Сюди можна зарахувати магичні та ін. явища» [15, с. 152].

Переосмислюючи буття, Ольга Смольницька зупиняється на деталях міфічного світу Віри Вовк, аналізує окремі образи і символи в її творчості. Дослідниця слушно зауважує: «У випадку спілкування героя письменниці із сакральним спостерігається і таке явище, як ієрогамія [20, с. 24] – тобто «священне взяття шлюбу»: наприклад, святі жінки – черниці – заручались із Христом (як свята Катерина Сіенська), самі черниці – Христові наречені. Героїня В. Вовк часто самодостатня, ієрогамія для неї – остаточна реалізація цілісності. Окремі жіночі персонажі авторки не проти профанного шлюбу чи інших стосунків із земною людиною, але тим цікавіше стежити за поєднанням в їхньому шляху священного і мирського – як-от в Іштар-Інанні («Напис на скарабею») або в інших героїв. Для персонажа В. Вовк, який перебуває на межі та проходить ініціацію, або вже досяг Самості, Господь або конкретний святий – це покровитель і друг (*patronis et amicis*). У героїв В. Вовк і самої письменниці це св. Франциск Ассизький, свята Катерина (точніше, кілька святих із цим іменем), св. Тереза Мала, та ін. *Passio* (страждання) Ісуса чи святого стає стражданням конкретного героя або героїні (у фемінінному випадку вона може наближатися до образів Марії Магдалини або інших святих жінок). Персонаж відчуває Христовий біль, життя емігранта чи іммігранта (або іншої постаті під час випробовувань) – це сорозп'яття. Таке сприйняття зумовлюється творчим баченням, талантом письменниці: образ гранично візуалізується, і автор (і як деміург, і як реципієнт – споглядач картини чи іншого твору, вірянин на богослужінні, тощо) ототожнює себе з певною постаттю» [15, с. 154].

Цікавий погляд на творчість Віри Вовк висказала відома поетеса Надія Гаврилюк. Вона, як дослідник творчості Віри Вовк, констатувала, що мандрівка для В. Вовк є не забаганкою туриста, а глибокою потребою паломництва до святинь. Свідчення того – повість «Спілкування з опалевим метеликом», романи «Книга Естери», «Паломник» та інші твори. «Спілкування з опалевим метеликом» – релігійно-містична повість. Назва відлунює суфійським потрактуванням людської душі, котра подібна до метелика. Отже, можна розглядати цей твір як алегорію розмови з душею. На користь такого тлумачення свідчить ім'я метелика – Морфо. Адже воно споріднене з морфемою – частинкою слова. Опалевий метелик – душа персонажа, його сокровенна частка, яку він чи життєвий прагматизм (а саме надсадним прагматизмом страждає персонаж у зачині повісті)

витіснили так, що душа була в опалі – непомітною та непоміченою. І ось цей «ефект крилець метелика» (Р. Бредбері) спрацьовував проти героя, бо відкидання душі збіднювало його світ і світ довкола нього. І хоч професор аж ніяк не безпомічний у житті поза наукою про комах і лише позірно нагадує Доктора Серафікуса В. Домонтовича, усе ж у його житті бракує «радість в саді душі», гармонії Божественного. Принаймні до зустрічі з Морфо – власною душею й душею сотвореного світу. Бракує сталості, визначеності та форми. Подолати цю аморфність і допомагає спілкування з Морфо. Пізнання себе, за Г. Сковородою. Справді, повість нагадує його філософські трактати, та й окремі формальні елементи, як-от поєднання прози з віршами, теж споріднює В. Вовк із українським Сократом. Визначальна риса чи не всіх творів письменниці – тяжіння до афористичності, «драми ідей». І це завжди та сама драма людської величі та малості («щоб бути великим, не конче стояти на виду»), яка виявляється у вимірі окремого людського життя, у контексті історії роду, в історичних стежинах рідної нації» [6, с. 32-33].

Про науковий дискурс Надії Гаврилюк з погляду символіки, а отже і міфічних цінностей, відгукнувся відомий дослідник творчості Нью-Йоркської групи Олександр Астаф'єв. Вчений звернув увагу на монографію Надії Гаврилюк «Під плахтою неба: поезія Віри Вовк» (Дрогобич: Коло, 2019). Слід сказати, що монографія хоч і присвячена вивченню поезії Віри Вовк найновішого періоду — 2000-х років, є ширшою літературознавчою книгою про міфічність образів у творчому феномені поетеси. Як зауважує вчений, поезію Віри Вовк авторка монографії розглядає в єдності з біографією та у зв'язку з окремими творами її прозового доробку. Тому Олександр Астаф'єв стверджує: «Віра Вовк, крім фізичного, пише й про інші світи, інші площини або сфери буття, насамперед про астральну сферу. З перебуванням в «інших світах» пов'язана ціла група істот, які причетні до нашого буття, можуть нам подавати певні знаки, хоч належать вони до загадкових явищ і не вкладаються в традиційні наукові концепції. У просторово-часових відношеннях, вважає поетеса, існують інші «форми життя», зокрема душі померлих (вірш «Портрет» - пам'яті Ярослава Татомира, вірш «Будова», де оживає душа чудового поета Пауля Целана); різні посередники при переході до іншого світу на взірць Фафніра з однойменного вірша, або героїнь збірки «Жіночі маски»: Евридика, Аріядна, Ніоба, Леда, Іфігенія, Кассандра, Цірцея, Медея і т.д. Окремої уваги заслуговують «астральні істоти», насамперед чорні ангели, пов'язані з демонічними силами: чорні ангели і чорти із «Вселенної містерії», «Тихої музики серед гамору», «Нев'янучого квіту», сатана,

сирени, відьми, русалки із «Нев'янучого квіту» та ін. Та є ще світлі ангели (з «Тихої музики серед гамору», «Будови», «Нев'янучого квіту», «Євангелії буття»), архангели і херувими з «Вселенної містерії», Ісус Христос (з «Бердо», «Рай-дерева»), Будда з «Нев'янучого квіту», Шіва і Вишну з багатьох інших творів. «Доки людина молиться за когось любого серцю, - пише Надія Гаврилук, - вона чинить добру річ. Щойно людина починає молитися комусь, обожнюючи його, вона, іноді сама того не помічаючи, впадає в гріх ідолопоклонства. З цієї надмірної любові і виникає колізія поеми «Гріх святости» [3].

Заглиблюючись у зміст монографії Надії Гаврилук Олександр Астаф'єв підкреслює: «З такою ж ясністю проступає в книзі і теза про духовний світ, щаблі вдосконалення людини, ступені розвитку самосвідомості, які можуть розвиватися від фізичного рівня до інтелектуального і духовного, причетності до абсолюту, незнищенності і безсмертя. У книзі Рамачараки найвища стадія духовного вдосконалення називається космічною свідомістю, при якій досягається єдність всього живого, одного життя, що заповнює галактику» [3].

Безумовно, тема збереження міфічних цінностей літератури, як гаранту існування духовної парадигми присутності у Віри Вовк, займає важливе місце. На думку вченого, за такий духовний стан, відповідає сфера підсвідомості. Тому Олександр Астаф'єв запитує: «Чи можна назвати поезію Віри Вовк релігійною? Чи доцільно реставрувати сьогодні релігійне мистецтво, навіть після його останніх великих досягнень, як католицька проза Барбе д'Оревілі, Огюста Вільє де Ліль-Адана, Жоріса-Карла Гюїсмана, Леона Блуа чи нашої Наталени Королеви? Звісно, релігійна тенденція приносить шкоду мистецтву, так само, як тенденція суспільна або моральна, бо художній твір не може бути навмисне, заздалегідь релігійним. Класично прекрасного мистецтва вже нема, воно сьогодні не можливе. І душі згадуваних письменників-католиків стоять на грані двох світів, у них тріпоче майбутнє, та вони безсилі творити нове життя» [3].

Отже вчений не вважає, що поезія Віри Вовк, вписана в категорію лишень релігійної традиції. Олександр Астаф'єв бачить її ширше і об'ємніше і наводить приклад: «Теургію як давню «субстанціональну єдність творчості, забарвленої містикою», осмислював Володимир Соловйов, відзначаючи єдність земного й небесного начал у сакральному мистецтві. Його послідовником можна назвати Михайла Ореста, пославшись на поему «Книги міст». З цього приводу на сайті «Золотої пекторалі» 21 серпня цього року я опублікував окрему статтю: «Що ж творить майстер слова: поезію чи саме буття? (Видіння Михайла

Ореста і провідні естетичні тенденції у сучасній ліриці?»). Микола Бердяєв наголошує: «Творчість художника у межах своїх – теургічне діяння. Теургія є творчість вільна, звільнена від нав'язливих норм цього світу. Але в глибині теургічної дії розкривається релігійно-онтологічний, релігійний смисл сутнього. Теургія – межа внутрішнього устремління художника, його діяння в світі... Теургія є діяння вище, ніж магія, бо воно – діяння разом із Богом, продовження творення разом із Богом». Бачимо тут цінності вічні і незмінні, чиста душа людини, ясні думки, чиста свідомість, здатність керувати своєю внутрішньою енергією, збагачуватися новими духовними можливостями, потребу усвідомити свої гріхи і покаятися, дякуючи Богу за кожен прожитий день. «Чиста творчість душі – надзвичайно емний образ, - підкреслює Надія Гаврилюк, аналізуючи поему «Гріх святости». – Бо він говорить про творення власної душі, про її будування у чистості і святості. Щоб душа була непідвладна зазіханням пекельних пожеж ворога людського роду. В світлі ж уточнення про історичний підтекст антагоністами стають дві землі: Земля Іскриста (Україна) і, образно мовлячи, Земля Пожеж (Росія). Якщо пожежа має виразно негативну конотацію стихійного лиха і руйнування, то іскра наділена позитивною семантикою будівництва, бо ж співвідноситься з іскрою таланту, даного Богом. Земля Іскриста – земля талановитих людей». Ми свідомі, що ці замітки не претендують на всебічний аналіз проблематики поезій Віри Вовк і її рецепції у книзі Надії Гаврилюк. Це лише дороговказ, що визначає напрямок спроби вплинути на перетворення нашої свідомості, перебудови світоспоглядання, які допоможуть сумістити найвищі істини, справжні духовні цінності із звичайними буднями життя у фізичному світі. Духовність – це не грецький «круг Ойкумени», пласкої землі на спинах трьох китів і непорушного небозводу з намальованими зірками. Бо духовність – це потреба пізнати себе, відчуті свої резерви духу і ототожнити себе з абсолютном. Творчість у своєму першоджерелі пов'язана із невдоволенням цим світом. Спокута йде від Бога, Розп'ятого і Жертовного» [3].

Прикликані наукові погляди українських літературознавців Н. Гаврилюк, Ю. Григорчук, О. Смольницької, В. Мацька, відкривають нову сторінку творчого візерунку Віри Вовк. Вони констатують, що творчість поетеси йде від її серця, тому вона сповнена такої чистоти і міфічності, філософії та життєвого досвіду. Як казав О. Астаф'єв: «Творчість йде від людини. Творчість має творити кращий світ, а не предмети, в яких завжди залишатиметься розрив між суб'єктом і

об'єктом. Тому творчість теургічна, це співпраця Бога і людини заради нового життя, заради царства Божого на землі» [3].

Висновки та перспективи досліджень... Метою статті було переосмислити важливість загальних наукових понять про збереження міфічних цінностей літератури, як гаранту існування духовної парадигми присутності у творчості Віри Вовк.

Підставою до створення статті були різні наукові роботи сучасних українських літературознавців. Але найбільшу увагу приділено поглядам Юлії Григорчук, Ольги Смольницької і Надії Гаврилюк. Це вчені, які особисто спілкувалися з Вірою Вовк, отже їх науковий дискурс позначений індивідуальним стилем і, що цікаво, суб'єктивною парадигмою. Підсумковим голосом залишається літературознавчий погляд відомого вченого Олександра Астаф'єва, який поклав літературознавчі підвалини про історію Нью-Йоркської групи другої та про творчий феномен Віри Вовк.

Вчені у своїх наукових дослідженнях, відкрили творчий дух поезії Віри Вовк в її міфічних оконтуреннях, закріплюючи літературознавчу думку про феномен еміграційної поетеси. Цікаво, що дослідники пишучи про український аспект творчості Віри Вовк, звертали увагу на річище світової поезії, яка впливала на силует української письменниці [3], [10], [21].

Олександр Астаф'єв у вступному слові до антології «Поети Нью-Йоркської групи», порівнює аспект творчості Віри Вовк з літературною еміграцією старшого покоління та українськими поетами шістдесятниками [11]. Це нове в українському літературознавстві. Але до порівнянь творчої дороги Віри Вовк з еміграційною літературою і материком 60-х рр., вдалася також Ольга Смольницька [16, 17, 18]. Вчені звернули увагу на наближені літературні дороги Віри Вовк і Київської школи. Аспектом який еднав поетесу і українських дисидентів, були міфічні цінності. (див.: О. Астаф'єв. «Українська емігрантська поезія у структурно-семіотичній перспективі». Київ, 2000, Ю. Григорчук: «Проза Віри Вовк: виміри сакрального». Брустурів, 2016). Ці міфічні цінності, були гарантом існування духовної парадигми присутності. Виражений в творчості Віри Вовк верлібр, стремління до модернізму і сюрреалізму, надавав глибокого сенсу її міфічній творчості [3].

Наукові роботи представлені в статті, не є єдиними, де презентовано феномен та ідейні зв'язки Віри Вовк поезією з шістдесятників і поетами Київської школи. Бібліографія наукових досліджень про поетесу, нараховує чимало одиниць, тому представлена

тема, повинна зацікавити інших дослідників, щоб її розвинути і продовжити.

Безумовно, тема буде мати в майбутньому своє продовження. Нею будуть цікавитися майбутні літературознавці, історики літератури та вчені в різних університетських осередках України. Взагалі українське літературознавство визначають майбутній науковий дискурс, духовної парадигми присутності у творчості Віри Вовк.

Список використаних джерел і літератури:

1. Астаф'єв О. Поетичні системи українського зарубіжжя / О. Астаф'єв. – К.: Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, 2005.–64 с.
2. Астаф'єв О. Українська емігрантська поезія у структурно-семіотичній перспективі / О. Астаф'єв. – К.: Наукова думка, 2000. – 268 с.
3. Астаф'єв О. Три кити в океані безмежжя. <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2019/12/10/125411.html> (режим доступу: 2020-01-25)
4. Вовк В. Жіночі маски – Wira Wowk. Kobiece maski [Пер. з укр. мови Тадей Карабович]. Люблин, 2014. 148 с.
5. Вовк В. Проза / Віра Вовк. – К.: Родовід, 2001. – 446 с.
6. Гаврилюк Н. Під плахтою неба: поезія Віри Вовк. – Дрогобич: Коло, 2019. – 168 с.
7. Григорчук Ю. М. Проза Віри Вовк: виміри сакрального. Брустурів : Дискурсус, 2016. 364 с.: іл.
8. Григорчук Ю. Екзистенційні мотиви в повістевому триптиху Віри Вовк // Теоретична і дидактична філологія: зб. наук. праць / [за заг. ред. Г. Л. Токмань]. – К., 2011. – С. 131-140. - Вип. 10.
9. Карабович Т. Міфопоетика Нью-Йоркської групи: Монографія / Тадей Карабович; відп. ред. Р. Радішевський; наук. консультант О. Астаф'єв. – К.: Талком, 2017. – 464 с. (Серія «Студії з україністики». Випуск XXI).
10. Мацько В. «Конкуренція» альтернативних парадигм в жанрово-стильовій та поетикальній системі Віри Вовк // Актуальні проблеми сучасної філології та культурології: постмодерністські парадигми. – Хмельницький: ФОП Заколотний М.І., 2016. – С.217-226.
11. Поети «Нью-Йоркської групи». Антологія / Упоряд. текстів О. Г. Астаф'єва, А. О. Дністрового; Передм. О. Г. Астаф'єва. – Харків : Веста : Вид-во «Ранок», 2009. – 256 с. – (Українська муза).
12. Поза традиції. Антологія української модерної поезії в діаспорі / Упор. Б. Бойчук. – Київ – Торонто – Едмонтон – Оттава, 1993. – 474 с.
13. Рубчак Б. Міти чужинки: Уваги до творчості Патриції Килини / Богдан Рубчак // Сучасність. – 1968. – Ч. 1(85). – С. 25.
14. Смольницька О. О. Компаративний аналіз «мерехтливої міфології» у вибраній поезії Віри Вовк і Патриції Килини // Кременецькі компаративні студії. Вип. VI. Т. 1. 2016. С. 254 – 269.
15. Смольницька О. Єгипетський дискурс і народне християнство як мова

символів у поезії Віри Вовк і Патриції Килини / Ольга Смольницька // Філологічний дискурс. – 2017. – Вип. 6. – С. 149–163.

16. Смольницька О. Культурна самоідентифікація ліричного героя у вибраній поезії Віри Вовк: *aesthetica interior* // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур : матеріали ІХ міжнародної наукової конференції. (Острог, 20-21 травня 2016 р.). / ред. кол. : І. Д. Пасічник, Д. М. Шевчук та ін. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. Вип. 17. С. 151 – 160.

17. Смольницька О. Проблема асиміляції архетипів (на матеріалі оповідань Віри Вовк «Родина» та «Ангел» зі збірки «Святий гай»») / О.Смольницька // Література. Фольклор. Проблеми поетики: збірник наукових праць. Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Вип.33. – Ч.2. – К.: Твім інтер, 2009. – С. 680 – 692.

18. Смольницька О. О. Міфологічні та реалістичні орієнтири вибраної поезії української письменниці в Ріо-де-Жанейро Віри Вовк у зіставленні з іншомовними віршами українських поетів у діаспорі / Смольницька О. О. // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. – 2016. – №24. – Т. 2. – С. 82 – 84.

19. Тарнашинська Л.Б. Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології: [монограф. дослідж.] / Людмила Тарнашинська. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 543 с.

20. Ткаченко Т.І. Реінтерпретація Нового Завіту в «Карнавалі» Віри Вовк / Тетяна Ткаченко // Літературознавчі студії. Київський національний у-т ім. Т.Шевченка. – Вип. 10. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2004. – С. 314–317.

21. Karabowicz T. Motywy sakralne w poezji «Grupy Nowojorskiej» jako ważny element twórczości oraz ogniwo łączące ukraińską tradycję literacką (Сакральні мотиви у поезії Нью-Йоркської групи як важливий елемент творчості та зв'язку з українською літературною традицією) // Султанівські читання : [збірник статей] / редкол. : І. В. Козлик (голова) й ін. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2016. Вип. V. С. 200 – 210.

References:

1. Astafiev O. Poetychni systemy ukrainskoho zarubizhzhia / O. Astafiev. –К.: Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy, 2005.–64 s.

2. Astafiev O. Ukrainska emihrantska poeziia u strukturno-semiotychnii perspektyvi / O. Astafiev. – К.: Naukova dumka, 2000. – 268 s.

3. Astafiev O. Try kyty v okeani bezmezhzhia. <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2019/12/10/125411.html> (rezhym dostupu: 2020-01-25)

4. Vovk V. Zhinochi masky – Wira Wowk. Kobiece maski [Per. z ukr. movy Tadei Karabovych]. Liublyn, 2014. 148 s.

5. Vovk V. Proza / Vira Vovk. – К.: Rodovid, 2001. – 446 s.

6. Havryliuk N. Pid plakhtoiu neba: poeziia Viry Vovk. – Drohobych: Kolo, 2019. – 168 s.

7. Hryhorchuk Yu. M. Proza Viry Vovk: vymiry sakralnogo. Brusturiv : Dyskursus, 2016. 364 s.: il.
8. Hryhorchuk Yu. Ekzystentsiini motyvy v povistevomu tryptykhu Viry Vovk // Teoretychna i dydaktychna filolohiia: zb. nauk. prats / [za zah. red. H. L. Tokman]. – K., 2011. – S. 131-140. - Vyp. 10.
9. Karabovych T. Mifopoetyka Niu-Yorkskoj hrupy: Monohrafiia / Tadei Karabovych; vidp. red. R. Radyshevskyy; nauk. konsultant O. Astafiev. – K.: Talkom, 2017. – 464 s. (Seriiia «Studii z ukrainistyky». Vypusk KhKhI).
10. Matsko B. «Konkurentsiiia» alteratyvnykh paradyhm v zhanrovo-stylovii ta poetykalni systemi Viry Vovk // Aktualni problemy suchasnoi filolohii ta kulturolohii: postmodernistski paradyhmy. – Khmelnytskyi: FOP Zakolodnyi M.I., 2016. – S.217-226.
11. Poety «Niu-Yorkskoj hrupy». Antolohiia / Uporiad. tekstiv O. H. Astafieva, A. O. Dnistrovoho; Peredm. O. H. Astafieva. – Kharkiv : Vesta : Vyd-vo «Ranok», 2009. – 256 s. – (Ukrainska muza).
12. Poza tradytsii. Antolohiia ukrainskoj modernoi poezii v diiaspori / Upor. B. Boichuk. – Kyiv – Toronto – Edmonton – Ottawa, 1993. – 474 s.
13. Rubchak B. Mity chuzhynky: Uvahy do tvorchosti Patrytsii Kylyny / Bohdan Rubchak // Suchasnist. – 1968. – Ch. 1(85). – S. 25.
14. Smolnytska O. O. Komparatyvnyi analiz «merekhtlyvoi mifolohii» u vybranii poezii Viry Vovk i Patrytsii Kylyny // Kremenetski komparatyvni studii. Vyp. VI. T. 1. 2016. S. 254 – 269.
15. Smolnytska O. Yehypetskyi dyskurs i narodne khrystianstvo yak mova symvoliv u poezii Viry Vovk i Patrytsii Kylyny / Olha Smolnytska // Filolohichni dyskurs. – 2017. – Vyp. 6. – S. 149–163.
16. Smolnytska O. Kulturna samoidentyfikatsiia lirychnoho heroia u vybranii poezii Viry Vovk: aesthetica interior // Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Kulturolohiiia». Problemy kulturnoi identychnosti v situatsii suchasnoho dialohu kultur : materialy IKh mizhnarodnoi naukovo konferentsii. (Ostroh, 20-21 travnia 2016 r.). / red. kol. : I. D. Pasichnyk, D. M. Shevchuk ta in. Ostroh : Vydavnytstvo Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia», 2016. Vyp. 17. S. 151 – 160.
17. Smolnytska O. Problema asymiliatsii arkhety piv (na materialy opovidan Viry Vovk «Rodyna» ta «Anhel» zi zbirky «Sviaty hai») // O.Smolnytska // Literatura. Folklor. Problemy poetyky: zbirnyk naukovykh prats. Instytut filolohii Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – Vyp.33. – Ch.2. – K.: Tvim inter, 2009. – S. 680 – 692.
18. Smolnytska O. O. Mifolohichni ta realistychni oriientyry vybranoi poezii ukrainskoj pysmennytsi v Rio-de-Zhaneiro Viry Vovk u zistavlenni z inshomovny vyirshamy ukrainskykh poetiv u diiaspori / Smolnytska O. O. // Naukovi visnyk Mizhnarodnogo humanitarnogo universytetu. Ser.: Filolohiia. – 2016. – №24. – T. 2. – S. 82 – 84.
19. Tarnashynska L.B. Prezumpsiia dotsilnosti: Abrys suchasnoi literaturoznavchoi kontseptolohii: [monohraf. doslidzh.] / Liudmyla Tarnashynska.

– К.: Vyd. dim »Kyievo-Mohylianska akademiia», 2008. – 543 s.

20. Tkachenko T.I. Reinterpretatsiia Novoho Zavitu v «Karnavali» Viry Vovk / Tetiana Tkachenko // Literaturoznavchi studii. Kyivskiy natsionalnyi u-t im. T.Shevchenka. – Vyp. 10. – K.: VPTs «Kyivskiy universytet», 2004. – S. 314–317.

21. Karabowicz T. Motywy sakralne w poezji «Grupy Nowojorskiej» jako ważny element twórczości oraz ogniwo łączące ukraińską tradycję literacką (Sakralni motywy u poezji Niu-Yorkskoi hrupy yak vazhlyvyi element tvorchości ta zviazku z ukraińskoiu literaturnoiu tradytsiieiu) // Sultanivski chytannia : [zbirnyk statei] / redkol. : I. V. Kozlyk (holova) y in. Ivano-Frankivsk : Symfoniia forte, 2016. Vyp. V. S. 200 – 210.

Summary

Tadei Karabovych

Preserving the Mythical Values of Literature as a Guarantor of the Existence of Spiritual Paradigm of Presence in the Works of Vira Vovk

The article deals with preserving the mythical values of literature as a guarantor of the existence of spiritual paradigm of presence in the works of Vira Vovk. The interpretation of this problem is outlined by the accentuation of the main motives that the poetess used in her works. The emphasis is placed on Christian parallels, on Greek and Roman myths, and on a wide range of native Ukrainian ethno-culture of the Carpathians. Against the general background of the conducted analysis, the broader conclusion is drawn about the existence of the spiritual paradigm of Vira Vovk's thinking. The idealistic worldview of the poetess is connected with the artistic worlds that can exist side by side and complement each other.

Key words: *Vira Vovk, mythical values, spiritual paradigms, religious motives, ideas, symbols.*

Дата надходження статті: «17» жовтня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «26» листопада 2019 р.

УДК 821.161.2'06.09-1

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.09

ВІКТОР КРУПКА,

кандидат філологічних наук

(м.Вінниця)

Концептуалізація земного тяжіння у збірці поезій «Купина неопалима» Ірини Небеленчук

У статті розглянуто ключові мотиви та образи поетичної збірки «Купина неопалима» Ірини Небеленчук. Окреслено ідейно-естетичну природу віршів, закорінену у систему світоглядних ідеалів, мрій, цілей, сподівань, бажань, надій, вірувань, переконань, емоцій, почуттів, поглядів на сенс і мету життя, своєрідність творчої манери митця слова. Означено, що образи-концепти людини, осені, саду, кохання розкривають певні буттеві, особистісно значимі для ліричної героїні уламки свідомості, фрагменти вражень, найсвітліші точки відліку і дороговкази, настільки заглиблені у духовні досвіди, що при найменших спогадах, відлуннях літувань починають пульсувати з особливою силою, формують систему цінностей ліричної героїні, сповнюють її світ вірою, щирістю, справжністю, уможливають міцне опертя на істини, що назавше залишаються в життєвих вимірах.

Ключові слова: образ, концепт, лірична героїня, присвята, ретроспективність.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Один з інтернет-ресурсів пропонує таку думку про земне тяжіння: «У космосі життєво важливо швидко робити правильний вибір і без впливу земного тяжіння людям важче впоратися з цим завданням» [2]. У цьому світі людина як дитя природи десь уже на підсвідомому рівні мала би відчувати довілля, а її вибір – опиратися на цей цілком органічний зв'язок. Так і в поезотворчості автор формує художньо перетворену реальність, використовуючи ті феномени, які завше були найважливішими для нього, тому й найбільш цілісними, чіткими, принадними. Ясна річ, що розвиваючись, набуваючи певною мірою інакшості, він наповнює свій художній світ пізнавально-емоційною новизною, однак естетично-ціннісні орієнтації залишаються тими ж.

Формулювання цілей статті... Мета статті – висвітлити ключові образи-концепти збірки поезій «Купина неопалима» Ірини Небеленчук.

Виклад основного матеріалу... Нова книга поезій цієї самобутньої кропивницької поетки, педагога і науковиці – свідчення міцного опертя на те, чим живе, що цінує, любить, сповідує. З цього приводу в одному з інтерв'ю вона зазначає: «Не одна людина в пошуках щастя долала доволі значні відстані, так і не знайшовши його. Повертаючись в рідну домівку, людина помічала ті речі, котрі невидимі були їй, коли вона знаходилася у стані щастя...» [4]. Кожний із розділів («Зітхання зірниць», «Первоцвіти любові», «Торкаючись тиші», «Душі тумани», «Миттєвості вічності») означає певні буттеві, особистісно значимі для ліричної героїні уламки свідомості, фрагменти вражень, найсвітліші точки відліку й дороговкази, настільки заглиблені в духовні досвіди, що при найменших спогадах, відлуннях літ починають пульсувати з особливою силою.

Лейтмотивом, а значить і концептуальним ядром розділу «Зітхання зірниць», є осінь. І попри те, що поети настільки часто пишуть про неї у своїх поетичних рефлексіях і навіть встигли значною мірою збаналізувати, для ліричної героїні Ірини Небеленчук вона напрочуд вагома і промовиста. Виникає враження, що їй належить місце своєрідного символічного перехрестя, вона є однією з літер в імені, зрештою, навіть рисою характеру. Звичайно, про це жодного слова, однак у цілому ряді поезій прочитуємо: «Безжальна ніч, торкаючись землі, / Мої укотре огортає плечі» («Осінь», [3, с.16]); «Листком осіннім пролетять літа – / Життя тобі спадає листопадом» («Сподівання зорепаду», [3, с.18]); «В роках загубилась натомлена осінь» («Загубилась в роках», [3, с.22]); «Посилаєш тумани ти, осене, / Тужно плачеш холодним дощем. / Хоча небо всміхається просинню, / Та у грудях осів птахом шем...» («Осінь прийшла», [3, с.23]). Не лише відчуття і розмисли від їхнього глибокого проникнення у внутрішній світ героїні є домінуючими у цих рядках. Якщо ще глибше зануритися у суще її душі, то, напевно, можна розпізнати отой одвічний пошук істини, який починається звідти, де плинність не просто споглядаєш, чуєш, відчуваєш, а й пізнаєш.

І тут напрочуд актуальними видаються слова Сократа: «Я знаю, що я нічого не знаю». І хоча вони й бентежать, але водночас дають якесь особливо неповторне відчуття спраглості до життя – на перший погляд, непомітної, майже буденної, та справжньої, фізичної:

Відболіло усе. Тільки небо дощами голосить...

Відлетіли літа, на прощання змахнувши крилом.

За туманами сивими знову зустрілася осінь,

Поманивши мене відболілим багряним листком («Осінь відболіла»,

[3, с.31]).

У розрізі буттєвих вимірів осені актуалізується також образ саду. Услід за Ліною Костенко Ірина Небеленчук за допомогою його часопросторової багатовимірності намагається поєднати світи природи й людини, психологічно наснажити поетичні візії, де сад схожий на людський Едем, наповнений красою мрій ліричної героїні: «Зберу букет в осінньому саду / З настурцій, айстр, додам і хризантеми» («Букет», [3, с.32]); «Із саду айстри, мов живі дива. / Вони, як зорі, прагнуть ще ясніти. / Настурції предивний ваблять світ, / Майори гріються ще на осонні» («Літо – в осінь», [3, с.48]).

О.Астаф'єв стверджує, що в «європейській культурі сад здебільшого співвідноситься з уявленнями про світ як витвір Бога-художника, про світ як утрачений рай» [1, с.53]. У поезії Ірини Небеленчук саме зваблива для пошуку істини осінь провокує його до втрат: «Відболіли сади – полонили духмяністю квіту – / І побачення перше під поглядом яблунь і слив» («Осінь відболіла», [3, с.31]); «Ти у гості прийшла незапрошена. / І сумує в саду джонатан» («Осінь прийшла», [3, с.23]). І це неминуче, бо для того, щоб людині осягнути цінність світу, доводиться втрачати.

Художньою віссю розділу «Первоцвіти любові» є якраз людина. Цей концепт означає адресатів особливої морально-етичної цільності, портрети яких стають читачеві емпатійно близькими завдяки щирій безпосередності поетичної рефлексії. Так, поезія «Синові» являє собою сповідальний оберіг, де молитовно висновується материнська сила ліричної героїні, здатної захистити свою дитину на шляхах-дорогах життя. І цим вірш перегукується з Малишковою «Пісню про рушник». Лишень плин поетичної думки розвернений до сина: «Щоби свято відчув в тому слові проникливім «жити», / Як тобі розгорнеться сувій незнайомих доріг», «І хай доля тобі рушником вишиваним зліта» [3, с.50].

Сумом пронизані вірші, присвячені матері («Моя матінко люба», «Вишня»). Цей духовний зв'язок розкривається за допомогою образів осені і саду (як і в поезіях першого розділу), розгортаючи глибинні, неосяжні чуття, котрі загострюються в якомусь аж внутрішньому спогляданні цих близьких героїні ліричних феноменів: «Мамо люба, змарніли жоржини в обіймах туману» («Моя матінко люба», [3, с.51], «Пролетіли літа. Постаріла в саду нашім вишня / І не так уже рясно цієї весни зацвіла. / Стиха плаче...» («Вишня», [3, с.54]).

У присвятах Ірини Небеленчук ніби зримо постають силуети письменників Василя Мошуренка, Миколи Чевелюка, Миколи

Будлянського, Володимира Савона, неповторної Квітки Цісик, друзів і вчителів Оксани Стародубцевої, Ігоря Тимофійчука, Романа Таранченка. І всі вони сповнюють життя ліричної героїні-поетки вірою, щирістю, справжністю, уможливають міцне опертя на «філософію серця», яка завше залишалася у пріоритеті питома національних цінностей. В.Подзігун у дослідженні про Ганну Барвінок, характеризуючи героїв письменниці, відзначає: «У неї інша кардинальна мета: акцентування позитивних рис моралі й етики всіх шарів суспільства як основу єднання українців, формування української нації з єдиною духовною й естетичною культурою» [5, с.16]. І це якраз та складова українського національного характеру, яка дозволяє Ірині Небеленчук у своїх присвятах із глибокою вдячністю промовляти:

Тільки з вами зуміла іти я все далі і далі.

Тільки з вами змогла я піднятися назустріч вітрам.

Мої друзі, за вогник, який ви для мене тримали,

Я від ніжного серця усім щиро дякую Вам («Друзям», [3, с.69]).

Для розділу «Торкаючись тиші» домінантним є концепт життя, життєвої дороги. У поезії він формує не тільки часові виміри індивідуального людського плину, де «ми лише гості в Божім світі» [3, с.73], а лірична героїня «пішла б з тобою поряд крадькома, / щоби підтримати тебе в дорозі» [3, с.72]. Йому властиві ознаки споглядальності у далекий світ, у космос і в себе водночас («У пізнанні одвічному істин / Ми шукаємо власний Грааль. / Промовляє час: «Nasta la vista», / Коли ти розгортаєш «Скрижаль», «На одвірках тутешнього світу», [3, с.75]), неминучої загубленості у світах і душах («Перехрестя стежин, перехрестя доріг... / Нескінчені сліди твої губляться в часі», «Перехрестя стежин», [3, с.96]; «Мовчить душа, огорнута печаллю. / Мовчить, немов згубилась у світах», «Мовчить душа...», [3, с.97]) ретроспективності («Я сама повернусь у ту осінь займисту не раз», «Я заплющу очі», [3, с.71]; «Спливуть літа та буду пам'ятати / І ту криницю, лаву і той глід», «Моя стежина», [3, с.87]), національно-екзистенційного поступу («Хай ллється щиро, ніжно і завзято / Понад розбрат, століття і роки. / Хай не убита буде «старшим братом», «До Мови в гості», [3, с.84]; «Наче світ весь звихнувся, обираючи образ Пилата. / Обмовляє і нудить, і бреше, мішень – наші спини», «Наче світ весь звихнувся», [3, с.76]).

Та найпринаднішим дороговказом життєвої дороги для ліричної героїні є кохання, повне найхімернішого відчуття, пристрасті, одкровення. Його реценція актуалізується крізь призму реалій

навколишнього світу, почасти невлених для ока пересічного реципієнта. Тому кохання героїні якоюсь мірою нагадує кохання Мавки з «Лісової пісні» Лесі Українки, яка перепускає крізь себе мінливості дня і ночі, весни-літа-осені, позачася світів, по вінця наповнюючи глибину своєї душі: «Я тобі залишаю і трепет душі, / Що летіла назустріч до тебе, до тебе» («Я тобі залишаю...», [3, с.101]); «Хто я тобі така? Прочанка? Перехожа? / Чому у сніжний день пересіклись стежки?» («Хто я тобі така?», [3, с.102]). І, як у Мавки, кохання ліричної героїні відцвітає квітами («Розливавсь матіоловий цвіт запашний / Лиш до осені...», «Ти голубив долонями», [3, с.99]), відлітає птахами у вирій («Спомин ляже на серце духмяним цвітінням жасмину, / Відлетить вдалечінь, як у вирій летять журавлі», «Знову ми розійшлись», [3, с.100]). Та, як заповідь серця, обранцеві ліричної героїні залишаються слова: «Я кохаю тебе».

Концепт війни визначальний у розділі «Душі тумани». Кожна із поезій – це болісне усвідомлення того, що в життєві виміри сьогодення прийшла війна. Вона проникла у дитячі малюнки («Малює... На папері постає війна. / Окоп. І вибух – танк підбитий. Мінне поле. / Палає небо», «Малюнок» [3, с.124]), мрії солдата, який змушений відкласти їх здійснення на невизначений час («Мрії... Мрії... Мороз лютував все сильніше. / І від мрії бійця віддаляв сірий сніг», «Мрії», [3, с.122]; «І думав: вся в турботах сива мати, / А син без батька колисає сум. / І думав, що не спиться ще дружині / У хвилюванні і думках про нього», «Ніч нового року», [3, с.128]), стала болем і жахом для згорьованої матері («Почорніла, схилилась (і сліз вже нема) / Над синочком своїм, горем зболена мати», «Поза межами болю»). Власне, увесь розділ «Душі тумани» – це серцева аритмія Ірини Небеленчук, настільки глибока, що у ній відлунюють трагічні сторінки української національної історії («Сосни»), настільки багатовимірною, що з далеких сторіч неопалимою купиною проростає у сьогоденні, висновуючи міць, гарт і незламний дух, означуючи безпосередню її причетність до роду-народу («Неопалима купина»).

Наскрізними образами-концептами збірки є любов, кохання. У кожному розділі вони набувають багатовимірності й особливо індивідуального вивершення. Однак чи не найбільшою цілісністю й потужністю вони відзначаються у розділі «Кохання промені святі». Перед ліричною героїнею постає забарвлений у сонячні тони світ, однак щастя любові у вирі життєвого плину стає почасти миттєвістю, яскравою сторінкою, спогадом: «До світанку не спала: думками про тебе / Малювала той світ, що згубився в імлі» («До світанку не спала», [3,

с.163]), «Щастя проситься в серце крізь відстані літ – / Б'ється світлий початок нового життя» («Зустріч», [3, с.160]). Кохання для ліричної героїні – це сон («Сьогодні знов наснився ти мені / Під дощ осінній...»), «Бажання», [3, с.166]), танець («Кохання танго вишило в імлі – / Довершення осіннього сюжету», [3, с.160]), музика і поезія («Співала скрипка. В сонячному сяйві / Весна ступала. Порухом дзвінком / Будила трави. І неслося «Ave» / Мережаним узором ніжних рим», «Тремке «люблю» притишено звучало», [3, с.170]) диво малювання («Намалюй мені сніг. / намалюй мені диво зимове», «Намалюй», [3, с.170]). У цих рядках Ірина Небеленчук утверджує думку про те, що кохання – це завжди мистецтво: відчувати себе, один одного і цілий світ крізь призму тих людських факторів, завдяки яким життя повне щирості, віри, гармонії. Тільки вони дають двом закоханим відчуття справжності й вічності: «Ми з тобою удвох – ти у мене, я – в тебе – / Ми з тобою удвох назавжди» («Ми удвох», [3, с.191]).

Висновки... Отже, ключовими образами-концептами збірки поезій «Купина неопалима» Ірини Небеленчук є людина, кохання, осінь, життя, війна... Для жінки як ліричної героїні і жінки як письменниці вони набувають особливої значущості й рельєфності, означають цінності, етичні виміри й вектори поетичної споглядальності у себе і світ. Зрештою, наповнюють життя тим сенсом, який промовисто свідчить, що «**Купина неопалима**» – це те опертя, земне тяжіння, яке робить людину повнокривою, реалізованою, щасливою.

Список використаних джерел і літератури:

1. Астаф'єв О. Символіка природи в поезії Ліни Костенко // Слово і час. 2005. № 6. С.52-56.
2. Гравітація впливає на те, як люди ухвалюють рішення // <https://www.unian.ua/science/10486794-gravitaciya-vplivaye-na-te-yak-lyudi-uhvalyuyut-rishennya.html>
3. Небеленчук І. Купина неопалима [поезії]. Житомир: Вид. О.О.Євенок, 2019. 200 с.
4. Мацо О. Ірина Небеленчук і її миттєвості справжнісінького щастя // <http://narodua.com/schastja/iryna-nebelenchuk-i-jiji-mytjevosti-spravzhnisinkohoschastja.html>
5. Подзігун В. Творчість Ганни Барвінок в українському літературному процесі другої половини ХІХ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2006. 19 с.

References:

1. Astafyev O. Symvolika pryrody v poeziyi Liny Kostenko // Slovo i chas

2005. № 6. S.52-56.

2. Hravitatsiya vplyvaye na te, yak liudy ukhvaliyut' rishennia // <https://www.unian.ua/science/10486794-gravitaciya-vplyvaye-na-te-yak-lyudi-uhvalyuyut-rishennya.html>

3. Nebelenchuk I. Kupyna neopalyma [poezii]. Zhytomyr: Vyd. O.O.Yevenok, 2019. 200 s.

4. Matso O. Iryna Nebelenchuk i yii mytievosti spravzhnisin'koho shastia // <http://narodua.com/schastja/iryna-nebelenchuk-i-jiji-mytjevosti-spravzhnisinkoho-schastja.html>

5. Podzihun V. Tvorchist' Hanny Barvinok v ukrains'komu literaturnomu protsesi druhoi polovyny XIX stolittia: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.01 / Kyiv. nats. un-t im. T.Shevchenka. Kyiv, 2006. 19 s.

Summary

Viktor Krupka

Conceptualizing Earthly Attraction in Iryna Nebelenchuk's Collection of Poems «Kupyna Neopalyma»

The article deals with the key motives and images of the poetry collection «Neopalyma Kupyna» by Iryna Nebelenchuk. The ideological and aesthetic nature of the poems, rooted in a system of ideological ideals, dreams, goals, hopes, desires, beliefs, emotions, feelings, views on the meaning and purpose of life, the originality of the creative manner of the artist of the word are outlined. It is indicated that images-concepts of a person, autumn, garden, love reveal certain existential fragments of consciousness, personally significant for the lyrical heroine, fragments of impressions, the brightest points of reference and signposts, so deep in spiritual experiences that even the smallest echoes by special force, they form the system of values of the lyric heroine, fill her world with faith, sincerity, authenticity, and enable a strong support for the truths that remain in her life ideology.

Key words: *image, concept, lyrical heroine, dedication, retrospective.*

Дата надходження статті: «15» листопада 2019 р.

Дата прийняття до друку: «24» грудня 2019 р.

УДК 82 1: 82'06 (477)

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.10

ВІТАЛІЙ МАЦЬКО,

доктор філологічних наук, професор

(м. Хмельницький)

«Друге крило» шістдесятників як смілива опозиція штучному соціалістичному реалізму

У статті простудійовано окремі поезії «другого крила» шістдесятників, його репрезентантів В. Стуса, В. Михайличенка, Б. Мамайсура. В історію поезії другої половини ХХ століття вони увійшли як поети-новатори, які сміливо зверталися до нових форм, засобів висловлення. Поети своєю художньою практикою розхитували ті важелі радянської літератури, які культивували позатрагедійність тоталітарної системи, пропагували класовий антагонізм, гостру боротьбу з інакодумцями, ставили матеріалістичне знання, партійні інтереси вище загальнолюдських, безпідставно актуалізували повне благополуччя і радянської людини, і світопорядку. Доведено, що своєю художньою практикою шістдесятники прагнули розірвати ідеологічно-компартійний ланцюг, який сковував літературний процес рамками соцреалізму, а письменників робив полоненими політики, пануючих стереотипів у мистецтві. З'ясовано, що відхилена поезія шістдесятників від строгої моделі соціалістичного реалізму, від стилістичних традицій спроектовувалась у русло образно асоціативного, модерного мислення, що було характерною рисою їхнього творчого методу. Винесена у заголовок тема нашої статті є спробою виявити нові грані поетичної майстерності українських поетів-шістдесятників, вказати на особливості їхнього художнього світу, що сприймався антитетично до тих творів, які були написані за нормами і правилами соціалістичного реалізму.

Ключові слова: *метод, модель, шістдесятники, соціалістичний реалізм, код, нарація, ідентичність.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Літературно-мистецький шістдесятницький рух наприкінці ХХ – початку ХХІ століття жваво обговорювався на сторінках періодичних видань, був об'єктом дисертаційних, дипломних досліджень. Псевдохудожній напрям, метод літератури в СРСР та країнах соціалістичного табору

(Чехо-Словаччина, Румунія, Польща, Угорщина, Болгарія, Німецька Демократична Республіка) знайшов своє місце в художній літературі, різних видах мистецтва. Критики доводили, що в літературі герой стверджує віру в перемогу комуністичних ідей через революційну боротьбу, насильство людини над людиною («Розгром» О. Фадеева, п'єси «Останній рішучий», «Оптимістична трагедія» Всеволода Вишневського, «Флорисдорф», «Троянський кінь» Фрідріха Вольфа (НДР), «Репортаж з петлею на ший» Ю. Фучика (Чехо-Словаччина), «Як гартувалася сталь» М. Островського), а організаторами класової боротьби неодмінно виступають комуністи, втілені в книгах Жоржі Амаду (Бразилія), Марії Пуйманової (Чехословаччина), Віллі Бредель (НДР), Георгія Караславова (Болгарія) та ін. Вперше термін «соціалістичний реалізм» у засобах масової інформації з'явився 1932 року, а точніше – в часописі «Літературна газета», 23 травня. Його закріплено на 1-му Всесоюзному з'їзді радянських письменників 1934 року. На форумі пролетарський прозаїк Максим Горький (Олексій Пешков) говорив про новий метод як про творчу програму, спрямовану на реалізацію гуманістичних ідей (!). Заговорили українські дослідники літератури про негативний вплив на українську культуру штучного соціалістичного реалізму аж у 90-х роках минулого століття. Однак тему, винесену у заголовок, досі системно не простудійовано.

Аналіз досліджень і публікацій... Теорію соцреалізму схвалили на найвищому рівні, і вона була центральною (генеральною) лінією на ідеологічному фронті упродовж усього періоду панування тоталітарної системи аж до розпаду СРСР. У повоєнний час висвітлювали реалізацію творчого методу соцреалізму С. Крижанівський у праці «Соціалістичний реалізм – творчий метод радянської літератури» (К., 1961), О. Овчаренко «Соціалістичний реалізм і сучасний літературний процес» (К., 1971), М. Шамота «Гуманізм і соціалістичний реалізм» (К., 1976). Уже в наш час нове прочитання соцреалістичної доктрини як обов'язкового стилю художнього життя, як канонічного мистецтва розглядали Д. Наливайко, Н. Зборовська, О. Авраменко, В. Хархун, О. Роготченко. Деякі міркування, свій погляд щодо зародження, розвитку і типології соціалістичного реалізму виклав у журнальній статті Д. Наливайко [13, с. 46-52]. Його роздуми передували фундаментальній праці Валентини Хархун [21]. Теорію соцреалізму фрагментарно аналізували в дисертаційних розвідках про шістдесятників Г. Гайович, О. Каленченко, О. Муратова, Т. Скуратко, І. Смаглій, О. Чепурна, Л. Яшина та інші.

Формулювання цілей статті... Метою нашої розвідки є аналіз

поезій шістдесятників, які у своїх творах висловлювали своєрідний протест штучному соціалістичному реалізмові.

Виклад основного матеріалу... У добу тоталітаризму в борні за соціалістичний реалізм постраждало чимало передової інтелігенції, серед них були українські письменники В. Симоненко, В. Стус, І. Світличний, Н. Світлична, Є. Сверстюк, Б. Мамайсур, В. Голобородько, М. Руденко, І. Дзюба, В. Чорновіл, В. Марченко, Ігор Калинець, Ірина Калинець, Л. Лук'яненко, Г. Гордасевич, В. Михайличенко, С. Караванський, Б. Горинь, М. Осадчий, О. Бердник, М. Холодний, В. Овсієнко та інші. Ці письменники в основі своєї літературної діяльності покладалися на українську ідентичність, у їхніх творах переважають такі компоненти, як історичний і сучасний літопис, національний і гуманний концепти, права і свободи людини. Щойно перераховані літератори належать до «другої хвилі» шістдесятницького руху. Термін «друга хвиля» належить дружині І. Світличного Леоніді Світличній, яка у розмові зі мною сказала, що шістдесятницький рух має два крила, учасники одного крила були правовірними, законопослушними, всіляко підтримувалися, заохочувалися і нагороджувалися владою, а другого крила шістдесятники піддавалися остракізму, переслідуванню, тортурам, «упокорювалися» психіатричною лікарнею, томилися по тюрмах і таборах.

Наприклад, на початку липня 1972 року спецслужби заарештували молодих організаторів самвидаву «Український вісник» В. Лісового, Є. Пронюка. На захист своїх колег виступив молодий філософ і публіцист Микола Роженко. Він 14 липня 1972 р. написав і відіслав лист на ім'я керманічів УРСР В. Щербицького і О. Ляшка, в якому висловив свій рішучий протест щодо арештів В. Стуса, Є. Пронюка, В. Лісового. Незабарилися й адміністративні висновки: за політичну «недалекоглядність» М. Роженку записали сувору догану, виключили з Інституту філософії [16, с. 3-38]. Науковець під пильним наглядом спецслужб три роки відпрацьовував партійне стягнення на посаді викладача у Хмельницькому інституті побутового обслуговування [11, с. 69]. Сказав своє вагоме слово на захист В. Стуса й відомий німецький письменник, Нобелівський лауреат Генріх Белль. Він чітко назвав причину переслідування поета: «Його так званий злочин полягає у тому, що він пише свої поезії по-українськи, а це інтерпретують як антирадянську діяльність» [5, с. 5].

Поет В. Лісовий працював учителем української мови та літератури у с. Ташань на Київщині, саме там він написав статтю

«Добош і опришки, або Кінець шістдесятників», робив записи літературного характеру, які пізніше були використані слідством для шантажу психіатричною експертизою. Він також написав «Відкритий лист членам ЦК КПРС і ЦК КП України». У листі правозахисник чітко вказав: «Зважаючи на умови, в яких подається цей лист, мені важко вірити в конструктивну реакцію на нього. Хоч я не виступаю ні в ролі відповідального, ні в ролі свідка, ні в ролі якимось чином причетного до тієї справи, що нині іменується «справою Добоша», після подання цього листа я безперечно опинюся в числі «ворогів». Мабуть, це й правильно, бо Добоша звільнено, а «справа Добоша» – це вже просто справа, обернена проти живого українського народу і живої української культури («справа Добоша» – це спецоперація органів держбезпеки УРСР, що спровокувала другу хвилю арештів в Україні 1972 р. В грудні 1971-го Україну відвідав як турист громадянин Бельгії українського походження Ярослав Добош. На початку січня 1972 р. він був заарештований, у нього конфіскували копію «Словника рим української мови» політв'язня Святослава Караванського. На допитах під примусом Добош заявив, що зустрічався з українськими інакодумцями. Після цього Я. Добоша видворили з СРСР. – В.М.). Така «справа» дійсно об'єднує всіх заарештованих. Але я вважаю себе теж причетним до такої справи – ось чому прошу мене також заарештувати і судити». Лісовий не вважав себе винним у вчиненні злочину, але Київський обласний суд 6 грудня 1973 року засудив Лісового до 7 р. позбавлення волі в таборах суворого режиму та 3 р. заслання за ст. 62 ч. 1 КК УРСР «Антирадянська агітація і пропаганда». Разом з ним були засуджені Євген Пронюк та Василь Овсієнко [8]. Біда вся в тому, що подібний «Відкритий лист до депутатів Рад УРСР» [7, с. 125-148] був надрукований 1969 р. в десятому числі журналу «Сучасність» під псевдонімом Антін Коваль, спецслужби, очевидно, вичислили автора публікації за стилем.

Зазначимо, що політика комуністичної партії 1960–70-х років базувалася на брехні, навіть за кордоном про це вголос говорили емігранти. Зокрема, у листі (29.09.1973) до П. Одарченка сестра Лесі Українки Ісидора Борисова писала: «Як добре, що Ви в такий культурний спосіб коректно, дуже виразно, на незаперечних фактах виявляєте більшовицьку забріханість. Фальшують минуле, брешуть про сучасне, обманюють про майбутнє. У всіх діях підступство або безсовісна брехня, і таке в усіх сферах суспільної діяльності» [3, с. 40]. Про оманливий шлях до комунізму, що стелився на кістках власного народу, у своєму щоденнику занотувала О. Ращенко. Авторка, як

очевидець побудови «комуністичного раю» в окремій країні, інтуїтивно відчула в советській пропаганді величезну фальш, обман народу, тому 1941 р. на одній із сторінок щоденника олівцем дописала: «Все лгали. Ложью обманной коммунисты взяли власть и потом всюду сеяли ложь, лгали научные работники, лгали поэты и писатели, лгали педагоги – лгали все друг другу, т.к. боялись друг друга» [17, с. 549]. За правду авторка нефікційної прози стала жертвою політичних репресій, реабілітували її посмертно лише 23 липня 1991 р.

Про брехню відверто говорив і генерал П. Григоренко: «... режим у СРСР абсолютно аморальний і в цьому його слабкість. Він узяв брехню на озброєння. Кругом брехня. Своїм брешуть, своєму населенню брешуть, заставляють брехати населення, брешуть і іноземним державам... Ми всі знаємо і бачимо ту брехню, яка йде з Радянського Союзу, той терор, те придушення прав людини» [18, с. 72-73]. Саме за правду П. Григоренка 1964 р. виключили з партії, а згодом його на п'ять років відправили «на лікування» в психлікарню. Літературний рух шістдесятників «другої хвилі» був справжнім рухом опору системі, своєрідною психологічною опозицією режимові. Шістдесятники «другої хвилі» ставали дисидентами, в'язнями сумління, політичними в'язнями, приєдналися до правозахисного руху, а з розпадом СРСР вони були в передових лавах будівників незалежної України (Л. Лук'яненко, В. Чорновіл, брати Михайло і Богдан Горині та інші).

Д. Дроздовський, посилаючись на праці В. Дончика, резюмує, що «радянський етап» в історії мистецтва – це незнаний ніде приклад тоталітарного свавілля, нищення культури, але це і приклад перемоги в остаточному наслідку самої літератури, її національної ідентичності й художньої іманентності над усім штучним, насаджуваним, привнесеним. Національна ідентичність – завжди в просторі культури, це, за слушним твердженням сучасних дослідників, естетичний феномен. Місце соцреалізму – у просторі антикультури» [2, с. 11]. Шістдесятники «другого крила» не сприймали надмірно заідеологізованої літератури. Скажімо, В. Стус у листі до друга дитинства В. Дідківського із присмаком іронії відгукнувся на виставу за п'єсою О. Корнійчука «Над Дніпром» (1960), театр назвав «поганеньким», та й сам поет не чекав «чогось цікавого зараз від прославленого драматурга, надій не покладаю» [19: 6/2, с. 22]. Автор листа не сприймав твору, який достоту був заганжований псевдоестетикою соцреалізму.

Та були письменники, які намагалися піднести українське слово до рівня світової культури й у такий спосіб принести славу рідному

народові, зокрема, появились прозові твори «Птахи полишають гнізда», «Іван», «Березневий сніг» І. Чендея, «Собор» О. Гончара, які одразу ж потрапили у немилу ласку владоможців. Так, як стверджує С. Кіраль, про пережиті моральні страждання після виходу збірки «Березневий сніг» (1968) І. Чендея місцева влада за вказівкою згори цькувала. У «Щоденнику» він згадує й про «крамольну» повість «Іван». Малоосвічені чиновники в особі літературного персонажа Каламаря впізнали колишнього партійного «діяча» Івана Фіца, відтак «висмикнутий в усій своїй потворності і гидотності з життя», він таки «накликав на автора гнів, хулу і злість» [6, с. 155].

Не стояли осторонь поети, які прагнули повернути в літературний процес реальність. Н. Зборовська зауважує: «Як психоісторичний феномен шістдесятництво передбачає аналіз етапів його становлення, які й виявляють його сутнісну глибинну структуру: психотипологічно воно відроджувалося за образом націонал-комуністичного світогляду М.Хвильового (міфологеми комунізму, «ленінського ренесансу» пронизували ранню лірику І.Драча, Д.Павличка, В.Симоненка та ін.). Інтеграційний поколінневий процес породжував гостру потребу національного модерного світогляду, а основним художнім завданням було повернути принцип реальності в літературу» [4, с. 27]. Саме психоісторичний феномен міфологеми комунізму дотепно засвідчив у своєму автобіографічному вірші «Паровози» поет М. Федунець, наголошуючи на тому, що збірка не могла вийти у світ, якщо у ній не було програмної партійно-ідеологічної поезії: «І узнав я: паровозом / Вірш про Леніна зовуть, / Про його і честь, і розум, / І в майбутнє світлу путь... / Я новеньким «паровозом» / Першу книжку витягав. / Потім другу. Її той же / «Паровоз» у маси ввіз. / Далі – ні! Сказав я: «Боже, / Глянь, до чого я доріс» [20, с. 370-371].

Коли я писав статтю «Довгий шлях до Парнасу» про В. Михайличенка, що була надрукована 1993 року у другому числі журналу «Слово і Час», тоді не мав перед собою першої збірки поета «Лірика» [12]. У ній також є «паровози»: уславлено «борців безсмертної Комуни» (с.3), йдеться про шовкову вишивку з «образом дорогого Ілліча» (с.6), «Тому й усміхається радо Явдосі / З портрета Ілліч» (с.7). У добу соцреалізму кожен молодий письменник прагнув якомога швидше дійти до читача, завоювати його серце. А після ідеологічно витриманого в партійному дусі «паровоза» йшла справжня інтимна чи пейзажна лірика. Навчаючись у Київському державному університеті імені Тараса Шевченка, В. Михайличенко відвідував літературні студії у видавництві «Молодь» під керівництвом Д. Білоуса, уважно слухав

творчі настанови П. Дорошка, Т. Масенка, П. Воронька, М. Шеремета, Л. Первомайського, В. Кочевського, молодих поетів Д. Павличка, П. Ребра, М. Сомы, доповіді А. Малишка про П. Тичину, В. Сосюри про М. Бажана. У творчій орбіті шістдесятників формувалася світогляд письменника в аспекті національної ідентичності, національної культури. І народжувалися антитетичні до соцреалізму строфи: «Життя та істини вандали! Як ви, регочучи, цвіли, / а ми то демоном страждали, то, ніби сироти, жили!..» («Уявний заповіт поета») або координати моделі єдності втраченої гармонії людини та космогенези, протиставлення знівельованої ідеологеми християнським цінностям і традиціям українського народу: «Як ворон конину, як ворог руїну, / Люблю Україну, люблю Україну, / Такої любові ніяк не боюсь, – / Од неї заледве об стінку не б'юсь» [11, с. 64].

Віршованими одкровеннями молодого студента столичного вузу зацікавилися спецслужби, його 30 березня 1962 року викликали у Комітет державної безпеки на «щирі бесіду». Поет занотував, що «десь у глибині душі я чекав цього виклику». Він творив, як писав, «під журби тягарем», писав, звертаючись до владоможців: «Я серцем чую, духом чую / Тут щось не так, тут щось не те, / Не ті тут днюють і ночують, / І вітер тут не той мете. / Пасіться, жрїть, кубло звивайте / Під Іллічеві гасла й стяг, / Та чуєте, не забувайте, / Що ви, панове, у гостях». Знайшлися нишпорки, які донесли, куди слід, про антирадянський вірш. Спецслужби в гуртожитку перерли речі, знайшли доказ і, як результат, Михайличенка виключили з університету. Його громадянській, інтимній, пейзажній ліриці притаманні простота композиції, схильність до гротеску, алюзії, довершеність форми і глибокий повчальний зміст. Вірші В. Михайличена розхитували усталені соцреалістичні канони, пробуджували читачів від «летаргічного» сну, пропагували щирі любов до України, рідного краю, закликали читачів завжди бути зі своїм народом, не зраджувати Батьківщину.

По-своєму відчував подих епохи соцреалізму й Борис Мамайсур, який у збірці «Чи буде шторм?» (1963) поставив перед собою конкретну мету не писати так, як того вимагають ідеологи партії, бо «Тяжить мій вірш до вивірених форм... / Чи принесу ж нове я що в поезію? / Чи буде шторм? Чи монументи норм / З рядків чавунними постануть бевзями? / Не знаю я, чи буде з того шторм, / Та не писатиму задля ажурних форм» [9, с. 16]. Після такого поетичного одкровення поет потрапив під приціл спецслужб. У 1965 р. на квартирі І. Світличного відбувся обшук, серед рукописів виявили чимало «кромольних» віршів Б. Мамайсура.

Прийшли з арештом до Бориса, який мешкав у селі Вороньків Бориспільського району. Лікарі обстежили поета і ... відправили у Глеваську психлікарню. У передмові до збірки Мамайсурових віршів «Другий початок» (1997) І. Дзюба писав, що після смерті Василя Симоненка «він (Симоненко. – В.П.) став для українського офіціозу ворогом №1. Його не тільки не друкували – навіть згадувати його не рекомендувалося. До тих, хто не виправдав надії начальства, належав і Борис Мамайсур» [1, с. 8].

Так, різні періоди розвитку людства ставили перед письменниками й висвітлення різноекторних проблем, що їх висував час, відгукуючись на духовні потреби суспільства. Але у Б. Мамайсура, як зазначає І. Дзюба, «психологія і естетика «несприйняття дійсності» мали інакший зміст і характер... Борис Мамайсур здійснював вельми дошкульну поетичну критику режиму в ціннісному й моральному аспектах, поступово доходючи до бачення абсурдності життя в межах і формах цього режиму» [1, с. 14-15]. Його поезія за формою була суголосною із Василем Стусом, вона вигранювала зашифрованими думками, силою риторичних речень, алюзією, гротескними зсувами, що поєднували в собі протиставні рефлексії химерного світу, прекрасного і потворного, трагічного і комічного. Мамайсурові рефлексії били прямо в «десятку», у ціль: «Зляглися розвиток і зрада, / і от – гостріть, шановні нюх / На неправдоподібну правду / Та найправдивішу брехню! / Чого не мав – того не втрапиш. / Чого ж боятись? Сміло в бій! / Не бійсь ні розвитку, ні краху! / І перемоги – теж не бійсь...» [10, с. 77].

Наведені цитати з віршів епохи класичного канону свідчать про фіксацію історичної пам'яті як кодову матрицю «тихого бунту», великого руху опору в українському літературному процесі 60-70-х років ХХ століття, оскільки, за визначенням Н. Зборовської, «психологіку імперського дискурсу характеризувала *імітація* та *формалізація літературного процесу* (курсив Н. Зборовської. – В.М.), що позначала наявність фіктивних кодів» [4, с. 34]. Означений негативний наратив імітації та формалізації літпроцесу не задовольняв шістдесятників «другого крила» не лише в Україні, а й за її межами. Наприклад, письменники піддавалися остракізму в Чехо-Словаччині, були звільнені з роботи і переслідувалися В. Дацей, М. Мушинка, а Юрія Бачу після 1968 року ув'язнено.

Не обходилося й в Україні без провокацій. Скажімо, колишній доцент Київського медичного інституту Р. Тельнова на початку 60-х років привселюдно помочилася біля пам'ятника Т. Шевченка. На місці злочину при свідках її спіймав майор міліції. Він разом із

письменником С. Плачиндою у січні 1963 року в газеті «Літературна Україна» надрукував статтю «А суд буде...». Статтю передрукував за кордоном журнал «Сучасність». Я запитав С. Плачинду, як саме могла потрапити публікація за кордон. У листі (24.09.2008) до мене письменник відповів: «Дуже просто. «Літературна Україна» на той час йшла в 92 країни світу. А на її шпальтах у січні 1963 року з'явилася стаття – моя і майора міліції про такий злочин Тельнової – «А суд буде...». Щоправда, майора (а саме він затримав і допитував негідницю) по виході статті звільнили з роботи, а на мене вона наслала помічника самого прокурора ССРСР... того помічника Руденко (Генеральний прокурор СРСР. – В.М.) вигнав з роботи, а сам персонально зателефонував нам у редакцію (адже той «юрист» двічі викликав мене і погрожував). Так, суд був, але закритий (мене не пустили). Рішення суду: 1) заборонити доц.Тельнової викладати у вузах і 2) видворити з Києва. Перше виконано, а друге...коли я повів свою вагітну дружину за направленням на консультацію в ОХМАДИТ, то на дверях консультанта побачив напис: «Тельнова Р.П.». Отакої!».

Подібних провокаторів і пристосуванців не бракувало. Їм протистояла невелика когорта інтелігентів-шістдесятників, серед яких помітне місце належить В. Стусу, що є символом трагедії, незламного духу, героїзму. Поет тонкої душевної конструкції постійно протестував. Саме таким, як Тельнова і їм подібним, він адресує іронічно-гротескні рядки верлібру: «орденоносні пси – могутні груди, / обвішані медалями, а морди – / пихаті, як в заслужених митців / чи лавреюваних міліціонерів – / подзенькуючи бляшками, проходять, / зневагою вшановуючи натовп, / а біля них, тримаючи побожно / ланцюг, – щасливі власники собак. / О мить блаженства – і людей, і псів! / Одні – щасливі ницістю своєю / і приналежністю чотириногим / так низько хиляться благочестиво/ перед Н і ч и м, що зветься зокіл. / А другі – на хребтах своїх довгастих / несуть такий тягар своєї слави, / аж закипає від образи кров / в собачім серці: ось воно, мовляв, / мистецтво для безрогих». Зрештою, авторитетний літературознавець радянської доби Л. Новиченко 1957 р. визнав, що українська радянська поезія не досягла того класичного рівня, тієї висоти, що її досягли поети ХІХ століття. Критик радив, аби письменники дбали про художню довершеність, де було б «більше мислі і розуму, більше людських живих голосів і облич, більше тієї реалістичної проникливості, яка з простого і щоденного робить істинно поетичне і величне» [14, с. 58]

Поетичне і величне творив у неволі В. Стус, який в осердя ставив свободу особистості незалежно від обставин. Своєю творчістю у другій

половині ХХ століття Василь Стус підніс українську літературу до світового рівня. Його голосом заговорив український народ. Адресуючи лист Голові Верховної ради СРСР М. Підгорному, поет заявляє: «Добровільний геноцид – це нова форма геноциду, можливо, найбільш небезпечна, бо «добровільність» засвідчує одвічність гніту. Це розуміє всякий, хто не боїться розуміти, хто не засліплений страхом перед катастрофічністю реальності, створеної примусом» [15, с. 48]. В. Стус переймається долею мільйонів безневинних жертв, захищає тих, хто став жертвою політичного розгнужданого свавілля. Він сміливо став у перші лави борців проти брехні. Його філософічність пролягала через кардіоцентричність, він співчував обездоленим, пропускав їх біль через гаряче серце. Співпереживав разом зі своїм народом, бо, як зауважує український психоаналітик Н. Хамітов, всі високі істини об'єднують людей і стають дійсними лише тоді, коли входять у їхні серця, освітлюють їхній розум.

Висновки... Отже, проаналізувавши художню практику «другого крила» шістдесятників, можна стверджувати, що їхня творча енергія своїм вістрям спрямовувалась на підрив усталених буттєвих основ, стереотипів, ідеологічних кліше й у такий спосіб була незаперечною опозицією штучному соціалістичному реалізмові, який тримався на міфологемі недосяжного комунізму, формуючи образ колоніального психотипу. Проголошений 1934 року соціалістичний реалізм був своєрідною маскою, прикриттям нездійснених романтичних ідей, задекларованих пролетарською революцією 1917 року. Орієнтуючись на класові позиції, гіперболічних героїв доби, література епохи соцреалізму продукувала масову духовну продукцію, яка не відповідала цивілізаційним культурним кодам західноєвропейського письменства, бо за Бога визнавала перверсивно едіпованого комуністичного вождя тоталітарної держави, якому усі автори мусіли поклонятися і сприймати його думки, як незаперечну істину. Шістдесятники висміювали культурологічну матрицю абсурдного тексту соцреалістів, таврували усе перверсивно-потворне, імперське, засуджували маргінальну посередність як монотеїстичне більшовицьке варварство, ідеологічне шаманство. Твори шістдесятників В. Симоненка, В. Стуса, Б. Мамайсура, В. Михайличенка були тим свіжим струменем, що оберігав духовну ауру читачів від вірусу, який багато літ вражав психічну трансформацію національного, відкидаючи на узбіччя історичну пам'ять, культурну і національну ідентичності українців. Таким чином, можна стверджувати, що література шістдесятників формувала процес витіснення культури

соцреалістичного гатунку.

Список використаних джерел і літератури:

1. Дзюба І. Забуті – поруч (Про ще одного «шістдесятника»). *Мамайсур Б. Другий початок*. Київ: Сфера, 1997. С. 3-16.
2. Дроздовський Д. Історія та історії Віталія Дончика. *Слово Просвіти*. 2017, 23 квітня. С. 11.
3. З листів Ісидори Косач-Борисової до Петра Одарченка. *Сучасність*. 1983. Ч. 11. С. 39-41.
4. Зборовська Н.В. Психоісторія новітньої української літератури: проблеми психосемантики і психопоетики. дис... д-ра філол. наук: 10.01.01; 10.01.06 / НАН України, Інс-т літератури ім.Т.Г.Шевченка. Київ, 2007. 40 с.
5. Кіпіані В. Стус і Нобель. Містифікація міфу. *Українська правда*. 2006. 22 липня. С.5.
6. Кіраль С. «Березневий сніг» – моя найчесніша книга»: збірка Івана Чендея в контексті доби сьогодення. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць / відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород, 2018. Вип. 23. С. 154-162.
7. Коваль Антін (В. Лісовий). Відкритий лист до депутатів Рад УРСР. *Зона*.1994. № 8, С. 125–148.
8. Лісовий Василь Семенович. URL: <http://khp.org/index.php?id=1342793502>
9. Мамайсур Б. Чи буде шторм? Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1963. 28 с.
10. Мамайсур Б. Другий початок. Київ: Сфера, 1997. 172 с.
11. Мацько В. Українська література: людина-світ-час. Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2017. 228 с.
12. Михайличенко В. Лірика. Кривий Ріг: Видання багатотиражної газети «На трудовій вахті», 1958. 28 с.
13. Наливайко Д. Щодо генези й типології соціалістичного реалізму. *Слово і Час*. 2008. №9. С. 46-52.
14. Новиченко Л. Поезія великого сорокаріччя. *Антологія української поезії у 4-х т. / Упоряд. М. Рильський, М. Нагнибіда*. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1957. Т. 3. С. 5-58.
15. Погром в Україні. 1972-1979 / упорядк., довідки і передмова Р. Купчинський. Зошити самвидаву. Вип. 1. Б.м.в.: Сучасність, 1980. 312 с.
16. Роженко М. Липневі уроки радянської доби в історії України // *Матеріали 10-х Липневих академічних читань*. Випуск І. Київ: Український Центр духовної культури. 2002. С. 3-38.
17. Розсекречена пам'ять : Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ІПУ–НКВД. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 604 с.
18. Розмова з ген. Петром Григоренком. *Сучасність*. 1978. Ч.5. С. 67-78.
19. Стус В.Твори: У 4 т., 6 кн. Львів: Просвіта, 1994-1999. Т. 6 (дод.), кн. 2 :

Листи до друзів та знайомих. 1997. 262 с.

20. Федунець М. Неповторне. Хмельницький: Поділля, 1995. 400 с.

21. Хархун В. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації. Ніжин: ТОВ «Гідромакс», 2009. 508 с.

References:

1. Dziuba I. Zabuti – poruch (Pro shche odnogo «shistdesiatnyka»). Mamaisur B. Druhyi pochatok. Kyiv: Sfera, 1997. S. 3-16.
2. Drozdovskiy D. Istoriia ta istorii Vitaliia Donchyka. Slovo Prosvity. 2017, 23 kvitnia. S. 11.
3. Z lystiv Isydory Kosach-Borysovoi do Petra Odarchenka. Suchasnist. 1983. Ch. 11. S. 39-41.
4. Zborovska N.V. Psykhoistoriia novitnoi ukrainskoi literatury: problemy psykhosemantyky i psykhopoetyky. dys... d-ra filol. nauk: 10.01.01; 10.01.06 / NAN Ukrainy, Ins-t literatury im.T.H.Shevchenka. Kyiv, 2007. 40 s.
5. Kipiani V. Stus i Nobel. Mistyfikatsiia mifu. Ukrainska pravda. 2006. 22 lypnia. S.5.
6. Kiral S. «Bereznevyi snih» – moia naichesnisha knyha»: zbirka Ivana Chendeia v konteksti doby sohodennia. Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznnavstva : zb. nauk. prats / vidp. red. I. V. Sabadosh. Uzhhorod, 2018. Vyp. 23. S. 154-162.
7. Koval Antin (V. Lisovyi). Vidkryti lyst do deputativ Rad URSR. Zona.1994. № 8, S. 125–148.
8. Lisovyi Vasyl Semenovich. URL: <http://khp.org/index.php?id=1342793502>
9. Mamaisur B. Chy bude shtorm? Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury, 1963. 28 s.
10. Mamaisur B. Druhyi pochatok. Kyiv: Sfera, 1997. 172 s.
11. Matsko V. Ukrainska literatura: liudyna-svit-chas. Khmelnytskyi: FOP Tsiupak A.A., 2017. 228 s.
12. Mykhailychenko V. Liryka. Kryvyi Rih: Vydannia bahatotyrazhnoi hazety «Na trudovii vakhti», 1958. 28 s.
13. Nalyvaiko D. Shchodo henezy y typolohii sotsialistychnoho realizmu. Slovo i Chas. 2008. №9. C. 46-52.
14. Novychenko L. Poeziia velykoho sorokarichchia. Antolohiia ukrainskoi poezii u 4-kh t. / Uporiad. M. Rylskiy, M. Nahnybida. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury, 1957. T. 3. S. 5-58.
15. Pohrom v Ukraini. 1972-1979 / uporiadk., dovidky i peredmovy R. Kupchynskiy. Zoshyty samvydav. Vyp. 1. B.m.v.: Suchasnist, 1980. 312 s.
16. Rozhenko M. Lypnevi uroky radianskoi doby v istorii Ukrainy // Materialy 10-kh Lypnevyykh akademichnykh chytan. Vypusk I. Kyiv: Ukrainskyi Tsentr dukhovnoi kultury. 2002. S. 3-38.
17. Rozsekrechena pamiat : Holodomor 1932-1933 rokiv v Ukraini v dokumentakh GPU–NKVD. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2008. 604 s.

18. Rozmova z hen. Petrom Hryhorenkom. Suchasnist. 1978. Ch.5. S. 67-78.
19. Stus V. Tvory: U 4 t., 6 kn. Lviv: Prosvita, 1994-1999. T. 6 (dod.), kn. 2 : Lysty do druziv ta znaiomykh. 1997. 262 s.
20. Fedunets M. Nepovtorne. Khmelnytskyi: Podillia, 1995. 400 s.
21. Kharkhun V. Sotsrealistychnyi kanon v ukrainskii literaturi: geneza, rozvytok, modyfikatsii. Nizhyn: TOV «Hidromaks», 2009. 508 s.

Summary

Vitalii Matsko

The «Second Wing» of the Sixtiers as a Bold Opposition to the Artificial Socialist Realism

The article deals with some separate poems of the «second wing» of the Sixtiers, its representatives V. Stus, V. Mykhailychenko, B. Mamaisur. They entered the history of poetry of the second half of the twentieth century as poets-innovators who boldly resorted to new forms, means of expression. The poets by their artistic practice loosened those levers of Soviet literature that cultivated the extra-tragedy of the totalitarian system, and propagated class antagonism, fierce struggle against dissenters, placed materialistic knowledge, party interests above general human, unreasonably actualized the full well-being of both the Soviet man and world order.

It is proved that by its artistic practice the Sixtiers sought to break the ideologically-communist chain that was chained the literary process with the framework of social realism, and made the writers captives of policy, dominant stereotypes in the art. It is found out that rejected Sixtiers' poetry from the strict model of the socialist realism, from stylistic traditions, was projected in the direction of the figurative associative, modern thinking, which was characteristics of their creative method. The title of our article is the attempt to identify new facets of Ukrainian poets Sixtiers, point out the peculiarities of their artistic world that was antithetical to those works that were written in accordance with the rules and norms of socialist realism.

Key words: *method, model, the Sixtiers, socialist realism, code, narration, identity.*

Дата надходження статті: «19» вересня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «09» жовтня 2019 р.

УДК821.161.2 О.Гай-Головка –2.09 (043.5)

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.11

ВІТАЛІЙ МАЦЬКО,

доктор філологічних наук, професор

(м.Хмельницький);

ЛЮДМИЛА КАПЛИЧНА,

аспірантка

(м.Хмельницький)

**Художнє моделювання людини і світу у кризових ситуаціях
(за мемуарною повістю О. Гай-Головка «Поєдинок з дияволом»)**

У статті вперше проаналізовано естетику трагічного, оприявлену у мемуарній повісті О. Гай-Головка «Поєдинок з дияволом». Автор на підставі власного життя розкриває трагічні події, що склалися після 9 травня 1945 року, коли радянські війська перемогли гітлерівську Німеччину у Другій світовій війні, а спецслужби заходилися виловлювати українців, які не хотіли повертатися в СРСР, де панував авторитарний режим, утискувались права і свободи людини. Доведено, що естетику трагічного автором репрезентовано на рівні трьох категорій: опосередкованій, безпосередній і екзистенційній. У повісті розгортання естетичних принципів трагічного змодельовано на свідомому рівні діалектичної єдності суспільного та індивідуального концептів у формі своєрідного діалогу автора з читачем.

Ключові слова: *трагедія, естетика трагічного, сюжет, наратор, добро і зло.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Науковцями доведено, що людина існує в континуумі добра і зла. Така дихотомія оприявнює причину самотності, зчаста незахищеності індивіда у світі абсурду. Концепт трагічного, як і комічного, літературознавці відносять до категорії естетичної. У літературних творах естетика трагічного моделюється зосібна кожним автором, залежно від сформованого світогляду, задуму та архітектоніки прозового тексту чи то за хронологічним чи ланцюговим принципом, фіксуючи події і факти з біографії реального персонажа (автора). Проблема трагічного в літературі бере початок з античної доби і пролягає через усі літературні напрями та течії. Водночас проблематичним залишається специфіка вираження діалектики свободи в аспекті гострих суперечностей, які

здатні трансформуватись до загибелі всезагальної аксіологічної мети.

Аналіз досліджень і публікацій... Естетика трагічного в художній літературі знайшла своє відображення в дослідженнях Ю. Борева, Г. Гегеля, Л. Левчук, Т. Любимової, В. Мацька, Л. Оліфіренко, О. Онищенко, Л. Смержа, Т. Швець та ін. На думку О. Онищенко, «Естетична категорія трагедійного в українській діаспорній мемуаристиці другої половини ХХ століття є методом художнього осмислення і моделювання дійсності, що характеризується дисгармонійністю, хаотичністю, невпорядкованістю, незатишною для простої людини» [4, с. 124].

Формулювання цілей статті... *Мета статті* – проаналізувати мемуарну повість «Поединок з дияволом» О. Гай-Головка, виявити категоріальні рівні моделювання естетики трагічного в аспекті гострих колізій у кризових ситуаціях дихотомії колективного та індивідуального, добра і зла.

Виклад основного матеріалу... Художні смаки, письменницьке ремесло О. Гай-Головка шліфував у Харкові під впливом та редагуванням А. Любченка й П. Панча. Відтак з'явилися його перші прозові збірки «Світання» (Київ, 1936), «Десять новел» (Київ, 1937), хоча й першою його «ластівкою» була поетична збірка «Штурмові балади» (Харків, 1934). Події Другої світової війни вплинули на подальшу долю автора, він став емігрантом. Прибувши 1949 р. до Канади, письменник активно розгорнув літературну діяльність: співредактор газети «Український голос» (1950–1952), доопрацював і видрукував за свіжими подіями повість «Поединок з дияволом» (Вінніпег, 1950), що її почав писати в Авсбурзі (Німеччина), став діяльним членом Організації українських письменників «Слово».

Повість за жанровою ознакою назвали мемуарною, оскільки у ній авторське Я посідає перше місце. Твір має промовистий підзаголовок «Фільми наших днів», у якому постають невтішні картини людської невлаштованості в еміграційному середовищі, коли переможці над гітлерівською коаліцією різними засобами намагалися повернути українців «на рідну», де на них чекало покарання Сибіром, тюремне ув'язнення. У повісті такі «фільмові» картини динамічно доповнюють одна одну. В образі міфічного диявола виступають співробітники спецслужб «Смерш» (смерть шпигунам), енкаведисти у військовій формі. Оповідач підсилює факти ретроспективною нарацією, яка звучить правдоподібно, адже він був свідком, очевидцем далеких трагічних подій національно-визвольних змагань 1917-1920 років: «Я ніколи не забуду, як у мое село Вікнину на Вінниччині вскочили

страшні вершники. Це були напівголі люди з босими ногами у стременах, з великими червоними стрічками. Ці люди з криком і лайкою, гасаючи на змилених конях, витягали із хат моїх сусідів і за ворітьми розстрілювали. Вони, як я дізнався згодом, розстрілювали найчесніших українців, що творили Українську Народну Республіку. Вони розстрілювали навіть тих, що колись могли їй співчувати...» [1:1, с. 12]. Зауважимо, що тема добра і зла є морально-етичною категорією, яка існує в українській літературі здавна-давен (усна народна творчість, «Слово о полку Ігоревім», «Обличение диявола-миродержца...», «Послання до Єпископів» І. Вишенського, «Чорна рада» П. Куліша, «Коні не винні» М. Коцюбинського, «Земля» О. Кобилянської, «Борислав сміється», «Украдене щастя» І. Франка та ін.).

К. Юнг стверджував, що трагізм є основою основ «справжньої літератури, базованої на переживанні» людини [6, с. 160], і є естетичною та філософською категорією. Однак, художнє опрацювання трагічного увиразнюється по-різному, залежно від креативності, інтенційного мислення письменника, його індивідуального стилю, розуміння світу.

Головному героєві доводилося лавувати, замітати сліди, аби не бути відправленим в СРСР. Позитивними героями виступають вірні друзі, які підставляють плече, сприяють головному героєві у його світлому прагненні до волі. Автор симпатизує збірному образу доброти: «Ті мої земляки, між якими були люди з високою освітою, були великі українські патріоти міцно з'єднані визвольною ідеєю батьківщини, яку, за їхніми поглядами, можна було здійснити лише зусиллями українців з усієї України. Тому вони жили в братерській дружбі, взаємопошані, з девізом – один за всіх і всі за одного. Між ними я відразу відчув себе, як у рідній сім'ї. Вони, знаючи про мій тернистий шлях, оточили мене таким піклуванням, що я на radoщах інколи ледве стримував сльози. Ні, говорив я, варто жити на світі!» [1:1, с. 18]. В австрійському місті Куфштайн головний персонаж (а ним є сам автор) зустрівся зі львівським художником В. Ласовським, який допоміг йому одягом, харчами. У Ландеку письменник переховувався під вигаданим прізвищем Станіслава Квятковського, таємно і вчасно перебрався до Фельдкірху (вночі поліція приходила з обшуком). Саме у Фельдкірху зустрівся з лікарем Мирославом Роговським, який усіляко допомагав О. Гай-Головку у його прагненні перебратися в американську зону, бо усвідомлював, що на «родіне» на нього чекає розстріл.

Підсилює людську доброту опис природи: «А сонце в золоті купало

людей комах, вельмож і жебраків, праведників і розбишак, Божих людей і дияволів. Творець землі і неба обдарував усіх однаково й немов би не думав про прийняття чи знехтування, втілення чи потоптання Його святої ласки» [1:1, с.124].

Вилловлювачів емігрантів прозаїк іменує негативною конотацією «кровоненаситними звірами», які служать червоному дияволу, серед них репатріант, таємний агент НКВД Євген Скляревич. Саме він доповів майору Дадашеву про справжнє походження письменника .

Недаремно О. Гай-Головка охопило хвилювання, душевний неспокій, тривога за майбутнє, бо він таки потрапив в пастку-зону, в якій радянські спецоргани вилловлювали втікачів від сталінської політичної системи, куди їх знову заганяли, як овець до кошари. Тому змушений був мисленнево продумувати логічні ходи, докладав максимум зусиль, щоб не потрапити у лави поворотців: «Це була найжахливіша ніч у моєму житті. Впродовж ночі я немов би зсох і вранці ледве підвівся з ліжка. Але коли сонце оповило мене промінням, я неначе став зцілятися. До мене поверталася сила, енергія і життєствердження» [2:2, с. 14]. На екзистенційному рівні, коли людина опиняється впритул зі злом, вона симультанно переосмислює ситуацію, пережите раніше, не втрачаючи надію на щасливий фінал. Так, коли майор Дадашев йому пригрозив, мовляв, ти в мене не так заговориш у стінах НКВС, то О. Гай-Головка і тоді не назвав своє справжнє прізвище. Його везуть автомобілем до штабу таємних советських спецслужб, звідки відправляють в СРСР. Автор зчаста звертається до Бога, вірить у силу позаземної надлюдини, у її перемогу над злом. З цього приводу В.Кандінський розмірковує про психофізичний стан людини, мовляв, духовна аура додає сил. «Неперервна духовна практика, – розмірковує дослідник, – викликає резонансні психофізичні стани людини, котрі виводять її з поверхового актуального буття в буттєвий стовбуровий простір потенцій (первообразів чи першопричин) чуттєвого світу, і є очищувальний, просвітлювальний й удосконалювальний рух людини в просторі, що досягається розумом» [7, с. 37].

Оповідач веде читача своїми пригодницькими стежками, тримає його в постійній напрузі. Але персонаж сміливо долає страх у собі, екзистенційне відступає реальній обсервації місцевості, і раптом відчув, як «всі фібри моєї душі гукнули їй ловити мене в свої обійми. Вона неначе зупинилась і стала розсуватись... У цю мить на крутому повороті авто заскигліло, скочило і зменшило швидкість. У моїх очах спалахнули блискавиці... і я виразно відчув у повітрі, як відбігає від

мене авто...» [2:2, с. 59-60].

Зображально-виражальні засоби естетизують, пом'якшують напругу: метафори «фібри гукнули», «листяна стіна стала розсуватись», «в очах спалахнули блискавиці» обрамлюють документальний твір художніми засобами з тим, щоб полегшити читання пригодницького тексту, наповнити його новим моральним змістом, а «фільми днів» трагічного перевести в площину інших пригодницьких реєстрів, менш напружених. За О. Онищенком, «реципієнт є прискіпливим аналітиком, який визначає оцінку словесно змодельованій морально-психологічній картині світу, разом з героєм твору співпереживає, співчуває його трагічній життєвій долі» [4, с. 141].

Перебуваючи на грані між двобоєм добра і зла, вольовий літературний герой здобув свободу втечею. Душа його й досі не на місці, бо знав, що на білому світі існують поруч люди і нелюди, які ведуть постійний змаг між собою. Зло і добро ведуть у цей час боротьбу саме за нього. Пояснює такий феномен філософськими сентенціями: «Перші хочуть мене вихопити й утоптати в землю, другі не віддають. Але що в Ялті добро поступилося перед злом, надо мною на волоску висіла сокира. Якщо Зінько викраде в готелі мої справжні документи, де в одному зазначено, що я громадянин Советчини, то за диявольською ялтинською угодою мене носії зла потягнуть у пекло, яке вони зуть «родіною»...» [2:2, с. 54]. Так воно і сталося. «Найсердечніший» друг виявився ворогом, вовком в овечій шкурі.

Автор структурував повість із двох частин. Саме другу частину він започатковує підрозділом «Землею німецькою» – веде мову про те, як радянські «енкаведисти кували залізо гаряче», як оповідачеві доводилося знову переборювати життєві труднощі, аби потрапити в американську зону, де більш лояльніше, демократичніше ставляться до неповоротців. З цієї причини втікачеві доводилось зчаста змінювати адреси, міста. Керував ним інстинкт самозбереження [2:2, с. 61]. Ясно, що «етика стоїків заснована на визнанні щастя, головною метою якого є життя людини. Щастя є природною потребою особистості – внутрішній розумний спокій, раціональне пристосування до навколишніх умов заради самозбереження. Благо спрямоване на збереження людської істоти, зло – на його знищення. Благо, спрямоване на збереження фізичного життя, за своєю суттю є нейтральним, а благо, спрямоване на збереження і розвиток логосу, розуму, є справжньою чеснотою і може бути оцінене як моральна якість» [3].

Відірвавшись від однієї неприємної ситуації, він потрапляє в іншу. У чужому краю, не знаючи дороги, вночі забрів на людські городи.

Вранці господар викликав поліцію, відбувся суд, і йому дали три тижні тюремного ув'язнення, сприйнявши за злодія, який хотів поцупити курку. Відбувши покарання, він вийшов на вулицю чужого міста «з обережністю дикої кішки» [2:2, с. 104]. Безполучникове порівняння орудного відмінка вказує на психологічний дискомфорт безпритульної людини, яка стоїчно долає смугу перешкод, відірвавшись від смертельної небезпеки, що її породила в душі тоталітарна система. Однак в чужій країні він легко «міг би стати жертвою іншої обставини» [2:2, с. 105], саме тому він, чужинець, порівняв себе з дикою кішкою. У тимчасовому репатріантському притулку він розговорився з мадярами, які сказали, що «чекали москалів, як порятунку від німців, а москалі почали грабувати, нищити населення ще жорстокіше» [2:2, с. 111]. Від почутого оповідач тішив себе думкою, що крім українців злочини большевиків почали розуміти й інші народи.

На людину і наприкінці війни чатувала небезпека. З усіх альянтських зон Німеччини й Австрії надходили тривожні вісті: альянтські війська разом з радянськими енкаведистами почали оточувати танками табори біженців і віддавати москалям підсоветських неповоротців силою. Стероризовані люди рятувалися від цього смертю хоробрих, вони добровільно вкорочували собі один одному віку, вискакували з вікон на брук, перерізували судини... Такі апокаліптичні картини спостерігалися в англійській зоні Мюнстера, французькій – у Фрідріхсгафені, американській – у Кемптені. Світова спільнота забила на сполох. За Арістотелем, «трагедія має перевагу над іншими жанрами, оскільки здатна емоційно впливати на людину, стимулювати катарсичне співпереживання» [5].

Вищеозначена кривава вакханалія з порушенням прав і свобод людини могла дістатися й до табору в Ландеку (Австрія), в якому перебував О. Гай-Головко разом із братом Юрієм, що їх разом звів добрий приятель Миргородський. І тут доля змиловилася над письменником, він разом із капелою і театральною трупою, в якій працював Юрій, вирушають автомобілем до німецького міста Гамбурга. Але й тут не обійшлося без пригод, під час перетину кордону, помітив, що у списку немає його прізвища. І він ризикнув, поза лечі прикордонника прошмигнув без перевірки й опинився на машині серед біженців. Відтак брати безперешкодно дісталися до Авсбурга, де перебували в американській зоні у таборах для переміщених осіб. Розв'язка твору завершується оптимістично, на мажорній ноті, як у добрій казці: «Я підвівся і на повні груди вдихнув вільнішого повітря» [2:2, с. 160].

Отже, позитивні герої твору, які допомагали оповідачеві долати перешкоди, змальовано як патріотів чину, духовно сильними людьми із християнськими чеснотами. У такий спосіб автору йдеться про те, що зло не може існувати вічно, бо добро людське вивищується над ним заради гуманності, цивілізованого способу життя, яке дається людині один раз. І тільки той долає його, хто стоїтично виходить переможцем з будь-якої критичної ситуації. О. Гай-Головко крізь категорію трагічного художніми засобами довів, що стоїцизм – це мистецтво жити задля творення добра для людей. Автор майстерно відтворив художнє осягнення подій Другої світової війни в аспекті екзистенціальної філософії, оскільки абсурд всездозволеності переможців призвів до трагедії сотні і тисячі людських жертв, водночас трагізм спонукав вольових неповоротців до посилення стоїцизму у боротьбі зі злом. У кризових ситуаціях людина почувається незахищеною, відтак посилюється осмислення власного існування, пов'язаного з боротьбою життя і смерті. Трансформація сфокусовується на індивіда, реального літературного персонажа, оповідача (автора), його стоїчності супроти зовнішнім обставинам у прагненні здобути свободу, будь-якою ціною перемогти зло для того, щоб удосконалити світ.

Висновки... У процесі налізу заявленої проблеми, винесеної у заголовок, з'ясовано, що О. Гай-Головко морально-ціннісне віднаходив у собі, внутрішній потребі удосконалення світу. Він усвідомлював, що трагедія людини і світу лежить у площині гострих життєвих колізій-суперечностей, важких випробуваннях. Його повість «Поєдинок з дияволом» апелює до загальнолюдських аксіологічних вимірів, не людина людині вовк, а людина – вимір усіх речей, що освітлює доброту і милосердя, не зло, а добро утримує світ таким, як він є. Тому людина повинна керуватися принципами, ідеєю всезагального.

У повісті реферовано три основні категорії трагічного: а) трагдія на опосередкованому рівні, коли наратор демонструє смерть не наочно, а у згадках (розстріл більшовиками сусідів, передача третіми особами про очевидну смерть неповоротців, які не бажають їхати до СРСР); б) безпосередня трагедія автора, якого постійно переслідували спецоргани НКВД (Німеччина, Австрія); трагедія на екзистенційному рівні: нараторативний дискурс розповіді постійно тримає читача в напрузі, пригоди головного героя складають кістяк оповідної структури, сюжетну лінію. Внутрішня боротьба – перемогти зло, зберегти життя – прагнення до волі, і лише у фіналі означені критерії замість мінорної стратегії, що супроводжує читача, набуває сенсу мажорного звучання, коли здійснилася мрія головного персонажа (зустріч з рідним братом в

Австрії, переїзд в Німеччину в американську зону). Таким чином, у повісті розгортання естетичних принципів трагічного змодельовано на свідомому рівні діалектичної єдності суспільного та індивідуального концептів у формі своєрідного діалогу автора з читачем.

Список використаних джерел і літератури:

1. Гай-Головко О. Поєдинок з дияволом. Т.1. Вінніпег: Видавництво Івана Тиктора, 1950. 143 с.
2. Гай-Головко О. Поєдинок з дияволом. Т.2. Вінніпег: Видавництво Івана Тиктора, 1950. 160 с.
3. Епікуреїзм, стоїцизм та скептицизм. URL: http://ua-referat.com/%D0%95%D0%BF%D1%96%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%97%D0%B7%D0%BC_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%97%D1%86%D0% (дата звернення: 12.12.2019)
4. Онищенко О. І. Поетика мемуарної прози письменників української діаспори другої половини ХХ століття. Дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / Черкаський нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2019. 200 с.
5. Трагічне як одна з основних категорій естетики. URL: <http://osvita.ua/vnz/reports/culture/10750> (дата звернення: 11.12.2019)
6. Юнг К. Г. Исследование феноменологии самости. Киев: Рефл-бук: Ваклер, 1997. 336 с.
7. Кандинский В.В. О духовном в искусстве. Москва: Архимед, 1992. 326 с.

References:

1. Hai-Holovko O. Poiedynok z dyiavolom. T.1. Vinnipeg: Vydavnytstvo Ivana Tyktora, 1950. 143 s.
2. Hai-Holovko O. Poiedynok z dyiavolom. T.2. Vinnipeg: Vydavnytstvo Ivana Tyktora, 1950. 160 s.
3. Epikureizm, stoitsyzm ta skeptytysyzm. URL: http://ua-referat.com/%D0%95%D0%BF%D1%96%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%97%D0%B7%D0%BC_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%97%D1%86%D0% (data zvernennia: 12.12.2019)
4. Onyshchenko O. I. Poetyka memuarnoi prozy pysmennykiv ukrainskoi diaspory druhoi polovyny KhKh stolittia. Dys... kand. filol. nauk: 10.01.01 / Cherkaskyi nats. un-t im. Bohdana Khmelnytskoho. Cherkasy, 2019. 200 s.
5. Trahichne yak odna z osnovnykh katehorii estetyky. URL: <http://osvita.ua/vnz/reports/culture/10750> (data zvernennia: 11.12.2019)
6. Yunh K. H. Yssledovanye fenomenolohyy samosty. Kyev: Refl-buk: Vakler, 1997. 336 s.
7. Kandynskiy V.V. O dukhovnom v yskusstve. Moskva: Arkhymed, 1992. 326 s.

Summary

Vitalii Matsko, Liudmyla Kaplychna

***Artistic Modeling of a Man and the World in Crisis Situations
(by O. Gai-Golovko's Memoir Novel «Fighting with the Devil»)***

The article analyzes the aesthetics of the tragic, revealed in O. Gai-Golovko's memoir novel «Fighting with the Devil» for the first time. On the basis of his own life, the author reveals the tragic events that occurred after May 9, 1945, when Soviet troops defeated Hitler's Germany in World War II, and the intelligence services sought to capture Ukrainians who did not want to return to the USSR, where the authoritarian regime prevailed, rights and freedoms of a person were pressed. It is proved that the author represents the aesthetics of the tragic at the level of three categories: indirect, direct and existential dimensions. In the analyzed novel the unfolding of the aesthetic principles of the tragic is modeled on the conscious level of the dialectical unity of social and individual concepts in the form of a specific dialogue between the author and the reader.

Key words: *tragedy, aesthetics of the tragic, plot, narrator, the good and the evil.*

Дата надходження статті: «23» жовтня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «03» грудня 2019 р.

УДК 821.161.2

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.12

СВІТЛАНА ПІДОПРИГОРА,

доктор філологічних наук, професор

(м.Миколаїв)

**«Facebook-роман» О. Шинкаренка «Кагарлик»:
нарративна специфіка**

У статті досліджено нарративну специфіку роману «Кагарлик» О. Шинкаренка. Акцентовано, що в художньому світі роману зіштовхуються різні нарративні потоки, відбувається своєрідне взаємонакладання нарративів, що завжди породжує абсурдний діалог. Розміщення фрагментів роману на сторінці соціальної мережі Facebook актуалізує в українській літературі жанр «Facebook-роману», що прикметний своєрідним цифровим нарративом, зверненням до взаємозв'язків вербального та візуального (малюнки, фотографії на сторінці Facebook), музичного («музичні інтермедії») рядів, використанням мультимедійних, інтерактивних

можливостей соціальної мережі.

Ключові слова: *«Facebook-роман», цифровий наратив, мультимедійність, інтерактивність.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... У сучасному суспільстві соціальні мережі (Twitter, Facebook, Instagram тощо), а також блоги, форуми, визначаючи активний розвиток інформаційних технологій, відіграють надзвичайну роль у житті людей. Соціальні мережі засвідчують і зміну самого Інтернету з Web 1.0 на Web 2.0: «на відміну від інформаційних сайтів, тобто Web 1.0, Web 2.0 передбачає не інформування, а комунікацію, тобто заміну принципу one to many на many to many, коли споживачі інформації вступають в активні діалоги та полілоги з іншими реципієнтами» [7, с. 21]. Фактично вони стають універсальним гіпертекстом, де кожен учасник формує своє полотно оповіді – цифровий наратив. Зокрема, Facebook створює середовище для спільного розповідання, для мікроблогінгу, оскільки його користувачі оповідають епізоди свого життя в статусі поновлення, постів і коментарів [12].

Завдяки соціальним мережам багато людей пробує писати художні тексти, з'являються «зірки соцмереж», які згодом можуть стати письменниками [1]. Дж. Армстронг розглядає соціальні мережі як нову платформу для створення художніх творів та згадує роман Дженіфер Еган «Візит загону головорізів» («A Visit from the Goon Squad»), частини якого авторка упродовж 10 днів публікувала у Твіттері [9, с. 199]. Оскільки Дж. Армстронг дає рекомендації щодо створення експериментальних творів, то практичне завдання спрямоване на вироблення вміння написання художніх текстів у соціальній мережі з можливістю читацького вибору та обговорення он-лайн: написати оповідання з назвою «Це твій вибір», що має чотири можливих розв'язки; розмістити його он-лайн та попросити читачів обрати закінчення, що найбільше сподобалося [9, с. 200].

В українській літературі до соціальної мережі Facebook як засобу конструювання художнього тексту звернувся Олег Шинкаренко, розмістивши он-лайн частини «Facebook-роману» «Кагарлик». О. Шинкаренко – письменник, музикант та журналіст. У літературу він увійшов наприкінці 1980-х рр. Його твори друкувалися в журналах «ШО», «НАШ», «Хрещатик». 2006 р. за збірку оповідань «Як зникнути повністю» отримав літературну премію. На сьогодні в художньому доробку автора романи «Кагарлик», «Перші українські роботи», «Череп». Центральною темою творів стає зв'язок людини та

інформаційних, біологічних технологій, що призводить до трансформації поняття людського в майбутньому. У художньому світі романів проектується симбіоз людини та машини. Ця взаємодія руйнує підвалини гуманістичного світовідчуття, породжує постгуманістичні модифікації. Жанрово-стилістичне спрямування прози О. Шинкаренка окреслюється чорним гумором, кіберпанковою настроєвістю та екзистенційною напругою, адже персонажі творів не мають високої мети, живуть в абсурдному світі.

Формулювання цілей статті... Мета статті – окреслити нарративну специфіку «Facebook-роману» О. Шинкаренка «Кагарлик».

Виклад основного матеріалу... О. Шинкаренко розпочав роботу над романом «Кагарлик» 2012 р. у соціальній мережі Facebook, поставивши за мету кожного дня писати епізод із твору обсягом у 100 слів, причому «перша фраза уривка є трохи відозміненою першою фразою всесвітньо відомих книжок, виданих на папері до XXI сторіччя» [5]. У такий спосіб у романі актуалізується інтертекстуальна гра й «Кагарлик» стає «своєрідним «продовженням» одночасно всіх романів минулого», претендуючи на масштабність зображення та багатство інтерпретацій. Окрім того, ряд фрагментів тексту супроводжується «музичними інтермедіями», написаними в жанрі конкретної музики, що додає твору мультимедійних ознак. Автор перериває написання роману в соціальній мережі, вирішивши опублікувати книгу в друкованому форматі. На сьогодні вже вийшло два видання (2014, 2015) українською мовою та 2016 р. побачила світ книга англійською мовою.

У романі художньо відображається небажане майбутнє – світ через 100 років після ядерної російсько-української (російсько-китайської) війни, коли поряд із низьким рівнем життя функціонують високотехнічні пристрої – сморфони, здатні створити конектоми – копії людської свідомості. Сюжет розпадається, розповзається в різні боки, час стоїть або ж перегікає, художня нестабільна реальність не передбачає можливості для читача сфокусуватися на перебігу подій. Хоча ближче до кінця книги сюжет усе ж промальовується та вгадується – це перегравання на новий лад мотиву дороги, подорожі в пошуках витоків, тієї точки, з якої все почалося. Для головного героя Олександра Сагайдачного метою пошуків стає кохана Олена, яку він зустрічає на шляху, але так і не знаходить. Та й сама його подорож є одним із багатьох сценаріїв, згенерованих та безкінечно повторюваних комп'ютером.

Роман, актуалізуючи жанрову матрицю кіберпанку, антиутопії,

«галюцинаторного» роману (авторське жанрове визначення), порушує надзвичайно дражливі проблеми сучасності. Рецензії та відгуки на роман (М. Бриних, С. Комарницький, О. Коцарев, Я. Онишкевич, Г. Левченко), опубліковані в мережі Інтернет, свідчать про високий рівень зацікавлення твором, що не вкладається у звичайні межі, ілюструє неможливість застосувати до його аналізу прийнятну методологію. Так, оглядачі кваліфікують твір як роман, повість, низку оповідань. Незвична форма дає підстави жанрово визначати текст як «роман-пазл, роман-голограма» (А. Курков), «літературний Кубик Рубика» (Я. Онишкевич), авангардний, абсурдний роман (О. Коцарев), роман-дорога (М. Бриних).

Г. Левченко, називаючи твір п'ятивимірним романом, твердить про жанровий синтез антиутопії, науково-фантастичного й постмодерністського роману [3]. За масштабністю охоплення подій твір подібний до романної форми, а фрагментарність, нетривіальність викладової манери, багатовимірність часопростору, персонажної системи посилює його ризоматичну структуру, продукує текст нової формації – «Facebook-роман», що має розмиті категорії авторської свідомості, пройнятий тотальною іронією, деконструкцією, насичений інтертекстуальними маркерами, орієнтований на гру з читачем, інтерактивність, мультисенсорне сприйняття. «Кагарлик» поповнює масив національної антиутопічної літератури й, насамперед, працює з українськими комплексами, фобіями, іронічно їх обігруючи.

С. Комарницький, який перекладав «Кагарлик» англійською, підкреслює його зорієнтованість на людей, що люблять вишукану літературу, акцентує на експериментальній формі книги, винахідливому використанні наративних технік, оригінальній структурі [2]. Варто зазначити, що твір здобувся на увагу зарубіжної спільноти – «The Guardian» [10], «The Economist» [15] опублікували критичні рецензії на роман.

У романі «Кагарлик» з огляду на його жанрову специфіку вирізняємо складну наративну структуру на вербальному рівні. На специфіку ведення наративу в романі звернула увагу Г. Левченко. Дослідниця слушно акцентує на реалізованому в романі процесі зникнення «авторської свідомості», прагненні до реалізації «нульового ступеня письма» (Р. Барт), оскільки автор прямо декларує наявність різних голосів і цитат у творі, апробує різні літературні стилі та соціолекти [3].

Різні аспекти наративу досліджували А.-Ж. Греймас, Ж. Женет, Ц. Тодоров, В. Тюпа, Б. Успенський, В. Шмід та ін. Обмеження

наративу лише словесною творчістю властиве класичній наратології. Структуралістське визначення включає в сферу наратології твори всіх видів мистецтв (не тільки словесні), що викладають тим чи іншим способом історію [6, с. 19]. Починаючи з 1990-х рр. розвивається «трансмедіальна наратологія», що вивчає візуальні, музичні наративи, мову жестів. «Посткласична наратологія» (Д. Герман) ознаменовує наступний етап еволюції наративного аналізу.

Отже, наратив виконує комунікативну функцію, є засобом передачі інформації, що може транслюватися не лише вербально, а й залучаючи інші медіа, зокрема цифрові, оскільки «збільшення доступу та використання Інтернету вплинуло на творення та сприйняття наративів у нових медіа» [16]. Так, науковці виходять на аналіз не лише художніх текстів, створених у мережі, а й досліджують особистий наратив звичайних користувачів мереж.

У наративній теорії розвивається ще одна нова парадигма – вчення про неприродні наративи (*unnatural narratives*), де предметом аналізу стають художні тексти, що знаходяться поза межами міметичної моделі. До неміметичної літератури зараховують експериментальну прозу, середньовічні візії, грайливі ренесансні тексти, науково-фантастичну прозу та постмодерністську [14]. Як бачимо, тут відсутня термінологічна чіткість: поряд ставиться жанр, літературний напрям та художня якість твору. Зробимо спробу внести ясність: рисою, що об'єднує, стає експериментальний характер, коли випробовуються уявні кордони літератури, заперечується міметичний канон.

Неприродний наратив насичений незвичними елементами, які не корелюються із приписами та схемами, що роблять художній світ подібним до оточуючої дійсності та впізнаваним. Такі наративи експериментують із центральним ядром традиційного наративу – його правдоподібністю. «Вони можуть радикально реконструювати антропоморфного наратора, традиційний людський характер і думки, що асоціюються з ним, або можуть рухатися поза реалістичними поняттями часу й простору, у такий спосіб ведучи до віддалених територій концептуальних можливостей» [12, с. 114].

У тексті «Кагарлика» автор широко послуговується можливостями неприродного наративу, порушуючи часопросторову послідовність викладу, роблячи оповідачем кіборга, що має доступ до відповідних кодів інформації, конструюючи штучну мову (псевдоцерковнослов'янську) з допомогою он-лайн словника. Фактично кожен уривок роману презентує голос певного персонажа, сконструйованого в постгуманістичних координатах, коли людина

прирівнюється до розумної машини з опрацювання інформації, а машини наділяються здатністю мислити або ж умінням підтримувати розмову, використовуючи конектоми.

«Кагарлицький» світ є втіленням абсурду й хаосу, художньою реалізацією есхатологічного міфу, коли існує світ без Бога, а люди формують його фантастичні альтернативи. Художня концепція роману побудована на порушенні часопросторового співвідношення, відмові від фабульного хронологічного мислення. Центральний герой твору Сагайдачний, позбавлений пам'яті після того, як його свідомість була скопійована, може пересуватися то швидко, то повільно по осі часу, потрапляючи до простору, де різні версії розгортання подій співіснують та перетинаються. Він подорожує територією, що раніше називалася Україною: Київ – Кагарлик – Київ – Ходосівка – Хотів – Романків – Обухів – Кагарлик – Київ. Такий маршрут нагадує рух по колу, з якого немає виходу. Автор намагається спроектувати п'ятивимірний художній світ, де все, що може статися, стається. Він виформовує загрозливу реальність, в якій віртуальне стає домінуючим, неможливо розмежувати матеріальну дійсність та цифровий простір, оскільки, як спостерігає наратор: «усе, що я міг собі уявити, було схожим на Кагарлик. Але що таке Кагарлик, як він виглядає і де знаходиться? Здається, це кулястий предмет розміром з яблуко із дуже нерівною поверхнею, вкритою потворними відростками» [4, с. 13].

У романі на структурному рівні здійснюється спроба розмежувати різні нарративні потоки – на початку подибуємо спеціальну «інструкцію», яка допомагає ідентифікувати, кому належить той чи інший уривок. Так, через нумерацію уривків вирізняються три точки зору, з яких ведеться оповідь: Олександр Сагайдачний, супутники-кіборги Юрій Гагарін та Funny Russian Sputnik (FRS). У такий спосіб суб'єкт нарації виступає в трьох персонажних втіленнях – Олександр Сагайдачний і дві його нейронні копії-конектоми (позитивна й негативна), що вміщені у військовій російській супутники-кіборги.

Позитивною версією свідомості є супутник (FRS), що вийшов з-під контролю спецслужб. Він веде свій блог та організовує збір коштів, щоб урятувати Сагайдачного – вивести його з території України. FRS оголошує себе автором роману, звертається до читачів та роз'яснює специфіку п'ятивимірного тексту – дає уявлення про задум твору. Так, «Кагарлик» виявляється коротким викладом безкінечного п'ятивимірного оригіналу, що не може бути відтворений цілковито в тривимірній реальності.

Негативну версію свідомості представляє супутник, що називає себе

Юрій Гагарін. Він православний фундаменталіст, завданням якого є відслідковувати та знищувати осіб нетрадиційної сексуальної орієнтації, прославляючи Росію. Його російська мова насичена штампованими гаслами, повниться стародавніми зворотами та словами: «Измолкать не буду ни под каким предлогом либо местоимением, а сразу же испочну речь свою дивномудрую об России да об том, како возможно возвернуть обратно все ея пространные завоевания. Впервых конешно же надобно от содомитских грехопадников избавитца немедля и лучше их оскопляют» [4, с. 89].

Нарація будується за Бахтінським принципом «багатоголосся», що дозволяє висвітлити певну ситуацію або ж обговорювану проблему з різних точок зору. Прикметно, що для викладової манери твору характерне чергування голосів персонажів, що вирізняються на формо-змістовому рівні. Фрагментарність тексту зорієнтовує автора на увиразнення рис персонажів через їх мовлення, а оповідь заміняє подієвість. Оскільки докладні описові характеристики відсутні, й самі дійові особи роману стають носіями ідеологічних концептів, позитивна чи негативна спрямованість яких оприявнюється через використання певних мовленнєвих штампів. Фактично як і в комікс-культурі, кожен персонаж має саморепрезентуватися через мову. Мова стає ключем до розуміння ментальності «кагарлицького» світу, його абсурдного наповнення.

О. Шинкаренко звертається до мовлення, що охоплює різні пласти мови, з комічною метою зіштовхує мовленнєві потоки. Він використовує штучно змодельовану й подібну до церковнослов'янської мову – так розмовляє Михайло Калашников, представник «православного воїнства»: «Зрю, лепотный ты человек, аще и буддыга. Схорони мя по православному постатию, а я отблагодарствую» [4, с. 28]. Російською мовою говорять російські супутники, зустрічаються репліки з мокшанської та китайської, івриту. Ну й, звісно, українською написана більшість тексту роману.

Гомодієгетичні наратори рефлексують з приводу ситуацій, в які потрапляють/перебувають, причому їхні імена наповнюються інтертекстуальними маркерами (Максим Перепелиця, Карл Маркс, Владимир Сорокін). У більшості уривків у центрі розповіді знаходяться проблеми віри та релігії.

Розміщення твору в соціальній мережі, як уже було зазначено, дає підстави вести мову про цифровий наратив та особливості його втілення в романі. Цифровий наратив – це динамічний спосіб передачі повідомлення, у якому слово, образ і звук виражені в спільному

цифровому кодi. Він об'єднує повідомлення будь-якого характеру, а не лише мистецького, бо «цифровими розповідями» насичені всі сфери життя сучасної людини (побутова, освітня, професійна тощо). Цифровий формат нарративу активно вивчається зарубіжними вченими як один із предметів дослідження цифрової гуманітаристики (Р. Пейдж та Б. Томас, Дж. Ламберт, К. Міллер, Б. Портер, Л. Шакефолд, Дж. Слоулес Дуглас та ін.) та набуває популярності й у сфері зацікавлень української наукової спільноти (Л. І. Тимчук). Щодо роману «Кагарлик» цікавою є специфіка художнього цифрового нарративу саме в соціальній мережі Facebook.

У європейському та американському комунікативному цифровому просторі популярною є соціальна мережа Twitter, користувачі якої вже давно помітили її потенціал у створенні художніх текстів (наприклад, [8], [11]), а обмеження кількості друкованих символів (140) у мікроблозі сприяє конденсованості, афористичності художнього повідомлення. Відтак у зарубіжному літературознавстві поступово входить у вжиток поняття «твітература» (Twitterature [13]). До твітератури зараховуються афоризми, мікро-поєми, поезія (хайку), проза (це може бути фан-фікшн, оригінальний переказ класичних творів і легенд; роман, що складається з ряду окремих повідомлень), створені завдяки мікроблогінгу в мережі Twitter. Однак така «конденсована» література нівелює традиційного читача – читач трансформується: «він втрачає здатність сприймати великі масиви інформації, зосереджувати увагу на розлогіх текстах, напружуватися задля опанування складних смислів» [7, с. 29], оскільки відбувається «квантизація» або «атомізація» контенту.

О. Шинкаренко обрав для публікування уривків роману «Кагарлик» соціальну платформу Facebook. Хоча тут немає чіткого обмеження кількості символів, автор свідомо обмежує структуру – фрагмент тексту має складатися із 100 слів. Цифрова оповідь обривається на 9300 уривку (9300 – це кількість написаних слів) та не повністю співпадає із друкованою версією. У друкованому варіанті текст більш відредагований, а сенс концентрованіший. Спільною залишається проблема пам'яті та спогадів, копії й оригіналу, іронічність, абсурдність та невизначеність екзистенції людини.

Окрім самої історії, впадають в очі авторські та читачькі коментарі, що створюють атмосферу інтерактивності. Автор розкриває ідеї свого задуму, подекуди уточнює та роз'яснює незрозумілі моменти. Так, О. Шинкаренко зазначає: «Я розпочав експеримент, мета якого мені поки що остаточно не відома. Сподіваюся, що я відкрию у ході цього

щось нове. На мою думку, літературна творчість має нагадувати дослідження космосу або експерименти на адронному колайдері» [5]. Щодо заявленої інтертекстуальності твору, що перша фраза кожного уривку має бути видозміненою фразою відомої книги, то автор у коментарях згадує «Дон Кіхота» М. Сервантеса, «Майн Кампф» А. Гітлера, «Цілину» Л. Брежнєва, оповідання Белькампо, «Роман про троянду», частково розкриваючи інтертекстуальне поле твору. Також авторські коментарі кожного разу повідомляють про перехід «голосу» оповіді до російського супутника. Тут автор ділиться й гіперпосиланнями, дотичними до того, про що йдеться: в уривку про пам'ять та її втрату підкреслюється, що «мабуть деякі елементи роману спали мені на думку після прочитання» книги Олівера Сакса («Человек, который принял жену за шляпу»). Фрагмент про перенесення людської свідомості на електронний носій доповнюється гіперпосиланнями на довідникові статті Вікіпедії – «Загрузка сознания» та «Blue Brain Project».

У коментарях вміщуються відгуки та рекомендації читачів, як зробити текст цікавішим. Наприклад, Ірина Феофанова (Ira Feofanova) зауважує необхідність неочікуваного повороту подій, інтриги, оскільки «у «Кагарлику» поки що веде далі (я про себе як читача) тільки бажання дізнатися: хто він такий, цей Кагарлик? Але питання так давно повисло у повітрі, що перестало бути таким уже й важливим» [5]. Олександр Чубуков помічає невідповідність зображення супутника з тим, який описує автор: «не військовий супутник, а космічний апарат типу союз... може для читачів то й не так важливо» [5]. Відтак і читач, і автор отримують зворотний зв'язок, що робить процес читання інтерактивним та цікавішим.

Окремими гіпертекстовими посиланнями О. Шинкаренко вводить в текст музичні композиції. Пробудження Сагайдачного супроводжується «Звуками кімнати», а це стукіт, сміх, жіночий спів, незрозумілі слова. Його просування далі озвучує композиція «Рух коридором». Ще є музичні інтермедії, як їх називає автор, «24-тактна пральна машина», «І о Оу А И і Ію», «Цифровий вітер», «Обухів – Васильків», «Богородице Деву», «Корову увели», «Анастасеос Імера богородиця». Останні три музичні теми схожі. Тут у жанр конкретної музики, що повниться звуками оточення, влітаються церковні співи, котрі набувають певної кітчевості, оскільки деформовані можливостями звукозапису.

Візуальний ряд доповнює вербальний, а візуальні метафори актуалізують додаткові смисли. Наприклад, коли йдеться про намагання персонажів дізнатися, який зараз рік, автор розміщує

фотографію сторінки відривного календаря за 2009 р. Пожовклий колір, записи ручкою того, що було заплановано на день, вказують на давність. Однак метафорична ознака загубленості в минулому часі, невідповідності справжнім потребам доби міститься в переліку подій, якими визначний 2009 рік та день 16 серпня. Так, 2009 рік прикметний 92-річчям Великої Жовтневої соціалістичної революції, а 16 серпня визначне прийняттям постанови Ради Міністрів СРСР про зрощення та освоєння цілини (1956), оголошенням Шрі-Ланки соціалістичною республікою (1978).

Висновки... Отже, О. Шинкаренко є чи не найпослідовнішим абсурдистом української літератури. У романі «Кагарлик» він актуалізує дражливі теми, подає своєрідну соціальну сатиру українських реалій, абсурдизує усі духовні підвалини життя. Фрагментоване полотно твору формується із уламків жанрів (кіберпанк, наукова фантастика, дистопія). У художньому світі роману зіштовхуються різні наративні потоки, відбувається своєрідне взаємонакладання наративів, що завжди породжує абсурдний діалог. Розміщення фрагментів роману на сторінці соціальної мережі Facebook актуалізує в українській літературі жанр «Facebook-роману», що прикметний своєрідним цифровим наративом, зверненням до взаємозв'язків вербального та візуального (малюнки, фотографії на сторінці Facebook), музичного («музичні інтермедії») рядів, використанням мультимедійних, інтерактивних можливостей соціальної мережі.

Список використаних джерел і літератури:

1. Акунин Б. В последние пару лет аудитория как-то повзрослела. URL: <https://www.ozon.ru/context/detail/id/136910272/>
2. Інтерв'ю Стівена Комарницького : Поступово знаходимо друзів української літератури у Британії. URL: <http://www.chytomo.com/interview/stiven-komarnickij-postupovo-znachodimo-druziv-ukraiinskoi-literaturi-u-britanii>
3. Левченко Г. «Кагарлик»: російсько-китайська ядерна війна або п'ятивимірний роман про українське життя. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2014/12/09/172647.html> 243
4. Шинкаренко О. Кагарлик. Київ : Люта справа, 2015. 240 с.
5. Шинкаренко О. Кагарлик. URL: [facebook.com/kaharlyk](https://www.facebook.com/kaharlyk)
6. Шмид В. Нарратология. Москва : Языки славянской культуры, 2003. 312 с.
7. Яблоновська Н. В. Художня література та мас-медіа в нових соціокомунікаційних умовах: спільність функцій, можливостей та ризиків.

Онтологія літератури в сучасних комунікативних умовах : монографія. Миколаїв, 2016. – С. 7–36.

8. Armitstead C. Has Twitter Given Birth to a New Literary Genre? URL: <https://www.theguardian.com/books/booksblog/2014/jan/10/twitter-birth-new-literary-genre>

9. Armstrong Ju. *Experimental Fiction: An Introduction for Readers and Writers.* London-New Delhi-New York-Sydney : Bloomsbury, 2014. 216 p.

10. Dystopian Ukraine Novel, Written on Facebook During Protests, Gets English Translation. URL: <https://www.theguardian.com/books/2016/jun/27/dystopian-ukraine-novel-written-on-facebook-during-protests-gets-english-translation>

11. Messieh N. Twiterature – The Art Of Literature On Twitter URL: <https://www.makeuseof.com/tag/creative-and-literary-uses-for-twitter>

12. *New Narratives : Stories and Storytelling in the Digital Age / ed. by Ruth Page, Bronwen Thomas.* University of Nebraska, 2011. – 296 p.

13. Twit literature. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Twit_literature

14. Unnatural Narratives, Unnatural Narratology: Beyond Mimetic Models / Ja. Alber, S. Iversen, H. S. Nielsen, B. Richardson. *Narrative.* 2010. Vol. 18. № 2. May. P. 113–136.

15. War, in Pieces: Ukrainian Protest Literature URL: <https://espresso.economist.com/043c2ec6c6390dd0ac5519190a57c88c>

16. Yellowlees D. J. *The End of Book or Book without End : Reading Interactive Narrative.* Michigan : The University Michigan Press, 2001. 216 p.

References:

1. Akunin B. V poslednye paru let audytoryja kak-to povzroslela. URL: <https://www.ozon.ru/context/detail/id/136910272/>

2. Intervju Stivena Komarnyc'kogho: Postupovo znakhodymo druživ ukrajinsjkoji literatury u Brytaniji. URL: <http://www.chytomo.com/interview/stiven-komarnickij-postupovo-znachodimo-druziv-ukraiiinskoi-literaturi-u-britanii>

3. Levchenko Gh. «Kagharlyk»: rosijs'ko-kytajs'ka jaderna vijnna abo p'jatyvmirnyj roman pro ukrajins'ke zhyttja URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2014/12/09/172647.html> 243

4. Shynkarenko O. Kagharlyk. Kyiv : Ljuta sprava, 2015. 240 c.

5. Shynkarenko O. Kagharlyk. URL: [facebook.com/kaharlyk](https://www.facebook.com/kaharlyk)

6. Shmyd V. *Narratologhyja.* Moskva : Jazyky slovjanskoj kul'tury, 2003. 312 c.

7. Jablonovs'ka N. V. Khudozhnja literatura ta mas-media v novykh sociokomunikacijnykh umovakh : spil'nist' funkcij, mozhlyvostej ta ryzykiv. *Ontologhija literatury v suchasnykh komunikatyvnykh umovakh : monoghrafija.* Mykolaiv, 2016. – С. 7–36.

8. Armitstead C. Has Twitter Given Birth to a New Literary Genre? URL: <https://www.theguardian.com/books/booksblog/2014/jan/10/twitter-birth-new>

literary-genre

9. Armstrong Ju. *Experimental Fiction : An Introduction for Readers and Writers*. London-New Delhi-New York-Sydney : Bloomsbury, 2014. 216 p.

10. *Dystopian Ukraine Novel, Written on Facebook During Protests, Gets English Translation*. URL: <https://www.theguardian.com/books/2016/jun/27/dystopian-ukraine-novel-written-on-facebook-during-protests-gets-english-translation>

11. Messieh N. *Twitature – The Art Of Literature On Twitter* URL: <https://www.makeuseof.com/tag/creative-and-literary-uses-for-twitter>

12. *New Narratives : Stories and Storytelling in the Digital Age* / ed. by Ruth Page, Bronwen Thomas. University of Nebraska, 2011. – 296 p.

13. *Twitterature*. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Twitterature>

14. *Unnatural Narratives, Unnatural Narratology : Beyond Mimetic Models* / Ja. Alber, S. Iversen, H. S. Nielsen, B. Richardson. *Narrative*. 2010. Vol. 18. № 2. May. P. 113–136.

15. *War, in Pieces : Ukrainian Protest Literature* URL: <https://espresso.economist.com/043c2ec6c6390dd0ac5519190a57c88c>

16. *Yellowlees D. J. The End of Book or Book without End : Reading Interactive Narrative*. Michigan : The University Michigan Press, 2001. 216 p.

Summary

Svitlana Pidopryhora

Facebook-Novel by O. Shynkarenko «Kagarlyk»: Narrative Specificity

The article explores the narrative specifics of O. Shynkarenko's novel «Kagarlyk». It is emphasized that in the artistic world of the novel different narrative flows collide, there is a peculiar interplay of narratives, which always creates an absurd dialogue. Placing fragments of a novel on a page of the social network Facebook actualizes in the Ukrainian literature the genre of «Facebook-novel», which is marked by a kind of digital narrative, access to interrelations of verbal and visual (pictures, photos on Facebook page), musical («musical interludes») series, using the multimedia, interactive capabilities of the social network.

Key words: *Facebook-novel, digital narrative, multimedia, interactivity.*

Дата надходження статті: «05» листопада 2019 р.

Дата прийняття до друку: «13» грудня 2019 р.

УДК 821.161.1-1.09»19»

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.13

СВІТЛАНА ПІРОШЕНКО,

*кандидат філологічних наук, доцент
(м.Хмельницький)*

**Інтерпретація трьох законів робототехніки А. Азімова:
цикл оповідань «Я, Робот»**

У статті розглянуто двоїсту природу наукової фантастики Айзека Азімова у визначенні основних моральних постулатів. В цьому контексті досліджено особливості авторської інтерпретації Трьох законів робототехніки Айзека Азімова.

Охарактеризовано робототехнічну концепцію автора, встановлено, що Три закони утворюють організаторський принцип і об'єднуючу тему для серії робіт «Я, робот».

Розкрито зміст художніх азімовських образів-роботів у світі майбутнього. Так, у збірнику подається вісім новел з циклу роботизації, написаних в різний час, але поєднаних спільними героями і єдиною концепцією розвитку етичних стосунків між роботами та людьми. Історії Азімова випробовують його Три закони в різних ситуаціях, що приводять до певних варіацій та модифікацій.

На конкретних прикладах продемонстровано соціально-філософський шар оповідань збірки «Я, Робот». Закони робототехніки, що становлять основу їх поведінкової логіки, надійно захищають людей. Автором відображено один із проблемних аспектів світу майбутнього (зіткнення високих технологій і моральності), як синтез реалістичного і фантастичного. Активно використовуючи форму діалогу, Азімов розвиває в оповіданнях конфлікт між прибічниками раціоналізму, гуманізму і знань. Пов'язуючи ці три якості, письменник зображує роботів, незалежно від їх призначення, за образом і подобою людською, і цим самим розкриває діалогічний підтекст моральності у різноплановому аспекті.

Ключові слова: *фантастика, робототехнічна концепція, три закони робототехніки, моральні імперативи, образи-роботи.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Фантастична література – важлива та досі недостатньо досліджена складова літературного процесу. Серед західних та вітчизняних дослідників фантастичну літературу вивчали Д. Айдачич, Т. Бовсунівська,

Г. Гуревич, Ю. Кагарлицький, І. Кияк, О. Ковтун, Р. Лахманн, С. Лем, М. Назаренко, Р. Нудельман, А. Нямцу, С. Олійник, О. Стужук, Ц. Тодоров, С. Харитонов, Т. Чернишова та інші [7].

Науково-фантастична література, визнаним класиком якої є американський письменник Айзек Азімов, займає все більш помітне місце в сучасному літературному дискурсі. Відзначимо, що автор терміну «науково-фантастична література» є Яків Перельман, який ввів це поняття в 1914 році.

Так, засновниками жанру наукової фантастики були класики всієї фантастики Жюль Верн, Герберт Веллс, Карел Чапек. На той час багато хто вважав їхні твори абсурдними, але вже в 20-х роках ХХ ст. настала «Золота Доба» наукової фантастики. Успіх наукової фантастики був «смугастим», вона то переживала розквіт, то знову занепад. Назвемо також нових класиків фантастики, таких як Артур Кларк, Айзек Азімов, Клінффорд Саймак, Станіслав Лем, Роберт Шеклі.

Сьогодні сучасну наукову фантастику неможливо уявити без звернення її авторів до гострих соціальних проблем та глибокого філософського змісту. Серед перших письменників, хто наблизив наукову фантастику до літературного мейнстріму, можна назвати вважати Айзека Азімова, який ввів саме поняття соціальної наукової фантастики, та саме цим література здобула доволі цікавий напрям, такий як соціально-наукова фантастика [2].

Найбільш яскраво соціально-філософські погляди письменника проявились на ранньому етапі його творчості. Збірка «Я, робот» є першою спробою Айзека Азімова зобразити один із проблемних аспектів майбутнього, а зокрема зіткнення високих технологій та моральних імперативів.

Аналіз досліджень і публікацій... Серед книг, присвячених Азімову, два розгорнутих інтерв'ю, даних письменником про наукову фантастику Полу Волкеру (1978) і Чарльзу Платту (1980). Три бібліографічних дослідження (особливий інтерес тут представляє робота Л. Девіда Аллена і Джеймі Л. Робертса «Азімовська трилогія про Академію та інші твори з примітками до біографії письменника і оглядом науково-фантастичних творів Азімова, категорій наукової фантастики, аналіз творів») [3, с.10].

Безумовний інтерес становлять монографічні дослідження Нейла Гобла «Аналіз творчості Азімова» (1972), Джозефа Ф. Патроча «Наукова фантастика Айзека Азімова» (1974), Джеймса Ганна «Айзек Азімов, основи наукової фантастики (1982, перевидана в 1996), а також розділи про Азімова в книгах Сема Московича «Дослідники майбутнього»,

Демона Найта «У пошуках дива», Ізраеля Шенкера «Слова і їх творці» [3, с.10]. Хоча сама постать Айзека Азімова досить ґрунтовно досліджена, проте напрацювань щодо проблеми інтерпретації його трьох законів досить залишаються не вивченим у літературній площині.

Формулювання цілей статті... Метою запропонованої статті є дослідження та аналіз особливостей наукової фантастики Айзека Азімова крізь призму авторської інтерпретації Трьох законів робототехніки в циклі оповідань «Я, Робот».

Виклад основного матеріалу... Айзек Азімов, яскравий і самобутній представник «золотого століття» американської наукової фантастики і загальноновизнаний класик світової наукової фантастики. Він досяг цього не тільки і не стільки завдяки неабияким літературним здібностям, скільки глибоко гуманістичним і гостросоціальним змістом своїх творів.

У своїй літературній творчості, при всьому різноманітті тем, сюжетів і форми, він незмінно керувався прагненням зміцнити віру людей у краще майбутнє і водночас застерегти їх про небезпеки на шляху до нього. На тлі космічних кошмарів і похмурих пророцтв, нерідких в післявоєнній зарубіжній фантастиці, які відверто прагнуть «полоскотати нерви» читачів, твори Азімова виділяються життєстверджуючим оптимізмом.

Недарма Дж. Волш вже в 1984 році присвятив йому статтю під назвою: «Айзек Азімов: людина епохи Відродження нашого часу» [3, с.11], а через рік після смерті письменника інший критик назвав свою статтю «Айзек Азімов: епоха Відродження, створена однією людиною» [8]. Серед інших оцінок Азімова можна відзначити наступні: «майстер сценаріїв майбутнього», «Гіганти йдуть», «Людина для Всесвіту» [4, с.12].

Серед творів Айзека Азімова, одним з найбільш значних і унікальних можна вважати збірку оповідань «Я, Робот». Даний твір найбільш повно виражає соціально-філософські погляди письменника на ранньому етапі його творчості. Збірка «Я, Робот» унікальна тим, що є першою спробою Айзека Азімова з різних точок зору відобразити один із проблемних аспектів світу майбутнього (зіткнення високих технологій і моральності) у своїх творах. Давно доведено, що саме синтез реалістичного і фантастичного робить твори наукової фантастики цінними артефактами світової літератури. У збірнику «Я, Робот» ці дві складові неможливо розглядати окремо один від одного.

Поява роботів – цілком логічний і обґрунтований хід, який став

продовженням розвитку техніки. Бажання довести до автоматизації всі дії не покидало людину з початку розвитку цивілізації.

Фантасти К. Чапек, А. Азімов, С. Лем та інші у своїх творах поставили і розглянули в художній формі ряд фундаментальних питань робототехніки від способів створення роботів, розмірів виробництва і області використання до соціально-психологічних аспектів взаємин «розумних машин» і людей [6].

Три закони робототехніки (часто скорочуються до Трьох законів або відомі як Закони Азімова) – це набір правил, розроблені автором наукової фантастики Айзеком Азімовим.

Правила були введені в його короткій повісті 1942 року «Runaround» («Зачароване коло») (включена в колекцію 1950 р. «Я, робот»), хоча їх було передбачено в кількох попередніх історіях. Три закони, що наводяться в «Довіднику з робототехніки», 56th Edition, 2058 AD, є такими:

1. *Робот не може нашкодити людині або через свою бездіяльність, дозволити, щоб людині було завдано шкоду.*
2. *Робот повинен підкорятися наказам людини, за винятком випадків, коли такі накази суперечать Першому Закону.*
3. *Робот повинен захищати своє власне існування, якщо такий захист не суперечить Першому чи Другому законам [1, с. 17].*

Вони утворюють організаторський принцип і об'єднуючу тему для робототехнічної фантастики Азімова, що з'являються у серії «Я, робот», пов'язаних з ним історіях та серії «Lucky Starr» підліткової фантастики. Закони вбудовані в практично всі позитронні роботи, що з'являються у його творах, і їх не можна обійти, так як вони призначені як функція безпеки.

У збірнику «Я, робот» подається вісім новел з циклу роботизації, написаних в різний час, але поєднаних спільними героями і єдиною концепцією розвитку етичних стосунків між роботами та людьми.

Основною темою, на якій базується соціально-філософський шар оповідань збірки «Я, Робот» є робототехніка зі знаменитими Трьома законами.

Сюжет збірника, як вже ясно, обертається навколо роботів, які стали повноправними помічниками людей; невід'ємною частиною нового життя. Закони робототехніки, що становлять основу їх поведінкової логіки, надійно захищають людей. Оповідання збірки є досить різноплановими, але однаково палко відстоюють ті прості правила людського буття, без яких не може існувати суспільство, і ті чисто людські риси, які знайомі кожному читачеві.

У більшості оповідань збірки персонажі Азімова вступають у відкриту конфронтацію. Для розвитку конфлікту Азімов найчастіше використовує діалог. Саме в діалозі відображаються основні постулати кожного з образів, їх базисні ідейні судження.

Перша розповідь Айзека Азімова, присвячена роботам, з'явилася в 1940 році. Розповідь називалася «Дивний приятель» («Дивна нянька», або «Роббі»), і оповідала про долю незвичайного робота — зворушливого і дуже людяного.

В оповіданні «Роббі» («Robbie») в родині виникає суперечка – чи варто наймати робота-няньку Роббі. Мати категорично проти, а батько заступається за робота: *«Роботу можна нескінченно більше довіряти, ніж няньці. Адже Роббі був побудований тільки з однією метою – доглядати за маленькою дитиною. Вся його істота розрахована спеціально для цього. Він просто не може не бути вірним, люблячим, добрим. Він просто влаштований так. Не про кожну людину можна так сказати»* [1, с. 42].

Аналіз тексту «Роббі» – першого оповідання збірки, свідчить про те, що Азімова не можуть зупинити забобони і стереотипи. Так, наприклад, якщо в журнальній фантастиці 1920-х років знавіснілий андроїд був одним з головних ворогів людства, то з приходом «святого Айзека» робот з лукавого раба перетворився в незамінного і вірного помічника людини. У першому оповіданні збірки «Я, Робот», Доктор С'юзен Келвін, фахівець з робопсихології і позитронного розуму, стає провідником соціально-філософських ідей Азімова, і відразу ж виражає ставлення автора до високих технологій: *«... ти не пам'ятаєш світу без роботів. Були часи, коли людство було самотнім у Всесвіті. Тепер у нього є той, хто йому допомагає; той, хто сильніше його, більш вірний, більш корисний і абсолютно відданий. Людство тепер не самотнє. Ти коли-небудь намагався так прийняти це?»* [1, с. 53].

Шосте оповідання збірки «Я, Робот» – «Liag» («Брехун») – ясно дає зрозуміти, що психологія людини, його філософія та соціальні закони цікавлять Азімова більше, ніж технічна (тобто фантастична) сторона твору. Деякі думки Азімова в цьому оповіданні передаються через висловлювання робота РБ-34 (Ерби):

«Ці книги – такі ж, як і решта. Вони мене просто не цікавлять. У ваших підручниках нічого немає. Ваша наука-це просто маса зібраних фактів, абияк скріплених подобою Теорії. Все це так неймовірно просто, що навряд чи варте уваги. Мене цікавить ваша белетристика, переплетення і взаємодія людських спонукань і почуттів...» [1, с. 82].

У цьому уривку не просто відображається схильність Азімова до соціально-філософських питань, але і його віра в мистецтво, прихильність ідеям гуманізму. Азімов показує нам робота, яка вважає себе істотою вищою, ніж людина. У той же час, робот, прагнучи до ідеалу, намагається розвинути в собі чисто людські риси – почуття, інтереси і емоції. Азімов підштовхує нас до думки, що ідеальний робот – це і є людина.

Активно використовуючи форму діалогу, Азімов розвиває в оповіданнях конфлікт між прибічниками раціоналізму, гуманізму і знань. Пов'язуючи ці три якості, письменник намічає для себе орієнтири для своєї ранньої творчості. Письменник зображує роботів, незалежно від їх призначення, за образом і подобою людською. Це якісно відрізняє роботів Азімова від андроїдів більш ранніх авторів. До Азімова людські форми роботів пояснювалися прагненням людей «грати» роль богів, на перший план виходив процес створення і його результат.

У Азімова ж роботи апріорі ставляться на одній соціальної щаблі з людьми. Від цієї людини азімовських роботів відрізняє тільки запрограмовані при їх створенні «три закони робототехніки». В цьому і полягає основна соціально-філософська проблема, яка виражена у творі. Азімов протиставляє утворену «особистість» раціоналіста і гуманіста (Р. Роббі, Грегори Пауелл, Майк Донован) – людині без знань (місіс Грейс Вестон), самовпевненому вченому (Мілтон Еш), готовому забути про нормальні людські стосунки заради кар'єри політика (Френсіс Куїнн) і т. п. Азімов спеціально наділяє робота людськими рисами і показує, що деяким людям є чому повчитися у металевого.

Три закони робототехніки дуже нагадують моральні засади, згідно з якими живе людство, але з одним невеликим застереженням. Всі ці закони дуже пов'язані між собою і просто не можуть існувати одне без одного. Може бути так, що буде діяти Перший закон, і слідом він може плавно перейти в Другий, а там і в Третій закон. Тут, мораль і елементи фантастики йдуть в сукупності один з одним.

Відносно майбутнього, то єдина проблема, яка може бути, це рівень фантастики, який в будь-який момент може перетворитися на бувальщину. Чим глибше розвиваються технології, тим менше проблем з ними виникає у людей в майбутньому.

В одному з оповідань циклу «Я, робот» персонаж Азімова приходиться до висновку про етичну основу Трьох Законів: *«...якщо гарненько подумати, Три закони робототехніки збігаються з основними принципами більшості етичних систем, існуючих на Землі... просто*

кажучи, якщо Байерлі виконує всі Закони робототехніки, він — або робот, або дуже добра людина» [1, с. 103].

У своєму циклі оповідань він окреслив проблеми, пов'язані з мисленням роботів, і виділив такі важливі фактори: емоції, мораль, релігія, особиста ініціатива, брехня, почуття гумору.

У своєму збірнику оповідань, Азімов створює три основних художніх образи. В першу чергу – це образ відданого, логічного, але абсолютно непритомного робота, який підкоряється трьом законам робототехніки (Р. Спіді, Р. К'юті, Р. ДВ-5, РБ-34, Р. Нестор-2, Мільтон Еш). По-друге, це образ емоційної людини, яка у своїх вчинках керується, насамперед, почуттями, і в останню чергу – логікою (Джеральд Блек, Френсіс Кунн). Третій образ поєднує в собі найкраще, на думку Азімова, з двох попередніх – людина розсудлива, духовно багата, і, найголовніше, володіє таємницею своєї унікальної людської душі (Сьюзен Келвін, Грегори Пауелл, Майк Донован).

Розповідь «Доказ» присвячений питанню: чи можна розрізнити людину і робота, створеного, щоб виглядати людиною? Келвін стверджує, що якщо хтось слідує Законам, то він *«або робот, або дуже добра людина»*. А на питання, чи є тоді велика різниця між роботом і людиною, вона відповідає: *«Величезна різниця. Перш за все, роботи глибоко порядні» [1, с. 106].*

Дія оповідання «Доказ» розгортається в місті, охопленому передвиборною боротьбою. Свої кандидатури на посаду мера виставили двоє: політик-інтриган Френсіс Квінн: *«Ви не знаєте Квінна. Він примудриться знайти твердий ґрунт під ногами там, де не втримається навіть гірський баран... Політик прагне будь-що подолати свого конкурента, копається в його минулому, наштотується на такі дивні речі, про які я згадував. Далі: щоб очорнити свого супротивника, він приходить у вашу фірму, як порядний агент. І ви думаєте, що він скаже вам, мовляв, так і так, такий-то — робот, бо він не їсть на людях і ніколи не спить під час судового засідання» [1, с. 93].*

Одне з головних питань, яке піднімає Азімов у своїх розповідях – це питання про можливість наявності почуттів і емоцій у роботів. Перший натяк на таку можливість з'являється в оповіданні «Роббі», а потім проходить наскрізною темою в інших оповіданнях.

Роббі, один з ранніх роботів, які не вміли розмовляти, був створений для роботи нянею. Живучи пліч-о-пліч з людьми і виконуючи функції, які протягом всієї історії довіряли найбільш «людяним» серед людей – добрим, чутливим, відповідальним, він

проявляє якості і реакції, властиві людям.

«Тоді вона плеснула долонею по металевій спині Роббі. – Ти поганий! Я тобі шльопанців надаю! Роббі зіщулився, затулив обличчя руками, і Глорія мусила заспокоювати його» [1, с. 20].

Ті епітети, які використовує автор для опису свого механічного персонажа, змушують нас відчувати симпатію до нього. Коли ми читаємо, що *«...Роббі був тяжко ображений несправедливим звинуваченням. ... Він уперто втупився в небо і ще більш виразно похитав головою [1, с. 22]»*, перед нашим внутрішнім поглядом вже не виникає образ робота як купи металу. Ми бачимо живу істоту, здатну відчувати і переживати.

Третім питанням, піднятим Азімовим, було питання про релігію. В оповіданні «Логіка», де двоє колег вивчають робота, який здатний самостійно мислити, основною зав'язкою є особливість логіки робота.

«У цих роботів якоесь специфічне мислення. Ага-а, три закони робототехніки діють. Повинні діяти. На фірмі «Ю. С. Роботс» усі, від самого Робертсона до прибиральниці, можуть підтвердити це. Отже, КТІ – робот надійний! І все ж... Модель КТІ репрезентувала нове покоління роботів, а цей – перший, дослідний екземпляр» [1, с. 53].

В цьому оповіданні Айзек Азімов піднімає питання не стільки про роботів, скільки про людей і їх релігії. Коли у робота з'являється здатність мислити, він відмовляється від свого справжнього творця – людини і створює свою релігію – робот починає поклонятися машині, яка віддалено нагадує його.

Оповідання «Втеча» можна впевнено назвати найдивнішим з усього циклу. Основною темою розповіді є почуття гумору у людей і роботів. Це почуття до цих пір до кінця не вивчено, і про нього дуже складно сказати що-небудь конкретне.

Згідно з сюжетом, перед штучним розумом виникла складна дилема.

«Психологія роботів далеко не ідеальна, – в цьому я можу запевнити вас, як фахівець, – але вона піддається якісному аналізу, оскільки попри всі складнощі проникнення в позитронний мозок роботів слід мати на увазі, що він побудований людьми, а відтак побудований відповідно до людських уявлень про цінності. ... Все це спричинюється одним і тим самим – відмовою або нездатністю вистояти в екстремальній ситуації. Так і робот. Дилема вносить розлад у половину його зв'язків, а найгірше те, що позитронний мозок згорає і його вже не можна буде відновити» [1, с.115].

Дилеми є невід'ємною частиною мислення як робота, так і людини.

Якщо людина стикається з нерозв'язною проблемою, є кілька варіантів розвитку подій. Коли людині належить обирати між двома рішеннями, обидва з яких суперечать його принципам, то людина, повагавшись, все одно вибере один із варіантів. Зазвичай ми називаємо такий вибір «менше зло».

Але якщо виникає проблема, для якої немає логічного рішення, наприклад, як в оповіданні «Втеча», то у роботів з'являється почуття гумору. Так само влаштовано людське мислення: якщо дилеми не можна уникнути, то з'являється захисна реакція – сміх.

Письменник також торкається теми брехні та гордині, які в цьому циклі оповідань не чужі ні людям, ні роботам. Оповідання «Брехун» присвячене роботу, який читав думки. Це дивне відхилення змусило робота брехати людям заради їх блага. Однією з найважливіших тем тут є тема брехні на благо, а також продовження теми моралі.

Ербі, один з нещодавно випущених роботів, проявив незвичайну здатність читати думки. Головні вчені компанії вирішили розібратися, в чому справа. На дивне відхилення люди дивилися з різних точок зору. Одні намагалися знайти інженерні прорахунки, а головна героїня – Сьюзен Келвін, головний роботопсихолог компанії, вирішила поговорити з роботом. Робот був доволі цікавим об'єктом, адже він єдиний з усієї лінійки з певним відхиленням.

«Ці книги – такі самі, як і інші. Вони мене просто не цікавлять. У ваших підручниках нічого немає. Ваша наука – просто маса зібраних до купи фактів під виглядом теорії. Все це настільки просто, що навряд чи варте уваги. Мене цікавить тільки ваша белетристика, де подається взаємодія людських мотивів і почуттів...» [1, с. 39].

Письменник торкається питання особистої ініціативи лише в одному з оповідань «Спіймати кролика». Випробовуючи нову модель робота, який управляє шістьма більш простими роботами, Грегори Пауелл і Майк Донован стикаються з проблемою: як тільки вони перестають стежити за роботами, ті трохи втрачають контроль над своїм мисленням і починають дивно поводитись.

«Ти ж, рудоголовий, спостерігав за цією групою роботів аж три зміни, і вони працювали як слід... Вони й справді тоді працювали як слід. Але в трьох інших випадках, коли я перестав за ними наглядати, вони припинили видавати руду. Навіть не поверталися назад, як це передбачалося приписом» [1, с. 150].

Відсутність людей біля робота означає те, що від нього вимагається більше ініціативи. Розгадка полягала в тому, що роботи не здатні проявляти особисту ініціативу, але ця причина крилася в технічному

прорахунку.

Відзначимо, що в основі кожної з восьми новел, лежить той чи інший психологічно-етичний конфлікт. В напружених ситуаціях діють роботи і звичайні люди з різними характерами, поглядами, думками. Зовні люди й роботи однакові, але поведінка роботів відрізняється від людської неухильним дотриманням трьох законів, що й допомагає в разі потреби відрізнити їх від людей.

Висновки... Таким чином, Азімовські закони роботехніки стали успішним літературним інструментом. Можливо за іронією, а може, це був майстерний хід, але в цілому авторські історії спростовують ту точку зору, з якої він почав: *«Неможливо надійно обмежити поведінку роботів, винаходячи і застосовуючи певний набір правил»* [1, с. 10].

Отже, формування ідеї Трьох законів роботехніки відбувалось поступово в творчості А. Азімова. Протягом певного часу ці закони доопрацьовувались, щоб постати перед нами у звичному нам вигляді. Азімов сформулював ці Закони не відразу на початку своєї творчості, а ставши вже доволі усвідомленим у питанні роботів. Цей факт змусив автора переписати деякі оповідання, які передували створенню законів, для того, щоб існувала єдина цілісна картина всесвіту Азімова. Виникнення Законів знаменувало нову еру літератури про роботів, які тепер були помічниками людей, а не їх рабами.

Список використаних джерел і літератури:

1. Азімов А. Я, робот: зб. оповідань. Київ, 2010. 163 с.
2. Виродова Т.П. Тема гуманізму в науковій фантастиці: збірка матеріалів філософських людинознавчих читань «Гуманізм. Людина. Мистецтво». Львів: Край, 1997. № 4. 287 с.
3. Виродова Т.П. Азімов в зеркале критики: восьмые международные чтения молодых ученых памяти Л.Я. Лившица. Харьков: ХДПУ им. Г.С. Сковороды, 2000. С. 10□11.
4. Виродова Т.П. Творчество А. Азімова в контексте научной фантастики. Седьмые международные чтения молодых ученых памяти Л.Я. Лившица. Харьков: ХДПУ им. Г.С. Сковороды, 2000. С. 12□13.
5. Денисова Т.Н., Коломієць Л.В., Висоцька Н.О. Сучасна американська література: проблеми вивчення та викладання. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2002. 248 с.
6. Иняшкин С.Г. Американский научно-фантастический дискурс XX века. Вестник МГОУ. Серия: Лингвистика. 2011. Вып. 1. 228 с.
7. Федорченко С.Н. Научная фантастика как особый метод прогнозирования будущего человеческой цивилизации. Фурурологический конгресс: будущее России и мира: материалы Всерос. научной конф. (Москва, 4 июня 2010 г.). Москва, 2010. URL: <http://sciepeople.ru/publication/111863/> (дата

звернення: 14.02.2017).

8. Chambers B. Isaac Asimov: a One□ Man Renaissance. *The Humanist*, LIII 1993 March/April, p.6□8.

References:

1. Azimov A. Ya, robot: zb. opovidan. Kiyiv, 2010. 163 p.
2. Virodova T.P. Tema gumanizmu v naukovij fantastici: zbirka materialiv filosofskih lyudinoznavchih chitan «Gumanizm. Lyudina. Mistectvo». Lviv: Kraj, 1997. № 4. 287 p.
3. Vyrodova T.P. Azimov v zerkale kritiki: vosmye mezhdunarodnye chteniya molodyh uchenyh pamyati L.Ya. Livshica. Harkov: HDPU im. G.S. Skovorody, 2000. pp. 10□11.
4. Vyrodova T.P. Tvorchestvo A. Azimova v kontekste nauchnoj fantastiki. Sedmye mezhdunarodnye chteniya molodyh uchenyh pamyati L.Ya. Livshica. Harkov: HDPU im. G.S. Skovorody, 2000. pp. 12□13.
5. Denisova T.N., Kolomyeyec L.V., Visocka N.O. Suchasna amerikanska literatura: problemi vivchennya ta vikladannya. Mikolayiv: Vid□vo MDGU im.. Petra Mogili, 2002. 248 p.
6. Inyashkin S.G. Amerikanskij nauchno-fantasticheskij diskurs HH veka. *Vestnik MGOU. Seriya: Lingvistika*. 2011. Vyp. 1. 228 p.
7. Fedorchenko S.N. Nauchnaya fantastika kak osobyj metod prognozirovaniya budushego chelovecheskoj civilizacii. *Futurologicheskij kongress: budushee Rossii i mira: materialy Vseros. nauchnoj konf. (Moskva, 4 iyunya 2010 g.)*. Moskva, 2010.
8. Chambers B. Isaac Asimov: a One□ Man Renaissance. *The Humanist*, LIII 1993 March/April, p.6□8.

Summary

Svitlana Piroshenko

Interpretation of the Three Laws of Robotechnics by A. Asimov: the Cycle of Stories «I, Robot»

The article deals with the dual nature of Isaac Asimov's science fiction in determining the basic moral tenets. In this context the peculiarities of the author's interpretation of Isaac Asimov's Three Laws of Robotechnics have been explored.

The author's robotechnic concept has been described; it is found out that the Three Laws form the organizing principle and the unifying theme for the series of works «I, Robot».

The content of artistic Asimov's images-robots in the world of the future has been revealed. Thus, the collection offers eight stories from the cycle of robotization, written at different times, but united by common characters and the single concept of developing ethical relationships between robots and humans. Asimov's stories test his Three Laws in different situations, leading to certain variations and modifications.

Specific examples have demonstrated the social-philosophical layer of stories of the collection «I, Robot», the laws of robotechnics, which form the basis of their

behavioral logic, confidently protect people. The author reflects one of the problematic aspects of the world of the future (the collision of high technology and morality) as a synthesis of realistic and fantastic. Actively using the form of dialogue, Asimov develops in the stories the conflict between supporters of rationalism, humanism and knowledge. By combining these three qualities, the writer portrays robots, regardless of their purpose, in the image and likeness of the human, thus revealing the dialogical implications of morality in the multifaceted aspect.

Key words: *fiction literature, robotechnic concept, three laws of robotechnics, moral imperatives, images-robots.*

Дата надходження статті: «10» грудня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «09» січня 2020 р.

УДК: 821.162.1–312.9.09

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.14

ОЛЕНА ПОЛІЩУК,

кандидат педагогічних наук, доцент

(м.Хмельницький);

ЛЮДМИЛА ПАВЛІШЕНА,

кандидат філологічних наук, доцент

(м.Хмельницький)

Серія літературних містифікацій Станіслава Лема

У статті розкрито суть феномену фантастичного світу Станіслава Лема, наголошено, що його фантастичні твори виходять за рамки традиційності, вони вивисшуються до рівня рефлексії, у них не просто описані основні проблеми науково-технічного прогресу і досягнень людства, а пропонуються варіанти їх розв'язання, надаються певні застереження і передбачення майбутнього, що, в свою чергу, поглиблює їх соціальне, філософське звучання. Зазначено, що творчість С.Лема характеризується широким спектром проблем і тематичного діапазону, їх глобальністю, складним авторським методом відтворення уявної дійсності, неоднозначністю трактувань сюжетних та образних елементів, високим рівнем художніх засобів, вибудовуванням культу знань і наукових досліджень; проаналізовано збірку С.Лема «Абсолютна порожнеча», розкрито поняття літературної містифікації, визначено жанрові ознаки; досліджено

три групи літературних містифікацій С. Лема, які визначив сам письменник: до першої групи належать пародії, наслідування та передражнювання, до другої – чернетки романів, які письменник не зміг написати, до третьої – усі тексти, у яких фантаст сміливо виклав власні погляди на розвиток технологій, культури, різноманітні наукові теорії; з'ясовано ідейно-змістові особливості текстів та розглянуто місце рецензій у системі літературних містифікацій письменника-фантаста.

Ключові слова: *збірка, рецензія, містифікація, фантастична література, Станіслав Лем.*

Постановка проблеми в загальному вигляді ... Поява рецензій на неіснуючі книги, заміна справжнього тексту коментарями до нього, містифікації з життям і творчістю вигаданих авторів – це явище актуальне для сучасної літератури, однак не оригінальне і не нове. На думку відразу ж спадає «Аналіз творчості Герберта Кудейна» Хорхе Луїса Борхеса, чи, наприклад, історія з Роменом Гарі, який зумів двічі отримати Гонкурівську премію, заставивши усіх повірити у реальність існування письменника Еміля Ажара. Маємо такі приклади й серед українського письменства. Так, пригодницький роман Майка Йогансена «Пригоди Мак-Лейстона, Гаррі Рупета та інших» був запропонований автором як твір німецького письменника Антона Райнке, який, в свою чергу, мав українське походження і писав під псевдонімом Віллі Вецеліус. Містифікації мали місце і в історичних хроніках і літописах. Так, автор одного із них – Самійло Величко, при аналізі конкретних подій, уточненні фактів, посилається на щоденник Самійла Зорки – вигаданого січового писаря, існування якого ніяк не підтверджується жодним із козацьких документів XVII століття. До своєї містифікації вдається і Петер Корнель у романі «Шляхи до раю», що є не інакше, як величезною імітацією академічного дослідження з поясненнями, коментарями, посиланнями, інтерпретаціями, бібліографічними даними але без самого тексту роману. Таким чином, автори не просто привертають увагу і цікавість читача, а затівають гру з особами, яких не існує, засвідчують причетність до вигаданих текстів, розширюють рамки фантастичного та пригодницького жанрів, експериментують із змістом, формою, засобами, підтасовують факти. Одним із найвідоміших містифікаторів у літературі XX століття є польський письменник-фантаст Станіслав Лем. Оригінальність митця у тому, що він створив цілу антологію рецензій на книги, яких насправді не існувало, які немовби були

написані неіснуючими письменниками. Так виникла збірка «Абсолютна порожнеча» (або «Абсолютний вакуум»).

Аналіз досліджень і публікацій... Найбільш ґрунтовне дослідження літературних містифікацій здійснив Є. Ланн [6]. Наукове визначення літературної містифікації, дослідження її морфології, генезису, окреслення основних диференційних ознак, які відрізняють містифікацію від, скажімо, псевдонімії і художнього плагіату, стилізації чи квазімістифікації подає І. Попова в праці «Літературна містифікація в історико-функціональному аспекті». У Польщі в кінці ХХ – на початку ХХІ століття вийшли друком кілька праць, які, на наш погляд, хоч і не повністю, але ж задовольняють інтерес щодо окремих аспектів життєвого і творчого шляху Станіслава Лема. Це дослідження М. М. Леша [11], В. Орлінського [12], Є. Яжембського [13]. Серед вітчизняних науковців варто відмітити дослідження І. Кияк, у яких авторка розкриває дефініції жанрів літературної фантастики, уточнює особливості жанрових мутацій та фіксує зміни жанрово-стильових канонів у творчості Станіслава Лема [4; 5]. Однак, попри зазначені праці, ми не маємо глибокого аналізу окремої частини творчого спадку Станіслава Лема, яка охоплює оригінальні рецензії на неіснуючі книги, об'єднані у трьох збірках «Абсолютний вакуум» (1971), «Уявна величина» (1973) та «Бібліотека ХХІ століття» (1986).

Формулювання цілей статті... Метою нашої розвідки є здійснити аналіз рецензій на неіснуючі книги щодо жанрових ознак, ідейно-змістових особливостей та місця у авторській (за С. Лемом) системі літературних містифікацій.

Виклад основного матеріалу... Перш ніж перейти до предмету нашого дослідження, варто розглянути поняття «літературна містифікація». Згідно з «Літературним енциклопедичним словником» (1987), «Літературна містифікація – це твір, авторство якого приписане його творцем іншій особі (реальній чи вигаданій) або народові. Містифікація спонукає до узгодженого творення як стилістичної манери письма, так і власне самого образу вигаданого автора» [9, с.222]. Відтак, робимо висновок, що містифікація не є звичайним твором, надрукованим під псевдонімом, оскільки, він лише приховує справжнє ім'я чи образ автора, а містифікатор його створює. У рецензії на книгу Є. Ланна «Літературна містифікація» О. Білецький зазначає: «Містифікація квітне подекуди й за часів громадського застою, коли інтереси зосереджуються на питаннях мистецтва, літератури, естетичної форми, коли певна група письменників кидає гасло «чистого мистецтва». Під цю пору літературна містифікація служить цілям ігри,

розваги, жарту: але і в цьому випадку часто-густо виконує певну естетичну функцію щодо пропаганди певної художньої (а значить і громадської) програми щодо утворення нового літературного стилю» [2, с. 206]. Є. Ланн тлумачить поняття містифікації, виділяючи кілька семантичних пластів. Він відштовхується від поняття «підробка» і «фальсифікація» [6]. Запропонована система трактувань літературної містифікації містить дві групи: 1) підробки текстів, орієнтованих на народну творчість; 2) підробки текстів, авторство яких приписується відомим письменникам, історичним постатям чи вигаданим особам [6].

Інтерес до створення незвичного виду фантастичної літератури пояснив сам автор у листі до С. Мрожежа: «Забавно було б написати фіктивний щоденник якогось фіктивного чоловіка, щоб у цьому щоденнику були представлені враження від прочитаних романів, віршів, філософських творів, драм – також фіктивних, вигаданих, завдяки чому можна було б вбити відразу кількох зайців. По-перше, я звільнився б від надокучливих точних описів..., по-друге, міг би включити алюзії на тексти, у яких фігурують жахливі речі. Тобто робив би різнопланово, наприклад, подавав би реакцію фіктивної критики на фіктивні твори у щоденнику, так само фіктивному, і від імені героя, звісно, що фіктивного також. Інша справа, що така концепція розрахована на тривалий час, можливо, на роки, вона потребувала б надзвичайної кмітливості, винахідливості і того, що я люблю, тобто монументальної містифікації» [10, с. 419-420].

За рік до виходу першої збірки рецензій письменник був прийнятий до лав Асоціації дослідників наукової фантастики (Science Fiction Research Association). Серед її членів були науковці, викладачі університетів, літературні критики, письменники-фантасти. Лем до того часу вже мав у своєму доробку кілька праць, надрукованих німецькою мовою. Він активно включився у роботу асоціації, співпрацював з редакцією журналу «Science Fiction Studies», проте його інтерес до теорії жанру не вписувався у рамки офіційних літературознавчих досліджень, позаяк набував доволі незвичних форм. Якраз у той час він розпочав роботу над «найбільшою літературною містифікацією» фантастики ХХ століття. У листі до Віргіліса Чепайтиса С. Лем зізнається: «Зараз пишу «Абсолютну порожнечу» – це рецензії на неіснуючі книги – mirowaja wieszcz budiet, kaietsa...» [8, с.512].

Збірка з'явилася у 1971 році, вона вмістила 16 рецензій: S. Lem «Doskonała próżnia» (С. Лем «Абсолютна порожнеча»), Marcel Costat «Les Robinsonades» (Марсель Коска «Робінзонади»), Patrick Hannahan «Gigamesh» (Патрік Ханнахан «Гігамеш»), Simon Merril «Sexplosion»

(Симон Мерріл «Сексотрус»), Alfred Zellermann «Gruppenführer Louis XVI» (Альфред Целлерманн «Группенфюрер Луї XIV»), Rien du tout, ou la consequence (Соланж Марріо «Нищо, або Послідовність»), Joachim Fersebgeld «Perycalypsis» (Іоахим Ферзенгельд «Перикаліпсис»), Gian Carlo Spallanzani «Idiota» (Джан Карло Спалланцани «Ідіот»; «Жорстокий роман»), «Do yourself a book» («Пиши книгу сам»), Kuno Mlatje «Odys z Itaki» (Куно Млатье «Одіссей з Ітаки»), Raymond Seurat «Toi» (Раймон Сераат «Ти»), Alistar Waynewright «Being Inc» (Алістер Уейнрайт «Корпорація «Буття»), Wilhelm Klopfer «Die Kultur als Fehler» (Вільгельм Клоппер «Культура як помилка»), Cezar Kouska «De Impossibilitate Vitae»; «De Impossibilitate Prognoscendi» (Цезар Коуска «Про неможливість життя; Про неможливість прогнозування; Ще одна рецензія; Про книгу Бенедикта Коуски «Передмова до автобіографії»), Arthur Dobb «Non serviam» (Артур Добб «Не буду служити»), Alfred Testa «Nowa Kosmogonia» (Альфред Теста «Нова Космогонія»). Дійсно, це були рецензії на книги, які не лише не видавалися друком, їх взагалі ніхто ще не написав.

Автор поділив їх на три категорії. До першої він відніс пародії, наслідування та передражнювання. До другої – чернетки романів, які письменник не зміг написати. До третьої – усі тексти, у яких фантаст сміливо виклав власні погляди на розвиток технологій, культури, різноманітні наукові теорії (теорію ймовірності, наприклад). У останній з рецензій цієї збірки «Нова Космогонія» ми бачимо оригінальну картину Всесвіту. С. Лем натякає читачеві про те, що Всесвіт – це Гра розуму земних та позаземних істот.

Що ж до проблеми визначення жанру цих творів, то сам автор мав певні сумніви. У монографії «Мій погляд на літературу» він пише: «Питання про те, як тісно мої твори пов'язані з SF (науковою фантастикою), не можливо вирішити однозначно, оскільки це буває по-різному, залежно від того, чи розглядати мої ранні, а чи більш пізні тексти. Ті, що написані двадцять років назад, дійсно були міцно пов'язані з класичним каноном SF, проте, зараз саме це я вважаю найбільшою слабкістю, оскільки користувався занадто скам'янілим каноном. Потім я намагався зламати цей канон, скориставшись як можливостями мови, так і більш високими парадигмами, як, скажімо, у книгах «Киберіада», «Абсолютна порожнеча», «Уявна величина». Концепція останніх творів більш лінгвістична. У них не описується ніяка фіктивна дійсність, а лише деякі фіктивні чи просто неіснуючі тексти, які презентують літературу майбутнього – не лише белетристику, але й також літературу філософського,

культурологічного і природничого типу. Тим самим я вийшов за межі ходячих стереотипів...» [8, с. 557].

На наш погляд, у рецензіях багато як гротеску, так і есеїстики. Їх можна назвати своєрідними апокрифами. І якщо у перших текстах ми бачимо своєрідний паритет одного і другого, то з часом інтонації стають доволі серйозними. Після друку рецензії на книгу «Світ як Холокост», ні в кого не було сумнівів, що книга існує насправді. Іноді висловлювання автора занадто різкі щодо власних поглядів, тому їх навряд чи можна було б сказати вголос, прямо. Короткі тексти належать різним за національністю авторам – французам, англійцям, американцям, німцям, однак, жодної реально існуючої особи серед них немає.

Розглянемо рецензії більш детально. У першій групі – пародій, наслідувань і передражнювань, зібрані тексти, у яких висміюється жанр нового роману (Nouveau Roman), так званий антироман, який набув популярності у 40-70-х роках ХХ століття. Це рецензії на книги «Робінзонади» «Ніщо, або послідовність», «Ти», «Гігамеш».

На відміну від «Робінзона» Д. Дефо герой роману Марселя Коски відразу розуміє, що потрібно перетворити своє життя з безлюдного на людське але поза людським. «Робінзон Марселя Коски – це логік у чистому вигляді, крайній конвенціоналіст, філософ, який зробив з теорії висновки, настільки далекоглядно, наскільки це було можливо, аварія ж корабля відчинила перед ним ворота, розірвала пута, приготувала лабораторну апаратуру для експерименту, оскільки ця подія дала йому можливість осягнути власну суть, не викривлену присутністю інших людей» [7]. У лабораторії своєї свідомості Новий Робінзон не просто стирає різницю між вигадкою і дійсністю (це стало б початком безумства), він створює новий, кращий світ той, про який мріяв. Автор натякає на те, що Робінзон приміряє образ Творця. Його світ не може мати недоліків, Божественне не містить зла. Однак тут герой помиляється, як і будь-хто із смертних, він не міг усвідомити суті процесу творення світу: Бог завжди вищий від свого творіння, він – абсолют, натомість, Робінзон потрапляє у залежність від створених ним, уявних жителів острова і у цьому захований його кінець, шлях до деградації.

Роман «Гігамеш» – пряме посилання читача до шумерського епосу про Гільгамеша. Патрік Ханнахан пише роман і тлумачення до нього. Обсяг тлумачення перевершує обсяг самого роману («Гігамеш» має 395 сторінок, а «Тлумачення» – 847). Спочатку, дуже довго і педантично автор пояснює зміст заголовку роману, можливість прочитання його

зліва направо і навпаки. Патрік Ханнахан грається із нашою свідомістю, закликаючи собі на підмогу лінгвістичний, семантичний, символічний і герменевтичний методи творення і аналізу тексту, що у свою чергу, спрямовує нас до стилістики постмодерного гіпертексту. Наведемо приклад нашарування смислів у одному із елементів гри – пропуску літери. «Пропуск літери «Л» у заголовку невипадковий; «Л» – це Люцифер, Lucifer, Князь Темряви, він присутній у романі, однак відкрито не проявляє себе. А відповідно, літера «Л» так відноситься до заголовку «Гігамеш», як Люцифер – до подій у романі: присутній, але незримо. Відсилаючи нас до Логосу, «Л» вказує на Початок (Божественне Слово Творця); відсилаючи до Лаокоона – на Кінець (адже кінець Лаокоона прийшов від змії: він був задушений, як буде задушений – через повішення – герой «Гігамеша»)» [7]. «Л» містить ще 97 посилань, але рецензент не вбачає за потрібне, та й, зрештою, не може їх перераховувати. У «Гігамеші» сконцентровано усі можливі людські знання, увесь історичний досвід людства. Роман – це петля, у якій сплелися загальнокультурні, загальноетнічні та загальномовленневі закони. Тут і методика постмодерної літератури – через нице, потворне, жалюгідне, те, що викликає відразу – історія страти гангстера і жорстокого вбивці – розкрити екстракт, матрицю, коди і скарби усіх знань людства, набуті в результаті еволюції і збережені у бібліотеках планети.

Роман «Ніщо, або Послідовність» занурює читача у власні здогадки, спонукає його впасти у прірву небуття. Події, які не відбуваються, все одно описують якусь історію. Потік несвідомості не дає читачеві нічого, більше того, він відбирає й те, що було раніше, читання призводить до психологічного самознищення. Сумніви у доцільності продовження роману цілком виправдані, адже так важко знайти логіку у тексті, який ні про що не розкаже. Тому у романі немає закінчення, він просто припиняється. Тексту не просто немає, його не може бути, бо його ніхто не зміг би написати.

Наступна група рецензій охоплює своєрідні чернетки, схематичні замальовки майбутніх романів: «Группенфюрер Луї XVI», «Ідіот». Рецензії, якими б хорошими вони не були, не дають можливості «посмакувати» зміст самого роману. Ми вважаємо, що С. Лем просто не мав достатньо часу, щоб написати ці романи, а задуми, образи, ідеї було шкода втрачати, тому вони втілилися у рецензії до уявних текстів.

Головний герой роману «Группенфюрер Луї XVI» – генерал СС Таудліц разом із групою гітлерівців і великою сумою доларів по закінченні війни втікає до Аргентини і створює там державу «Паризія»

з відповідними атрибутами: палацами, спеціальним придворним етикетом, мовою, придворними дамами (колишніми проститутками з Ріо), слугами (корінними жителями Аргентини) тощо. «Він об'єднує у своїй особі прагнення до крайнього абсолютизму з напівбожевільною ідеєю відтворення – у серці аргентинських джунглів! – французької держави часів блискучої монархії; себе ж він бачить у ролі новоявленого Людовіка XV» [7]. Проте, голова Группенфюрера забита не просто фрагментами історії, яку він намагається відтворити, у нього взагалі перекручені уявлення про порядок розвитку суспільства. «Він втілює у життя не історію Франції, а лише відверто дебільну нісенітницю, яка замінила йому цю історію і стала його символом віри» [7]. Рецензія доволі глибоко розкриває образ Таудліца. Перед нами людина прагматична, здатна пристосовуватися до обставин, використовуючи їх собі на користь, він завбачливий, мислить критично і тверезо. «Таудліц вибрав гітлеризм тільки з необхідності: у тій ситуації він максимально йому підходив, найбільше відповідав його «монархічним» мріям» [7]. Його власний міф став своєрідною фортецею, за якою головний герой цинічно переховувався і рятувався від гітлерівського міфу. Усім учасникам фарсу він відразу відкривав суть гри: сила грошей і насилля – це основні знаряддя будівництва держави. Фальш пронизує не лише свідомість короля, придворних, лакеїв та слуг, вона входить у глиб самого палацу, в його фундамент. Це нісенітниця, але у ній пульсують енергія потаємних бажань, сила зла, дух суперництва.

Як на нашу думку, то найбільший інтерес викликає третя група рецензій. Серед найяскравіших текстів вибираємо «Нову космогонію». І хоч її також сміливо відносимо до літературних містифікацій, дехто із вчених, наприклад, видатний математик А. Гуц, вважає її гіпотезою С. Лема про походження Всесвіту, у якій пропонується ідея несумісності картини Світу і її математичного відтворення [3]. Лем постає перед читачем у двох особах: з одного боку він – науковець Ахеропулос, з іншого – він Альфред Теста, який проголошує промову під час вручення йому Нобелівської премії.

Суть доповіді у тому, що попри наші уявлення і переконання про непорушність законів Природи, високорозвинені позаземні цивілізації здатні змінювати фізичні закони існування локальної частини світу. Науковець А. Гуц переконаний, що ці закони, «виражені у математичній формі у рамках математичного апарату, доступного цивілізації, нав'язуються, вкладаються у навколишню матеріальну реальність, яка перебудовується так, щоб відповідати запропонованому

математичному опису, тобто запропонованим фізичним законам» [3, с.48]. У новій космогонії кожна із цивілізацій є окремим учасником великої гри, подібної до математичної теорії стратегічних ігор. Вони обирають лінію поведінки так, щоб забезпечувалася рівновага Неша – ключове поняття теорії гри – сукупність стратегій учасників та їх виграш. Названий в честь відомого математика принцип рівноваги спонукає до вибору відповідно до кожної ситуації конкретного фізичного закону так, щоб забезпечувалися інтереси кожного із гравців. Один із дослідників «Нової космогонії» О. Арсьонов пише: «Всесвіт Лема нагадує бджолині стільники, де кожна клітинка характеризується своїми, відмінними від інших фізичними законами. Кожна «щільникова» цивілізація розвивається повністю відособлено, вважаючи себе єдиною у Всесвіті. З накопиченням знань і енергії давні цивілізації поступово розсували кордони свого впливу. Через великий проміжок часу така цивілізація починала стикатися з «космічними» дивами діяльності іншого розуму. Так закінчувалася перша фаза «всесвітньої гри» [1]. Надалі відбуваються зіткнення цивілізацій що призводять до катаклізмів. Це – друга фаза гри. Третя ж фаза розпочалася тоді, коли зверхцивілізації знайшли можливість домовитися і об'єднатися. «Більша частина Всесвіту – це темна матерія і енергія, зірки збираються у скупчення, а ті, в свою чергу, в галактики. Галактики складаються у групи, а ті утворюють мегагалактичні щільники. І над цим усім має владу стріла космологічного часу. Ось такі основні риси будови світу в структурі космогонічної гри Лема» [1].

Висновки... Як бачимо, «Абсолютна порожнеча» дає читачеві не лише можливість уявити романи і їх авторів, яких не було, але й вносить у літературний процес багато нових науково-фантастичних ідей, створює оригінальні символи епохи, розгортає можливості розвитку жанру, форми, стилю. Що ж до змісту рецензій, то, хоча сам автор писав, що його фантастика родом з белетристики, він, без сумніву, є тим письменником-мислителем, хто здатен передбачати майбутнє і розуміти теперішнє краще, ніж спеціалісти окремих галузей науки.

Список використаних джерел і літератури:

1. Арсьонов О. Внеземной сверхразум Станислава Лема. URL: <http://ufonews.su/text6/934.htm>. (Дата звернення: 12.04.2019 року).
2. Білецький О. [Рец. на:] Евгений Ланн. Литературная мистификация. Москва: ГИЗ, 1930. 232 с. *Літературний архів: двомісячник літературознавства*. Кн. I–II. Харків, 1931. С. 206-210.

3. Гуц А.К. Формализация «Новой космогонии» Лема. *Математические структуры и моделирование*. 2014. №3(31). С. 48-56.

4. Кияк І. Дефінітивні проблеми жанрів фантастики у творчості Станіслава Лема. *Київські полоністичні студії*. Київ: Університет «Україна», 2012. Т.ХІХ. С. 359-364.

5. Кияк І. Жанрові особливості фантастики й футурології Станіслава Лема: автореф. дис... кандидата філол... наук: 10.01.03 – література слов'янських народів. Київ, 2011. 21 с.

6. Ланн Е. Литературная мистификация. Москва-Ленинград: Гос.изд-во «Печатный двор», 1930. 232 с.

7. Лем С. Абсолютная пустота. URL: <https://www.litmir.me/br/>? (Дата звернення: 12.04.2019 року).

8. Лем С. Мой взгляд на литературу: собрание сочинений / перевод В. И. Язневич. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=104141> (Дата звернення: 12.04.2019 року).

9. Литературный энциклопедический словарь / Под ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. Москва: Советской энциклопедия, 1987. 752 с.

10. Lem S., Mrozek S. *Listy 1956–1978*. Białystok: Wydawnictwo Literackie, 2011. 624 s.

11. Les M.M. Stanislaw Lem wobec utopia. Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, 1998. 189 s.

12. Orliński W. Co to są sepulki? Wszystko o Lemie. Kraków: Znak, 2007. 284 s.

13. Jarzębski J. Zufall und Ordnung. Zum Werk Stanislaw Lems. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986. 219 s.

References:

1. Arsënov O. Vnezemnoj sverxrazum Stany`slava Lema. URL: <http://ufonews.su/text6/934.htm>.

2. Bilec`ky`j O. [Recz. na:] Evgeny`j Lann. Ly`teraturnaya my`sty`fy`kacy`ya. Moskva: GY`Z, 1930. 232 s. / Literaturny`j arxiv: dvomisyachny`k literaturoznavstva. Kn. I–II. Xarkiv, 1931. S. 206-210.

3. Gucl A.K. Formaly`zacy`ya «Novoj kosmogony`y» Lema. Matematy`chesky`e struktury y` modely`rovany`e. 2014. #3(31). S. 48-56.

4. Ky`yak I. Definyt`vni problemy` zhanriv fantasty`ky` u tvorchosti Stanislava Lema. Ky`yivs`ki polonisty`chni studiyi. Ky`yiv: Universty`tet «Ukrayina», 2012. T.XIX. S. 359-364.

5. Ky`yak I. Zhanrovi osoby`vosti fantasty`ky` j futurologiyi Stanislava Lema: avtoref. dy`s... kandy`data filol... nauk: 10.01.03 – literatura slov`yans`ky`x narodiv. Ky`yiv, 2011. 21 s.

6. Lann E. Ly`teraturnaya my`sty`fy`kacy`ya. Moskva-Leny`ngrad: Gos.y`zd-vo «Pечатный двор», 1930. 232 s.

7. Lem S. Absolyutnaya pustota. URL: <https://www.litmir.me/br/>?

8. Lem S. Moj vy`glyad na ly`teraturu: sobraný`e sochy`nemy`j / perevod V. Y`.

Yaznevych. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=104141>.

9. Ly`teraturnyj ency`klopedy`chesky`j slovar` / Pod red. V.M. Kozhevny`kova, P.A. Ny`kolaeva. Moskva: Sovetskoj ency`klopedy`ya, 1987. 752 s.

10. Lem S., Mro`zek S. Listy 1956–1978. Bialystok: Wydawnictwo Literackie, 2011. 624 s.

11. Les M.M. Stanislaw Lem wobec utopia. Bialystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, 1998. 189 s.

12. Orliński W. Co to są sepulki? Wszystko o Lemie. Kraków: Znak, 2007. 284 s.

13. Jarzębski J. Zufall und Ordnung. Zum Werk Stanislaw Lems. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986. 219 s.

Summary

Olena Polishchuk, Liudmyla Pavlishena Series of Literary Mystifications by Stanislaw Lem

The article reveals the essence of the phenomenon of the fantastic world of Stanislaw Lem, emphasizing that his fantastic works go beyond the traditional, they rise to the level of reflection, they not only describe the major problems of scientific-technological progress and achievements of mankind, but also offer solutions to them. In these works certain reservations and predictions of the future are given, which in turn deepens their social and philosophical sound. It is mentioned that S. Lem's creativity is characterized by the wide range of problems and thematic spectrum, their globality, complex author's method of reproduction of imaginary reality, ambiguity of interpretations of plot and figurative elements, high level of artistic means, building of cult of knowledge and scientific researches; S. Lem's collection «Perfect Vacuum» is analyzed, the concept of literary hoax is revealed, genre characteristics are defined; three groups of literary hoaxes by S. Lem, determined by the writer himself are studied: the first group includes parody, imitation and mimicry, the second - drafts of novels that the writer could not write, and the third - all texts in which the writer boldly presented his own views on the development of technology, culture, various scientific theories; the ideological-contextual peculiarities of the texts have been clarified and the place of reviews in the system of literary hoaxes of the science fiction writer has been considered.

Key words: *collection, review, hoax, fantastic literature, Stanislaw Lem.*

Дата надходження статті: «29» жовтня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «04» січня 2020 р.

УДК 821.161.2-94

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.15

ОЛЕГ РАРИЦЬКИЙ,

*доктор філологічних наук, професор
(м. Кам'янець-Подільський)*

Павло Загребельний у призмі шістдесятницької критики

У статті здійснюється спроба крізь призму художньо-документальної прози українських шістдесятників увиразнити творчий профіль П. Загребельного у контексті тоталітарної доби. Пропонується побіжний огляд доробку письменника, що його запропонували шістдесятники, насамперед у власному епістолярії та мемуаротворчості. Йдеться про дискретні вкраплення у нефікційній прозі шістдесятників елементів літературно-критичної творчості.

Ключові слова: *художньо-документальна проза, шістдесятники, літературознавство, літературна критика.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Письменницький набуток Павла Загребельного шістдесятники простежують на різних етапах його тривалого творчого буття, зауважуючи періоди піднесення або вповільненого згасання мистецького тону прозаїка. До художнього слова літератора в них були особливі вимоги. Адже для багатьох представників цього творчого покоління П. Загребельний, головний редактор «Літературної газети» (1961–1963), виявився взірцем моральності, духовної і творчої довершеності. У час найактивнішої фази хрущовського потепління митець не просто простягнув руку письменникам-початківцям, дав їм можливість «засвітитися» на сторінках авторитетних центральних видань, а й зумів налагодити творчу взаємодію поколінь. П. Загребельний благословив на літературне життя М. Вінграновського, Є. Гуцала, В. Діденка, І. Драча, В. Дрозда, І. Калинця, Р. Корогодського, В. Коротича, І. Світличного, В. Симоненка, В. Стуса, В. Шевчука, Ю. Щербака та ін. Тому, оскільки літературний авторитет романіста для шістдесятників був значним, і вимоги до нього – людини й митця – висувалися високі. У статті здійснюється спроба крізь призму художньо-документальної прози українських шістдесятників (насамперед епістолярію та мемуаристики) увиразнити творчий профіль П. Загребельного у контексті тоталітарної доби. Побіжний огляд його доробку у період розвою агресивного соцреалізму, що його запропонували шістдесятники, дозволяє вести

мову про дискретні вкраплення у нефікційну прозу елементів літературно-критичної творчості.

Аналіз досліджень і публікацій... Проблема літературно-критичної діяльності у художньо-документальній прозі українських шістдесятників сьогодні залишається маловивченою. Значний масив такого письма дозволяє вести мову про елементи літературно-критичного аналізу у його структурі. Найвиразніше вони проглядаються в епістолярній творчості шістдесятників, мемуаристиці, усній історії (інтерв'ю), рідше – у записках, щоденниках, автобіографіях та некрологах. Вперше у вітчизняному літературознавстві до цієї проблеми звертається Леся Вашків у монографії «Епістолярна літературна критика : становлення, функції в літературному процесі» [1], порушені питання наявні у кандидатських дисертаціях Н. Загоруйко [3] та Н. Глушковецької [2]. Інші жанрові різновиди нефікційної прози як виразники літературно-критичної творчості досі помічені не були.

Формулювання цілей статті... *Мета статті* – охарактеризувати спроби літературно-критичного аналізу творчості П. Загребельного у художньо-документальній прозі українських шістдесятників.

Виклад основного матеріалу... Неперебутню значущість в історії літературного шістдесятництва постаті П. Загребельного фіксують численні некрологи й матеріали усної оповіді, датовані останнім десятиліттям. Суть багатьох із них передають такі слова І. Дзюби: «Його велика заслуга в тому, що на початку 60-х років він підтримав молодь, публікував Драча, Вінграновського, Гуцала, Тютюнника, Євтушенка, який приїздив до Києва виступати. Будучи редактором «Літературної України», він запровадив нові форми – віддавав цілі сторінки молодим, талановитим поетам, письменникам. Це людина, яка залишила вагомий слід в історії української культури, літератури, добру пам'ять про багатьох людей» [8]. У свою чергу В. Яворівський акцентує вміння П. Загребельного давати відпір тиску каральних органів, зокрема, для оборони молодих колег: «Ой, скількох він захищав від тодішньої розправи КДБ. Наприклад, Іван Драч був виключений з університету, а Павло Архипович забрав його працювати в «Літературну Україну». Гуцала він десь знайшов у Ніжині, Володимира Дрозда десь на Чернігівщині. Тобто все покоління шістдесятників пройшло через його руки, він їх привів у літературу через тодішню «Літературну Україну» [8]. Ці слова шанобливо підтверджує І. Драч: «Я вдячний Павлові Загребельному за те, що він свого часу врятував мене – взяв на роботу у «Літературну Україну»,

коли мене вигнали з університету. Підтримав мене у важкий час. Згодом почав друкувати й інших шістдесятників: Миколу Вінграновського, Віталія Коротича, Володимира Дрозда, Івана Дзюбу... Власне, шістдесятники вийшли з «Літературної України» [5]. Р. Іваничук відзначає не лише творчі, а й організаторські здібності П. Загребельного, зокрема, виявлені на посаді голови Спілки письменників України: «Я про нього найкращої думки. Іноді він був різкий, але дуже справедливий. Ненавидів фальш, графоманство. Коли Павло Загребельний був головою Спілки письменників України, ми всі трималися разом як кулак» [10]. Із таких характеристик вимальовується психологічний портрет класика українського історичного роману на тлі його непростого епохи, і засвідчує він вольову твердість, непоступливість митця, його життєву принциповість, незалежність, котрі в умовах дегуманізації й тотального тиску розцінювалися як моральний подвиг.

Ослаблення художності окремих творів П. Загребельного критика зауважує в роки цензурних обмежень й арештів літераторів. Тоді він занурюється в історію, шукає теми для своїх творів у киеворуській добі й так намагається відсторонитися від абсурдної дійсності, зберегти людську честь і мистецьку незалежність. Правда, не завжди вдається бути вповні проникливим в осмисленні історичних фактів, осягненні переломних етапів національної минувшини, особливо викривлено інтерпретованих вченими марксистського гарту, заідеологізованих. Звідси критичні, а інколи – доволі гострі закиди письменникові щодо того чи іншого його твору в художньо-документальній прозі шістдесятників, як-от від колеги по цеху Р. Іваничука: «Я прочитав усе, що він написав, й категорично стверджую: не всі його твори щасливо перейдуть крізь митницю на кордоні тисячоліть – кому, наприклад, спотребиться в майбутньому апологія душителя Руси-України – Юрія Долгорукого «Смерть у Києві»?.. Цей твір новітні душители України відзначили найвищою премією (Державна премія УРСР імені Т. Г. Шевченка. – *О. Р.*), а варто було письменникові трохи почекати – і він утішився б заслуженою нагородою за знамениті романи «Первоміст», «Роксолана», «Євпраксія» і – особливо «Я, Богдан!» [7, с. 149].

У невольничому епістолярії «в'язнів сумління» – дорікання митцеві за історичні романи «Смерть у Києві», «Євпраксія», «Я, Богдан», осуд його виробничої та соціально-побутової прози – «День для прийдешнього», «Левине серце», «Переходимо до любові» та ін. Звісно, маємо зважати на питання особистого смаку реципієнтів й умови

вироблення оцінного погляду, однак здебільшого міркування й аргументи критиків цілком слушні. Так, у кореспонденції В. Чорновола від 8–10 лютого 1982 р. віднаходимо т. зв. «лист у листі» – своєрідну критику через призму критики. Шістдесятник цитує дружині фрагменти листа від Г. Гордасевич, у якому мовиться про твори О. Гончара, Є. Гуцала, Ю. Мушкетика, В. Шевчука. Коментує літераторка і своє сприйняття П. Загребельного: «Ще його історичні романи якось імпонують мені ерудицією автора. Зате романи про наше прекрасне сьогодення нагадують мені велику купу мильної піни: щось таке велике, навіть блискуче, з примхливими обрисами, а дати йому відстоятися – і залишиться невеличка калюжка мутної води» [12, т. 4, кн. 2, с. 175]. Критичні зауваги Г. Гордасевич В. Чорновіл обрамлює власними думками, які з висновками його адресатки цілковито збігаються: «...я охоче підписався б під тим, що вона написала про Гончара, Мушкетика, Загребельного, навіть Гуцала» [510, т. 4, кн. 2, с. 175].

Несприйняття критиків-шістдесятників більшою або меншою мірою висловлювалося стосовно тих творів П. Загребельного, які були написані в пору глибокого брежнєвського застою: їхні оцінки з'являлися в невольничому епістолярії як побіжні враження від щойно прочитаного.

Так, І. Світличний в листі до дружини від 10–13 липня 1975 року згадує історичний роман «Євпраксія» (1975), події якого торкаються середньовічних часів і зображують трагічну долю доньки київського князя Всеволода Ярославовича, онуки Ярослава Мудрого, яку з примусу дванадцятилітньою вивозять до Німеччини і в п'ятнадцять років видають заміж за маркграфа Північної Саксонії Генріха Штаденського Довгого. Овдовівши через рік після одруження, Євпраксія згодом стає дружиною імператора Священної Римської імперії Генріха IV, але і в цьому шлюбі не знаходить щастя: зазнає повсякчасних моральних принижень і тортур, стає фактично бранкою свого чоловіка, тяжко карається і страждає на чужині, а, втративши кохання, силою власного розуму позбавляє деспота престолу й ціною неймовірних зусиль повертається на батьківщину. Проте за цією фабулою й характером її розкриття для І. Світличного зринуло чимало питань: «Євпраксію» <...> я читав давно, ще як вона була надрукована. Її художні достоїнства мене не захопили, але історична концепція про вітчизну слонів виявляє в авторові ревного, хоч, може, й несвідомого послідовника школи Покровського (історик-марксист. – О. Р.) з його крилатою формулою: «История – это политика, опрокинутая в

прошлое». У автора «Євпраксії» «опрокинутим» виявилось майже все – від дрібних реалій до загальної естетики й філософії, і він спрацював ідеально, як багатотонний самоскид мінського заводу. І з цього погляду «Євпраксія» дуже характерна не тільки для індивідуальної манери її автора і заслуговує на пильнішу увагу якогось теперішнього українського Добролюбова (Є. Сверстюк. – *О. Р.*)» [11, с. 272].

Світличний-критик не сприймає ускладнену манеру письма, надмірну обтяженість історичними фактами, в яких, на його думку, губиться художня значущість твору. Не схвалює він і завуальовані під марксистські ідеї вчення, насаджувані новітньою ідеологією, які зводяться до зужитої ідеологічної схоластики, наголошує на художньо неправомірному синтезі релігійних (читаймо – антирелігійних) доктрин, нашарованих на кон'юнктурницьки витрактвану історію, філософію, естетику, і, зрештою, скеровує листом дружину до художньої ревізії тексту, яку могли б здійснити навіть близькі товариші, незаангажовані ідеологічно, як-от Є. Сверстюк.

Ці міркування І. Світличного належать пізнішому часу, а от у ранньому листі до дружину, написаному під свіжими враженнями від щойно прочитаного, критик висловлюється про твір різко осудливо й категорично, вбачаючи у його сюжетній лінії відвертий провінціалізм, національне й духовне пристосуванство, рабську підпорядкованість ідеї слов'янської єдності: «...Читаю надруковану в «Жовтні» «Євпраксію» П. Загребельного, читаю і обурююся варварським слов'янофільством, вираженим так безпардонно, що матеріал сам проситься в фейлетон. <...>. Історична концепція «Євпраксії» (якщо можна таким солідним словом назвати суму інтелектуальних рефлексів, що лежить в основі роману) нагадує ще докостомаровський рівень ковбасно-патріотичних каганцувальників, що весь зводився до самовихваляння й вичерпувався ним. Хутір, хутір і хутір!..» [11, кн. 1, с. 221].

У романі прочитуються апологія християнства й відверті напади на католицизм, із яким асоціюється капіталістичний світ, неприховано ворожий комуністичному світоуявленню. У зв'язку з цим припускаємо, що критичні зауваги в листі В. Марченка до матері стосуються саме цього твору, хоч адресант і не вказує прямо назви: «Мамусю, дивує мене твоє захоплення тим романом Загребельного. Облудницький твір. Стверджує примат православ'я над католицизмом, більше того, культурну вищість Київської Русі над Європою змальовує як об'єктивний історичний факт. Блюзнірство і найсправжнісінька літературна спекуляція. В псевдопатріотизмі, та ще á la Загребельний, варто розібратися. А те, що він уміє нанизувати слова, невелика

заслуга. За стільки років «творчості» мав змогу насобачитись. До речі, поспитай дідика, з боку історичної відповідності наскільки роман життєздатний?» [9, с.156]. Авторитетний медієвіст М. Марченко (дідусь), безумовно, міг дати кваліфікований коментар до твору, висловитися об'єктивно з цієї проблеми і розмежувати художню правду й історичну фальш.

Свої думки висловлюють критики і про інші твори П. Загребельного, здебільшого ставлячи на карб митцеві «змову» із сопреалістичним каноном, який позбавив його творчість художньої цінності й майбутнього. Скажімо, роздумами про тетралогію «Розгін» (1976; 1980 р. відзначена Державною премією СРСР) в одному з листів із неволі ділиться В. Чорновіл. Романна будова цього твору об'єднує книги «Айгюль», «В напрямі протоки», «Ой крикнули сірі гуси», «Персоносфера» і, з погляду критика, не становить цілісності. Шістдесятник контрастно сприймає історичного романіста, пише про його вагому громадянську й мистецьку позицію в постсталінське десятиліття й регрес у наступні роки: «У «Вітчизні» примусив себе прочитати «Розгін» Загребельного. Яюсь за інерцією я його більше цінував, ніж його однополчан, і через редагування газети в її не гірший період, і за «Диво», яке при всіх ганджах усе ж було художнім твором. Але потім покотився каламутний потік романів-одноденок. Виписався на Корнійчука в прозі з моментальною реакцією на інструкції свого свояка. Він навіть гострі проблеми не обходить (особливо ретроспективно), але як же він їх притуплює. Пам'ятаєте, ще в «Диві» скоромовкою згадав про Михайлівський Золотоверхий, який перестав бути, виявляється, через хвиливу недобропорядність симпатичного вченого... В останньому опусі є все: і реабілітація кібернетики, і сучасний учений, і сучасний бюрократ, і сучасна журналістка. А насправді немає нічого живого і сучасного. Якись гумові манекени диваються по сторінках і в належних місцях висловлюються» [12, т. 4, кн. 1, с. 424].

І. Світличний солідаризується з думками В. Чорновола і в листі до дружини і сестри Надії від 31 січня 1977 р. з гіркотою іронізує над романом Загребельного. Його роздуми спрямовані у віртуальний діалог із ще одним однодумцем і прочитуються як цілковите неприйняття творчості Загребельного цього періоду. Головно акцентуючи свою увагу на тетралогії «Розгін», критик побіжно висловлюється і про інші твори письменника: «За цей час поки в лікарні, читав небагато – все ж таки треба було колись і відпочити! – але гадаю, що медаль «За мужність» мені давати можна: прочитав «Розгін» Загребельного, мабуть, таких

сміливців знайдеться небагато. Вживаючи його ж термін, можна сказати: монструальний твір! А крім того – цікавий метод він виробив: я ще коли читав його «Переходимо до любові», завважив, як він створив образ у стилі аксьоновського стиляги, але назвав – робітником, і тим кардинально змінив художню ситуацію. А в «Розгоні» він так само пише про загальнолюдські моменти, які переживає вчений, але цей останній епітет (чи означення) можна замінити якимось іншим і, якщо ще трохи змінити навколлюдський аксесуар, нічого від того роман не втратить. Дивовижна суспільна безадресність героїв, замінована біографічними атестаціями та суспільними деклараціями. Одне слово – варіації на вільні теми, але при кожній нагоді напис: «Се лев, а не корова». А таки часто буває – корова, або принаймні гібрид лева з коровою. Досі мені справді художнім видалося тільки його «Диво» – може, тому, що там – простір для фантазії, а ступінь історичності не такий обов'язковий, щоб через її брак мати до автора серйозні претензії. Хоча й там ідеї вищості одних народів над іншими (ідеї немарксистські в суті) позначені помітно» [11, кн. 1, с. 375–376].

Звісно, представники соцреалістичної науки про літературу й підготовлені нею критики твір звеличували, добачаючи в ньому і стилетворчі пошуки автора, й композиційне новаторство. В. Дончик, зокрема, наголошував: «...Хотілося б лише звернути увагу на те, як прозаїк прагне досягти синтезу локального й універсального, охопити наш стрімкий час із багатьма сферами і галузями життя, соціальними верствами, різноманітними подіями тощо. Цьому сприяє й композиція твору, який складається з чотирьох книг і ніби містить у собі кілька романів – «воєнний», «виробничий», «сільський», «міжнародний» і «науковий» [4, с. 238]. Одначе саме в такій тематичній мішанині В. Чорновіл убачає художню еклектику, вважаючи за недоцільне поєднувати неспівмірні проблемно-тематичні аспекти в одному текстовому корпусі. На його переконання, художній синтез роману дуже слабкий, і це поменшує творчий потенціал автора.

Варто зацентувати й епістолярну рецепцію історико-філософського роману «Я, Богдан» (1983), який шістдесятниками був не менш уважно прочитаний. П. Загребельний написав його наприкінці брежньовської епохи і порушив тему визвольних змагань українців під проводом Б. Хмельницького, якою всякчас спекулювали в радянському літературознавстві й історіографії. Справді, можна говорити про жанрово-композиційну оригінальність твору, основна фабула якого проектується в монолог-сповідь і монолог-роздум старіючого гетьмана про пережиті в славі, величі та поразках буремні роки. Навіть з віддалі

часу Р. Іваничук у своєму «Щоденному щоденнику» дає високу оцінку цьому романові, вважає його етапним і закономірним явищем у творчому доробку майстра пера. Іваничукові критичні роздуми про «Я, Богдан» поміж інших щоденникових нотаток значно більші за обсягом, вони набувають форми наукової розвідки, логічно вивірені, послідовні, завершені. «З'явився цей твір у доробку письменника <...> не випадково, – зауважує він. – П. Загребельний від першого свого історичного роману «Диво» через «Первоміст», «Євпраксію» та «Роксолану» – йшов упевнено до Хмельницького, щоб розкрити перед читачем і осмислити не так його баталії, як особистість геніального полководця, який уособив націю» [7, с. 151].

Р. Іваничук зауважує психологічну складову цього твору, – рідкісне явище в тогочаснім літературнім потоці; йому імпує авторове проникнення у світогляд головного героя, бажання простежити внутрішню еволюцію характеру, філософізація та інтелектуалізація його сутності. На думку Р. Іваничука, П. Загребельному вдається повноцінно виписати образ Богдана Хмельницького завдяки введенню численних монологів, у яких герой саморозкривається, майстерному добору кола персонажів, котрі доповнюють його характеристику в умовах екстремальних випробувань: «Важкий тягар звалився на колишнього чигиринського сотника: влада, слава й відповідальність однієї людини за весь народ. П. Загребельний ставить для художнього розв'язання психологічні проблеми, які стосуються не тільки епохи Хмельницького, а всіх часів, поки існуватимуть визвольні війни: вождь і влада, вождь і народ, вождь і справедливість, сила й безсилля вождя» [7, с. 151].

Відзначимо, що В. Чорновіл не сприйняв Іваничукових роздумів про твір «Я, Богдан» П. Загребельного, добачивши в них штучність, кон'юктурне пристосуванство. Така думка в нього склалася на підставі статті галицького літератора «Минувшину згадують, дбаючи про майбутнє» (1984) [6], з якою В. Чорновіл різко розходився в оцінках. Тож у листі до Г. Гордасевич гострий на слово шістдесятник полемічно іронізує: «Читала, які дифірамби виспівує наш милий Роман Іваничук Загребельному за «Я, Богдан»? (Це в № 1 «Жовтня»). Роман прямо-таки «вражений правдивим авторським трактуванням епохи». Я теж вражений... і фальшивістю того трактування, і сміливістю, з якою в одному вариві перемішуються традиції Натана Рибак а й «крамольні» натяки в дусі деяких самодруків 60-х років (полювалося, наприклад, на ст[аттю] М. Браичевського «Приєднання чи возз'єднання»)» [12, т. 4, кн. 2, с. 900].

А втім, помічаємо, що Р. Іваничука ця дискусія не похитнула в певності власних оцінок, адже саме ту колишню статтю він узяв за основу (трохи відредагувавши) свого щоденникового запису, таким чином «міксує» метажанрові складові. Як критикові йому варто віддати належне – і за першопрохідництво в розкодуванні психологічних компонентів моделювання образу головного героя, і за нерозтиражоване використання, власне, психологічного змалювання історичного персонажа.

Висновки... Зауважимо, що епістолярій, спогадова література, усна оповідь та некрологи пізньої творчості П. Загребельного вважають феноменальним явищем національного прозописьма, твердять про її знаковість в українській літературі постмодерного періоду. При цьому стримано ставляться до надбань письменника попередніх десятиліть, які – навіть художньо недосконалі – все ж проклали свій шлях до читача й залишаються в історії літератури. Цю думку засвідчує художньо-документальна проза шістдесятників. Цілком повну картину критичного бачення шістдесятниками творчості П. Загребельного скласти важко. Проте навіть через розпорошеність нефікційного матеріалу, творчий профіль письменника в епоху соцреалізму видається надто виразним і засвідчує згасання художнього потенціалу митця.

Список використаних джерел і літератури:

1. Вашків Л. Епістолярна літературна критика : становлення, функції в літературному процесі. Тернопіль : Поліграфіст, 1998. 135 с.
2. Глушковецька Н. Епістолярій Василя Стуса як синтез поетичної, літературно-критичної та перекладацької творчості : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Черкаси : [б. в.], 2014. 217 с.
3. Загоруйко Н. Літературно-естетичний дискурс таборового епістолярію українських шістдесятників : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Кам'янець-Подільський : [б. в.], 2012. 195 с.
4. Дончик В. З потоку літ і літпотоку : наук. вид. Київ : Стило, 2003. С. 233–253.
5. Іван Драч: «Загребельний працював, як скажений комбайн, продукуючи роман за романом» [Ел. ресурс] : [інтерв'ю з письменником Іваном Драчем] / вела Галина Гузьо. Реж. доступу : <http://archive.wz.lviv.ua/articles/71377>. Назва з екрану. Дата звернення: 21.11.2014.
6. Іваничук Р. Минувшину згадують, дбаючи про майбутнє. Роздуми над романом П. Загребельного «Я, Богдан». *Жовтень*. 1984. № 1. С. 112–117.
7. Іваничук Р. Нещоденний щоденник. Львів : Літопис, 2005. 216 с.
8. Климончук О. Загребельний став цілою добою української літератури [Ел. ресурс] : [інтерв'ю-некролог з Миколою Жулинським, Іваном Дзюбою,

Володимиром Яворівським ; 05.02.2009] / Оксана Климичук. – Реж. доступу : <http://www.unian.ua/politics/187846-zagrebelskiy-stav-tsiyoyu-doboyu-ukrajinskoji-literaturi.html>. Назва з екрану. Дата звернення: 21.11.2014.

9. Марченко В. Листи до матері з неволі; упоряд. Н. Марченко. Київ : Фундація ім. О. Ольжича, 1994. – 500 с.

10. Письменник Роман Іваничук: «Тюрма мене оминула, але цькування тривало так довго, що я до того звик» [Ел. ресурс] : [інтерв'ю з Романом Іваничуком / розмовляв Василь Худицький ; 09.09.2013]. – Реж. доступу : <http://gazeta.dt.ua/CULTURE/pismennik-roman-ivanichuk-tyurma-mene-ominula-ale-ckuvannya-trivalo-tak-dovgo-scho-ya-do-togo-zvik-.html>. Назва з екрану. Дата звернення: 21.11.2014.

11. Світличний І. Голос доби : у 2 кн. / упоряд. Л. Світлична, Н. Світлична. Київ : Сфера, 2001. Кн. 1 : Листи з «Парнасу». 544 с.; Кн. 2. 424 с.

12. Чорновіл В. Твори : в 10 т. / В'ячеслав Чорновіл ; упоряд. М. Коцюбинська, В. Чорновіл ; передм. М. Коцюбинської. Київ : Смолоскип, 2005. Т. 4, кн. 1 : Листи. 990 с.; Т. 4, кн. 2 : Листи. 1068 с.

References:

1. Vashkiv L. Epistolyarna literaturna krytyka : stanovlennya, funktsiyi v literaturnomu protsesi. Ternopil' : Polihrafist, 1998. 135 s.

2. Hlushkovets'ka N. Epistolyariy Vasylya Stusa yak syntez poetychnoyi, literaturno-krytychnoyi ta perekladats'koyi tvorchosti : dys. ... kand. filol. nauk : 10.01.01. Cherkasy : [b. v.], 2014. 217 s.

3. Zahoruyko N. Literaturno-estetychnyy dyskurs taborovoho epistolyariyu ukrayins'kykh shistdesyatnykiv : dys. ... kand. filol. nauk : 10.01.01 / Nataliya Anatoliyivna Zahoruyko. Kam'yanets'-Podil's'kyu : [b. v.], 2012. 195 s.

4. Donchyk V. Z potoku lit i litpotoku : nauk. vyd. K. : Stylos, 2003. S. 233–253.

5. Ivan Drach: «Zahrebel'nyy pratsyuvav, yak skazhenyy kombayn, produkuyuchy roman za romanom» [El. resurs] : [interv'yu z pys'mennykom Ivanom Drachem] / vela Halyna Huz'o. Rezh. dostupu : <http://archive.wz.lviv.ua/articles/71377>. Nazva z ekranu. Data zvernennya: 21.11.2014.

6. Ivanychuk R. Mynuvshynu zhaduyut', dbayuchy pro maybutnye. Rozdumy nad romanom P. Zahrebel'noho «YA, Bohdan». Zhovten'. 1984. № 1. S. 112–117.

7. Ivanychuk R. Neshchodenny shchodennyk. L'viv : Litopys, 2005. 216 s.

8. Klymonchuk O. Zahrebel'nyy stav tsiyoyu dobroyu ukrayins'koyi literatury [El. resurs] : [interv'yu-nekroloh z Mykoloyu Zhulyn's'kym, Ivanom Dzyuboyu, Volodymyrom Yavorivs'kym ; 05.02.2009] / Rezh. dostupu : <http://www.unian.ua/politics/187846-zagrebelskiy-stav-tsiyoyu-doboyu-ukrajinskoji-literaturi.html>. Nazva z ekranu. Data zvernennya: 21.11.2014.

9. Marchenko V. Lysty do materi z nevoli; uporyad. N. Marchenko. K. : Fundatsiya im. O. Ol'zhycha, 1994. 500 s.

10. Pys'mennyk Roman Ivanychuk: «Tyurma mene omynula, ale ts'kuvannya tryvalo tak dovoho, shcho ya do toho zvyk» [El. resurs] : [inter'yu z Romanom Ivanychukom / rozmovlyav Vasylyl' Khudyts'kyu ; 09.09.2013]. Rezh. dostupu :

<http://gazeta.dt.ua/CULTURE/pismennik-roman-ivanichuk-tyurma-mene-ominula-ale-ckuvannya-trivalo-tak-dovgo-scho-ya-do-togo-zvik-.html>. Nazva z ekranu. Data zvernennya: 21.11.2014.

11. Svitlychnyy I. Holos doby : u 2 kn. / uporyad. L. Svitlychna, N. Svitlychna. K. : Sfera, 2001. Kn. 1 : Lysty z «Parnasu». 544 s.; Kn. 2. 424 s.

12. Chornovil V. Tvory : v 10 t. / V'yacheslav Chornovil ; uporyad. M. Kotsyubyn'ka, V. Chornovil ; peredm. M. Kotsyubyn's'koyi. K. : Smoloskyp, 2005. T. 4, kn. 1 : Lysty. 990 s.; T. 4, kn. 2 : Lysty. 1068 s.

Summary

Oleh Rarytskyi

Pavlo Zahrebelnyi in the Prism of Criticism of the Sixtiers

The article attempts to express, through the prism of fiction and documentary prose of the Ukrainian Sixtiers, the creative profile of P. Zahrebelnyi in the context of a totalitarian era. A cursory overview of writings of the author is offered which is proposed by sixtiers first of all in their own epistolary and memoirs. It goes about discrete inclusions of elements of literary and critical creativity in non-fictional prose of the sixtiers.

Key words: *fiction and documentary prose, sixtiers, literary studies, literary criticism.*

Дата надходження статті: «18» листопада 2019 р.

Дата прийняття до друку: «27» грудня 2019 р.

УДК 821.161.2

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.16

ІРИНА СЛОНЕВСЬКА,

кандидат філософських наук, доцент

(м. Хмельницький)

Феномен кроскультурного роману в постколоніальному дискурсі

У статті розглядаються особливості кроскультурного роману у постколоніальному дискурсі. Акцентується увага на дослідженнях, які утворили засади для осмислення феномену постколоніалізму сучасною гуманітаристикою. У зазначеному контексті аналізується сучасний кроскультурний роман та виокремлюються його провідні особливості: «межова ідентичність», гібридність, амбівалентність тощо. Творчість Дж. Кутзее, С. Рушді, К. Ісігуро характеризується

як художня репрезентація так званої «порубіжної свідомості», що є основою кроскультурного світогляду.

Ключові слова: *постколоніальний дискурс, кроскультуралізм, мультикультуралізм, кроскультурний роман, амбівалентність, гібридна ідентичність.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... ХХ сторіччя позначене в соціокультурному сенсі однією з найпомітніших детермінант: розпадом колоніальної системи, який, розпочавшись після Другої світової війни, по суті завершився лише у середині 1970-х років та значною мірою вплинув на культурний ландшафт не тільки 2-ї пол. ХХ ст., а й на сучасність. Вочевидь, цим зумовлено той колосальний інтерес, який на сьогодні існує у світі до постколоніальної проблематики.

Чільне місце у постколоніальному дискурсі посідає художня література останніх десятиліть та, відповідно, творчість найпомітніших письменників сучасності. У цьому контексті йдеться про феномен кроскультурного (мультикультурного, транскультурного) чи постколоніального роману, який сьогодні є одним з найяскравіших жанрів сучасної зарубіжної літератури і з яким пов'язана творчість найрезонансніших письменників сучасності- лауреатів Нобелівської, Букерівської, Гонкурівської чи інших престижних літературних премій та відзнак (Чинуа Ачебе, Бучі Емечет, Кадзуо Ісігуро, Джон Кутзее, Ханіф Курейши, Ж.-М. Гюстав Леклезію, Тімоті Мо, Відіадхар Найпол, Бен Окрі, Майкл Ондаатже, Арундаті Рой, Салман Рушді, Вікрам Сет та ін...). Саме вони сьогодні визначають і організують простір кроскультурної літератури як складного багатонаціонального і різножанрово- естетичного та – ширше – соціокультурного феномену.

Аналіз досліджень і публікацій... Феномен кроскультуралізму у контексті постколоніальних студій активно досліджується як суперечливе міждисциплінарне явище у галузі антропології, соціології, політології, економіки, історіографії, педагогіки та зрештою у літературознавстві та філософії. Це багатогранний феномен, що водночас є як втіленням, так і обґрунтуванням плюралістичної культурної парадигми.

Власне, сам «вибух постколоніальності», як його іноді називають, відбувся в 1979 році після виходу книги «Орієнталізм» Едварда Ваді Саїда (*E. W. Said, Orientalism, 1978*), американського літературного критика палестинського походження, політичного активіста, якого сьогодні вважають одним з засновників *постколоніальної теорії*. Як

окремих напрям гуманітарних досліджень, постколоніальна проблематика ствердилась в 90-ті роки ХХст., чому особливо посприяли дослідження Едварда Саїда «Культура і імперіалізм» (*Culture and Imperialism, 1993*), Гаятрі Чакраворті Співак «В інших світах» (*Spivak, G. C., In other worlds: Essays in cultural politics, 1987*) та особливо праці Гоми Бгабга (*H. Bhabha*). Дослідження останнього (професора гуманітарних наук Гарвардського університету, керівника Гуманітарного центру у Гарварді та професора гуманітарних наук в Університетському коледжі Лондона, індійця за походженням) утворили засади для осмислення феномену постколоніалізму сучасною гуманітаристикою: «Нація та нарація» (*Nation and Narration, 1990*), «Місцезнаходження культури» (*Location of Culture, 1993*), «Космополітизм» (*Cosmopolitanisms, 2000*) тощо. Бгабга є автором багатьох ключових понять сучасної постколоніальної теорії, таких як гібридність, мімікрія, амбівалентність.

На відміну від Е. Саїда, який вважає європейську культурну традицію занадто «євроцентричною», зверхньою щодо свого погляду на Схід, Бгабга запропонував ідею «ефективної культурної гібридності», своєрідного «стану за межами».

Визначальними для осмислення сучасного художнього дискурсу, зокрема й літературного, є переконання Бгабги в тому, що відтворення культури «за межами» стало художньою стратегією нашого часу, нарративом перехідного стану життя на «порубіжжі». Позицію Бгабги певною мірою поділяє Сейла Бенхабіб, одна з найвідоміших сучасних дослідників мультикультуралізму та його особливостей і принципів, що знайшло відображення в найрезонанснійшій праці авторки «Домагання культури. Рівність і різноманітність у глобальну еру» (*Seila Benhabib, The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era, 2002*), яка привертає увагу, зокрема, тим, що в ній дослідниця осмислює позицію культурної екзистенції людини, яка знаходиться «на перетині культур».

Формулювання цілей статті... Метою статті є аналіз феномену крос культурного роману в дискурсі постколоніальних досліджень. Основне завдання полягає у з'ясуванні головних особливостей, властивих крос культурному роману зокрема та творчості кроскультурних авторів загалом.

Виклад основного матеріалу... Власне термін «кроскультурний» з'явився в суспільних науках у 1930-ті роки. В широкий науковий обіг поняття ввійшло завдяки культурологічному дослідженню, здійсненому антропологом Йельського університету Джорджем Пітером Мердоком,

який використовував термін у контексті порівняльних досліджень, базованих на статистичних компіляціях культурних даних, а вже згодом поступово термін здобув вторинного значення культурної взаємодії. Відповідно, поняття «кроскультура» протягом багатьох десятиліть використовувалося винятково суспільними науками саме в такому значенні.

Паралельно з поняттям «кроскультура» зустрічаємо також поняття «мультикультуралізм». Термін «мультикультуралізм» з'явився вперше в кінці 60-х років ХХ століття в Канаді і вже в 1971 році набув статусу офіційного терміну і позначення урядового курсу. В кінці минулого століття частотність його вживання почала стрімко зростати, і на рубежі 80-х-90-х років ХХ століття дане поняття стали включати в різні словники з соціології, філософії і політології, а сучасне значення «мультикультуралізму» стало однією з основних категорій актуальних суспільних наук.

Спираючись на методологічні засади зазначених досліджень, сучасні літературознавці активно досліджують феномен кроскультурного (мультикультурного, постколоніального) роману. Серед дослідників проблеми на пострадянському культурному просторі варто передусім відзначити літературознавчі розвідки Н. Бідасюк («Творчість Бхараті Мухерджі у контексті американського мультикультуралізму»), О. Павлової («Категорії «історія» і «пам'ять» в контексті постколоніального дискурсу (на прикладі творчості Дж. М. Кутзее і К. Ісігуро)», О. Сидорової («Британський постколоніальний роман останньої третини ХХ сторіччя в контексті літератури Великобританії»), Г. Стовби («Жанрова своєрідність і тенденції розвитку англійського постмодерністського роману к. ХХ – поч. ХХІ ст.»), К. Струкової («Мультикультуралізм і постколоніальна тематика в літературному процесі»), М. Тлостанової («Проблема мультикультуралізму і література США кінця ХХ сторіччя»), С. Толкачова («Мультикультурний контекст сучасної британської літератури»), чії ідеї співзвучні з основними позиціями фундаторів постколоніальних досліджень, зокрема Гомо Бгабги. У цьому контексті привертають увагу вітчизняні дослідження постколоніального роману Східної Європи, здійснені В. Агеевою, Т. Гундоровою, С. Грабовським, О. Забужко, чії погляди особливо актуальні з огляду на аналіз проблеми людини «на перетині культур».

Незважаючи на певну кількість теоретичних розробок і наукових публікацій, аналіз сучасної літератури з проблеми кроскультуралізму доводить, що на сьогоднішній день в гуманітарній науці ще не існує

єдиного загальноновизначеного тлумачення цього поняття.

Варто звернути увагу і на той факт, що поняття «постколоніальна література» та «мультикультурна література» дуже часто вживаються як синоніми, хоча деякі автори їх розмежовують. Під мультикультурною літературою, як вважають дослідники, варто мати на увазі всесвітню літературу, іммігрантську, літературу етнічних меншин і місцеву літературу корінних народів. Під постколоніальною літературою, стверджує К. Струкова, в першу чергу розуміється творчість народів, що були колонізовані Британією. У ширшому сенсі, поняття «постколоніальна література» може належати і до літератури країн, колонізованих іншими європейськими державами, наприклад, Іспанією, Португалією чи Францією [4, с. 176].

Найприйнятнішим, з позиції нашого дослідження, є переконання С. Толкачова: знаходячись у чужому культурному оточенні, автори переживають і пропускають через власну творчу свідомість симптоми болючого процесу акультуризації, внаслідок чого виникають твори з певними специфічними ознаками, які можна об'єднати під загальною назвою «кроскультурна література» [6]. Коливання – метафізичне, емоційне, між центром та периферією, на думку С. Толкачова, є поширеною метафорою у творчості письменників-мігрантів, для яких екскурс із «третього світу» до «першого» супроводжується не лише подоланням власних усталених понять про навколишній світ та людей, але й перетворюється на процес переговорів, які ведуться в умовах подолання жорстких політичних, традиційних культурних настанов, що творять та формують національну ідентичність. Герой кроскультурної літератури, який має перехідну, подвійну, гібридизовану ідентичність, розташований «десь між», у стані транзитності відображає діалектику бінарної опозиції «причетності / непричетності» до тієї чи іншої нації [6]. Своєрідність творчості кроскультурних авторів полягає в тому, підкреслює М. Тлостанова, що з-під їх пера виходять тексти, написані з точки зору «емоційного досвіду соціальної маргінальності», «з позиції краю». Тексти, які створено в «пограничних зонах», дають простір для критичного дистанціювання, необхідного для розуміння нової епохи після руйнування біполярного світу [5, с. 12].

В такому тлумаченні, коло сучасних кроскультурних письменників надзвичайно широке і охоплює ледь не більшість найпомітніших митців у царині художньої літератури, чия унікальність полягає в тому, що, перебуваючи між двома культурними світами, вони створюють амбівалентні самотні твори.

Виходячи з таких методологічних засад, до дискурсу сучасного кроскультурного роману маємо можливість, окрім зазначених на початку статті письменників, віднести М. Кундери, Т. Моррісон, Х. Муракамі, Г. Мюллер, О. Памука, Х. Хосейні, Х. Янігахару, творчість яких яскраво ілюструє тезу про багатогранний наратив «порубіжжя» (зауважимо, що троє з названих письменників є лауреатами Нобелівської премії, а імена інших незмінно очолюють рейтинги видатних творців сучасної літератури).

Попри те, більшість дослідників сходиться на думці, що найповніше феномен кроскультурного роману представлений у британській літературі [3].

Письменник, що знаходиться всередині двох світів, ідеально підходить для створення нового художнього і уявного простору. Простору, який кожен читач, в залежності від причетності до різних культурних традицій, зрозуміє по-різному. Провідною особливістю творчості кроскультурних авторів можна назвати кризу ідентичності, властиву як самому автору, так і його герою. Важливо зауважити, що криза охоплює не тільки національний, але й культурний, політичний і релігійний особистісний вимір. Беручи до уваги цю особливість, дослідники визначають категорію гібридності, вперше виокремлену у працях Г. Бгабги, як принципово важливу для усієї постколоніальної літератури. Гомі Бгабга зазначає, що місце, яке етнічні автори займають і в житті, і в літературі, можна назвати поняттям «проміжковий простір» (interstitial space) [2, с. 2]. Дослідник характеризує цей стан як такий, що дозволяє автору виявляти риси приналежності до обох світів і в той же час не вписуватися в жоден з них. Створюючи прозу «в межах» та «зсередини» таких порубіжних зон, письменники піддають аналізу і сумніву нерівність у стосунках між людьми, расами, мовами [2, с. 5].

Дослідження поетики літературного кроскультуралізму є одним із ключових напрямків сучасного літературознавства. Текст, який виникає в точці перетину декількох культур, тобто текст «кроскультурний», безсумнівно, вимагає особливого підходу. Досліднику необхідно брати до уваги такі чинники, як особистість автора, його освіта і виховання, віросповідання і так далі. С. Толкачов стверджує, що кроскультурний письменник – це сучасний етнограф своєї власної культури і одночасно її інтерпретатор [6]. Звідси й підвищений інтерес подібних міжкультурних авторів до людської особистості, до кроскультурної персони, своєрідного народження особистості заново в знеособленому світі. При цьому кроскультурне «я»

збагачується різними груповими культурними впливами, далеко не обмежуючись західним індивідуалістичним модусом. М. Тлостанова цю властивість культурного порубіжжя визначає як амбівалентність, що найяскравіше проявляється в характеристиці «межової свідомості» людини, яка застрягла на кордоні, але в той же час укорінена в одній, двох або й більше культурах [5, с.11].

Сьогодні порубіжжя як символічно-просторовий образ, зауважує М.Тлостанова, нерідко осмислюється через поняття культурної «дислокації», місця між національною укоріненістю і новим соціокультурним простором, позначеним пам'яттю про втрату коріння. Саме відчуття такої втрати, на думку дослідниці, маркує собою соціальне та психологічне занепокоєння, що формує основу національної, культурної, етно-расової ідентифікації [5, с. 13]. З думкою відомої російської вченої погоджується і українська дослідниця Н. Бідасюк, зазначаючи, що порубіжжя означає боротьбу двох сторін і вимагає від іммігранта особливих зусиль для збереження власної ідентичності [1, с. 8]. Отже, вчені перебувають у пошуку нових підходів і визначень для так званої «перехідної ідентичності» (the hyphenated self).

У творах кроскультурних авторів ідентичність структурується через гру пам'яті і наративу, виявляє нові аспекти в дискурсі історії і культури етносу. Серед найпомітніших у цьому сенсі письменників – Джон Максвелл Кутзее (народ. 1940), англомовний письменник бурського походження, лауреат Нобелівської премії з літератури (2003), двічі лауреат Букерівської премії, а також багатьох інших престижних літературних премій (премія Феміна, 1985, Ієрусалимська премія, 1987) тощо, у творчості якого відомі історичні події та сюжети отримують нове оформлення, обумовлене постколоніальною дійсністю. Дж. Кутзее народився у ПАР, але тривалий час проживав у Великобританії, що не могло не позначитися на його творчості. Особливу роль для письменника зіграв роман «Безчестя», названий *The Guardian* «темною медитацією на постапартеїдну Південну Африку», який спричинив конфлікт з Африканським національним конгресом, внаслідок чого Кутзее добровільно покинув ПАР, залишаючись нині одним з найпомітніших англомовних письменників у світовій літературі.

Своєрідною «візитівкою» кроскультурного роману давно і небезпідставно вважають творчість Ахмеда Салмана Рушді (народ. 1947), англомовного письменника, який народився в мусульманській родині кашмірського походження, дитинство провів в Індії і, засвоївши багату культуру своєї країни, став лауреатом Букерівської премії і

премії «Букер Букерів». Міф та історія в творчості автора трансформуються, породжуючи неоміфологічний контекст. У 2008 році роман автора «Опівнічні діти» визнано кращим за 25 років існування Букерівської премії. В цьому творі, як і в усіх інших найпомітніших творах Рушді («Сатанинські вірші» (1988), «Земля під її ногами» (1999), «Клоун Шалімар» (2005), бінарна опозиція між індійською та англійською ідентичністю посилюється ще й магічним реалізмом, що робить авторський стиль по-справжньому унікальним.

Історія, творчість і пам'ять стають ключовими парадигмами авторського дискурсу Кадзуо Ісігуро (народ. 1954), за допомогою яких герої вибудовують свою ідентичність. Британський письменник японського походження є чи не найяскравішою постаттю сучасної літератури, свідченням чого стала однастайна позитивна суспільна реакція на проголошення Ісігуро лауреатом Нобелівської премії 2017 року. Критики однастайні і в іншому твердженні: творам автора властивий яскраво виражений амбівалентний характер, що виявляється в співіснуванні «японських» і «британських» мотивів провідних творів, зокрема відзначеного у 1989 році Букерівською премією роману «Залишок дня», який назвали «одним з найбільш британських романів ХХ століття». Романи письменника «Там, де в серпанку пагорбів»(1982), «Художник хиткого світу»(1986), «Не відпускай мене»(2005), «Похований велетень»(2015) та інші утворюють метатекст, у якому західні стереотипи гармонійно межують з японськими ціннісними установками та переконаннями, стають яскравою художньою репрезентацією понять гібридна ідентичність і гібридний простір.

Висновки... Отже, парадигма «межовості» і проблеми гібридної ідентичності займають особливе місце у кроскультурній літературі. Різноманітність варіантів художнього втілення теми дозволяє говорити про кроскультуралізм як про особливе світобачення, яке впливає і дедалі більше впливатиме на світову літературу. Основою кроскультурного світогляду є формування так званої «порубіжної свідомості». Внаслідок перебування в умовах культурного та духовного порубіжжя активно формується новий тип особистості і автора, і героя, що належать двом культурам одночасно і, водночас, до кінця не належать жодній з них.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бідасюк Н. В. Творчість Бгараті Мухерджі в контексті американського мультикультуралізму: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.04 / Н.В.

Бідасюк; НАН України. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 2007. 20 с.

2. Бхабха Х. Местонахождение культуры / Хоми Бхабха ; [пер. с английского Глеба Гобзема] // *Перекрестки : Журнал исследований восточноевропейского пограничья*. Минск, 2005. No 3–4. С. 161–191. URL: http://www.case-border.org/downloads/CrossRoad_3-4_2005.pdf

3. Сидорова О. Г. Британский постколониальный роман последней трети XX века в контексте литературы Великобритании: дис.... докт. филол. наук : 10.01.03. Москва. 2005. 333 с. URL : <http://www.dissercat.com>

4. Струкова Е. А. Мультикультурализм и постколониальная тематика в литературном процессе. История и творчество магистральные темы англоязычного мультикультурного романа. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2015. 7 (49). Ч. 1. С. 175-178.

5. Тлостанова М. В. Проблема мультикультурализма и литература США конца XX века. Москва, 2000. 139 с.

6. Толкачев С. П. Мультикультурализм в постколониальном пространстве и кросскультурная английская литература// URL: http://www.zpu-journal.ru/ezpu/2013/1/Tolkachev_Multiculturalism-Cross-cultural-Literature

References:

1. Bidasiuk N. V. Tvorchist Bharati Mukherdzhii v konteksti amerykanskooho multykulturalizmu: Avtoref. dys... kand. filol. nauk: 10.01.04 / N.V. Bidasiuk; NAN Ukrainy. In-t l-ry im. T. H. Shevchenka. Kyiv, 2007. 20 s.

2. Bkhabkha Kh. Mestonakhozhdenye kultury / Khomy Bkhabkha ; [per. s anhlyiskoho Hleba Hobzema] // *Perekrestky : Zhurnal yssledovanyi vostochnoeuropeiskoho pohranychia*. Mynsk, 2005. No 3–4. S. 161–191. URL: http://www.case-border.org/downloads/CrossRoad_3-4_2005.pdf

3. Sydorova O. H. Brytanskyi postkolonyalny roman poslednei trety XX veka v kontekste lyteratury Velykobrytanyu: dys.... dokt. fylol. nauk : 10.01.03. Moskva. 2005. 333 s. URL : <http://www.dissercat.com>

4. Strukova E. A. Multykulturalyzm y postkolonyalnaia tematyka v lyteraturnom protsesse. Ystoryia y tvorchestvo mahystralnye темы anhloiazыchnoho multykulturnoho romana. Fylohohycheskye nauky. Voprosy teoryy y praktyku. 2015. 7 (49). Ch. 1. S. 175-178.

5. Tlostanova M. V. Problema multykulturalyzma y lyteratura SShA kontsa XX veka. Moskva, 2000. 139 s.

6. Tolkachev S. P. Multykulturalyzm v postkolonyalnom prostranstve y krosskulturnaia anhlyiskaia lyteratura// URL: http://www.zpu-journal.ru/ezpu/2013/1/Tolkachev_Multiculturalism-Cross-cultural-Literature

Summary

Iryna Slonevska

The Phenomenon of Cross-Cultural Novel in Postcolonial Discourse

The features of cross-cultural novel in postcolonial discourse are considered in the article. The main emphasis is placed on the research that has formed the basis for understanding the phenomenon of postcolonialism in modern humanities.

In this context, the contemporary cross-cultural novel is considered and its leading features such as «boundary identity», hybridity, ambivalence and others are distinguished. The author refers to the works by J. Coetzee, S. Rushdie, K. Ishiguro as an artistic representation of the so-called «marginal consciousness», which are the basis of the cross-cultural outlook.

Key words: *post-colonial discourse, cross-culturalism, multiculturalism, cross-cultural novel, ambivalence, hybrid identity.*

Дата надходження статті: «13» листопада 2019 р.

Дата прийняття до друку: «20» грудня 2019 р.

УДК 821.161.2.09 – 3 «18»:27

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.17

ВІКТОРІЯ ТКАЧЕНКО,

кандидат філологічних наук, доцент

(м. Вінниця)

Християнські мотиви у прозовій творчості Ганни Барвінок

У статті проаналізовано особливості художньої спадщини маловідомої української письменниці II половини XIX століття Ганни Барвінок. Осмислено християнську складову прозової спадщини белетристики. Виокремлено тематичні аспекти прозописма, що базується на розумінні ключових питань, пов'язаних з релігійною мораллю та ментальною культурою українського суспільства означеної доби, увиразнено характер архетипних образів, що пов'язані з християнськими традиціями українців. Окреслено художні шукання авторки, визначено засоби та прийоми побудови твору. Зроблено акцент на концептах серце, душа, вірна любов. Доведено, що основу світоглядних уявлень письменниці та її героїв формує своєрідний симбіоз релігійно-християнських знань. Загалом звернено увагу на художню й філософську площину майстерності, що дозволяє ідентифікувати талант Ганни Барвінок на самодостатньому ідейно-художньому рівні.

Ключові слова: *християнство, Бог, віра, милосердя, образ, ментальність, характер, жанр.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Ім'я Ганни Барвінок довгий час становило інтерес тільки в дослідників українського письменства XIX століття, адже широкому читацькому загалові її твори

не були відомі. Зазвичай ім'я письменниці уособлювалося з її чоловіком Пантелеймоном Кулішем, його месійною роллю у професійному становленні дружини. Критична реценсія доробку Ганни Барвінок довгий час зводилася до негативного формату, суб'єктивних порівняльних суджень її місця в літературному процесі, другорядність по відношенню до Марка Вовчка, як авторитетного прозаїка доби та автора ряду відомих жіночих текстів.

Аналіз досліджень і публікацій... Творчість Ганни Барвінок активно досліджували ще з XIX століття. Від оцінних суджень Б. Грінченка, О. Огоновського, П. Куліша, М. Євшана, М. Шаповала, С. Єфремова до слухного аналізу І. Денисюка, Л. Зеленської, О. Івановської.

Формулювання цілей статті... Метою статті є виокремлення тематичного ряду творів, що пов'язані із християнським акцентом. Вони виразно домінують у ряді оповідань, новел, повістей, увиразнюють характер суспільної моралі й поведінки людей, адже з'ясовують ідейні складники творів Ганни Барвінок, суть її духовного й релігійного світовідчуття.

Виклад основного матеріалу... Ганна Барвінок (справжнє ім'я Олександра Білозерська) належала до відомого роду Білозерських, що залишили в історії української культури помітний слід. Її брат Василь, майбутній чоловік Пантелеймон Куліш, а також Тарас Шевченко та інші прогресивні діячі епохи об'єдналися у товариство святих Кирила та Мефодія ще 1845 року. Серед мислячих людей цієї доби, наснажених думками зі Святого Письма, прогресувала ідея апостольської любові до ближнього, християнської покори, терпимості. У свідомості братчиків народжується ідея множити ці думки серед української громади і дбати про «визволення народу з кріпацтва дорогою просвіти, разом і християнської і наукової» [4, с. 179]. Ідеї гуманізму в цей час набували неабиякого поширення. Тому й знайшли свою реалізацію у прозі письменниці різних років.

Натхненна ідеями найближчого родинного й культурного оточення, Ганна Барвінок у своїй художній практиці застосувала християнську етико-моральну концепцію, її дотримувалася і в своєму повсякденні. Сюди входило широке поняття любові до природи, всього живого «Божого творива» – рослини, тварини, людини – вона розкривала його в багатьох творах, виховуючи, зокрема в дитячій душі, таку рису, як милосердя, високе, суто людське вміння співчувати. Тому до кріпака, вдови, сироти, п'яниці, інтелігента, митця чи каліки, письменниця ставиться однаково толерантно, вишукує той формат

християнського всепрощення й розуміння, який дивує своєю глибиною та чуттєвістю.

Маємо підстави стверджувати, що письменниця ще за життя знайшла свого читача, критика, стала оригінальним автором. Ганна Барвінок належить до плеяди прозаїків, для яких характерна увага до питань морально-етичного плану. Основу світоглядних уявлень формує своєрідний симбіоз релігійно-християнських знань. Письменниця, як і її героїні, дбає про внутрішній світ, гармонію, душевну чистоту. Як слушно зауважують дослідники, саме «українська психічна структура вирізняється емоційно-почуттєвим характером, «кордоцентричністю», який полягає у естетизмі українського народного життя і обрядовості, в артистизмі вдачі, у прославленій пісенності, у своєрідному м'якому гуморі – це дар Божий» [5, с. 10]. Цим даром скористалася письменниця у творчій роботі. Послугуючись філософським інструментарієм, вона вибудовує свою концепцію «філософії життя». Ця філософія толерантна і глибока, смілива й чуттєва. У ній домінує внутрішній спокій, хоча оточення не завжди сприяє душевній рівновазі.

Так серце, пробуджене рідним словом, піснею, веде до формування високого почуття патріотизму. Навіть про українську мову письменниця в листі до І. Шрага від 14.01.1899 року поетично сказала: «Наша мова дуже проречиста. Хоч лає, хоч жалує. Дивна мова. Мова Христа» [7, с. 1]. Справді, письменниця відкривала мовні багатства в кожному своєму оповіданні.

Письменниця осмислює в прозі сакральні архетипи душі, серця, долі («свої тропи»), характерні для романтичної творчості. «Народна дійсність явилася романтикам (і не лише поетам, а й прозаїкам – В. Т.) надзвичайно повною, високоцінною та багатою. Народ та історія – основні теми української романтики – разом з тим – основні проблеми національного руху» [6, с. 363].

В об'ємних оповіданнях Ганни Барвінок, що часто контамінуються з повістю, інколи – новелою, таких, як «Домонтар», «Молотники», «Гречаники», «Королівщина», «Зів'яла квітка» та інших письменницею художньо втілюється ідея гармонійного облаштування людського життя (родини, суспільства) на основі традиційних духовних цінностей народу (любов і взаємоповага, працьовитість, чесність), що спиралися на християнські засади моралі, провітительські ідеали. Найвні ж у творах соціальні акценти також знаходять своє вирішення у площині морально-етичній, християнсько-релігійній («Праправнучка Баби Борця», «Забісована дівчина Настуся», «Трудящий шукає долі, а доля шукає трудящого», «Треба набігти тропи», «Половинщик» та інші).

Основна ідейна парадигма спадщини Ганни Барвінок полягає в розкритті й утвердженні духовності українського народу, увиразненні її основних рис на різних, соціальних і побутових, обширах матеріального та духовного життя. Широко спираючись на філософську традицію кордоцентризму, романтизму, а також і реалізму, просвітництва, модернізму, що побутували в українській літературі кінця XVIII – початку ХХ ст., Ганна Барвінок вибудовує свою художню систему, в якій наскрізним є морально-етичне начало.

Евангельські ідеї та образи присутні у творах Ганни Барвінок різних років. У мовленні героїв, найчастіше, вони реалізуються в постійних звертаннях до Бога: «Усе, – каже, – Зіню, тобі буде. Дай, **Боже**, мені тільки здоров'я тебе вихохати...», «**Боже** мій милий!», «Ой, **Боже, Боже**, коли той вечір буде!» («Не було змалку, не буде й до'станку»), «Слава **Богу**» («Лихо не без добра»), «Мовчки собі побивалось, мовчки у **Бога** долі просило», «Так то послав мені **Господь** восени літо!» («Восени літо»). Зазвичай, це традиційні звороти, які люди використовували в своєму повсякденні, апелюючи до захисту Всевишнього.

Чисте серце, душа, вірна любов – ці суто людські якості, природні та евангельськи-сакральні водночас, Ганна Барвінок підносить як найвищі в житті моральні цінності, які можуть вести людину шляхом християнина. Тому щастя настає тоді, коли відбувається обряд вінчання «Не було змалку, не буде й до'станку»: «Повінчали нас. Весілля одгуляли тихо та до любови». Контрастом цієї радості стає у творі смерть головного героя Хведора, який помер молодим від хвороб. Жаль у серці дружини збільшується від того, що вона не змогла покликати до вмираючого священника, щоб його запричастити: «В короткий мій вік багато карбів лягло на мойму серці, да ще ні одного такого глибокого не було, як цей послідній» [2, с. 56].

Попри складні життєві обставини, героїні не втратили своєї людяності й терпимості. Вони сором'язливі, працьовиті, скромні. Авторка підкреслює таку християнську рису жінки, як відмова від помсти, вміння розуміти інших, прощати, а головне, вони наділені глибокою вірою в Божественне провидіння, що в свій час обов'язково покарає грішників і воздасть праведникам. Героїні Ганни Барвінок у взаємодії з Богом вибудовують власний світ, в якому є молитва, віра, облаштування храму своєї душі, в якій комфортно двом закоханим і Богам. У свідомості українця, підкреслює авторка, нерозривно поєднані етичне й естетичне начала, краса портретна, зовнішня з красою та культурою людської поведінки.

Релігійна мораль у героїв часто формується під впливом тих психоментальних характеристик українців, що наділені сердечністю, чутливістю, порядністю. Так, у повісті «Русалка», йдеться про трагедію дівчинки-сироти, яку знайшли у житньому полі. Дід-сторож забирає Оленку до себе. Від нього вона почула лагідне й щире слово, ввібрала основи християнської науки, він дав їй ім'я, згодом і прізвище. Звертаючись до дитини, він використовує найніжніші порівняння: «Така ж сирота, як і я на світі. Комашечкою, золотою оленкою пустив тебе Господь на сонечко, як і мене колись, та й любо нам на Божому світі...» [2, с. 166]. Через його філософію дівчинка розуміє, що на світі є бідніші, а тому, коли люди допомагають, приносять недоношений одяг, він не приймає «ради Христа», а повертає зі словами: «Є люде бідніші за мене. Мого віку не багацько зосталось... Христос любить латаних» [2, с. 167]. Оленка була з дідусем щасливою, «не бажала в Бога кращої долі, коли б увесь вік так ні про що зимою не дбати, а літом з дідусем у будці жити» [2, с. 167]. Ця майже євангельська ідилія – природа, тварини, серед них сповнені взаємної приязні дід з малою дівчинкою – уривається зі смертю старого.

Зв'язок моралі та релігії людини продовжується у другій сюжетній лінії, коли Оленка знайшла прихисток в убогої вдови, яку зі світу зживали син з невісткою, намагались отруїти, наваривши гадюк, замість в'юнів. Але «сотворив Господь за її правду над нею чудо своє». До жінки повертається зір. Мати стала жити серед людей, творити добро. Письменниця використовує улюблений композиційний хід – благотворний вплив доброї людини на оточення. Сердечність, уміння по-євангельськи прощати гріхи, виступає тут як життєдайний промінь, вітальна сила, під впливом якої все квітне.

Важливою етноментальною рисою українців завжди було використання пісенного матеріалу. Пісня, як втілення народної мудрості, підкреслює загальну ідею твору: Ой Боже, Боже! Що та любов зможе!

Пісенний матеріал у творах є складовою християнської моралі. В пісні герої висловлюють свої турботи, біль, віру. Часто пісні пов'язані з думкою, що «душа повна молитви, благовіння ік Богу і поетичних вражінь – нічим ще не сполохана, не знуджена істота його, і вона носить у собі краплю того високого духа» [1, с. 78]. Описуючи традиції українців під час Різдвяних свят, авторка використовує жанр колядки та щедрівки, він увиразнює глибину християнської моралі дітей і дорослих. Тому зміст пісень має сентенцію: «З Ісусом Христом, святим Рождеством» [1, с. 79], а думки дітей і дорослих пов'язані з Богом,

ангелами, Матір'ю Божою, святим Петром, Пречистою, святим вечором. Ганні Барвінок імпонує сприймання Бога. Тому й героїв вона наділяє відповідними оцінними судженнями. Їхня філософія не зводиться до думки про помсту, моральну чи психологічну слабкість, а вміння знайти вихід із ситуації. Людина, яка залишається з Богом, завжди подібну відповідь знаходить. Так, в оповіданні «Праправнучка Баби Борця» йдеться про історію Марусі Стусанівни, яка розповідає про свій рід, захоплюється предками, філософією, яку вони сповідували. Так, духовні заповіді матері дівчина цитує завжди: «Прочитай молитву Господню щиро хоч і дома, да вірненько роби, то Бог тобі й допоможе. Так роби, дитино моя, щоб на твоїх руках і кров показалаь. Бог любить трудящого», «На чуже не поривай очей, чужим добром не напасешся, своє дбай», «А будуть залишки – убогому подаси. Оце Богові усе приятство» [2, с. 202]. Такі євангельські приписи в уяві селянки перетворюються на щоденну практику життя. Виразним залишається естетичний формат розповіді, захоплення красою, силою, мужністю, але не тільки зовнішня краса визначає ставлення героїні до людей. Одночасно можна спостерігати й розуміння та значення релігійної культури та моралі героїв. Коли Маруся обирає чоловіка, вона пишається його розумом, умінням поводитись між людьми, але й звертає увагу на те, що як «увійде він до Божого дому, – всім заломить: на криласі почитує, і так – як жупан, як шапка, чобіт, усе до ладу; і на вроду гарний, і з людьми обіходливий...його громада титарем настановила» [2, с. 200].

Серед дитячих творів є зворушливе оповідання, де персонажем виступає собака – «Лапкові думки» [2, с. 232]. «Собака Лапко во всій красі ісповняв свої обов'язки 6 літ своєї безкорисної служби, аби тільки кісточку дістать да хліба кусок і він своє життя покладав за свою хазяйку. Кругом уночі оббіжить всі закутки, даже хліви з курятниками і утками, щоб лисиця не підкралася і цілий день находиться на цепу, покірливо і вдячно служить...» [2, с. 232]. Та хазяйка у довготривалому від'їзді, і Лапка перестає годувати несумлінний сторож. Не годують і сусіди-хазяї, до яких часом за версту «по знайомості» забігає смутний і голодний Лапко. А він очима просить заради проповіді Господньої: «Любіте, не тільки ближнього, а і животне...». Виникає жорстока й парадоксальна ситуація: «Всі з співчуттям відносяться до заслуженого слуги Лапка... да не дають подачки, щоб хазяйка не подумала, що переманюють його». Незрозуміла сільська етика! І Лапка думає: «От! та ще й людьми звуться... Раса висока! ще й грамотні, ще й християне, до церкви ходять... а ти, здихай». Ридає, що не дають їсти красеню

Лапкові, лише малий Палійко, батько якого прогнав голодну, нещасну собаку од замерзлої свинячої половини...

Християнська й морально-етична проблематика відзначає й казки «Лисиця та журавель» (записано від молотника), «Казка про орла, про чорта та чортову дочку», опубліковані в дитячому журналі «Дзвінок» (Львів) у 1891 році. Казки Ганни Барвінок мають нескладний сюжет, в них використані елементи народної демонології (віра у відьом, чортів, перевертнів), легкий, прозорий стиль мовлення.

Висновки... Дотримуючись єдиної ідейної концепції, Ганна Барвінок сформулювала своїми творами та ідейними переконаннями кардинальну мету: акцентування позитивних рис моралі й етики всіх шарів суспільства як основу єднання українців, формування української нації з єдиною духовною й естетичною культурою. Чимало українських авторів цієї доби та ХХ століття у своїх творах використовували матеріал, що характерний «для українського етносу, ... що генетично передається від покоління до покоління, переходячи до сфери свідомості, звідки матеріалізуються в зовнішніх проявах» [3, с. 14-15]. Осягнути цю мету письменниці допомагає використання і широка художня інтерпретація народних пісень і дум, казок і легенд, притч, вірувань, обрядів і звичаїв, приказок і прислів'їв. Адже це було художнє мислення самого народу, відтак воно знайшло свою художню реалізацію в прозі письменниці.

Список використаних джерел і літератури:

1. Барвінок Г. Святе Різдво на хуторі // Літературно-науковий вісник. 1905. Т. 29. Кн. 2. С. 77-84 (Ч.2).
2. Ганна Барвінок: Збірник до 170-річчя від дня народження (Ред. В. Шендеровський, уклад. В. Яцюк). Київ: Рада, 2001. 556 с.
3. Крупка В. Поезія Володимира Забаштанського (проблеми творчої еволюції). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Київ. 2010. 21 с.
4. Сулима В. Біблія і українська література. Київ: Освіта, 1998. 399 с.
5. Українська душа (За ред. В. Храмової). Київ: МП «Фенікс», 1992. 128 с.
6. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль: Феміна, 1994. 480 с.
7. Фонди Чернігівського літературно-меморіального музею ім. М.Коцюбинського. Ф.А. 28, № 39. С. 1.

References:

1. Barvinok G. Svyate Rizdvo na khutori // Literatururno-naukovyj visnyk. 1905. T. 29. Kn. 2. S. 77-84 (Ch. 2).

2. Ganna Barvinok: Zbirnyk do 170-richcha vid dnya narodzhennya. (Red V.Shenderovsky, uklad. V.Yatsuk). Kyiv: Rada, 2001. 556 s.
3. Krupka V. Poeziya Volodymyra Zabashkanskygo (problemy tvorchoyi evolyuziyi). Avtoreferat duseratsiyi na zdobutta naykovogo stupenya kandudata filologichnykh nauk. Kyiv, 2010. 21 s.
4. Sulyma V. Bibliya i ukrayinska literatura. Kyiv: Osvita, 1998. 399 s.
5. Ukrayinska dusha (Za redaktsiyeyu V. Khramovoyi). Kyiv. MP «Feniks», 1991. 128 s.
6. Chuzhevskiy D. Istoriya ukrayinskoyi literatury vid pochatkiv do doby realizmu. Ternopil: Femina, 1994. 480 s.
7. Fondy Chernigivskogo literaturno-memorialnogo muzeyu imeni M. Kotsubbunskogo F.A.28, № 39. S. 1.

Symmary

Victoriia Tkachenko

Christian Motives in Anna Barvinok's Prose Works

The article analyzes the peculiarities of the literary heritage of a little known Ukrainian writer of the first half of the XIX century Anna Barvinok. The Christian component of the legacy of fiction is understood. Thematic aspects of prose creativity are distinguished based on understanding key issues, related to religious morality and mental culture of Ukrainian society of the mentioned era, expressed character archetypal images associated with Ukrainian Christian traditions. The author's artistic searches are outlined, the means and techniques of constructing the work are defined. The emphasis is placed on the concepts of heart, true love, soul. It has been proved that the basis of cerebral representations of the writer and her characters forms a kind of symbiotic, religious, Christian knowledge. In general, attention is paid to artistic and philosophical plane of skill, which allows to identify the talent of Anna Barvinok at the self-sufficient, ideological and artistic level.

Key words: *Christianity, God, Faith, charity, image, character, genre.*

Дата надходження статті: «18» жовтня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «22» листопада 2019 р.

УДК 82.0: 821.161.2+821.162.1.03=161.2(051)

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.18

ГАЛИНА ЦИЦ,
кандидат філологічних наук, доцент
(м. Хмельницький);
ВІТАЛІЙ МАЦЬКО,
доктор філологічних наук, професор
(м. Хмельницький)

Сукупність концептів художнього дискурсу безґрунтя в українській та польській еміграційній літературі

У статті автори уперше запропонували власне оновлений науковий погляд щодо концептуального аналізу художнього дискурсу безґрунтя в сучасному українському літературознавстві на підставі історико-літературного, філософського, демографічного, політичного, культурно-історичного, компаративного чинників. Доведено, що художній дискурс безґрунтянства є доміантною категорією і для фікційної, й для нефікційної української та польської діаспорної літератури ХХ століття. У історико-літературній, філософській основі безґрунтя закладено концептуальну дефініцію «нація» (українця чи поляка), що вказує на конкретний національний вимір буття особистості на чужині.

Ключові слова: *еміграція, екзистенція, імпресіонізм, безґрунтя, концептосфера, етнонаціональне відчуження, спогадова нарація.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... В українському літературознавстві, коли дослідники підходять впритул до висвітлення проблеми безґрунтя, то неодмінно зацентровують на художньо-модерністському романі В. Домонтовича «Без ґрунту», що його автор написав під час війни (1942–1943 рр.) і видрукував у Регенсбурзі 1948 р. у приватному видавництві Михайла Борецького. Нині ж порушена проблема безґрунтя потребує більш ширшого спектру дослідження, бо вона є не лише літературознавчою, а й глибоко заторкує соціальну, філософську, психологічну, демографічну, економічну, політичну, культурно-історичну, морально-етичну сфери життєдіяльності людини. До безґрунтя, до вимушеної еміграції штовхають людину обставини, пошук кращого життя, самореалізації. Вимушену еміграцію розглядаємо не тільки в екзистенційному полі, а й в імпресіоністичному нюансуванні: втеча від себе – це втеча від

Батьківщини, свого роду і народу. Тут уже не спрацьовує патріотичний чинник «батьківського порога», оспівані «спориши», «ясени», чи «цвіте черешня в мами на городі», що є проблемою сучасного педагогічного виховання. Адже людина, яка покинула Україну, відчула інше ставлення до себе, де вона соціально захищена, де працюють справжні суди, усі – від Президента до пересічного громадянина – дотримуються букви Конституції, – ніколи не повернеться до батьківського порога, не стане на про-боротьбу із ворогом. Матеріально буде підпомагати, але не фізично, оскільки особистість втратила власний ґрунт і отримала громадянство іншої держави, вона є відчуженою так, як, скажімо, ми продали власний будинок і на нього більше претендувати не маємо права. Зрозуміло, чому так боляче (з патріотичної точки зору) сприймають виборці новину, коли дізнаються зі ЗМІ про те, що, наприклад, їхній обранець уже придбав будинок за кордоном. Парадокс у модерністському стилі В. Домонтовича: нині я з вами, а завтра без вас, без ґрунту.

Аналіз досліджень і публікацій... Внутрішнє протистояння особистості дослідники української і світової літератури розглядають як втеча людини від себе. Протистояння соціального й індивідуального буття особливо характерне для української літератури ХХ століття, де перевага надається саме індивідуальному буттю, отриманих вражень: побачити, відчути, висловити захоплення і переосмислити враження – сприйняти чи відхилити його. У літературознавчому дискурсі В. Агеевої [1], В. Андреева [2], Т. Белімової [4], Ю.Мариненка [13], Б. Рубчака [18], О. Цепи [19] топос ностальгії досліджується в ракурсі екзистенційності: людина прагне розв'язати свої проблеми у спектрі антиномій – сутності й сенсу існування, буття і небуття, пізнання і розуміння, акцентації трагізму існування людини в абсурдному світі.

Формулювання цілей статті... **Мета статті** – на підставі аналізу художнього дискурсу, концептосфери безґрунтя проаналізувати національно марковані ментальні одиниці культурного коду, світогляду персонажа в українській і польській літературі.

Виклад основного матеріалу... Йдучи за Д. Лихачовим, концептосферою позначаємо сукупність концептів, які притаманні спільному ментальному просторові носіїв художньої мови. Концептуальна картина зображення топосу безґрунтя відображена в інтенціональному художньому світі, як результат синтезованого психічного процесу письменника, його уяви інтеріоризованого буття. Інтеріоризований (внутрішній) світ письменника, як психологічне явище, формується у процесі розумових факторів, дієвості,

внутрішнього чинника свідомості в аспекті засвоєння творчою особистістю зовнішніх ознак із предметами та соціальною формою комунікації, спілкування.

Екзистенційність тісно пов'язана з пізнанням і розумінням світу, який є нестійкий, хаотичний, незатишний для людини у досягненні вершин щастя, реалізації сенсу буття. Нереалізовані плани породжують занепадницький настрій, неспокій, дратівливість, що межує з трагізмом існування людини в чужомовному середовищі. Особливо такий настрій зчаста виявляється у тексті щоденника Д. Гуменної, в якому занотує: «Покинутість свою усвідомила. Покинув мене світ. Вірніше, ніколи не впускав мене до себе» [8 : 7, арк. 3].

Етнонаціональне відчуження склало основу докторської дисертації М. Братасюк, яка зацентрує на тому, що треба розвивати українську державу, яка високо оцінить працю будівничих. А ті, хто поповнив ряди безгрунтян неспроможні творити благо для людства, тому дослідниця етнонаціональне відчуження відносить до тих проблем, які є актуальним й сьогодні, бо «в умовах інтенсивного наступу цивілізації на культуру як якісну характеристику організації суспільства, етнонаціональне відчуження є деструктивно-негативним феноменом, що, руйнуючи онтологічні, екзистенціальні, субстанціальні засади людського буття, загострює до критичної межі драматичність ситуації людського існування» [7, с. 7].

Етнонаціональне відчуження потрапляло в парадоксальну ситуацію, особливо на політичному ґрунті. Так, В. Гайсенюк наводить приклади москвофільського руху в Західній Україні до Першої світової війни. Потрапивши під вплив російської пропаганди, москвофіли намагалися відірвати Галичину від Австро-Угорщини й приєднати до Росії. Згодом «страх перед австрійськими репресіями через перебування під російською окупацією змусив чимало русинів (за різними даними, від 25 до 300 тис. осіб) утікати на терени Російської імперії, переважно до Києва. Однак зустріли їх там не надто гостинно. Це змусило москвофільських утікачів шукати нове місце проживання (тимчасового, як вони вважали). Вдалим пунктом призначення став Ростов-на-Дону, де галицькі емігранти навіть намагалися організувати власне громадсько-культурне життя. «Опіку» над біженцями взяв на себе перейменованій «Русский народный совет Прикарпатской Руси» на чолі з В. Дудикевичем та «Галицький комітет». Діяльність цих структур викликала численні корупційні скандали та перевірки діяльності, адже матеріальне становище переселенського простолюдю при доброму

державному фінансуванні було злиденним, а підтримку отримувала тільки москвофільська інтелігенція» [10, с. 188]. Автор дисертаційного дослідження звертає особливу увагу на подальшу долю біженців-безгрунтян, які потрапили в надто скрутне становище, бо їхня боротьба і віра, що Росія принесе їм щастя, були підбиті брехнею: «Спроби В. Дудикевича заснувати своєрідні «галицькі» навчальні заклади для молоді були невдалими: діти змушені навчатися у російських школах та вишах. Так само, успіху не мало намагання біженців повернутися до рідних місць і продовжити проросійську пропаганду там. Москвофільство як культурний та політичний рух серед українців Галичини та Буковини в ході Першої світової війни досягло спершу апогею розвитку (реалізація ідеології), а потім зазнало відчутного спаду та дискредитації в очах населення... Однак історія цього руху нині є для нас прикладом результатів діяльності маргінальних груп, підтримуваних російською владою, та впливу на українську державність агресивних антиукраїнських ідеологій» [10, с. 188-189].

Доля емігрантів-українців, які шукали кращого життя, не була прихильною і в Польщі після упадку Української Народної Республіки. Так, письменник П. Богацький у спогадах свідчить: «Отaborили нас поляки в селі Вікно, біля містечка Гржимайлова, по хатах місцевих селян... займали чисту половину хати в однієї жінки-вдовиці. Вона варила нам на вечерю «брамбури». Ото на другий день ми їли холодну, добре посоливши та запивши слабеньким чаєм. О 12 годині давали нам з військової кухні таку-сяку зупу і після неї догодовлювались, хто чим розжився» [5, с. 350].

Після Різдва 1921 р. О. Саліковський разом із С. Петлюрою у Варшаві заснували газету «Українська трибуна», у ній П. Богацький працював коректором та редагував літературну сторінку, однак невдовзі погодився стати організатором вирубки лісу для польської залізниці на Волині, біля Домбровиць, у селі Озерах, дав згоду, «бо бачив, що життя нашого часопису є недовге, а моя праця – тим більше: не сьогодні, так завтра мені відмовлять в праці і треба буде їхати в Тарнів чи Ченстохів до табору, що мені дуже і дуже не всміхалось» [5, с. 352].

Отже, кожен шукав вихід із ситуації, в яку потрапив, кожен прагнув устаткуватися в побуті поза межами України. Скажімо, колишній хорунжий армії УНР, поет і драматург М. Чирський (1902–1942), діставши в окопах туберкульоз легенів, перебував у таборі інтернованих (Каліш, Польща). Він 1923 р. нелегально перетнув кордон Чехії. Мешкав у Подебрадах, Празі. Сталої роботи не мав, у

вищий навчальний заклад не приймали, бо через воєнні події не здобув середньої освіти. В пошуках праці зчаста змінював місце проживання: із 1928 р. в Ужгороді, Хусті був режисером театру, упродовж 1934–1938 рр. учителював у Будапешті, потім – знову Закарпаття. Професор М. Братасюк теоретизує щодо етнонаціонального відчуження, але не називає його причини, адже є трудова еміграція, а є політична, яка органічно не сприймала більшовицької ідеології. Політична еміграція є вимушеною, отож їхнє безгрунття не належить до деструктивно-негативного феномену.

Показовою є доля І. Огієнка, який був міністром освіти УНР, першим ректором Кам'янець-Подільського державного університету. У Польщі статус його значно понизився: жив у Винниках, завдяки сприянню А. Шептицького з 1924 р. викладав українську мову й українську літературу у Львівській учительській семінарії, однак скоро польською владою був звільнений за пропагування національної ідеї. Він згадував: «Часто бувало, що місцева залізничка Винники-Львів через сніговії не ходила, – тоді я, разом з місцевими семінаристами, дівчатами й хлопцями, пішки йшов до Львова, поборюючи снігові кучугури... Тоді були молоді сили і працювати науково, і поборювати трудні перепони до цієї праці... У Винниках тоді жив і проф. Іван Калинович, що викладав у тій же Семінарії німецьку мову. Місцева поліція не раз докучала мені...» [12]. Майже шість років (1926–1932) працює на посаді професора Варшавського університету, викладає церковнослов'янську мову, однак влада і звідси звільняє І. Огієнка за спротив насильницькій колонізації православного українського студентства. Науковець не пасує перед труднощами, він засновує журнали «Рідна мова» (1933-39) та «Наша культура» (1935-37), в яких популяризує українську культуру, стає на захист вживання єдиної літературної мови українцями на чужині. Раніше переслідуванню з боку польської влади піддавався український культурно-просвітній діяч Павло Кирчів, його збірку сатиричних оповідань «Будяки» (1890) було вилучено і заборонено цензурою.

До вимушеної еміграції з родиною вдався Андрій Палій. У структуру спогадової нарації «Стороною йшла гроза» Ліда Палій уводить психологічний малюнок прощання з Україною. У сенсопошуковій індивід прагне пізнати світ свободи: «Поїзд рушив мостом через Сян. Коли ми побачили останнього советського солдата, всі враз заговорили. Важко описати радість у вагоні. Десь з'явилась пляшка, запивали свободу, навіть мені дали першу в житті чарку горілки, заявивши: «Вищий, дитино, ми вже на волі!» [16, с. 48]. Як

бачимо, тут час і простір наратор відносить до категорії минулого. Означену категорію С. Андрусів називає «тут-і-тепер» завше чекає майбутнього, а фактично має справу тільки з минулим... Адже бути в світі – значить проминати» [3, с. 121].

Творча співдружність письменників долає кордони і відстані. Віра Вовк, яка мешкає в Бразилії, стішена, що польською мовою Анджей Ходацький пише роман «Доктор Селянський», де виступає лікар-ідеаліст в особі мого батька. Тадей Карабович перекладає її (книжку. – В.М.) на українську, а я маю написати вступне слово» [9, с. 22]. Отримавши електронний варіант роману й ознайомившись із текстом, занотувала: «Я вдячна авторові, на дві генерації, молодшому колезі батька, др. Анджеєві Ходацькому, за цей твір признання, що є одночасно вагомим внеском у шанобливі польсько-українські взаємини, яких нам сьогодні й завжди так бракує» [9, с. 36]. Водночас письменниця зацентрує на проблемах бездержавного народу, долю емігрантів на чужині, тих, хто на собі відчув «смак» відчуження. Концепт безґрунтя розкрито В. Вовк в екзистенційному полі, дякуючи А. Ходацькому «мимо того, що батько під час Другої світової війни пережив польський полон у Тухолі, мимо того, що моя мати сиділа в польській в'язниці за приналежність до Українського таємного університету, а потім даремно просила польське Міністерство освіти про перенесення її на працю вчительки в околиці Кут на Гуцульщині, де батько працював лікарем, він мав дружні взаємини з поляками, наприклад, з батьком пізнішого поета Єжи Гординського, директором Гординським, що завідував моєю польськомовною народною школою в Кутах, бо української там тоді не було» [9, с. 36]. Все ж, добро перемагає зло. Влада змінюється, час загоєє рани, а міжкультурні зв'язки зміцнюють дружбу між народами, тому В. Вовк звернулася з подякою за твір братерства до А. Ходацького на його рідній мові: «Dziekue od serca, Andrzej, za ten utwor braterstwa i idealizmu. Niech Najswietsza Matka panu za mnie oddzieczy» [9, с. 37].

Не лише україномовні письменники не з власної волі емігрували. Скажімо, чимало польськомовних митців слова, народжених в Україні, розвивали на теренах західної діаспори польськомовну художню літературу. Серед них Галіна Аудерська (1904, Одеса – 2000, Варшава), Марія Дунін-Козіцька (1877, Одеса – 1948), Юліан Волошиновський (1898, с. Серби, Вінницька обл.–1977), Анджей Хщок (1920, Дрогобич – 1978, Мельборн, Австралія), Ян Адамський (1923, Бучач – 2010, Краків), Казімеж Вежиньські (1894, Дрогобич – 1969), літературознавець, дійсний член Польської академії наук, мешканець

Познані Едвард Бальцежан (1937, Вовчанськ) та інші, які також залишилися без ґрунту, але й далеко від рідного порога знайшли в собі сили розвивати польську культуру, як, скажімо, А. Хцюк, який обрав центральну тему відчуження, традицію української школи. У «дрогобицько-львівській» диалогі «Атлантида» (1969) і «Місяцева земля» (1972) він із теплотою в серці згадує рідний Дрогобич і його людей. У такий спосіб, зіставляючи артефакти із реальністю, вдавшись до історико-культурного, біографічного та філологічного методів дослідження, виходимо на простір визначення географічного місця, часу, культурного середовища, в якому письменники створювали світ художньої літератури.

Процес наукового осмислення компаративістського підходу в обґрунтуванні творення художніх образів, систем двох літератур (польської та української) як цілісного естетичного явища, що має значний вплив на розвиток свідомості читачів, пізнання ними світу, суспільних процесів, не є завершеним. Чимало літературознавчих розвідок про українську школу в польській літературі зосереджено на більш знаних іменах, до цієї групи зараховано Т. Падуру, А. Мальчевського, С. Гоцинського, Б. Залеського, Ю. Словацького, В. Поля, М. Чайковського, Ю. Крашевського, І. Виговського, М. Грабовського, Ю. Коженювського. Певна річ, що традиції української школи тривали й надалі в творчості польськомовних письменників, до них відносять Є. Єнджеєвича, С. Вінценза, Ю. Лободовського. Як бачимо, з цього поважного списку незаслужено випало ім'я Стефана Хмельницького, творчість якого в Україні не те що ніхто не розглядав, а навіть біографічні дані про нього годі знайти. Він повністю випав з енциклопедичних видань, єдина згадка про нього є у довіднику «Літературне Поділля» [14, с. 71-72], що на неї посилається Вільна електронна енциклопедія – Вікіпедія. Але й там годі прочитати розширену інформацію про творчий та життєвий шлях, творчу лабораторію польського письменника С. Хмельницького (1905 – 1982), який народився в місті Кам'янець-Подільський.

Він жив і творчо працював у м. Опольє. Пробував свої сили у різних літературних жанрах, але визначився як майстер художньої пародії і шаржу, короткого памфлету, сатиричного фейлетону і гуморески, фразки і байки. Його твори мають виховне значення, адже письменник все життя був веселою, оптимістичною людиною, свій темперамент передавав читачам і слухачам, які після перегляду його вистави, прочитаних творів забували про буденні клопоти, турботи, отримували емоційний заряд, піднесений настрій.

На початку 90-х років минулого століття В. Мацькові пощастило зустрітися з Анатолієм Годованцем (1926–2013) в його кам'янецькій квартирі. Чоловік показував світлини, батькові книжки. Є фотографія, на якій зображено А. Годованця, Серафиму Годованець (дружина Микити Годованця), С. Хмельницький та Іван Сварник (перекладав епіграми С. Хмельницького). Виявляється, байкар М. Годованець тривалий час листувався із польським поетом, навіть переклав його фразки, що вийшли у львівському видавництві «Каменярь» [11]. Навзаєм твори М. Годованця С. Хмельницький перекладав польською мовою, про плідну творчу співдружність обох письменників згадує у спогадах А. Годованець [15, с. 38].

У видавництві «Дніпро» 1970 р. вийшла книга байок і приповісток польського сатирика Ігнація Красіцького в перекладах Годованця. Певна річ, що С. Хмельницький читав українські переклади не лише І. Красіцького, а й свої, дещо уточнював і радив перекладачеві їх друкувати. Коли 1974 р. не стало М. Годованця, то С. Хмельницький, на жаль, не зміг провести його в останню путь, але до рідного міста на роковини прибув у супроводі гумориста Івана Сварника. Польський побратим вклонився могилі, поклав квіти і сфотографувався з родиною байкаря. Для С. Хмельницького це була остання зустріч з рідним краєм.

Член Спілки польських письменників Стефан Захарович Хмельницький народився 3 вересня 1905 р., жартома доводив, що з Б. Хмельницьким ніколи не козакував і чарки з ним не пив. Так через своє відоме прізвище змушений був виправдовуватись перед поляками, які не вельми приємно сприймали гетьмана українського козацтва. Дитинство Стефана припало на суспільні зрушення, соціальні потрясіння: російська революція 1905-1907 рр., руйнівна Перша світова війна, що прокотилася Україною, згодом терор і зустрічі з озброєними воєначальниками різних мастей в період національно-визвольних змагань. Тому разом з батьками 1920 року рушає на Захід, пробираючись до Польщі.

Спершу оселяється в м. Ченстохова (Сілезьке воєводство), мешкає в біднішому районі, де за житло беруть меншу плату. Безгрошів'я кличе юнака до праці, і він влаштовується у кафе офіціантом. Пізніше переїжджає до м. Лодзь, влаштувавшись на працю в престижний ресторан «Lours». Поправивши фінансове становище, задумується над здобуттям освіти. Мама його скеровує до Луцька, де він 1925 р. поступив на навчання у Вищу духовну семінарію. Відірвавшись з-під крила батьків і їхньої опіки, він знайомиться з молодими дівчатами,

для яких складав вірші, тоді зрозумів, що його покликання література, а не клерикальний світ. У 1927 р. юнак екстерном складає іспити за середню школу при Волинській освітній опікунській раді. Саме на цей час припадає його перша віршована публікація: в газеті «Життя Волин» надруковано вірш С. Хмельницького «Каїн». У ньому автор в антипільсудському змісті таврує політику маршала, який 1922 р. відійшов од активного політичного життя. Ю. Пільсудський, на думку поета, провалив похід в Україну, тому Москва і Варшава погодилися на мир коштом поділу України та Білорусії.

Зрозуміло, що його вірш певною частиною польського населення не сприймався. Але, незважаючи на такий факт, С. Хмельницького все ж таки було зачислено студентом Варшавського університету правничого факультету. Навчання у вузі не звільняло від військової повинності, отож Військовим комісаріатом скерований був до Луцька, де два роки проходив вишкіл у школі унтер-офіцерів. У вільний час працює над художнім романом «Бакалавр військової чесноти» про боротьбу польських розвідників під час польсько-більшовицької війни в Україні 1918-1920 рр.

У тридцятих роках уже був одружений, жив у Рівному із сином і дружиною Казимирою, працюючи інспектором податкової палати й водночас завершуючи заочне навчання на юридичному факультеті Варшавського університету. Друга світова війна внесла в біографію письменника інший період поневірянь і злиднів. Доводилося зчаста міняти місце прописки: жив у Рівному, Володимирі-Волинському, Любліні. Брав участь у Варшавському повстанні. С. Хмельницький належав до Польської об'єднаної робітничої партії (з 1 серпня 1944 р.). Своїм партійним квитком іноді хизувався, любив показувати його друзям. Мав державну нагороду – орден Відродження Польщі.

Після закінчення війни письменника скерували на роботу в акцизну контору м. Ополе. В сатиричному вірші «На перші вхідчини» писав (тут і далі мовою оригіналу):

... A kiedy porą nocną
Portfel, walizkę trzymasz mocno –
ktoś ciebie ciągle maca w krąg
Pełno dokoła cudzych rąk!
Gdy ci od stania ścierpły nogi
Szczypiesz je mocno pełen trwogi.
Nagle sąsiadki słyszysz jęk:
«Nie szczyp cholero! Żebyś pęk!»

У першу ніч в Ополе спав на робочому місці, за ліжко правили стільці. У своїх мемуарах він свідчив таке: «Тільки-но пильні патрулі або мародери не затихають, страх пожвавлює вулиці, і час від часу чути грім пострілів десь у полях, у провулку або під будинком». У 1945 році таке місто як Ополе виглядало диким Заходом. Було страшно і голодно. В одному зі своїх численних епіграм п.н. «Надгробок піонера» римовано занотував:

W mogile leżysz lada jakiej
Bracie, w pionierskiej zmarły glorii.
W nagrodę zjedzą cię robaki
Bez kartek pierwszej kategorii

Після отримання магістра права в університеті м.Лодзь С. Хмельницький працював у фінансовому відділі Регіонального бюро, а потім упродовж багатьох літ – у видавничому відділі Сілезького університету. Починаючи з 1946 р., С. Хмельницький публікує епіграми і сатиричні нариси, фейлетони в часописах «Kosyntra», «Nowiny Ополе», «Dziennik Zachodni». Разом із Зофією Сенфтовою (1908-1982) вів у «Трибуні Ополе» рубрику сатири і гумору під назвою «Rozga Ополе» і «Корида». 1954 року він написав свою першу дитячу п'єсу «Весна», яка була поставлена в Опольському ляльковому театрі режисером Здіславом Йешке.

На творчий почерк С. Хмельницького справив позитивний вплив польський письменник-дисидент Мельхіор Ванькович (1892 – 1974), який свого часу схвально відгукнувся на вихід у світ поезій і прози нашого земляка, стежив за його літературною продукцією. А працював плідно, бо з-під його пера один за одним виходять твори «Веселі поради», «Помилкові суперники» (1956), «Блакитний автобус» (1957), «Залицання і неприємності» (1959). Паралельно з гумором поет звертається і до лірики. Про другу його батьківщину пише емоційно, екзальтовано, піднесено:

Ziemio Opolska, ziemia urodziwa
Czym żeś to moje serce zniewoliła
Że się tak w tobie rozkochało krzепко
Jakobyś mi była dzieciństwa kolebką.

Твір написано в елегійно-імпресіоністичному полі. Концепт безгрунта позатекстово й антитезно провокує смислові лакуни національно маркованих ментальних одиниць лінгвокультури в українській і польській літературі. Аби не розгнівати читача другої для

нього батьківщини, автор висловлює свою любов до її краси, однак внутрішньо бореться з чужиною, його серце – в Україні, у Кам'янці-Подільському, тож налагоджує творчий контакт із гумористами М. Годованцем, І. Сварником. Партизація сприяє йому кілька разів приїжджати до рідного міста, а також налагодити творчі контакти із письменниками Львова.

У м. Ополе було засновано радіостанцію, з редакцією якої став активно співпрацювати. На його дотепний гумор і сатиру завжди чекали радіослухачі, які казали, що без гумору С. Хмельницького життя є одноманітним. Звичайно, письменник працював у різних жанрах. В його творчій спадщині є прозові, поетичні, драматичні, публіцистичні твори, десятки фейлетонів. Користувалися популярністю і його водевілі. В 1973 р. С. Хмельницький опублікував роман для дітей старшого віку під назвою «Пригоди аргонавтів». Вийшовши 1975 р. на пенсію, продовжив плідно працювати як сатирик. Його віршовані фейлетони майже щосуботи з'являлися на сторінках часопису «Tribune Ополе».

Активна життєва і творча позиція С. Хмельницького послаблює сумнів М. Поповича, щодо негативного впливу розвитку цивілізації на культуру: «Йдеться про те, чи обов'язково прогрес породжує умови, за яких гинуть його здобутки» [17, с. 260]. Стефан Хмельницький був активним членом не лише Опольського відділення Асоціації письменників Польщі, а й організатором місцевого театру сатири. В 1967-му він заснував сатиричний клуб-кабаре «Kukuryku», був співредактором «Календаря Опольського», належав до художньої ради «Естрада в Опольському». На початку 80-х років письменник відчув як покидають його сили. Зчаста лікувався, лежав ув Опольській міській лікарні, де й помер 15 листопада 1982 року.

Концептосфера «безіронії» чітко увиразнена не лише в романі В. Домонтовича, а й у повістях Ю. Косача «Еней і життя інших», П. Богацького «Під баштою зі слонової кости». За сюжетом повість П. Богацького ніби нагадує твір Ю. Косача: як у Косачевій повісті, так і в повісті П. Богацького події відбуваються в закритому просторі – на розкішній віллі режисера Ореста. Зібралася інтелігенція: поет Ігор, режисер театру Орест, його дружина Лариса, артистка Соломія, мати артистки, слуга Матвій, безіменний професор та інші гості, які обговорюють поточні питання еміграційного життя, заторкують минуле і майбутнє України. Кожен висловлює власну точку зору, планують повернення на Батьківщину. Одні кажуть, що це можливо лише за допомогою інтервенції західних держав, інші – шляхом ідеологічної

перемоги ворога. Політичні емігранти відчують себе «безбатченками», вкинутими у чужий простір силою обставин, відчують себе жертвами мілітаризму, політичного протистояння двох систем. Автор не розкриває характерів героїв повісті у дії, а лише в діалозі. Вони вимушені змиритися зі статусом емігранта внаслідок поразки в боротьбі за незалежність України. Наприклад, талановита артистка Соломія їде «у безвість», їй невідомо, що на неї чекає завтра; поет Ігор усамітнюється від людей у своєму кабінеті, аби створити неперевершений «шедевр», він внутрішньо заспокоює себе з вірою в те, що «краса дійсно спасе світ, а поезія, як її втілення, покаже шлях до того спасення» [6, с. 40].

У прозописемі П. Богацького розгорнуто картину свідомості центрального персонажа Ігоря-емігранта, який витає у мріях. У такий спосіб автор подає характеристику пасивного персонажа, якого хоч і непокоїть безґрунтянство, але для поліпшення ситуації він нічого не робить. Його свідомість перебуває в закритому просторі на кшталт «моя хата скраю», а не реальне життя у зовнішньому світі. Герой не бореться за повернення на батьківщину жодним способом, чекає ліпшого часу, коли хтось інший посприє здійсненню його мрій.

Типологічна спорідненість творчості українських і польських письменників, народжених в Україні, але в силу політичних обставин вони змушені жити і працювати в еміграції, дає підстави для висновків, зокрема про наявність потужної літературної рефлексії, в центрі якої закладено філософські ідеї доби, що сукупно становить її імпресіоністичний, і екзистенційний дискурси української та польської літератури ХХ століття. Проблематика концептосфери безґрунтя, порушена письменниками у зображенні абсурдності існування, втрати комунікації в міжлюдському спілкуванні, неможливості самоідентифікації героїв і, як наслідок, розчинення їх у численних масках, що лише створюють ілюзію справжнього існування та ін., не тільки дають підстави розглядати творчість літераторів у загальноєвропейському контексті, але й вичленувати специфічну спробу з'ясування загальнолюдських проблем на власне національному ґрунті.

Висновки... Таким чином, проаналізувавши матеріали, можемо констатувати, що художній дискурс безґрунтянства є домінантною категорією і для фікційної, й для нефікційної української та польської діаспорної літератури ХХ століття. У історико-літературній, філософській основі безґрунтя закладено концептуальну дефініцію «нація» (українця чи поляка), що вказує на конкретний національний

вимір буття особистості. У матриці безґрунтя закладено концепти «руйнування» внутрішнього світу людини, неспокою, некомфортності, пошуку власного «Я» на чужині, бодай у форматі побутової влаштованості, усталеності й визначеності в межах приналежності до української чи польської нації, її культури, звичаїв і традицій. Тому діаспоряни засновували в країнах Заходу школи українознавства, розбудовували свої церковні громади, створювали хорові колективи, друкували рідномовні газети і журнали, аби у такий спосіб наблизити себе до матірньої Батьківщини, зменшити внутрішній біль за її втратою. Емігранти усвідомлювали, що гармонійне буття на чужині можна верифікувати лише до наявності державної нації.

Отже, концептосферу безґрунтя у творчості діаспорних письменників розкрито через розпрозорення кризової проблеми людини, її трансформації в умовах полікультурного, полілінгвального середовища, на теренах чужого простору, чужих законів, порядків. Саме до них особистість змушена була звикати, припасовуватись, пристосовуватись, не втрачаючи при цьому національної ідентичності.

Список використаних джерел і літератури:

1. Агеева В. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича. Київ : Факт, 2006. 432 с.
2. Андреев В. М. Віктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії вченого: Монографія. Дніпропетровськ : Герда, 2012. 476 с.
3. Андрусів С. Післямова // Палій Л. Стороною йшла гроза. Київ : Ярославів Вал, 2008. С. 120–130.
4. Белімова Т. В. Інтертекстуальна основа художньої прози В. Домонтовича (на матеріалі романів «Дівчина з ведмедиком», «Доктор Серафікус» та «Без ґрунту»): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01 – українська література. Київ: б.в., 2005. 20 с.
5. Богацький П. О. Архіви / зібрав Левко Богацький. Sydney [Австралія] : б.в., 2003. 432 с.
6. Богацький П. О. Під баштою зі слонової кости. Прага ; Берлін : б.в., 1923. 96 с.
7. Братасюк М. Г. Етно-національне відчуження як філософська проблема (історико-філософський аспект): автореф. дис. ...д-ра філос. наук: спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Тернопіль: б.в., 1995. 35 с.
8. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України / Щоденники Д. Гуменної. Ф. 234. Оп.7.137 арк.
9. Вовк В. Бабине літо. Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2016. 120 с.
10. Гайсенюк В. В. Москвофільство в Галичині та на Буковині в роки Першої світової війни : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01– історія України. Чернівці: б.в, 2015. 240 с.

11. Годованець М. Байки і фразки. Львів : Каменяр, 1973. 94 с.
12. Лларіон (Огієнко). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BB%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%BE%D0%BD_\(%D0%9E%D0%B3%D1%96%D1%94%D0%BD%D0%BA%D0%BE\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BB%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%BE%D0%BD_(%D0%9E%D0%B3%D1%96%D1%94%D0%BD%D0%BA%D0%BE)).
13. Мариненко Ю. Топос ностальгії В. Домонтовича: повість «Без ґрунту». *Дивослово*. 2009. № 5. С. 47–51.
14. Мацько В. Літературне Поділля. Хмельницький : Хмельницький ред-видавн. відділ, 1991. 106 с.
15. Микита Павлович Годованець: тернистий шлях людини, митця (за спогадами сина). *Байкар з рідного краю*. Кам.-Подільський: , 1994. С.34-41.
16. Палій Л. Дитинство, заметене часом. Спогади. Київ : Ярославів Вал, 2006. 92 с.
17. Попович М. В. Раціональність і виміри людського буття. Київ: Сфера, 1997. 290 с.
18. Фізер І. Інтерв'ю з членами Нью-Йоркської групи // Нью-Йоркська група: Антологія поезії, прози та есеїстики / упоряд. Марія Ревакович і Василь Габор. Львів : Піраміда, 2012. С. 44–67.
19. Цєпа О. Проблематика роману В. Домонтовича «Без ґрунту». *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського. Філологічні науки*. 2016. №2. С. 248-253.

References:

1. Ageyeva V. Poetyka paradoksa: Intelektual`na proza Viktora Petrova-Domontovycha. Ky`yiv : Fakt, 2006. 432 s.
2. Andryeyev V. M. Viktor Petrov. Narysy intelektual`noyi biografiyi vchenogo: Monografiya. Dnipropetrovs`k : Gerda, 2012. 476 s.
3. Andrusiv S. Pislyamova // Palij L. Storonyu jshla groza. Ky`yiv : Yaroslaviv Val, 2008. S. 120–130.
4. Belimova T. V. Intertekstual`na osnova xudozhn`oyi prozy` V. Domontovy`cha (na materialy romaniv «Divchy`na z vedmedy`kom», «Doktor Serafikus» ta «Bez g`runtu»): avtoref. dy`s. ... kand. filol. nauk: specz. 10.01.01 – ukrayins`ka literatura. Ky`yiv: b.v., 2005. 20 s.
5. Bogacz`ky`j P. O. Arxivny` / zibrav Levko Bogacz`ky`j. Sydney [Avstraliya] : b.v., 2003. 432 s.
6. Bogacz`ky`j P. O. Pid bashtoyu zi slonovoyi kosty`. Praga ; Berlin : b.v., 1923. 96 s.
7. Bratasyuk M. G. Etno-nacional`ne vidchuzhennya yak filofs`ka problema (istory`ko-filofs`ky`j aspekt): avtoref. dy`s. ...d-ra filol. nauk: specz. 09.00.03 – social`na filofosfiya ta filofosfiya istoriyi. Ternopil` : b.v., 1995. 35 s.
8. Viddil rukopy`sny`x fondiv i tekstofiyi Insty`tutu literatury` imeni T.G. Shevchenka NAN Ukrayiny` / Shhodenny`ky` Dokiyi Gumennyi. F. 234. Op. 7. 137 ark.
9. Vovk V. Baby`ne lito. Rio-de-Zhanejro: Sontraste, 2016. 120 s.
10. Gajsenyuk V. V. Moskvofil`stvo v Galy`chy`ni ta na Bukovy`ni v roky`

Pershoiyi svitovoyi vijny` : dy`s. ... kand. ist. nauk : 07.00.01– istoriya Ukrayiny`. Chernivci: b.v, 2015. 240 s.

11. Godovanecz` M. Bajky` i frashky`. L`viv : Kamenyar, 1973. 94 s.

12. Ilarion (Ogiyenko). Vzyato z URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BB%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%BE%D0%BD_\(%D0%9E%D0%B3%D1%96%D1%94%D0%BD%D0%BA%D0%BE\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BB%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%BE%D0%BD_(%D0%9E%D0%B3%D1%96%D1%94%D0%BD%D0%BA%D0%BE)).

13. Mary`nenko Yu. Topos nostal`giyi V. Domontovy`cha: povist` «Bez g`runtu» // Dy`voslovo. 2009. # 5. S. 47–51.

14. Macz`ko V. Literaturne Podillya. Xmel`ny`cz`ky`j : Xmel`ny`cz`ky`j red-vy`dav. viddil, 1991. 106 s.

15. My`ky`ta Pavlovy`ch Godovanecz` : terny`sty`j shlyax lyudy`ny`, my`tcya (za spogadamy` sy`na) // Bajkar z ridnogo krayu. Kam`yanecz`-Podil`s`ky`j: b.v., 1994. S.34-41.

16. Palij L. Dy`ty`nstvo, zametene chasom. Spogady`. Ky`yiv : Yaroslaviv Val, 2006. 92 s.

17. Popovy`ch M. V. Racional`nist` i vy`miry` lyuds`kogo buttya. Ky`yiv: Sfera, 1997. 290 s.

18. Fizer I. Interv`yu z chlenamy` N`yu-Jorks`koyi grupy` // N`yu-Jorks`ka grupa: Antologiya poeziyi, prozy` ta eseyisty`ky` / uporyad. Mariya Revakovy`ch i Vasy`l` G`abor. L`viv : Piramida, 2012. S. 44–67.

19. Cepa O. Problematy`ka romanu V. Domontovy`cha «Bez g`runtu». Naukovy`j visny`k My`kolayivs`kogo nacional`nogo universy`tetu imeni V.O.Suxomly`ns`kogo. Filologichni nauky`. 2016.№2. S. 248-253.

Summary

Halyna Tsyts, Vitalii Matsko

Total Concepts of Artistic Discourse of Base Absence in Ukrainian and Polish Emigration Literature

In the article the author for the first time proposes updated scientific view on the conceptual analysis of artistic discourse of base absence in the contemporary Ukrainian literary criticism on the basis of historical-literary, philosophical, demographic, political, cultural-historical, comparative factors. It is proved that the artistic discourse of base absence is a dominant category for both fiction and nonfiction Ukrainian and Polish diaspora literature of the XXth century. In the historical-literary, philosophical foundation of base absence, the conceptual definition of «nation» (Ukrainian or Polish) has been put, which points to the specific national measurement of the person's being in a foreign country.

Key words: *emigration, existentialism, impressionism, base absence, conception sphere, ethno-national alienation, reminiscence narrative.*

Дата надходження статті: «02» грудня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «11» січня 2020 р.

МОВОЗНАВСТВО

УДК 801.82 : 811.161.2 – 141 Ісаєнко
DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.19

ОЛЕСЯ БАРТАШУК,

кандидат історичних наук, доцент

(м.Хмельницький);

АЛЛА НІКОЛАЄВА,

викладач

(м.Хмельницький)

Сакральна лексика в поезіях Галини Ісаєнко

У статті подається аналіз сакральної лексики із поезій подільської письменниці Галини Ісаєнко, що увійшли до збірок «Молитвами святяться небеса» (2001), «Щедрість Божо» (2007), «Стежками святості й прозріння» (2010), циклу «Великодній вернісаж» (2006), а також значної кількості окремих поезій християнського змісту. Досліджені релігійні лексеми із поезій Галини Ісаєнко у межах лексико-семантичних груп розподілено на низку значеннєвих об'єднань – лексико-семантичних підгруп конфесійної лексики.

Ключові слова: *релігійний мотив, конфесійна лексика, лексико-семантичні підгрупи сакральної лексики, Біблія, Святе письмо.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Аналіз поетичної спадщини подільської письменниці Галини Йосипівни Ісаєнко, зокрема її жанрового та тематичного багатства, у контексті суспільно-культурного та соціально-політичного розвитку українського суспільства кінця ХХ – початку ХХІ ст., дає підстави свідчити про високий духовний та художній потенціал автора, неординарну авторську манеру письма, що виявилися у зверненні письменниці до української історії, фольклору, народних традицій, власних почуттів та переживань, до Бога та до аналізу суспільно-історичних процесів і змін, свідками яких була поетеса.

Аналіз досліджень і публікацій... На сьогодні відсутні ґрунтовні праці щодо цілісного аналізу творчого здобутку Галини Ісаєнко. Окремі аспекти її творчої спадщини, насамперед поетичної, стали основою двох наукових розвідок «Поезія Галини Ісаєнко – невичерпне джерело віри в

ієрархію доброти та милосердя» (секція «Українська література» – II місце в міському етапі Всеукраїнського конкурсу захисту науково-дослідницьких робіт відділення МАН) та «Громадянські мотиви лірики Галини Ісаєнко на тлі історії ХХ ст.» (секція «Українська література» – також II місце у міському етапі) у системі МАН учня Київського Ліцею політики, економіки, права та іноземних мов Віктора Гурца у 2010 та 2011 рр. Заслужують на увагу окремі відгуки про творчість Г.Ісаєнко П.Г.Брижака, М.М.Кульбовського, І.М.Шоробури та ін.

Після смерті письменниці у 2016 р. на пошанування 75 річниці від дня її народження у бібліотеці ХГПА вийшло друком літературно-публіцистичне видання «З добра та любові...», присвячене світлій пам'яті Г.І.Ісаєнко, і адресоване науково-педагогічним та бібліотечним працівникам, учителям, студентам, учням та усім дослідникам і шанувальникам її творчості [2]. Однак у згаданому виданні переважають спогади про мисткиню, про її життєвий шлях та рецензії на збірки і окремі поезії, проте замало безпосереднього жанрово-тематичного літературознавчого аналізу творчого спадку, поезики та лексики.

Неодноразово висвітлював різні грані творчості Г.Ісаєнко у місцевій пресі («Проскурів» 1997, 2003, 2006, 2009, 2011, 2013; «Літературна громада» 1999), у шестикнижжі «З подільського кореня» та в «Подільській Шевченкіані» письменник, журналіст, публіцист із м. Хмельницького М.Кульбовський [8]. На аналізі жанру колісанки у творчій спадщині Г.Ісаєнко зосередила своє дослідження С.Семчакевич, відзначаючи оригінальність індивідуальної авторської манери подільської поетеси в його творенні [11, с.116-122].

Формулювання цілей статті... Мета статті полягає у дослідженні та систематизації сакральних лексем у поезіях Галини Ісаєнко.

Виклад основного матеріалу... У поезії ХХ – початку ХХІ ст., яка характеризується ускладненістю філософських, естетичних та стильових пошуків, особливого значення набуває образ-символ: «У художньому творі символ оформляється в культурний код минулого, часто набуває ознак сакральності. Традиційно чи не найбагатшим джерелом символів є Біблія. Саме така невичерпна символічна наповненість зумовила неабиякий інтерес творців модерної літератури, у тому числі й української, до образів Біблії та християнської традиції, що виявляють свою надзвичайну продуктивність у поетичній творчості» [10, с. 26].

Як зауважувала сама поетеса, релігійний мотив її творчості не випадково став одним із провідних, адже на певному етапі життя вона

пережила клінічну смерть і після цього вважала, що сам Бог повернув її до життя, додавши віку і покликавши служити йому своєю творчістю, а також наділивши талантом передбачення та умінням лікувати душі людей: *«Мені Господь дозволив бачить смерть / Щоправда, я пройшла через злі муки // Але чи на землі є ті науки // Які подарував мені Господь?! / Покинула свою болящу плоть // І як пірїнка злинула у Всесвіт // За мить міжзірну віднайшла дорогу / Єдиному завдячена лиш Богу ... // Всесильному я вдячна Богу / Що стільки знань він тут мені відкрив / Зустрів мене своїм Всевидним Оком / І знов на Землю жити відпустив / А за миттєвість лету говорив : / Ти ще потрібна будеш людям / І на Землі тобі прибуде //»* («Мені Господь») [4, с. 80-81].

Аналіз мотивів творчості Г.Ісаєнко дозволяє простежити, що Біблія була для неї джерелом натхнення, у невмирущій силі Святого Письма вона знаходила християнську любов до ближнього, правду і волю, віру і надію. Про це, зокрема, свідчать назви збірок та окремих поезій. Зокрема, це збірки «Молитвами святяться небеса» (2001), «Стежками святості й прозріння» (2010), «Щедрість Божа» (2007), цикли «Великдень» (2009) та «Великодній вернісаж» (2006), а також значна кількість окремих поезій: «Читаю Біблію і плачу», «Господь», «О Боже мій милий», «Всім людям дав Господь таланти», «Створив Господь і Землю, і людину», «Явилися Ангели з Небес», «Очищення огонь Вселенський», «Господь створив», «Сіяй, сіяй, Мати Божа», «Святі дороги, що сходить Ісус», «Душа Святого Миколая», «Лунає у душі молитва», «Краса Твоя, прекрасний Наш Цілитель», «Благослови нас, Бог, на братство», «Сяйво Матері Божої з нами», «Читаю життя Святих», «Великий Боже, Дай землі і небу», «Хто не любить, той не знає Бога», «Передамо любов Господню», «Якщо нам Бог суддя», «О Боже, не злічить твоїх щедрот», «Бог нас любить, Бог нас не покине», «Мені Господь дозволив бачить смерть», «О щастя Божої весни», «Неосяжна сила Божої любові», «У сяйві Божому Вселенські мудреці», «А Мати Божа молиться за нас», «Я серцем воздаю молитви», «Слабка душа без Благодаті Бога», «Раз по раз шле Господь на Землю», «Молітеся, небесні і святі» та ін.

Дослідники зауважують, що поділ релігійних лексем у межах лексико-семантичних груп є складним явищем. Існують різні наукові класифікації релігійної лексики, автори яких прагнуть до найповнішого визначення лексико-семантичних груп конфесійної лексики, з метою чого у кожній лексико-семантичній групі виділяють низку інших значенневих об'єднань – лексико-семантичних підгруп.

Критерієм поділу на лексико-семантичні групи визначають

наявність вільних смислових зв'язків між словами. Для нашого дослідження обрано класифікацію релігійних понять І. Черненко, яка визначила такі лексико-семантичні групи релігійних лексем: духовенство, «люди церковні»; організація парафії; поняття, пов'язані з церквою (храмом) та її спорядженням; одяг церковників, ризи; терміни, пов'язані зі Святими Тайнами, обрядами; назви церковних свят і богослужбових книг; номінації Божих осіб; абстрактні релігійні назви [12, с. 280].

Святе Письмо як невичерпне джерело «вічних» тем, ідей, мотивів, образів стає для Г.Ісаєнко джерелом власного світогляду, вона плідно використовує його у своїй творчості. Спираючись на вічні біблійні цінності, мисткиня шукає відповіді на питання, які висуває дійсність: *«В безодні зла/ І темряви нічної / Торує шлях Ісуса серце чесне// Горить вогонь енергії святої! // Хай кожен з нас / В горінні тім воскресне!»* («В безодні зла») [слайво любові, с.18]; *«Якщо нам Бог суддя// А всі ми грішні// то як судити / Друга чи врага?/ Чи гріх сьогоднішній/ А чи торішній.../А чи вступила в гречку та нога»* («Якщо нам Бог суддя») [4, с.42].

Г.Ісаєнко засвідчує оригінальну систему образного мислення і надзвичайну емоційну вразливість на найтонший порух живої природи: *«Великий Боже!// Дай землі і небу/ Сил – відродить/ Знівечений цей світ// Бо нам тут жить / Й тут дітям жити треба// Тут всім вершить / Священний Твій завіт»* («Великий Боже»)[4, с.62].

Автор сповідувала ідею неподільної, гармонійної єдності людини, природи і Бога, а її творчість є дорогою до Бога, у якому вона сподівається віднайти повну гармонію у всьому: *«Неосяжна сила Божої любові.../Хто б ти не був у житті по крові, / Вона тебе і обійми огорне, / Вона тебе не зрадить, Не мине//»* («Неосяжна сила») [4, с.82].

Пласт релігійної лексики, який використовує Г.Ісаєнко в аналізованих збірках, умовно можна поділити на дві групи: власні назви (Бог, Матір Божа, Святий Дух, Святий Миколай, Великдень та ін.) і загальні релігійно-культурні номінації (дух, душа, молитва, гріх, рай, пекло, небо, смерть, вічність та ін.). Проаналізувавши власні назви, що вживаються у поезіях, ми умовно виділили такі їх підгрупи:

1. Номени на позначення Бога. Найбільш репрезентативною групою є теонімів, тобто імен на позначення Божих Осіб. Часте їх уживання в поезіях Г.Ісаєнко утворює цілі синонімічні ряди: *Абсолют, Бог, Бог-Спас, Боже Милосердний, Вишній святий Бог, Він, Великий Боже, Великий, Величний мудрості, Всевидяче й*

Всемудре Око, Вселенського життя Поводир, Вселюблячий Ісус, Всесвітній Абсолют, Всемогутній, Владика, Всевидячий, Всесильний, Вчитель, Вчитель святий, Господь, Ісус, Землі Владика, Отець, Отець всьому, Отець Небесний, Отець-Творець, Пророк, Пресвітлий, Спаситель, Спаситель-Месія.

До Бога поетеса звертається своїми віршами-молитвами і просить у Нього заступництва та милості не лише для себе чи своєї родини, але й для усїєї України та усього людства: *«Господи, прости наші гріхи / І зціли від зла мою планету // Ми Тобі, Всесильний, сліз міхи / Ми Тобі невігластво й вендету... // Господи, прости наші гріхи / Господи, зціли від сліз планету! //»* («Господи, прости наші гріхи») [6, с.82].

2. Найменування Божої Матері. Важливе місце в поетичних текстах митець відводить Божій Матері, яка в усі часи була уособленням духовної чистоти, великої материнської любові, її образ надихав митців слова. Згідно з християнськими догмами, Марія є Небесною Царицею, Матір'ю Божого Сина, котра непорочно зачала і народила його для виконання Божественного плану спасіння людства та всіх християн. Для іменування Богоматері автор використовує низку синонімів: *Над світом сяє Матір Миру, Вседержавна царице Марія, Мати Божя, Святая Жона, Милосердна, Мати Божя, Мати Всього Миру, Цариця Небесна, Пресвятая Матір – Бога Наречена.*

Діва Марія для авторки є Небесною Царицею, Матір'ю Божого Сина, образом страждаючої Матері всіх людей. Поетеса акцентує на непорочності, безгрішності Матері Божої і тому використовує часті молитовні звертання до неї: *«Сіяй, сіяй, Мати Божя / Мати Всього Миру, / Ми на Тебе уповаєм / І молитву щирю / Тобі серцем і душею / Щодня посилаєм», «Благослови, Милосердна, / На щастя, на долю / Стань для всіх нас оберегом / Верши свою волю»* («Сіяй, Мати Божя») [6, с.54].

3. Як засвідчив проведений аналіз поезій Г.Ісаєнко, група теонімів, тобто імен на позначення Божих Осіб, є однією із найбільш репрезентативних. Ми переконалися, що важливе місце в поетичних текстах мисткиня відводить Божій Матері, однак до біблійних власних назв відносяться також згадки-звертання до Цілителя Пантелеймона («Краса Твоя, прекрасний наш Цілитель»), до Святого Миколая «Душа Святого Миколая» зі збірки «Передзвін» (2007) [7, с.81;83]; згадуються в поезії «Скрижалі» зі збірки «Мова калинова» (2006) ім'я пророка Божого Мойсея: *«Мойсеєві скрижалі / Господь подарував // На них слова завітні / Він людстві написав // Світилися слова ті / Мов сонечка ясні / Якось вони наснилися / Були вночі мені // Я їх запам'ятала /*

Старанно записала - / І ось тепер помалу / За ними я живу / /»[3, с.8]. Тлумачний словник пояснює значення слова «скрижалъ» як книжне, що є дошкою, плитою із написаними на ній текстом звичайно священним, культовим [1, с.1143].

У цілому, постать Мойсея постає в поезії Г.Ісаєнко досить часто, наділена епітетами *«мудрий, всеземний, славний»*(«О, мудрий наш пророку») [4, с.97]. Звертається поетеса до образу Первозванного Андрія – апостола Божого (*«Возрадуюсь в любові й вірі»*) [4, с.15].

Біблійний Соломон у авторкине *«Могутній Дух, благословен Богами...»* (*«У сьайві зір»*)[4, с.120]. Образ біблійного царя Давида авторкою названий *«Посланцем Божим»* у однойменній поезії [4, с.114] та *«...собрат Ісуса / Предтеча його славних справ»* (*«Раз по раз шле Господь на Землю»*)[4, с.108].

Звертається авторі до біблійного образу грішниці Магдалини, що є символом несправедливості людського суду: *«Суди себе по совісті спочатку / Когось судить не май і гадки // Згадай, як сам Ісус / Судив народ // Чи хтось камінням / В Магдалину кинув / Коли Його пресвітлий / Голос злинув?»* (*«Суди себе»*)[4, с.44].

4.Із географічних онімів із християнською символікою зафіксовані назва гори Синай, на якій Господь *«Людству дав свій світлий заповіт / Через Мойсея»* (*«Благословенні воїни царя»*) [4,с.115], Йордан-ріка; лексема «Віфлеєм» вжита автором на позначення географічної точки народження Ісуса-Спасителя: *«Палають свічі Віфлеєма / Запаляють вогонь душі / Народів світу»* [4,с.13]. Лексема «Голгофа» вживається поетесою із переносним значенням, яке в тлумачному словнику означає «місце страти, мук» [1,с.189]: *«Байдужість батьків до дітей – катастрофа // Байдужість батьків до дітей – то голгофа»* (*«Трагедія»*) [6,с.51], *«людство відпустило всі рулі / Які його виводять з катастрофи // Що так і не далеко до Голгофи»* (*«Думками в космос»*) [9, с.39].

5. Власні назви біблійних подій. У досліджуваних текстах присутні символічні згадки багатьох біблійних подій, персоналій, явищ. До прикладу: Ангел Божий, Божий Дух, Едем, Ной, Іоан-Хреститель, Саоаф та ін.У поезії *«Іде душа до Альфи і Омеги»* мисткиня цією фразою із Нового Завіту, якою підкреслена ідея унікальності та абсолютної влади Бога та Його Сина Ісуса Христа, нагадує читачу-християнину, що під владою Бога перебуває як створення Всесвіту, так і завершення людської історії, а також засвідчує, що лише в Бога душа християнина зможе знайти істину (*«Іде душа.»*) [4,с.102].

Зустрічаємо в досліджуваних текстах символічну згадку про

біблійних Адама та Єву, від учинку яких бере початок людський гріх: *«Не секрет, що жінка й чоловік / (Це були Адам і Єва) / Вкусили плід з дурного древа / (Спокусив їх невіглас змії) // Гріх тяжкий, безмірний свій / Лишили предки нам у спадок - / Тепер ніяк не дамо ладу / Ми з тим гріховним тягарем // Чи то ми сієм, чи орем... / На щастя сяючого кладку / Той спадок накидає тіль // І н'ємо, й н'ємо ми полин / День кожен ложечку чи по краплі»* («Любов») [6, с.89].

Власні біблійні назви Іуди Іскаріота та Ірода вжиті автором у значенні загальних образних назв-фразеологізмів із символікою зради та несправедливого суду: *«Щоб час Іуд Іскаріотів / Ніколи більше не прийшов / Й ніде притулку не знайшов / Поганський ірод-супостат / І щоб радів за брата брат»* («Святиться хліб») [4, с.19-20].

7. Назви свят. Як засвідчив аналіз означених збірок, у творах поетеси Г.Ісаєнко досить багато лексем на позначення християнських свят, зокрема, святу Великодня присвячені кілька циклів: *«Великодній вернісаж»* у збірці «Поклик Всесвіту»: *«Великодній вернісаж // Янголів Небесних диво / Сяйво Благодатних Врат / Золотих церковних шат»* («Великодній вернісаж») [4, с.20]. Великдень, за словами автора, – це час спасіння, очищення, примирення: *«Радуйся, люде, Пасха настала / Землю омила водиця тала // Вода святая, Небом послана / Що очищає бруд і оману»* («Радуйся, люде.») [4, с.21].

Із глибокою поетичністю та етнографічною достовірністю зобразила авторка картини подільського Різдва в однойменній поезії: *« Різдво, Різдво! // 12-ять страв і на столі кутя / Родину Бог благословляв / На світле майбуття // Звучить весела коляда / Лунає всюди сміх //»* [6, с.72].

Згадує автор і про ніч перед Водохрещами: *«Іорданська ніч, свята пора / В душі горить вогонь добра // У серці радість воскресла // В молитвах сяють небеса»*(«Іорданська ніч») [4, с.15].

Окремі поезії Г.Ісаєнко про Різдво своєю поетикою та символікою нагадують жанр колядок: *«Радуйся, Земле / Бог народився / Із Віфлеєма / В сяйві прийшов // Зіркою в Небі / Він засвітився / Світ у молитвах / Весь обійшов // Дав нам любові / Сяйну основу / Дав свою волю / Волю отця // Дав святе слово / Кров Агнеця / Дав невичерпну / Силу Творця»* («Радуйся, Земле») [4, с.18-19].

У цілому, поетеса як ревна християнка у дотриманні релігійних традицій вбачає спасіння світу: *«У Вербну Неділю святити вербу / Такий давній звичай у прадідів був // Його крізь століття народ наш проніс / І з ним святий Дух нездоланий наш ріс»* («У Вербну Неділю») [5, с.49].

Отже, власні релігійні лексеми аналізованих збірок глибше розкривають для нас внутрішній світ авторки, ще раз підкреслюють її тісний зв'язок з Богом і є важливою ознакою її зрілого християнського світобачення.

Однак окрім власних назв із християнською семантикою у поезіях Г.Ісаєнко ми знаходимо досить значний пласт загальноживаних слів, пов'язаних із храмом Божим, із Святими Таїнствами, із абстрактними релігійними поняттями: *благодать, чистилище, пекло, святе миро, храм, служба, літургія, причастя, мирування, Святий Храм, Божий Дух, Божий Заповіт, десять Заповідей Божих, дороги тернисті, хресні дороги, тяжкий хрест, смирення, філософський камінь та ін.*

Із негативним значенням у багатьох поезіях використовується лексика на позначення антагоністичних до Божих сил: *нечистий, злодійство сатанинське, злі раті нечестивого, невіглас-змій, диявольський рід, плід з дурного дерева* тощо.

Висновки... Проаналізовані мотиви та образи дають підставу для висновку, що релігійна лексика у творчості Г.Ісаєнко віддзеркалює глибоко християнську свідомість поетеси, котра в Бога шукає правди і заступництва, є домінантною ознакою її християнського світогляду. Важливим елементом релігійних пошуків авторки, як засвідчує уважне прочитання її поетичних текстів, є роздуми про місце людини у світі, прагнення зрозуміти природу взаємостосунків людства з навколишньою реальністю, наполегливе намагання визначити сенс людського життя. Послугуючись конфесійною лексикою, поетеса бажає передати стан душі, яка прагне повної гармонії у стосунках з Богом та цілим світом.

Список використаних джерел і літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови /Уклад. і голов.ред.В.Т.Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
2. З добра та любові...Галина Ісаєнко у пам'яті та спогадах: до 75-річчя від дня народження / упоряд. і вступ. ст. Л.В.Дитинник. Хмельницький: ХПІА, Бібліотека, 2016. 140 с.
3. Ісаєнко Г.Й. Мова калинова : збірник поезій. Хмельницький : [б. н.], 2006. 85 с.
4. Ісаєнко Г.Й. Поклик Всесвіту : поезії. Хмельницький : Евріка, 2006. 132 с.
5. Ісаєнко Г.Й. Музика : поетична збірка. Хмельницький : ЦНТЕІ, 2006. 60 с.
6. Ісаєнко Г.Й. У вирі життя : збірник віршів для дітей та юнацтва Хмельницький : Хмельницький центр науково-технічної і економічної

інформації, 2007. 148 с.

7. Ісаєнко Г.Й. Передзвін : збірка віршів та віршованих казок. Хмельницький : ЦНТЕІ, 2007. 104 с.

8. Кульбовський М. М. З подільського кореня. Книга сьома. Хмельницький, Видавець ФОП Цюпак А. А., 2013. 230 с.

9. Музика душі: Збірка віршів викладачів та студентів ХГПА. Хмельницький: ХГПА: «Центр мистецтва та дизайну», 2011. 72 с.

10. Німчук В. В. Українська мова - священна мова . *Людина і світ*. 2009. № 6–7. С. 26.

11. Семчакевич С.Л. Багатожанровість творчої палітри Галини Ісаєнко: колісанки. *Актуальні питання мистецької педагогіки*. Хмельницький, 2014 випуск 3. С.116–122.

12. Черненко І. Лексико-семантичні групи церковно-релігійних термінів у «Російсько-українському словнику наукової термінології». *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій*: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Львів, 13-15 травня 1998р. Львів, 1998. С. 280.

References:

1. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / Uklad. i holov.red.V.T.Busel. K.; Irpin: VTF «Perun», 2001. 1440 s.

2. Z dobra ta liubovi...Halyna Isaienko u pamiati ta spohadakh: do 75-richchia vid dnia narodzhennia / uporiad. i vstup. st. L.V.Dytynnyk. Khmelnytskyi: KhHPA, Biblioteka, 2016. 140 s.

3. Isaienko H.I. Mova kalynova : zbirnyk poezii. Khmelnytskyi : [b. n.], 2006. 85 s.

4. Isaienko H.I. Poklyk Vsesvitu : poezii. Khmelnytskyi : Evrika, 2006. 132 s.

5. Isaienko H.I. Muzyka : poetychna zbirka. Khmelnytskyi : TsNTEI, 2006. 60 s.

6. Isaienko H.I. U vyri zhyttia : zbirnyk virshiv dlia ditei ta yunatstva Khmelnytskyi : Khmelnytskyi tsentr naukovo-tekhnichnoi i ekonomichnoi informatsii, 2007. 148 s.

7. Isaienko H.I. Peredzvin : zbirka virshiv ta virshovanykh kazok. Khmelnytskyi : TsNTEI, 2007. 104 s.

8. Kulbovskyi M. M. Z podilskoho korenia. Knyha soma. Khmelnytskyi, Vydavets FOP Tsiupak A. A., 2013. 230 s.

9. Muzyka dushi: Zbirka virshiv vykladachiv ta studentiv KhHPA. Khmelnytskyi: KhHPA: «Tsentr mystetstva ta dyzainu», 2011. 72 s.

10. Nimchuk V. V. Ukrainska mova – sviashchenna mova . *Liudyna i svit*. 2009. № 6–7. S. 26.

11. Semchakevych S.L. Bahatozhanrovist tvorchoi palitry HalynyIsaienko: kolysanky. Aktualni pytannia mystetskoï pedahohiky. Khmelnytskyi, 2014 vypusk 3. S.116–122.

12. Chernenko I. Leksyko-semantychni hrupy tserkovno-relihiinykh terminiv u «Rosiisko-ukrainskomu slovnyku naukovoï terminolohii». *Suchasna ukrainska*

bohoslovska terminolohiia: vid istorychnykh tradytsii do novykh kontseptsii: Materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii, Lviv, 13-15 travnia 1998r. Lviv, 1998. S. 280.

Summary

Olesia Bartashuk, Alla Nikolaieva

Sacred Lexis in the Poems of Halyna Isaienko

The article presents the analysis of sacred lexis from the poetry of the Podillia region woman writer Halyna Isaienko included in the collections of poems «Molytvamy Sviatiatsia Nebesa» (2001), «Shchedrist Bozha» (2007), «Stezhkamy Svatosti i Prozinnia» (2010), circle «Velykodnii Vernisazh» (2006), and also a considerable number of individual poetry of Christian content. The researched religious lexical items from the poems of Halyna Isaienko on the side of the lexical-semantic groups are divided into a number of meaningful associations – lexical-semantic subgroups of confessional lexis.

Key words: religious motive, confessional lexis, lexical-semantic subgroups of sacred lexis, Bible, Holy Scripture.

Дата надходження статті: «11» листопада 2019 р.

Дата прийняття до друку: «24» грудня 2019 р.

УДК 821.161.2.09

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.20

ІННА ВОЛЯНЮК,

кандидат філологічних наук

(м.Кременець)

**Мовна метафора та її функції
у поетичних творах Івана Гнатюка**

У статті висвітлено питання про функціональні особливості метафор як різновиду тропів у поетичному доробку письменника-шістдесятника, лауреата Національної премії України ім. Тараса Шевченка Івана Гнатюка. На основі опрацювання лінгвістичної літератури визначено, що метафора як мовна одиниця вторинної номінації розкриває зміст або призначення невідомого предмета через властивості й дії відомого, є потужним засобом розвитку та збагачення семантики і функцій слів.

На конкретних прикладах нами виявлено, класифіковано та проаналізовано мовну метафору як різновид художньо-образного

засобу поетичних творів Івана Гнатюка. Визначено функції метафоричних перенесень у віршах автора – номінативну та експресивну; схарактеризовано композиційну роль метафор як засобів інтеграції поетичного тексту: ці лексичні елементи поєднують різні рівні тексту – логічний, емоційно-образний та конотаційний, створюючи неперевершені художні образи.

За результатами проведеного аналізу, доведено, що метафора є одним із своєрідних прийомів поезії І. Гнатюка, тому дослідження метафоричних перенесень у творах митця дозволяє значною мірою оцінити своєрідність його поетичної майстерності. Цей художній засіб сприяє найбільш повному розкриттю як оригінальності поетичного тексту, так і специфіки метафори як основи мовної його образності.

Ключові слова: метафора, мовна одиниця, поетичний текст, функція, художній образ.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Художня творчість Івана Гнатюка (1929-2005) – талановитого поета, прозаїка, перекладача, лауреата Національної премії України ім. Тараса Шевченка – органічна складова і невід’ємна частина культури українського народу, без якої не можна й уявити національний літературний процес ХХ століття. Як у час виходу перших збірок письменника, так і сьогодні творчість І. Гнатюка викликає професійний інтерес літературознавців, а його складна, навіть трагічна доля цікавить науковців-гуманітаріїв загалом.

Аналіз досліджень і публікацій... Сучасні дослідження життя і творчості письменника представлені переважно статтями у всеукраїнських, а також місцевих часописах. На регіональному рівні це праці О. Василюшина, Л. Проць, Б. Завідняка, П. Сороки, О. Яворської, Г. Чернихівського, Р. Соловчука, А. Стожучка, М. Шалати, П. Шкраб’юка та інших.

Окремих праць, присвячених дослідженню поезики та стилістики поетичних і прозових текстів І.Ф. Гнатюка дуже мало, незважаючи на те, що мистецька спадщина письменника нині досить актуальна. Так, етнічний аспект поетичних творів І. Гнатюка частково висвітлено у розвідці Н. Колошук «Шевченківські традиції у творчості Івана Гнатюка» [9]. Акцентуючи на діалектичному зв’язку поета-шістдесятника із шевченківською традицією, дослідниця наголошує на невмирущості національного духу, оскільки «Гарасове слово було і джерелом натхнення, і мірилом вартості сучасної поезії, і

національним символом, духовним заповітом генія народів» [9, с. 171].

Лінгвістичному аспекту, зокрема вивченню перекладацької діяльності письменника, присвячена праця «Переклади з польської поезії у спадщині Івана Гнатюка» [8].

Образно-лексичний аспект і концептуальні особливості найповнішої збірки Івана Гнатюка «Хресна дорога» висвітлено у статті М. Стецик і Л. Баранської «У кожному звуці живе Україна» [12]. Авторами досліджено лексико-семантичні, контекстуальні та символічні припорошення лексеми *Україна* як засадничої категорії художнього мовомислення поета-в'язня Івана Гнатюка, проведено зіставлення зазначеного слова-образу з особливостями його репрезентації у творчості інших відомих українських поетів.

Лексико-семантичний аспект поетичної спадщини митця досліджено Ю. Браїлко у дисертації «Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60-80-х років ХХ століття (семантико-стилістичний аспект)» [1].

Проте маловивченими залишаються питання про функціонально-стилістичне навантаження художньо-образної лексики у поетичних творах І. Гнатюка. З огляду на це досліджувану проблему вважаємо **актуальною**.

Формулювання цілей статті... **Мета** нашої розвідки – виявити та проаналізувати метафоричні перенесення у поетичних творах Івана Гнатюка та схарактеризувати їхні функції.

Реалізацію названої мети вбачаємо у виконанні таких завдань:

- 1) виявити та класифікувати мовні метафори у віршах І. Гнатюка;
- 2) визначити функції метафоричних перенесень в аналізованих творах письменника;
- 3) схарактеризувати композиційну роль метафор як засобів інтеграції поетичного тексту.

Метафора є одним із найпродуктивніших засобів збагачення мови, виявом мовної економії. Її універсальність виявляється у просторі й у часі, структурі мови та в її функціонуванні [11, с. 5]. Як мовна одиниця вторинної номінації метафора розкриває зміст або призначення невідомого предмета через властивості й дії відомого. Найчастіше метафоричні перенесення можуть базуватися на основі подібності форми, кольору, властивості, подібності вияву почуття, схожості поведінки чи способу дії тощо. Тому метафоризація, як зазначає Л. І. Мацько, є потужним засобом розвитку та збагачення семантики і функцій слів [10, с. 145].

У поетичних творах функції метафор значно ширші, ніж у мові

загалом. Це складне й багатогранне явище, основне призначення якого полягає не лише у вторинній номінації, ці тропи виступають основними елементами мовної організації тексту та виразниками поетичного стилю митця.

Провідна роль у творенні образної експресивності поетичного тексту Івана Федоровича Гнатюка, за нашими спостереженнями, також належить метафорі. Його поетична мова відзначається яскравою, самобутньою образно-метафоричною насиченістю, що є свідченням витонченого чуття слова, вміння знайти найбільш вдалі й доречні засоби для вираження своїх думок, почуттів. Особливістю метафор Гнатюка є їхній тісний зв'язок із фольклорними традиціями образотворення, який полягає в антропоморфізації природи, тобто наділенні її властивостями, притаманними людині. Наприклад:

*«Стоять сади, роздягнуті і босі,
Мов не зими чекають – відкриття...
Як чорно маги, круки чорнооко
Читають книгу мерзлої землі.»* [3, с. 151];
*«І тремтить навкруги
Чистота безборонна, –
Слід людської ноги
Не торкнув її лона.»* [3, с. 302].

Іноді автор тяжіє до використання розгорнутих метафор, які в своєму складі містять кілька метафоризованих компонентів, що дає змогу охопити більший семантичний простір у висловлюванні. З їх допомогою Іван Гнатюк створює неперевершені пейзажні описи:

*«Вже сутінки лягли на пароплав,
І до Печерська ніч прийшла на прощу
Лиш працюваті хвилі без угав
Латаття хмар навпомацки полощуть.
Приліг Дніпро під кручею – і мла
Його покрила тишею німою.»* [3, с. 125];
*«Морозний день – дзвінкий, прозоро-синій,
Аж мерзне сонце в чистому ставку,
І тужно вітер висе на крижині,
Виковзуючи ковзанку дзвінку»* [3, с. 57];
*«Зима обернена у прозу
Німого суму й самоти...
Зима здуріла від зловтіхи –
Сама вже ловить дрижаки»* [5, с. 17].

За допомогою тенітивних конструкцій метафоричного змісту, як

наприклад: *крик душі, весла почуттів, гомін неба, подих світань, біль мовчання, рай радості, пекло мук, крик погляду, марево надії, крило найвності* – автор створює мовні образи. Разом із тим, такі художні словопоеднання дають можливість простежити власне авторські особливості бачення світу чи образу. Найчастіше вони будуються на основі подібності властивості та вияву почуття.

«Думки – човнами на причалі,
І навхрест – весла почуттів...» [3, с. 16];

«Могилками вулики заснули
Під сніжною ковдрою завій» [3, с. 16];

«Наболівся думками і словом,
Саднами душі і мозолів» [3, с. 44];

«І, затаївши біль мовчання,
Заціпивши з водою рот,
Лиш криком погляду – з одчаю
Волає риба до хрипот» [2, с. 109];

«Вже не одурить марево надії,
Ні словоблудство блазнів» [5, с. 25];

«Як страуси, ховають під крило
Наївності – і муки, й небезпеки» [5, с. 24].

Генітивні метафори досить часто будуються на персоніфікованій ознаці при змалюванні пейзажів, інтер'єрів, а також при відтворенні психологічного стану ліричних героїв: «Зрадлива мла людської сліпоти Вже заслонила й душі їх, нівроку.» [5, с. 24]; «Гей, погасли усмішки Стамбула...» [3, с. 54]; «І вже крізь хащі спогадів поволі Іде до мене літо напрямки.» [3, с. 56]; «Щось незбагненне душі огортало, ми чули тільки музику вієса...» [3, с. 405] і под.

У складі таких метафоричних перенесень в І. Гнатюка матеріалізуються простір і час, виливаючись у так звану «філософію гніву», яка, «як краплина в морі: то спалахне і віддзеркалиться у безкінечному просторі, то назавжди зникне...» [4, с. 110]. Наприклад:

«Той гнів не гнів, а біль Батурина і Крут,
Це тартар Соловків і смерч голодомору, –
Задушений в душі, він тлітиме, як трут,
А чи бікфордів шнур у залишках собору.» [4, с. 110] або:

«Чом не спалить вогнем спокути,
Не воздасть за тяжкі гріхи,
За Батурина, Полтаву, Крути –
Жертви злої її [Москви] пихи?!.» [4, с. 30].

Лексичним матеріалом для побудови метафор письменнику також

слугують просторічні слова, словосполучення фразеологічного типу (*спогодилося, гомонить, розхристаний, руба стати* тощо):

«Пішли у гори дні мокробороді –
Спогодилося, й ґрунт уже просох» [2, с. 31];

«*Гомонить розхристаний* Хрещатик.

Поруч – і намети, й паркани.

Ой, нелегко нині захищати

Власну правду волі і вини!

Руба стало – бути чи не бути.

Хресний хід – народ, а не юрма.

І даремно спритні *баламути*

В ньому рибку ловлять крадькома.» [6, с. 15];

«Крізь *шмаття* хмар прорізується промінь» [5, с. 17] і под.

Трапляються в поезії І. Гнатюка художні образи, утворені в результаті зооморфної метафоризації, тобто наділенні предметів і явищ дійсності властивостями тварин. Вони, зазвичай, будуються на основі подібності форми:

«*Вигнувши лебедем шию,*

Місяць пливе понад хатою...

...Туркотітимуть з *місяцем-лебедем*

Над моїми й твоїми дорогами» [3, с. 21].

Словом-домінантою наведеної метафори є лексема *лебідь*, яка допомагає створити уособлений образ місяця, схожого на шию птаха. Також можна навести ще багато інших прикладів використання автором зоометафоризації:

«І на тризні розлуки – під небом

Голубами літатимуть спогади...» [3, с. 21];

«Лиш *вітер* звідкись *вибіжить* – і з дивом,

Як олень насторожений, замре» [3, с. 56];

«У повняві літа – задума осіння,

І смуток, як голуб, воркує в душі.» [3, с. 220];

«Цілий *світ* – у сніжній білизні,

Притаївсь, як білий ведмедисько» [5, с. 16];

«І *буйволами пруть* автомобілі

В міцні обійми лютої зими» [5, с. 17].

Метафоричність Гнатюкової мови досить складна й експресивно насичена, внаслідок чого предмети втрачають звичні обриси, набуваючи нових якостей.

«Млосна *тиша* дихає грозою.

Грім по буквах пробує ази.

Скоро він, як в час палеозою,
Заговорить полум'ям грози» [6, с. 27].

Нерідко накопичення метафор створює передчуття тривоги, болю, переживань:

«Вічний біль непослухів моїх –
Каяттям же їх не відвернути...
Через них голгофою спокути
Стала пам'ять злигоднів і лих» [3, с. 619].

Висновки... Отже, метафора є одним із своєрідних прийомів поезії І. Гнатюка, тому аналіз метафоричних перенесень у творах митця дозволяє значною мірою оцінити своєрідність його поетичної майстерності. Цей художній засіб сприяє найбільш повному розкриттю як оригінальності поетичного тексту, так і специфіки метафори як основи мовної його образності. Основними функціями метафор у віршах митця, за нашими спостереженнями, є номінативна та експресивна. Водночас аналізовані тропи у поетичних творах автора виконують композиційну функцію: ці лексичні елементи поєднують різні рівні тексту – логічний, емоційно-образний та конотаційний, створюючи неперевершені художні образи.

В аналізованих нами творах І. Ф. Гнатюка функціонують різноманітні, як у граматичному, так і в семантичному планах, метафоричні конструкції. Це сприяє створенню єдиного образного художнього простору, стильової та смислової цілісності поезій.

Список використаних джерел і літератури:

1. Браїлко Ю. І. Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60 – 80 років ХХ століття (семантико-стилістичний аспект): дис. ... к. філол. наук: 10.02.01 / Браїлко Юлія Іванівна. – К., 2005. – 245 с.
2. Гнатюк І. Ф. Благословляла мати на дорогу: Вірші та поеми / І. Ф. Гнатюк. – К.: Веселка, 1994. – 95 с.
3. Гнатюк І. Вибрані вірші та поеми / Гнатюк І. – Львів: Червона калина, 1995. – 671 с.
4. Гнатюк Іван: життя і творчість: документи, світлини, ілюстрації, твори, спогади, літературознавчі матеріали, листи / [упорядн. Г. М. Капініс]. – Львів: Сполом, 2018. – 284 с.
5. Гнатюк І. Ф. Меч Архистратига: поезії / Гнатюк І. Ф. – Харків: Майдан, 2000. – 112 с.
6. Гнатюк І. Ф. На тризні літа: поезії / Гнатюк І. Ф. – Харків: Майдан, 2002. – 112 с.
7. Гнатюк І. Ф. Нове літочислення: вірші та поеми / Гнатюк І. Ф. – К.: Радянський письменник, 1990. – 99 с.

8. Колошук Н. Г. Переклади з польської поезії у поетичній спадщині Івана Гнатюка / Колошук Н. Г. // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство. – 2014 (№9). – С. 64 – 69.

9. Колошук Н. Шевченківські традиції у поетичній творчості Івана Гнатюка / Колошук Н. // Волинь філологічна: текст і контекст : зб. наук. праць. – Луцьк: Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014 (№1). – С. 169 – 179.

10. Мацько Л. І. Риторика: навчальний посібник / Мацько Л. І., Мацько О. М. – К.: Вища школа, 2003. – 311 с.

11. Скляревская Г. Н. Метафора в системе языка / Скляревская Г. Н. – Санкт-Петербург : Наука, 1993. – 146 с.

12. Стецик М., Баранська Л. У кожному звуці живе Україна (вербальний образ України в поезії Івана Гнатюка) / Стецик М., Баранська Л. // Молодь і ринок. – 2012. (№8). – С. 67 – 71.

References:

1. Brailko Yu. I. Konfesiina leksyka u tvorchoosti ukrainskykh poetiv 60 – 80 rokov XX stolittia (semantyko-stylistychnyi aspekt): dys. ... k. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv, 2005, 245 p.

2. Hnatiuk I. F. Blahoslovliala maty na dorohu: Virshi ta poemy. Kyiv, Veselka, 1994, 95 p.

3. Hnatiuk I. Vybrani virshi ta poemy. Lviv, Chervona kalyna, 1995, 671 p.

4. Hnatiuk Ivan: zhyttia i tvorchist : dokumenty, svitlyny, iliustratsii, tvory, spohady, literaturoznavchi materialy, lysty / [uporiadn. H. M. Kapinis]. Lviv, Spolom, 2018, 284 p.

5. Hnatiuk I. F. Mech Arkhystratyha : poezii. Kharkiv, Maidan, 2000, 112 p.

6. Hnatiuk I. F. Na tryzni lita : poezii. Kharkiv, Maidan, 2002, 112 p.

7. Hnatiuk I. F. Nove litochyslennia : virshi ta poemy. Kyiv, Radianskyi pismennyk, 1990, 99 p.

8. Koloshuk N. H. Pereklady z polskoj poezii u poetychnii spadshchyni Ivana Hnatiuka // Naukovyi visnyk Skhidnoieuropeiskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Literaturoznavstvo, 2014 (№9), pp. 64 – 69.

9. Koloshuk N. Shevchenkivski tradytsii u poetychnii tvorchoosti Ivana Hnatiuk, Volyn filolohichna: tekst i kontekst : zb. nauk. prats. Lutsk, Skhidnoieuropeyskyi nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2014 (№1), pp. 169 – 179.

10. Matsko L. I., Matsko O. M. Rytoryka: navchalnyi posibnyk. Kyiv, Vyscha shkola, 2003, 311 p.

11. Skliarevskaia H. N. Metafora v systeme yazyka. Sankt-Peterburh, Nauka, 1993, 146 p.

12. Stetsyk M., Baranska L. U kozhnomu zvutsi zhyve Ukraina (verbalnyi obraz Ukrainy v poezii Ivana Hnatiuka), Molod i rynek, 2012 (№8), pp. 67 – 71.

Summary
Inna Volanyuk

Language Metaphor and its Functions in the Poetry by Ivan Hnatiuk

The article deals with the functional features of metaphors as a kind of tropes in the poetical work by the writer, winner of the National Prize of Ukraine named after Taras Shevchenko Ivan Hnatiuk. Based on the study of linguistic literature, it is determined that metaphor as a linguistic unit of secondary nomination reveals the content or purpose of the unknown object through the properties and actions of the known, is a powerful means of developing and enriching the semantics and functions of words.

In specific examples, we have identified, classified and analyzed the language metaphor as a kind of artistic-figurative means of Ivan Hnatiuk's poetic works. There where indentified the functions of metaphorical transposition in the poems of the author – nominative and expressive. The compositional role of metaphors as a means of integrating poetic text has been characterized: these lexical elements combine different levels of text – logical, emotionally-shaped and connotative, creating unparalleled artistic images.

According to the results of the analysis, it is proved that metaphor is one of the peculiar receptions by I. Hnatiuk's poetry, so the study of metaphorical transferences in the artist's works allows to assess the peculiarity of his poetic skill. This artistic tool contributes to the fullest disclosure of both the originality of the poetic text and the specifics of metaphor as the basis of its linguistic imagery.

Key words: *metaphor, language unit, poetic text, function, artistic image.*

Дата надходження статті: «10» жовтня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «05» листопада 2019 р.

УДК: 304:811.111'27:305

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.21

ЛЮДМИЛА ВОРОТНЯК,

кандидат педагогічних наук, доцент

(м.Хмельницький)

Гендерні особливості англomовної Інтернет-комунікації

У статті виявлено та проаналізовано основні гендерні характеристики англomовної мережевої комунікації. Встановлено, що мережева комунікація має гендерну маркованість, яка виражається у приналежності до категорій фемінності та маскулінності. Диферентні особливості чоловічої та жіночої мережевої комунікації проявляються на лексичному, фонетичному, стилістичному та синтаксичному рівнях.

Ключові слова: *Інтернет-комунікація, мережеве спілкування, гендерні особливості, фемінність, маскулінність.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... За останнє десятиліття ХХ і початку ХХІ століття на теренах сучасної лінгвістичної прагматики особливо посилюється інтерес до гендерних параметрів особистості. На думку вчених, цей інтерес був викликаний як зміною наукової парадигми, так і соціальними змінами, адже лінгвокультурологічні дослідження останніх років демонструють, що вітчизняну лінгвістику цікавлять поняття *гендер*, *реляція жінка-чоловік* та їхні позиції у плані більш широкого вивчення ментальності й етнокультурної специфіки.

Найбільш перспективним і обґрунтованим напрямом дослідження особливостей чоловічої і жіночої мови вважається вивчення стратегій і тактик мовленнєвої поведінки чоловіків й жінок у різних комунікативних ситуаціях, аналіз гендерних відносин у соціальних мережах та особливості конструювання віртуальної ідентичності.

Аналіз досліджень і публікацій... Останнім часом в наукових колах активно обговорюють питання статусу жінки в сучасному світі, ведуть полеміку про жіночу творчість, про вплив соціальних мереж на формування гендерних стереотипів тощо.

Висвітленню проблеми мовленнєвої поведінки чоловіків і жінок у специфічних видах дискурсів присвячені роботи мовознавців О. Синчак (автобіографічний жіночий дискурс), А. Семенюк (сімейний), О. Дудоладова (публіцистичний), О. Горошко, Л. Компанцева (інтернет-комунікація). Впродовж останнього десятиріччя гендерна проблема активно досліджується у вітчизняному мовознавстві (О. Бессонова, О. Козачишина, А. Мартинюк, К. Піщікова, О. Холод та ін.) і в російському (О. Горошко, А. Кириліна, В. Потапов та ін.). Мовлення блогерів, яке зазнає впливу фактору гендера досліджується у працях Н. Ажгихіної, О. Бессонової, Н. Борисенко, А. Волобуєвої, О. Вороніної, О. Здравомислової, О. Земської, М. Китайгородської, Ю. Маслової, Ю. Мельник, Н. Остапенко, Н. Розанової, Н. Сидоренко, Р. Федосієвої та інших. Проте, все ще не можна стверджувати, що цей напрямок є цілком вивченим.

Формулювання цілей статті... Метою статті є виявлення та аналіз гендерних характеристик англомовної мережевої комунікації.

Виклад основного матеріалу... На думку вчених, дискурсивні практики чоловіків та жінок суттєво різняться між собою, що призводить до встановлення комунікативної асиметрії на користь чоловіків і закріплює їхній домінувальний соціальний статус. Проте, варто зазначити, що комплексний аналіз комунікативної поведінки чоловіків і жінок відсутній і увага дослідників більше прикута до

фемінності, ніж маскулінності. З іншого боку, внаслідок активного використання соціальних мереж спостерігаються порушення комунікації, пов'язані з нерозумінням гендерних особливостей англомовного тексту. Таким чином, актуальність теми дослідження зумовлена недостатнім вивченням особливостей нового комунікаційного середовища, віртуальних соціальних мереж та відсутністю всебічного аналізу комунікативної поведінки чоловіків і жінок.

За такої ситуації спостерігається сталий дослідницький інтерес до виявлення гендерних нюансів різноманітних явищ та процесів, до аналізу гендерних імплікацій, наявних у різноманітних культурних контекстах. У лінгвістичних дослідженнях посилюється акцент на осмислення гендерного виміру Інтернет-комунікації, а також на всебічне вивчення особливостей жіночого та чоловічого мовлення, його відмінних та подібних рис в залежності від приналежності індивіда до певної професійної, соціальної чи вікової групи тощо.

Варто зазначити, що гендерна ідентичність конструюється у соціальній сфері та визначається соціокультурними чинниками [1], які зумовлюють ставлення суспільства до чоловіків і жінок. Таким чином, вона може досліджуватися в контексті етнолінгвістики, когнітивної лінгвістики, соціолінгвістики тощо.

Аналізуючи мовлення чоловіків та жінок, вчені доводять, що існують певні відмінності між тим, як розмовляють і пишуть чоловіки, і тим, як це роблять жінки. А відтак, доцільно враховувати особливості мовленнєвого стилю чоловіків і жінок.

Доречно наголосити, що у рамках гендерних лінгвістичних досліджень функціонують два основні поняття – стать (sex) і гендер (gender), які часто помилково вживаються синонімічними. Стать – це сукупність анатомо-фізіологічних ознак людини. Гендер же трактується як «специфічний набір культурних характеристик, що визначають соціальну поведінку чоловіків та жінок та їхні взаємовідносини» [1]. У лінгвістиці гендер розглядається як когнітивний феномен, що проявляється як у кліше, так і в особливостях мовленнєвої поведінки комунікантів [1].

Гендер (соціальний чинник), і стать (біологічний чинник) знаходяться у фокусі сучасних лінгвістичних вчень. Адже було проведено безліч досліджень, спрямованих на виявлення відмінностей у роботі мозку, що залежав би від біологічної статі. Біологічні дослідження вже давно довели, що жінки і чоловіки за природою різні – не тільки в своїй анатомії, а й у своїй сутності. Проте науковці не

можуть дійти спільної думки про вплив на мовленнєву діяльність біологічних чинників. Існують положення про те, що жінки народжуються з кращими вербальними (мовленнєвими) можливостями, ніж чоловіки. Натомість, чоловіки від народження володіють ліпшими можливостями візуального та просторового сприйняття [2].

Тереза де Лауретіс, культуролог і філософ, заперечуючи біологічні детермінанти гендеру, відзначала наступне: «Гендер – це, радше, складовий ефект різних репрезентацій, продукт різних соціальних інституцій – сім'ї, системи освіти, мас-медіа, медицини, права, але також, що менш очевидно, мови, мистецтва, літератури, кіно, наукових теорій», таким чином, гендер для де Лауретіс – це процес і результат (ефект) уявлення певних ідей, від нормативної статевої ідентичності до повної її зміни, в тому числі через проміжні стадії (трансгендери, трансвестити і ін.) [3].

Наведені трактування терміну доводять залежність свідомості індивіда від стереотипів своєї мови, оскільки в кожному з них мова позиціонується або як форма подання, або як форма конструювання гендеру. Вважається, що свідомість кожної людини фіксує в собі певну сукупність текстів, які і визначають відношення людини до дійсності і її поведінку, природно, опосередковані дискурсивною практикою.

Дослідники зазначають основні аспекти, що пояснюють відмінності у лінгвістичних функціях за допомогою біологічних чинників, а саме: 1) дівчата швидше, ніж хлопці, проходять стадії мовного розвитку; 2) дівчата рідше, ніж хлопці, страждають від порушень мовленнєвих функцій (заїкання, проблеми з читанням); 3) у дівчат не тільки ліва півкуля головного мозку відповідає за мовленнєві функції. Жінки ліпше, ніж чоловіки, обробляють інформацію правою півкулею. Це означає, якщо ліва півкуля зазнає пошкодження, то у жінки буде менше, ніж у чоловіків, порушень у мовленні [4].

Мережева комунікація – це досить поширена форма спілкування, оскільки Інтернет поступово перетворюється на основне інтерактивне середовище активної масової комунікації. Користувачі різної статі обирають різноманітні вербальні та невербальні комунікативні стратегії у своїй вербальній поведінці.

На світогляд та вербалізацію мовленнєвої поведінки жінок та чоловіків, на думку О. Л. Бессонової, має великий вплив гендерний фактор [5, с. 39]. Відмінності між чоловічою і жіночою мовою проявляються на різних рівнях мови: на лексичному, фонетичному, синтаксичному та стилістичному.

Варто відмітити, що на лексичному рівні відмінності є найбільш

виразними. Так, на думку О. Земської, М. Китайгородської і Н. Розанової, для вираження позитивної оцінки жінки часто вдаються до використання прикметників, прислівників, вживають більшу кількість займенників [6]. Наприклад, Megan Ellaby: «*I've got some amazing amazing pieces from a variety of different brands*» (Megan Ellaby. «WHAT I BOUGHT IN NEW YORK». 19 серпня 2018 р.) Mel Robins: «*I was brand-new young attorney*» (Mel Robbins. «STOP searching for your passion and do this instead | Mel Robbins». 3 жовтня 2018 р.)

Чоловіки вживають прикметники, в основному, у найвищому ступені порівняння. Caspar: «*I made a decision probably the riskiest decision of my life*». (Caspar. «My Business Outside Of YouTube». 28 січня 2019)

Схильність до гіперболізації та висока концентрація експресивно-оцінних слів є також характерними ознаками жіночого мовлення [6].

Наприклад, мотиваційний спікер TED Talks Brené Brown's у своїй промові, де вона розповідає як бути сфокусованим серед хаосу буденності, говорить: «*If you ask me: What's the most terrifying difficult emotion that we experience, I would say joy*». (Dr. Brené Brown. «Dr. Brené Brown on Joy: It's Terrifying | SuperSoul Sunday | Oprah Winfrey Network». 13 березня 2013)

У той час, як жінки більш схильні до вживання евфемізмів, особливостями чоловічого мовлення є використання нецензурної лексики.

Ілюстрацією цієї характеристики можуть бути цитати британського блогера PewDiePie, де використовуються лайливі слова: «*Oh, look, it's more people pointing out that I'm an idiot*», «*Well, that's why you need to subscribe god dammit*» (PewDiePie. «Что происходит?!». 29 січня 2019 р.)

Не гребує гострими слівцями й інший блогер Caspar: «*I got millions of subscribers on YouTube, millions on Instagram and Twitter, and only 1 million on Facebook, what the fuck Mark Zuckerberg? Was my Facebook content that bad?*». (Caspar. «My Business Outside Of YouTube». 28 січня 2019 р.)

Для більшого експресивного забарвлення мови жінки часто вживають ономатопею. Mel Robbins: «*Everyone talks about passion, legacy purpose, blah blah blah blah!*». «*Terrified, absolutely terrified!*». «*Instead of trying to think: What's my purpose? What's my passion? What's my purpose? What's my Passion?*» (Mel Robbins. «STOP searching for your passion and do this instead | Mel Robbins». 3 жовтня 2018 р.)

Використання ідіом для більшої виразності характерний для фемінного типу мовлення. Brené Brown: «*The other shoes gonna drop*».

«*Bit vulnerability to the punch*». (Caspar. «My Business Outside Of YouTube». 28 січня 2019 р.)

Вживання еліптичних конструкцій також більш властиве жінкам, ніж чоловікам. Mel Robbins: «*Whatever energizes you, naturally expands you, feels like possibility, is exiting to do it or may be scary, that's doesn't matter*». («STOP searching for your passion and do this instead | Mel Robbins». 3 жовтня 2018 р.)

Brené Brown: «*I think, one of the thing that happens in a culture of scarcity is we're all chasing the extraordinary and we forget; like when I interviewed people, who went through horrific things: the loss of children, genocide, violence, trauma and I talked to them about what's the hardest loss, they have never talked about the extraordinary things, they said: «amidst the ordinary moments»*» (Dr. Brené Brown. «Dr. Brené Brown on Joy: It's Terrifying | SuperSoul Sunday | Oprah Winfrey Network». 13 березня 2013 р.)

Висновки.... Підсумовуючи, зазначимо, що у вербальній поведінці англомовних користувачів Інтернету чітко простежуються гендерні відмінності. Диферентні особливості чоловічої та жіночої мережевої комунікації проявляються на лексичному, фонетичному, стилістичному та синтаксичному рівнях. Розрізняють відповідно і стилі мовлення чоловіка й жінки: мовлення чоловіка більш стримане, різке, прямолінійне. Мовлення жінки характеризується витонченістю слів, насиченістю експресивно-забарвленої лексики.

Подальшого дослідження вимагає проблема впливу соціальних мереж на формування гендерних стереотипів.

Список використаних джерел і літератури:

1. Mills S. Mullany L. Language, gender and feminism. Routledge, 2011. 206 р.
2. Barrett M., Davidson M. Gender And Communication at Work. Ashgate, 2006. 294 р.
3. Лауретис де Т. Американский Фрейд. *Гендерные исследования*. Харьков, 1998. № 1. С. 136.
4. Tannen D. Gender and Discourse. New York : Oxford University Press, 1996. 221 р.
5. Бессонова О. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і тендерний аспекти. Дис. ... дра філол. наук: 10.02.04/ Київський нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 2003.
6. Земская Е., Китайгородская М., Розанова Н. Особенности мужской и женской речи. Москва: Наука, 1993.

References:

1. Mills S. Mullany L. Language, gender and feminism. Routledge, 2011. 206 p.
2. Barrett M., Davidson M. Gender And Communication at Work. Ashgate, 2006. 294 p.
3. Lauretis de T. Amerikanskiy Freyd. Gendernyye issledovaniya. Kharkov, 1998. № 1. S. 136.
4. Tannen D. Gender and Discourse. New York : Oxford University Press, 1996. 221 p.
5. Byessonova O. Otsinnyy tezaurus anhliyskoyi movy: kohnitivniy y tendernyy aspekty. Dys. ... dra filol. nauk: 10.02.04 / Kyivskiy nats. un-t im. T.Shevchenka. Kyiv, 2003. 320 s.
6. Zemskaya Ye., Kitaygorodskaya M., Rozanova N. Osobennosti muzhskoy i zhenskoy rechi. Moskva: Nauka, 1993.

Summary

Liudmyla Vorotniak

Gender Peculiarities of English-Language Internet Communication

The article identifies and analyzes the main gender characteristics of English-language network communication. Scientists argue that there are some differences between male and female communication. Therefore, it is advisable to consider the peculiarities of the speech style of men and women.

There are two basic concepts in gender linguistic research – sex and gender, which are often mistakenly used synonymously. Sex is a set of anatomical and physiological features of a person. Gender is also interpreted as a specific set of cultural characteristics that determine the social behavior of men and women and their relationships. In linguistics, gender is seen as a cognitive phenomenon that manifests itself in the cliché as well as in the peculiarities of communicative speech behavior.

It has been established that network communication has a gender-based mark, which is expressed in terms of categories of femininity and masculinity. The verbal behavior of English-speaking Internet users clearly shows gender differences. Differential features of male and female network communication are manifested at the lexical, phonetic, stylistic and syntactic levels.

Men's verbal behavior is characterized by accuracy, stylistically neutral vocabulary, concise and less dynamic texts, clarity, directness, informativeness, unambiguity, the use of terms, slang and profanity, construction of simple sentences etc. Women have the following features: hyperbolized expressiveness, verbosity, use of exclamation points and divisive questions, the conversation is moderately polite.

Key words: *Internet communication, networking, gender, femininity, masculinity.*

Дата надходження статті: «11» грудня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «15» січня 2020 р.

УДК 81'373.43:004

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.22

OKSANA HANDABURA,

Candidate of Pedagogical Sciences

(Khmelnyskyi city)

Social Media Neologisms in Contemporary English of Social Networks: a Case of Facebook and Twitter Language

The article is devoted to the enrichment of the contemporary English language with the neologisms used in the social networks, particularly in Facebook and Twitter. The author has researched the essence of the notion «neologism», its types and ways of formation. The influence of the Internet and social networks Facebook and Twitter on the change of the English language lexicon has been thoroughly investigated.

The examples of morphological and semantic neologisms from Facebook and Twitter social networks, the process of their formation and meaning have been presented. The author has determined the most productive ways of neologisms' formation.

Key words: *neologisms, morphological and semantic neologisms, social networks.*

Problem statement in a short form... Every language is a complex system, which has been constantly improving, developing and updating in the course of time. As a result, the appearance of new words has become an indicator that the language is alive. The English language is a vivid example of continuous accumulation and emergence of new words. In linguistics such words are defined as neologisms, that is, equivalents for new communication conditions. A word «neologism» is borrowed from French néologisme «the habit of forming new words, a newly formed word», from néologie «coining of new words» [1].

The Cambridge Advanced Learner's Dictionary defines a neologism as a new word, or expression, or a new meaning for an existing word [2, p. 846]. Neologisms are especially useful in identifying inventions, new phenomena or old ideas which have taken on a new cultural context.

V. N. Yartseva offers a broader definition stating that «Neologisms are words, word meanings or collocations that appeared in a certain period in a language or that are once used (occasional words) in a text or speech act» [3, p. 279]. Some words enter the language while others are used for a short time, or perhaps only once. Nowadays, however, the rate of their

growth has accelerated.

Relevant studies analysis... The study of neologisms has aroused a lot of interest in researchers from different language backgrounds and the fact that there is a myriad of lexicographical works in this area attests to this. The profound research of the English neologisms has been carried out by different scientists. For example, L. Bauer depicts the changes in English, D. Crystal considers English as a global language, C. Mair has studied the history, variation and standardization of the twentieth-century English. J. Grieve, T. Veale, A. Metcalf devote their researches to the emergency of new words in modern English online. T. Cabré makes a conclusion that neologisms are objects of knowledge, relative units that can only be identified when placed in a specific time period, discursive context and declarative perspective [4]. Philosopher Ludwig Wittgenstein supposes that «a new word is like a fresh seed sown on the ground of the discussion». [5, p. 4]. We can conclude that there are three types of neologisms: a completely new word, a new meaning of an old word and a new addition in an existing word.

The focus of our article is analysis of neologisms that have been created as a result of social networking a case of Facebook and Twitter language.

Statement of basic materials... In modern languages a lot of neologisms appear every year. But very few of them are fixed in the language for a long time and become an integral part of the lingual discourse. The reason for that is a living language is evolving very rapidly, it can be under the influence of various factors, it adapts to the constant changes in social, political, scientific and cultural life of the society. It always obtains new forms and values, at the same time it is self-cleaning of old items that no longer can perform its functions. Each change in the society encourages creating new words and terms, namely the generation of new words in the language is performed to express new concepts and phenomena.

There are a lot of classifications of neologisms. Tom McArthur claims that most neologisms in English belong to such categories [6, p. 685]: (1) compounding: *couch potato*, someone constantly slumped on a couch watching television; (2) derivation: *yuppie*, formed from *yup*, the initial letters of the phrase «young urban professional» by adding the suffix -ie; (3) shifting meaning: *necklace*, a name in South Africa for a tyre soaked in petrol, to be put round someone's neck and set alight; (4) extension in grammatical function: the nouns *quest* and *necklace* used as verbs; (5) abbreviation: the computer acronym *GIGO*, meaning garbage in, garbage

out; (6) back-formation: *disinform* formed from *disinformation* (and not the reverse); (7) blending: *harmolodic* mixing harmony and melodic; (8) borrowing: loanwords such as *nouvelle cuisine* from French; (9) Very rarely, root-creation, or coinage from sounds with no previous known meaning whatever: googol, Kodak. This classification is based on the word-formation processes, in other words the morphological criterion.

P. Silvia and D. Nolet [7] suggest such types of neologisms as «morphological neologisms», which are created through derivation, compounding, blending, acronymy and borrowing, and «semantic neologisms» resulting from: *expansion*: extension of the meaning of a term by giving it a new meaning (i.e. a shift from the concrete to the abstract or from the abstract to the concrete); *metaphor*: the process whereby a word or expression is used to refer to something other than what it was originally applied to, or what it literally means, in order to suggest some resemblance between the two things.

V. I. Zobotkina has expanded this classification, adding some more types [8]:

– phonological neologisms, created from separate sounds. They include:

1) new words, formed from interjections (e. g.: zizz – a whizzing or buzzing sound; a short sleep);

2) slangisms – words-exclamations to express feelings and emotions (e. g.: Yuck!, wow! – to express delight or surprise);

3) echoism – imitation of real phenomena to reproduce sounds observed in the environment (e. g.: Rah-rah – froufrou while dancing; enthusiastic speech or behaviour intended to encourage someone);

– borrowings-trans-nominations – reinterpretation of already existing loan words (e. g.: doping – 1) taking drugs; 2) use of a substance or technique to illegally improve athletic performance);

– semantic neologisms – a new meaning is denoted by an already existed form (e. g.: to leaflet, to google);

– syntactic neologisms – merging of two components into a single complex neologism (e. g.: hotbutton, spaceturism).

Another approach to the analysis of neologisms is the criterion of linguistic space, that is, the sphere of use where lexical innovations appear. At the same time, such indicators of the word as a new formation may be used to indicate new realities or to reflect «old» concepts: 1) in languages in general; 2) in a particular national language; 3) in the literary language; 4) in a specific sub-language [9].

Nowadays the Internet is one of the linguistic spaces, where we can

observe a lot of neologisms referring to different spheres of life. It is an inexhaustible source for research for linguists, because oral and written languages coexist in it, as in a particular medium of communication. G. Kjellmer notes that many newspapers and media broadcasters have special experts that invent new words for new concepts and supervise the use of these in the publications [10]. D. Kerremans differentiates three factors to use the Internet for the research of new words [11, p. 23], namely 1) the Internet contains an unparalleled wealth of easily accessible linguistic material; 2) the Internet serves as the prime source of innovation in many respects; 3) the Web not only acts as a source of innovation, but also «as a powerful vehicle for its diffusion, because Internet users are much less constrained by adherence to the linguistic norms than «real» users» [12, p. 116].

Apart from communication by e-mail, people recently have preferred interaction using social media. Online communication offers unique opportunities for the study of new words and the early phases of their establishment. Using the web and social media like Facebook and Twitter as corpora offers an economical way of investigating whether newly coined words are taken up by language users and begin to spread and diffuse into other domains of discourse. When examining Facebook and Twitter social networks, we have found a great number of neologisms, referring to different spheres of life: politics, popular culture, psychology, etc. People even create social network groups for presenting neologisms, such as «Neologisms», «Funny Neologisms», «Language nerds», «English Monsters», etc. (Facebook); «Digital Neologisms», «Academic Neologisms», «Gazi's Neologisms», etc. (Twitter).

For example, Twitter, as one of the prime examples of microblogging, has developed its own *twitspeak* language, lives by its own laws and etiquette – *twittiquette*, it has its own unique structure. Now this social media has become so popular and necessary to people that even the verbal substantive (namely gerund) appeared in English «*twittering*», which means a way of communicating on the Internet, which has become popular thanks to the above-mentioned network.

The meaning of many words in social media are shifted, creating a brand new word, combination of two words and usage of old words in totally new context. e.g.: *surf*, meaning «to browse the internet»; *mac* meaning «a kind of computer» etc. The characteristic feature of the given social networks is the use of a large number of neologisms, which have family of words: «twitter», «tweet», «follow», and «facebook»: *twitterazzi*, *tweet stealer*, *followorthy*, *facebooktivist*, etc. [13].

We have analyzed peculiar features of the English language lexicon enrichment with the help of morphological and semantic neologisms of Facebook and Twitter social networks. Morphological neologisms are formed by affixation, compounding, conversion, while the semantic neologisms – due to metaphors, metonymy, extension or reduction of the meaning of words.

Morphological neologisms can be divided into three groups: 1) neologisms formed by affixation; 2) neologisms formed by compounding; 3) neologisms formed by conversion. In its turn neologisms of the first group can be divided into such groups: 1) neologisms formed by suffixes; 2) neologisms formed by prefixes; 3) neologisms formed by suffixes and prefixes.

Nouns are formed with the help of suffixes *-er, -dom, -ness, -ation, -ist*. For example,

Twitter:

Brexitteer – someone who is in favour of the United Kingdom leaving the European Union: *Hardline Brexiters are unlikely to accept this new deal with the European Union* [14].

Twitterdom – the world or sphere of Twitter: *Thailand Twitterdom is on fire with 1.14 million hashtag talking about the stripping of title of noble Royal consort Koi* [15].

Facebook:

Chaoism – the state of mind one ends up with if they think about chaos theory too much: *The factory I work in is being shut down and moved to China, due to Chaoism* [16].

Facebooktivist – a person who engages in social activism by joining different «petition» groups and installs applications dedicated to different causes on Facebook: *The facebooktivists are out in full force protesting Facebook's new privacy features* [17].

Words with components *-mania, -aholic, -philia, phobia-* are frequently formed at present. For example,

Twitter:

Jacindamania – a condition in which someone is extremely interested in the activities of Jacinda Ardern, the prime minister of New Zealand: *Jacindamania has returned to New Zealand following a deal with a kingmaker* [15].

Twitterholic – someone addicted to Twitter, so much so that it may be an actual problem [18]: *Dude, you're such a twitterholic* [17.]

Facebook:

Hoplophobia – a political neologism coined by retired American

military officer Jeff Cooper as a pejorative to describe an «irrational aversion to weapons». Hopophobia is a political term and not a recognized medical phobia [16]: *The person had hopophobia and passed out at the mere sight of a gun* [17].

Verbs are formed with suffixes *-en*, *-fy*, *-ize*. For example,

Twitter:

Twitterize – to turn a word or phrase into Twitter-based language [18].
Dude, I'm totally going to twitterize Shelly from Calculus tonight [17].

Facebook:

Ramplify – adding veggies to «fancy up» a dish: *Bob decided to ramplify his omelette by adding mixed greens, mushrooms, and all the garlic in the house* [16].

Adjectives are formed with suffixes *-ible*, *-less*, *-ful*, *-ific*, *-ous*. For example,

Twitter:

Twitless – used to describe one who is known for posting absurd, gratuitous or witless comments on Twitter: *That girl is twitless, reading her updates is like pulling an empty cereal box out of the cupboard* [17].

Twitterific: a profound feeling of wellness or happiness (Perhaps upon discovering that you've been tweeted by your favourite celeb). Also used to describe a very good tweet or tweeter [18]: *Man I just won the lotto, how twitterific is that!* [17].

Facebook:

Reprefensible – a really awful justification for a terrible idea or practice: *The traditional plan's proponents came up with the reprefensible idea that it was both biblically correct and demanded by their grandmothers* [16].

Trumpeustuous – political campaigns that are as unpredictable and drama-filled as the Trump Presidential campaign: *The chaos and drama surrounding the corporate merger resembled a Trump campaign. It was very Trumpeustuous* [17].

The most popular prefixes used for creation of Twitter and Facebook neologisms are: *de-*, *un-*, *re-*, *under-*, *over-*, *mis-*, *hyper-* *self-*, *astro-*, *geo-*, *micro-*, *tele-*, *audio-*, *tele-*, *cyber-*, *pod-* [10]. For example,

Twitter:

Geotwitter – tracks the geographical location of the most recent tweets [18].

Overheard – eavesdropping on Twitter [18]: *I overheard on Twitter that Ann is going to that party on Friday.*

Facebook:

De-friend – someone you have de-friended on Facebook but still see around, in an awkward manner: *I pretended to be on the phone earlier when I walked past him, he's a de-friend* [17].

Hyperfacebookspace – when you on facebook post everything every hour and you get a like or comment per second especially by a few regulars on your page and you got three or more different conversations going on in the background: *I'm getting five comments at once and I got two people I'm chattin with. Holy shit I'm in hyperfacebookspace!* [17].

Compounding, the joining of two separate words to produce a single form, is considered one of the most productive ways of neologisms' formation. For example,

Twitter:

Trump Derangement Syndrome – a disorder that some people have which is triggered when they see, hear about Donald Trump in the news: *Did you notice last night how all CNN could talk about was Donald Trump's latest Tweet? They apparently have Trump Derangement Syndrome* [17].

Facebook:

Bi-Parmesan agreement – the situation when two opposing Italian political parties cooperate: *The Senate has reached a Bi-Parmesan agreement* [16].

Davos Man – a neologism referring to the global elite of wealthy (predominantly) men, whose members view themselves as completely «international»: *President Donald J. Trump gets to be a Davos man, at least for a few days* [16].

Conversion is a change in the class of a word. Nouns can start to be used as a verb (or vice versa) without any change in the word itself. Sometimes the converted forms shift in meaning. For example,

Twitter:

A tweet out → to tweet out – promoting a product you like or a greeting to one's friends on Twitter (noun): *I asked my friend to give my new website a Tweet Out, so I could take advantage of his following on Twitter* [17]; to promote a product you like or to greet one's friends on Twitter (verb): *I tweeted out. He glared at me again and then threw me the letter.*

Facebook:

To like → a like – clicking «Like» below a post on Facebook is a way to let people know that you enjoy it without leaving a comment. Just like a comment, anyone who can see the post can see that you liked it [16]: *Facebook likes don't necessarily mean people actually like things.*

The ability to mark the unknown through the known is represented in semantic word formation [13]. Vocabulary is growing by giving a new, additional meaning to the existing lexical forms. The older meaning can be replaced completely or partly, the old and the new meanings co-exist side by side, this type of process is called semantic extension. As semantic neologisms we have differentiated metaphors, metonymy, extension or reduction of the meaning of words. For example,

Metaphors in Twitter and Facebook:

Friend surge – adding a large number of friends or followers on social media:

After returning home from camp, Anna experienced a Friend surge, gaining 32 followers on Twitter in one afternoon [17].

Facebook narcissist – someone who thinks every time you post or update your status on Facebook, it is about him/her: *Steve is a facebook narcissist because every time I update my status on facebook, he believes I am talking about him* [17].

Metonymies in Twitter and Facebook:

Wealthy selfie – a self-posted image to social media that features a flashy display of large quantities of money: *What's up with the wealthy selfie? Who you think you are, P. Diddy?* [17].

Woofie – (woof + selfie) – a picture of your dog or a self-portrait with your dog, which is one of a kind selfie with your own pets: *Where's Woofie – a group for those who like to take photographs with their dogs* [15].

Extension or reduction of the meaning of words in Twitter and Facebook:

Favourite – semantic extension in Twitter means to mark an item as one of your favourites: *Favoriting a picture means you like it.*

Fakester – a person who creates the profile in a social network containing false information (photos, biographical data) for the purpose to deceive for selfish purposes [10].

Conclusions... To sum it up, we can assume that neologisms are words, collocations that appeared in a certain period in a language or that are once used (occasional words) in a text or speech act. Nowadays the Internet is one of the linguistic spaces, where we can find neologisms referring to different spheres of life. Various types of neologisms in Twitter and Facebook play a productive role in the enrichment of the English language. The study of morphological neologisms of these social networks proves that the most productive way of word formation is derivation and compounding. Analysis of semantic neologisms shows that metaphors are the most numerous semantic neologisms in Twitter and Facebook.

References:

1. Merriam Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/neologism> (Last assessed: 19.01.2020).
2. Cambridge Advanced Learner's Dictionary. Second edition. Cambridge University Press, 2007. 1572 p.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. 2-е изд., доп. Москва: Большая рос. энцикл., 2002. 709 с.
[Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar / gl. red. V. N. Yartseva. 2-e izd., dop. Moskva: Bolshaya ros. entsikl., 2002. 709 s.]
4. Cabré, M. Teresa. La neologia: un nou camp a la cerca de la seva consolidació científica. Caplletra 59, 2015. P. 125 – 136.
5. Wittgenstein L. Culture and Value. Translated by Peter Winch. University of Chicago Press, 1984. 195 p.
6. The Oxford Companion to the English Language: edited by Tom McArthur. New York: Oxford University Press, 1992. 1184 p.
7. Silvia P., Nolet D. Handbook of Terminology. Terminology and Standardization Directorate: English translation by Ch. Leonhardt. Ottawa-Hull: Translation Bureau. 136 p.
8. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка. Москва: Высшая школа, 1989. 126 с.
[Zabotkina V. I. Novaya leksika sovremennogo angliyskogo yazy'ka. Moskva: Vysshaya shkola, 1989. 126 s.]
9. Єнікієва С. М. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект (на матеріалі новоутворень кінця XX – початку XXI століть) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.04. Київ, 2011. 32 с.
[Yenikiieva S. M. Systema slovotvoru suchasnoi anhliiskoi movy: synerhetychnyi aspekt (na materialy novoutvoren kintsia XX – pochatku XXI stolit) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra filol. nauk : 10.02.04. Kyiv, 2011. 32 s.]
10. Kjellmer G. Potential Words. *WORD*. 51 (2), August 2000. P. 205 – 228.
11. Kerremans D. A Web of New Words. A Corpus-Based Study of the Conventionalization Process of English Neologisms. Peter Lang Edition, 2015. 278 p.
12. Rumsiene G. Internet English: A Technically Based Mode of Language. Kaunas: Kauno Technologijos Universitetas. Issue No 9. 2006. P. 56 – 63.
13. Дзюбіна О. І. Структура, семантика та прагматика сленгових неологізмів соціальних мереж Twitter та Facebook (на матеріалі англійської мови) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2016. 206 с.
[Dziubina O. I. Struktura, semantyka ta prahmatyka slenhovykh neolohizmiv sotsialnykh merezh Twitter ta Facebook (na materialy anhliiskoi movy) : dys. ... kand. filol. Nauk : 10.02.04 / Lviv. nats. un-t im. I. Franka. Lviv, 2016. 206 s.]
14. Cambridge Dictionary. URL:

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/>

15. Twitter. URL: <https://twitter.com/>

16. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/>

17. Urban Dictionary. URL: <https://www.urbandictionary.com/>

18. Twitter Dictionary. URL: <http://twittonary.com/>

Анотація

Оксана Гандабура

Неологізми соціальних медіа в сучасній англійській мові соціальних мереж: на матеріалі Twitter та Facebook

Стаття присвячена збагаченню сучасної англійської мови неологізмами, які використовуються в соціальних мережах, зокрема у Facebook та Twitter. Авторка дослідила сутність поняття «неологізм», його види та способи формування. Детально простудійовано вплив Інтернету та соціальних мереж Facebook та Twitter на зміну лексики англійської мови.

Наведено приклади морфологічних та семантичних неологізмів із соціальних мереж Facebook та Twitter, процес їх формування та значення. Визначено найпродуктивніші шляхи формування неологізмів.

Ключові слова: неологізми, морфологічні та семантичні неологізми, соціальні мережі.

Дата надходження статті: «20» листопада 2019 р.

Дата прийняття до друку: «27» грудня 2019 р.

УДК 811.161.2'367.333

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.23

ІННА ЗАВАЛЬНЮК,

доктор філологічних наук, професор

(м. Вінниця)

Другорядні члени речення як поширювачі структурної основи речення: критерії та прийоми розмежування неморфологізованих форм

У статті окреслено категорійні значення членів речення, обґрунтовано специфіку диференціації другорядних членів речення з огляду на однакові неморфологізовані форми їхнього вираження, запропоновано критерії та прийоми практичного розмежування додатків і обставин, виражених прийменниково-іменниковими конструкціями.

Ключові слова: другорядний член речення, додаток, обставина, неморфологізована форма, прийменниково-іменникова конструкція.

Постановка проблеми в загальному вигляді... У реченні як основній одиниці синтаксису взаємодіє досить складна система тісно пов'язаних одиниць, які утворюють його структуру. Передусім це дві конструктивні одиниці: реченнєвий центр, що його формують підмет і присудок у двоскладному реченні і головний член у реченні односкладної будови, та периферія, складниками якої є другорядні члени речення як його поширювачі.

Поняття *член речення* більшість учених сприймає традиційно в контексті найбільш давньої, випробуваної часом синтаксичної моделі членів речення, а терміни – *підмет, присудок, означення, додаток, обставина* – як особливо життєздатну граматичну систему. Наявна у лінгвістиці «критика теорії членів речення зумовлена складністю виділення й ідентифікації цих синтаксичних категорій, що, своєю чергою, впливає із досить розвинутої асиметрії в цьому розділі синтаксису. Життєвість теорії членів речення пояснюється тим, що вона відбиває наявні елементи синтаксичного ладу, які відображають елементи об'єктивної дійсності, що сприймаються людською свідомістю» [4, с. 76].

Висловлене вище торкається дихотомії «головні члени – другорядні члени» в структурі речення. Науковці одностайні в тому, що таке ієрархічне протиставлення – результат «компромісу між логічним і лінгвістичним поглядом на природу речення: оскільки речення представляє судження, то все те, що відображає судження, є в реченні головним, а все, що виділяють у реченні не на логічних засадах, є другорядним. Таке розуміння ієрархії зберігається в традиційному мовознавстві і дотепер» [13, с. 143].

Аналіз досліджень і публікацій... Другорядні члени речення як периферійні конструктивні одиниці простого речення неодноразово слугували об'єктом лінгвістичного вивчення. Зокрема, критерії виокремлення й розмежування другорядних членів речення розглядали Л. Булаховський [2], Ф. Буслаєв [3], Б. Кулик [10], О. Потєбня [16], І. Вихованець [6], А. Грищенко [5], Н. Іваницька [7; 8; 9], К. Шульжук [18] та інші мовознавці; зони атрибутивності в структурі простого речення окреслено в дисертаційній праці Я. Чопика [17]; ядерну, напівпериферійну та периферійну зони цієї самої функціонально-семантичної категорії досліджено в дисертації Л. Островської [15]; системне дослідження об'єктних синтаксем здійснено в науковій праці О. Ледней [11] тощо. Проте досі дискусійною залишається проблема розмежування членів речення, потребують уточнення деякі теоретичні положення в їхній кваліфікації, а

практичні аспекти диференціації – коментарів, що й надає нашій науковій розвідці актуальності.

Формулювання цілей статті... Мета пропонованої статті – обґрунтувати специфіку диференціації другорядних членів речення з огляду на однакові неморфологізовані форми їхнього вираження, запропонувати критерії та прийоми практичного виокремлення додатків і обставин, виражених прийменниково-іменниковими конструкціями.

Виклад основного матеріалу... Член речення – це логіко-синтаксична категорія, тому очевидною є складність аналізу речення за його членами. Окреслюючи синтаксичну функцію другорядного члена речення, потрібно враховувати низку граматичних і семантичних ознак: 1) морфологічну природу другорядного члена речення і того слова, від якого він залежить; 2) синтаксичний зв'язок другорядного члена речення з головним словом; 3) логіко-синтаксичні відношення другорядного члена речення і головного слова; 4) семантику слова – другорядного члена речення. Із розвитком теорії актуального членування синтаксична й семантична ознаки в схемі диференціації членів речення доповнилися комунікативно-позиційними характеристиками: «Практичне визначення членів речення ґрунтується на основі комплексу семантичних та формальних ознак з урахуванням комунікативного призначення речення та окремих його частин» [9, с. 33]. На думку І. Арібжанової, «основним критерієм визначення і розмежування функціональних компонентів речення є ті відношення, у які вони вступають з іншими компонентами, тобто відношення між членами речення (формально-граматичний аспект), синтаксемами (семантико-синтаксичний аспект), компонентами, які кваліфікуються переважно як тема і рема (комунікативний аспект)» [1, с. 49–50].

Деякі вчені вважають, що диференційною ознакою поділу на головні і другорядні члени, є їхнє перебування в складі предикативної основи речення [6, с. 70; 18, с. 68]. У річищі новітнього синтаксису розрізняють два ряди структурно-функціональних компонентів речення – формально-синтаксичних (власне членів речення) і семантико-синтаксичних (синтаксем) – за потрактування речення як багатоаспектної одиниці [6, с. 70–71, 92].

Оскільки «слова можуть переходити з одного лексико-граматичного розряду в інший, а в структурі речення така ж форма слова залежно від її відношення до іншого слова може виконувати різні синтаксичні функції, – інколи визначити, яким членом речення є те чи те слово, буває нелегко» [10, с. 53]. Дослідник Б. Кулик пропонує виокремлювати

другорядні члени речення на основі:

1) граматичних значень слів, тобто належності до певної частини мови (наприклад, узгоджене означення зазвичай буває виражене прикметником, дієприкметником, відприкметниковим займенником);

2) способів вираження синтаксичних відношень, зокрема інтонації та порядку слів у реченні (пор. у реченні *Шлях у гори туристів із Вінниччини виявився надзвичайно важким* прийменникова конструкція *у гори* є неузгодженим означенням за умови наголошування пояснювального слова *шлях*; якщо ж наголосити прийменникову конструкцію *в гори* чи змінити місце її розташування в реченні, то кваліфікуватимемо член речення *в гори* як обставину місця, пор.: *У гори шлях туристів із Вінниччини виявився надзвичайно важким*);

3) лексико-семантичної співвіднесеності компонентів словосполучки (пояснюваного і залежного слова). Пор. речення: *Весною ми їздили в поле візком однокінним старим* (М. Рильський) (словосполучка *їздили весною* творить обставинні відношення, тому *весною* – обставина часу) і *Хоч ще й зима, а в повітрі пахне весною* (словосполучка *пахне весною* виражає об'єктні відношення, тому *весною* – непрямий додаток);

4) контексту, який допомагає визначити вид другорядного члена, наприклад: *Усім сподобалася витівка Семенова* (лише контекст уможливить кваліфікацію члена речення *Семенова* як узгоджене означення від імені *Семен* або як неузгоджене означення від прізвища *Семенов*) [10, с. 54].

Труднощі виникають передусім при визначенні другорядних членів, виражених іменником у непрямому відмінку без прийменника чи з прийменником, оскільки цим морфологічним формам властива багатofункціональність щодо утворення загальних синтаксичних значень у реченні загалом (дodatка, означення, обставини) і в межах конкретного члена речення зокрема (обставини, часу, причини, мети та ін.), тобто часткових синтаксичних значень. Як слушно зауважує Б. Кулик, у їхньому виокремленні «принципово важливе значення має не форма логічного питання, а лише правильне встановлення співвіднесення слів між собою за їх фактичними зв'язками» [10, с. 53].

Однією з причин плутання обставин, виражених прийменниково-іменниковими конструкціями, з додатками є те, що ці члени речення пов'язані між собою семантично. Дослідниця Н. Іваницька при виокремленні члена речення пропонує зважати на: 1) характер ядерної форми його вираження; 2) наявний (чи потенційний) синтаксичний паралелізм форм; 3) лексико-граматичні властивості залежного слова;

4) синтаксичне питання [9, с. 49].

Які ж основні критерії, прийоми розмежування додатків і обставин, виражених прийменниково-іменниковими конструкціями?

1. Передусім варто враховувати, що обидва члени речення конкретизують чи обмежують дію, виражену дієсловом-присудком, щоправда, характер такого обмеження неоднаковий. Наприклад, у реченні *Сусід розповів про дитинство* додаток *про дитинство* слугує обов'язковим компонентом у внутрішньо-синтаксичній організації структури речення. Так само в реченні *Дівчинка з'їхала з гірки* обставина *місця з гірки* повною мірою розкриває семантику дієслова *з'їхала* і є обов'язковим компонентом реченнєвої структури. Відсутність обставини змінює семантику дієслова *з'їхала* на кшталт «почала гірше навчатися». Натомість у реченні *На полях розквітли ромашки* обставина *на полях* є факультативним компонентом у внутрішньо-синтаксичній організації речення, вона лише розширює його зміст, конкретизує місце цвітіння ромашок (можливі варіанти: *у лісі, на луках, на пагорбах, у степу* тощо). Отже, додатки, виражені прийменниково-іменниковими конструкціями, слугують здебільшого обов'язковими компонентами у внутрішньо-синтаксичній побудові речення, а обставини, виражені так само, можуть бути і обов'язковими, і факультативними компонентами, що спричинено зазвичай семантичним характером дієслова-присудка.

2. Критерієм розмежування додатків і обставин може слугувати й той факт, що в обставинах, виражених неморфологізованими, периферійними формами – прийменниково-іменниковими конструкціями – відбувається послаблення, а подекуди й утрата конкретного предметного значення іменника. Обставинам не властива предметність, попри те що предмети, явища пов'язуються між собою локальними, часовими, причиновими тощо стосунками і беруть участь у виникненні обставинних відношень. У додатках цього не відбувається, бо саме за допомогою прийменників виражається широке коло об'єктних відношень. Пор.: *Веселе, ясне сонце щасливо гралося золотим промінням на полях* (обст.), *гуляло по горах* (обст.), *заглядало в ліси* (обст.) (Л. Дем'ян); *Тяжко діставався хліб насущний у давнину* (обст.) (В. Скуратівський); *Прискіпливо дивиться на полотно* (дод.), *де вже проступають обриси майбутньої картини* (М. Слабошпицький); *...Дуже виразно й ясно блищить проти сонця висока біла церква з трьома банями, а коло неї невеличка дзвіниця неначе заплуталась в зеленому гіллі* (дод.) *старих груш* (І. Нечуй-Левицький).

Варто пам'ятати, що в такому разі додатки відповідають на

питання непрямих відмінків, а обставини – на питання обставин. До того ж існує можливість заміни прийменниково-іменникових додатків відповідними займенниками при тих самих прийменниках (у пропозованих вище реченнях – *на нього, проти нього, в ньому*), а обставин, виражених неморфологізованими формами, – займенниковими обставинами без прийменників (у наших реченневих ілюстраціях – *там, туди, тоді*).

3. У прийменниково-іменникових конструкціях, що виступають у функції непрямих додатків, уживається здебільшого стала низка прийменників: *в (у), з, за, о, на, над, про, проти, від, до, між, для*. Напр.: **За сонцем** хмаронька пливе (Т. Шевченко); **І ластівки мені стали співати про щастя** жити на землі (В. Сосюра); **Ротний припав до гриви** коня і круто злетів на гребінь темної хвилі (В. Близнець).

У складі обставин, виражених прийменниково-іменниковими конструкціями, трапляються щонайрізноманітніші прийменники, які допомагають творити неоднакові обставинні відношення:

а) відбивати характер протікання дії, спосіб її виконання (обставини способу дії – найуживаніші прийменники *у, на, з, без, через*): **Ліс гомонить, мов живий, на тисячу ладів, на тисячу голосів** (П. Мирний); **Пахучий хліб у нашій полі росте без сліз і гіркоти** (М. Стельмах); **Він піднявся через силу** й добрів до порога (Г. Косинка);

б) указувати на межу інтенсивності дії, ознаки або іншої обставини (обставини міри і ступеня – найуживаніші прийменники *до, по*): **Теплий туман слався по полю і наливав балку по самі віця** (М. Коцюбинський); **Але я, прикусивши до болю** нижню губу, поспішаю до хати (Г. Косинка);

в) указувати на локалізацію дії або стану у відповідному об'єкті чи середовищі, на поверхні цього об'єкта, над певною поверхнею, площиною, біля (перед, від, за, під) відповідного (-им) об'єкта (-ом), між об'єктами, навколо об'єктів і под. (обставини місця – прийменники *у (в), біля, коло, під, при, понад, між, серед, посеред, поверх* та ін.); **Біля ставу в Яблунівці** ростуть чагарі всякі – *дереза, терен, чортополох...* (Є. Гуцало); **Під горою** веселками блищав Дніпро (Я. Баш); **...Серед** пишного килима густої трави утаборився Яким зі своїм добром (П. Мирний); **Посеред** неба, **над самою головою**, ніжно золотились кучеряві хмари (Ю. Збанацький); **На озеречку** **поверх льоду** повиходила зеленувато-блакитна вода... (М. Стельмах);

г) сприяти хронологізації відповідних дій або станів, указуючи на

їхній зв'язок із відповідним моментом часу, визначаючи часову межу тривання дії або стану і под. (обставини часу – темпоральні прийменники *у (в), з, на, за, при, під, від, до, між, серед, посеред, перед, через* та ін.): **На свято в гості ходить дівтора** (М. Луків); **...Над полем від ранку до самого вечора бродили тумани** (О. Гончар); **Століття пролягають між часами...** (В. Малик); **Посеред ночі вона поворухнулася** (І. Роздобудько);

г) характеризувати у реченні дію або стан з погляду тих чинників, що пербувають в основі їх виникнення, тривання чи завершення (обставини причини – прийменники *з, від, через, за, завдяки, унаслідок, у результаті, у зв'язку з*): **З радощів він мало не збожеволів** (М. Коцюбинський); **Очі від утоми закрились** (П. Мирний); **Завдяки наполегливості він досяг успіху** (Ю. Мушкетик);

д) виражати в реченні призначення дії або стану, указувати на явища, заради реалізації яких відбувається відповідна дія (обставини мети – найуживаніші прийменники *по, на, для (зادля), під, заради, в ім'я, на честь*): **Вони йшли в луг, дець до Ворскли, по рибу** (І. Багрянний); **На пораду вересень покличе всю старшину лісу, степів** (Л. Первомайський); **Чоловік її Клим уже з годину орав поле під озимину поблизу двору** (М. Коцюбинський); **Тут археологи... трудяться в ім'я науки** (О. Гончар);

е) визначати умови виконання дії, тривання стану або відповідної ознаки (обставини умови – прийменники *у, при, за, прийменникові звороти за умови, у разі*): **Отак жив Чіпка, виростав у голоді та в холоді, у злиднях та недотачах** (П. Мирний); **У разі застосування зброї миротворці керуються Статутом гарнізонної служби...** (Дзеркало тижня);

є) окреслювати умови, усупереч яким відбувається дія чи триває стан (обставини допусту – прийменники *усупереч, наперекір, попри, без огляду на, незважаючи на*): **Люди різні! Божевільно відмінні попри різницю зовнішню схожість** (В. Підмогильний); **Незважаючи на біль у ногах, ми йшли дуже швидко, майже бігли** (В. Нестайко).

4. Практичними прийомами розмежування додатків і обставин, виражених прийменниково-іменниковими конструкціями слугують:

- прийом зіставлення аналізованої форми з іншими, наявними в реченні чи відсутніми, але цілком можливими: якщо член речення у формі непрямого відмінка іменника з прийменником можна замінити прислівником чи перетворити на підрядне речення, то такий член речення – обставина, напр.: **Ранки у червні зустрічають день ясно відкритим поглядом, зустрічають усміхнено, довірливо, з чисто**

дівочою **наївністю** (наївно – І.З.) і ледь прихованою **соромливістю** (сором'язливо – І.З.) (М. Стельмах); **Від довгої і швидкої ходи по сопках усі потомилися** (І. Багрянний), пор.: **Усі потомилися, бо довго і швидко ходили по сопках**;

- прийом перетворення певної конструкції на інші, типові для певного синтаксичного значення. Пор. ...**Товариш захекано кинувся вслід йому** (І. Білик). До члена вслід йому можна поставити питання *куди? услід кому? за ким?*, проте варто враховувати, що змога поставити обставинне питання нівелює можливість кваліфікувати згаданий член речення як додаток. Цілком можливе перетворення цієї приєднано-іменникової конструкції на інші, типові для локативного синтаксичного значення: *кинувся вслід йому – кинувся слідом за ним, кинувся за ним, кинувся навздогін йому*;

- прийом ідентифікації лексико-граматичної ознаки конкретність/абстрактність в іменнику, який уходить до складу приєднано-іменникової конструкції: ознака конкретності – синтаксична роль додатка, ознака абстрактності – синтаксична роль обставини. Напр.: ...**Він як сів на коня, зараз же запалив люльку та так верст шість, а то й більше, все палить і палить, та з рота її не випускає** (Д. Яворницький); **На південь стікає зоряна імла Чумацького Шляху** (М. Стельмах). У першому реченні *на коня* є непрямим додатком, у другому реченні *на південь* – обставина місця. Щоправда, застосовуючи такий прийом, варто також зважати на семантику дієслова. Скажімо, якщо дієслово *дивитися* має значення *розглядати, піклуватися, ставитися*, то приєднано-відмінковий іменний член завжди виконує роль додатка, попри конкретність чи абстрактність опорного іменника в приєднано-іменниковій структурі, напр.: **Уміння однаково дивитися на життєві негаразди й успіхи – запорука сімейної злагоди** (С. Петренко).

На важливість характеру лексичного значення дієслова-присудка вказує Н. Іваницька, констатує, що він допомагає визначити член речення, виражений приєднано-іменниковою конструкцією. Зокрема, в реченні *Білі тумани занепокоїлися в передчутті сонця* (О. Гончар) дослідниця виокремлює член *в передчутті* як такий, що не має з присудком *занепокоїлися* тісного семантичного зв'язку, він виражає обставину дії, розряд якої визначити нелегко (*занепокоїлися коли? з якої причини?*). «Визначити тип часткового обставинного значення тут допомагає семантика дієслова *занепокоїлися*, яке виражає дію як результат впливу на предмет іншої дії чи якихось обставин (*занепокоїлися, відчуваючи..., занепокоїлися від хвилювання...*,

занепокоїлися в передчутті...). Отже, в передчутті – це обставина причини» [9, с. 62].

Висновки... Визначаючи загальне чи часткове синтаксичне значення неморфологізованих другорядних членів речення, зокрема додатка й обставини, варто зважати на тип питання, яке можна до них поставити – морфологічне чи синтаксичне. Перевагу потрібно надавати синтаксичному питанню, а, отже, й визнавати за прийменниково-іменниковою конструкцією роль обставини. У разі неможливості добору синтаксичного питання або можливості постановки обох (морфологічного й синтаксичного) треба вдаватися до часткових прийомів їхнього розрізнення: прийому зіставлення аналізованої форми з іншими; прийому перетворення певної конструкції; прийому ідентифікації ознаки конкретності/абстрактності в опорному іменнику прийменниково-іменникової конструкції. Варто брати до уваги й інші критерії розрізнення обставин і додатків, виражених неморфологізованими периферійними формами, зокрема: наявність, відсутність чи послаблення предметності в прийменниково-іменниковій структурі; вид прийменника в складі згаданої конструкції; характер обмеження дії, вираженої дієсловом-присудком. Практичне застосування запропонованих прийомів і критеріїв уможливить правильність диференціації другорядних членів речення, попри тотожність неморфологізованих форм їхнього вираження.

Список використаних джерел і літератури:

1. Арібжанова І. Зміст і форма члена речення. *Українське мовознавство: міжвідомчий науковий збірник КНУ імені Тараса Шевченка*. Київ : Видавн.-поліграф. центр «Київський університет», 2010. № 40. С. 48–56.
2. Булаховський Л. Синтаксис (зв'язки) другорядних членів речення. Відмінкова залежність (керування). Безпосереднє (безприйменникове керування). Київ : Рад. школа, 1959. 33 с.
3. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Синтаксис. Москва, 1881. 248 с.
4. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка: Синтаксис. Москва : Высшая школа, 1981. 218 с.
5. Грищенко А. П. Додаток. Обставина. *Сучасна українська літературна мова. Синтаксис*. За заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. С. 181–224.
6. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 365 с.
7. Іваницька Н. Л. Член речення як синтаксична категорія. *Українська мова і література в школі*. 1974. № 5. С. 25–33.
8. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. Київ : Вища школа, 1986. 168 с.

9. Іваницька Н. Л. Теоретичний синтаксис української мови (формально-граматична структура простого речення; члени речення). Вінниця : ВДПУ імені М. Коцюбинського, 1999. Ч. 1. 155 с.

10. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис. Київ : Рад. школа, 1965. Ч. II. 283 с.

11. Ледней О. Ф. Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення: автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Укр. мова». Одеса, 2003. 19 с.

12. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке: учеб. пособ для студентов филол. спец. пед. ин-тов. 2-е изд., испр. Москва: Высш. школа, 1986. 176 с.

13. Леута О. І. Проблемні питання теорії членів речення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов: зб. наук. праць*. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 14. С. 141–148.

14. Новікова О. О. Структурно-семантичні вияви детермінантних членів речення в сучасній українській мові: автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Укр. мова». Донецьк, 2006. 20 с.

15. Островська Л. С. Категорія атрибутивності в структурі простого українського речення: автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Укр. мова». Донецьк, 2006. 20 с.

16. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: В 4 т. Москва : Учпедгиз, 1958. Т. 1–2. 536 с.

17. Чопик Я. М. Зони атрибутивності в структурі простого речення (семантика і засоби вираження): дис... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1991. 195 с.

18. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ : Академія, 2004. 406 с.

References:

1. Aribzhanova I. Zmist i forma chlena rechennia. *Ukrainske movoznavstvo: mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka*. Kyiv : Vydavn.-polihraf. tsentr «Kyivskiy universytet», 2010. № 40. S. 48–56.

2. Bulakhovskiy L. Syntaksys (zv'iazky) druhoriadnykh chleniv rechennia. *Vidminkova zalezhnist (keruvannia). Bezposerednie (bezprymennykove keruvannia)*. Kyiv : Rad. shkola, 1959. 33 s.

3. Buslaev F. Y. Ystorycheskaia hrammatyka russkoho yazyka. *Syntaksys*. Moskva, 1881. 248 s.

4. Nak V. H. Teoretycheskaia hrammatyka frantsuzskoho yazyka: *Syntaksys*. Moskva : Vysshhaia shkola, 1981. 218 s.

5. Hryshchenko A. P. Dodatok. Obstavyna. Suchasna ukrainska literaturna mova. *Syntaksys*. Za zah. red. I. K. Bilodida. Kyiv : Naukova dumka, 1972. S. 181–224.

6. Vykhovanets I. R. Hrammatyka ukrainskoi movy: *Syntaksys*. Kyiv : Lybid, 1993. 365 s.

7. Ivanyska N. L. Chlen rechennia yak syntaksychna katehoriia. *Ukrainska*

mova i literatura v shkoli. 1974. № 5. S. 25–33.

8. Ivanytska N. L. Dvoskladne rechennia v ukrainskii movi. Kyiv : Vyscha shkola, 1986. 168 s.

9. Ivanytska N. L. Teoretychnyi syntaksys ukrainskoi movy (formalno-hramatychna struktura prostoho rechennia; chleny rechennia. Vinnytsia : VDPU imeni M. Kotsiubynskoho, 1999. Ch. 1. 155 s.

10. Kulyk B. M. Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Syntaksys. Kyiv : Rad. shkola, 1965. Ch. II. 283 c.

11. Lednei O. F. Obiektni syntaksemy v strukturii prostoho rechennia: avtoref. dys... kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 «Ukr. mova». Odesa, 2003. 19 s.

12. Lekant P. A. Syntaksys prostoho predlozhenia v sovremennom russkom yazyke: ucheb. posob. dlia studentov fyol. spets. ped. yn-tov. 2-e yzd., yspr. Moskva: Vyssh. shkola, 1986. 176 s.

13. Leuta O. I. Problemni pytannia teorii chleniv rechennia. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 9. Suchasni tendentsii rozvytku mov: zb. nauk. prats. Kyiv : NPU imeni M. P. Drahomanova, 2016. Vyp. 14. S. 141–148.

14. Novikova O. O. Strukturno-semantychni vyiavy determinantnykh chleniv rechennia v suchasni ukrainskii movi: avtoref. dys... kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 «Ukr. mova». Donetsk, 2006. 20 s.

15. Ostrovska L. S. Katehoriia atrybutyvnosti v strukturii prostoho ukrainskoho rechennia: avtoref. dys... kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 «Ukr. mova». Donetsk, 2006. 20 s.

16. Potebnia A. A. Yz zapysok po russkoi hrammatyke: V 4 t. Moskva : Uchpedhyz, 1958. T. 1–2. 536 s.

17. Chopyk Ya. M. Zony atrybutyvnosti v strukturii prostoho rechennia (semantyka i zasoby vyrazhennia): dys... kand. filol. nauk : 10.02.01. Kyiv, 1991. 195 s.

18. Shulzhuk K. F. Syntaksys ukrainskoi movy. Kyiv : Akademiia, 2004. 406 s.

Summary

Inna Zavalniuk

The Secondary Parts of the Sentence as Extenders of the Sentence

Structure Base: Criteria and Means of Differentiating Non-Morphologized Forms

The article outlines the categorical implications of sentence members, substantiates the specifics of differentiating secondary parts of the sentence with regard to the identical non-morphologized forms of their expression, suggests the criteria and means of practical differentiation of objects and adverbial modifiers, expressed through noun-prepositional constructions.

Key words: *secondary part of the sentence, object, adverbial modifier, non-morphologized form, noun-prepositional construction.*

Дата надходження статті: «24» жовтня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «15» листопада 2019 р.

УДК 811'42

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.24

ЛЮДМИЛА ЗАКРЕНИЦЬКА,
кандидат філологічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

Макроструктура англомовних фахових текстів сфери освіти

У статті вивчаються засоби когезії англомовних фахових текстів сфери освіти, визначаються характеристики макроструктури фахового тексту за жанром. Виявлено граматичні, лексичні, стилістичні та логічні засоби зв'язності фахових текстів, визначено їх кількісні параметри та особливості використання з огляду на тип тексту.

Ключові слова: *макроструктура тексту, фаховий текст, когезія, когерентність, лексична когезія, граматична когезія, логічна когезія, стилістична когезія.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Текст – це завершена і упорядкована множина семантично когерентних речень, які є основними конститuantами його структури. Цілісність тексту є результатом комплексного зв'язування окремих речень на рівні його глобального змісту (когеренції) та поверхневих структур на рівні когезії.

Макроструктура фахових текстів формально проявляється у когезії, функціонально у когерентності мовних та семіотичних одиниць. Важливою характеристикою фахових текстів є тенденція до макроструктурної ізоморфії форми та функції. На найвищому рівні макроструктури фахового тексту знаходиться його формальна та функціональна єдність [12, с. 88].

Головні ознаки мови науки – логічність, точність та об'єктивність викладу думок – обумовлені специфікою наукового пізнання і передбачають застосування мовних засобів, які б сприяли чіткому та однозначному повідомленню інформації із певної галузі знань [7].

Аналіз досліджень і публікацій... Проблемою зв'язності (когеренції та когезії) тексту, що забезпечує його цілісність займався чимало дослідників, зокрема А. А. Андрієвська, Н. С. Валгіна, О. П. Воробйова, І. Р. Гальперін, В. Дресслер, В. А. Єфименко, А. В. Іванченко, В. І. Карабан, К. Я. Кусько, В. А. Кухаренко, О. О. Селіванова; Е. Ф. Скороходько; З. Я. Тураєва, М. Холлідей, К. Brinker, W. Dressler,

Т. А. van Dijk, М. А. Halliday та інші.

На думку Р. Богранда і В. Дреслера когеренція є основою глибинного глобального змісту тексту, що зумовлює її провідну функцію – зв'язувати концепти на рівні тексту та розбудовувати реляційні відношення між ними [10, с. 5]. Водночас когезія слугує зв'язуванню тексту на рівні його поверхневих структур, забезпечує зв'язність слів, які ми бачимо і чуємо в тексті, і реалізується на рівні граматичних структур [65, с. 3].

Формулювання цілей статті... Мета статті полягає у характеристиці макроструктури англomовних фахових текстів сфери освіти, зокрема, виявленні та порівнянні лексичних, граматичних, логічних та стилістичних засобів когезії текстів відповідно до жанру.

Виклад основного матеріалу... Когезія наукового тексту представляє собою низку компонентів, які формують єдине мовне ціле, зв'язуючи окремі частини у цілісну смислову єдність. В. А. Єфименко виокремлює такі засоби когезії тексту: лексична, граматична, логічна та стилістична. До лексичної когезії вчена зараховує: анафоричний повтор, епіфоричний повтор, контактний повтор, лейтмотивний повтор, гіперо-гіпонімію, антонімічні відношення, синонімічні відношення. Граматична когезія, згідно з класифікацією вченої, виражена такими засобами: особова кореферентність, вказівна кореферентність, компаративна кореферентність, субституція, номінальний еліпсис, вербальний еліпсис, парцеляція. Стилiстична когезія реалізується через такі засоби: метафора, персоніфікація, порівняння, паралелізм. Логічна когезія, на думку вченої, включає такі засоби як: просторова логічна когезія, часова логічна когезія, метонімія [3, с. 13-18]. Слід зауважити, що, на думку І. Р. Гальперіна, граматичні та логічні засоби когезії легко декодуються читачем і переважають у текстах наукового стилю [2, с. 78-85].

Услід за О.Д. Отуєм, дослідження зв'язності фахових текстів сфери освіти проводимо за такою схемою. Засоби «граматичної когезії» шифруємо відповідно: особова кореферентність (граматична когезія 1 – ГК1), вказівна кореферентність (ГК2), номінальний еліпсис (ГК3), субституція (ГК4). Категорія «лексична когезія» представлена такими засобами як анафоричне перенесення (ЛК1), дистантне перенесення (ЛК2), контактне перенесення (ЛК3), лейтмотивне перенесення (ЛК4), синоніми (ЛК5), антоніми (ЛК6). В категорії «логічна когезія» виокремлюємо такі засоби, як просторова когезія (ЛОГ1), часова когезія (ЛОГ2). Категорія «стилiстична когезія» репрезентована паралелізмом (СК1), порівнянням (СК2) та полісиндетоном (СК3) [5, с. 110].

В основі зв'язності тексту, забезпеченні його структурної організації та логіки сприйняття лежить явище кореферентності, або однакової денотативної співвіднесеності різних текстових одиниць. «Кореферентність» означає зв'язок речень в тексті за допомогою референційно тотожних номінацій [8]. В англійській мові текстотвірну функцію вербального представлення об'єкта дійсності виконують такі види когезії як вживання особових займенників, вказівних займенників та інших детермінантів, використання синонімів, гіпонімів, гіперонімів, а також повторної номінації [9, с. 183].

Особова кореферентність (ГК1) полягає у вживанні особового займенника, значення якого може бути встановлено лише в мінімальному контекстному ланцюгу в межах анафоро-катафоричного зв'язку. Анафора – семантико-синтаксичне явище встановлення референційної тотожності займенників, прислівників, часток та інших мовних одиниць з їх вербальними відповідниками, які містяться в попередньому контексті, в той час як катафора передбачає співвідношення з відповідником, який перебуває в наступному контексті, що є не характерним явищем для досліджуваних фахових текстів. Для наукових текстів англійської мови характерним є анафоричне вживання особових займенників. Не повідомляючи нічого нового, вони сприяють адекватній інтерпретації наукової інформації із спеціальної галузі знань і полегшують розуміння термінів, які зазвичай виступають в якості вербального відповідника [4], наприклад: *As already mentioned, two main approaches to learning (and teaching) may be distinguished – the individualistic (competitive) and the cooperative form. ... They, however, differ in the type of interdependence: in the cooperative form, students work together to achieve the same goal, which features a positive interdependence* [15, с. 37].

Аналіз засвідчив, що загальна частота вживання особової кореферентності у репрезентативних текстах представлених науковими статтями та навчальними підручниками для ЗВО виявила високий ступінь, що становить 12%–13% усіх прикладів. Подібний рівень уживаності особової кореферентності зафіксовано також в текстах науково-популярних журналів (12%).

Вказівна кореференція (ГК2) реалізується використанням вказівних займенників або означеного артикля, наприклад: *Among various cooperative methods, learning in Language Tandem and Coeducation of two different language groups are both attractive and effective ... as they not only improve language skills but, at the same time, develop social competences and cross-cultural awareness. Therefore, this*

paper deals further with these two methods [15, с. 38].

У наведеному прикладі спостерігаємо вживання і особової референції (*Language Tandem and Coeducation – they*), і вказівної референції (*Language Tandem and Coeducation – these two methods*) через використання вказівного займенника *these*. Прикладом вказівної референції, що реалізується через використання означеного артикля може бути наступне: *Middle school students (N=829) participated in one of three conditions: NC Write + traditional writing instruction, NC Write + SRSD instruction, or a comparison condition.... Students in the NC Write + traditional writing instruction condition produced higher-quality essays than students in the comparison condition at posttest* [16].

Вказівна референція виявляє тенденцію до використання радше у текстах наукових фахових статей і підручників, ніж у науково-популярних текстах.

Інший вид граматичної зв'язності – номінальний еліпсис (ГКЗ), представлений невеликою кількістю прикладів і характерний більшою мірою для науково-популярних текстів, наприклад: *The widespread use of cooperative learning is due to multiple factors. The three most important are that cooperative learning is, first, clearly based on theory*; [15, с. 38].

Використання номінального еліпсису в наведеному прикладі ґрунтується на відсутності лексеми *factors* в наступному реченні.

До граматичної текстової когезії залучають також субституцію (ГК4), яка полягає в заміні одного елемента тексту іншим (іменна субституція – *one, ones, same*; дієслівна – *do*), наприклад: *This paper will be divided into two parts. In the first one, the theoretical basis explaining the nature of the two methods mentioned above will be analyzed* [15, с. 37].

Лексична когезія найчастіше має форму таких повторів: анафоричного, дистантного, контактного та лейтмотивного. Анафоричний повтор (ЛК1) полягає у повторенні однакових виразів, слів на початку речення з метою посилення виразності й виділення важливої думки. Повторна номінація мовних одиниць, які функціонують як ключові слова, має велике значення для забезпечення зв'язності тексту [1, с. 32]. В англomовних фахових текстах сфери освіти ключові слова являють собою термінологічні одиниці, вживання яких обумовлено практичною спрямованістю текстів наукового стилю та їх адресованістю спеціалістам у цій галузі знань, наприклад: *Cooperative learning generally means that students work together to accomplish shared learning goals. ... Modern cooperative learning has become a widely-used method in preschool through graduate school levels in all subject areas. The widespread use of cooperative learning*

is due to multiple factors. The three most important are that cooperative learning is, first, clearly based on theory; second, validated by research; and third, can be operationalized into clear procedures educators may use [15, с. 38].

Дистантний повтор (ЛК2) в фаховому тексті передбачає використання слів або словосполучень на початку та в кінці речення або синтагми: *Because efficacy is domain-dependent, whether the construct was composed of two subfactors reflecting two different skill sets – Efficacy for Proactive Behavior Management and Efficacy for Reactive Behavior Management – was investigated [14].*

Контактний повтор (ЛК3) реалізується через повторення слів або словосполучень в кінці одного та на початку іншого речення. Почасти контактний повтор супроводжується субституцією синонімічним словом або модифікацією словоформи: *It is considered a relatively new innovative method which uses the creativity of both learners. Both partners should benefit from Tandem Language Learning, thus time spent talking in either language should be divided equally [15, с. 38].*

Перевага лейтмотивного (ЛК4) повтору (повторення головної думки тексту) полягає в основній його функції – періодичності повтору ключових слів. Для аналізованих фахових статей цей вид зв'язку є достатньо характерним.

Характерним виявом лексичної когезії в фаховому тексті освіти є уживання синонімічного ряду (ЛК5), структура якого формально розірвана перебуванням у складі двох чи більше реченневих синтагм: *Nowadays, when there are varied sources of information and learning methods available online, traditional means of education often fail. Therefore, it is deemed necessary ... to look for new, less traditional ways to complement the educational process [15, с. 37].*

Лексична когезія у фахових текстах репрезентується також антонімічним парами (ЛК6). У науці протилежні поняття існують або вводяться як певна необхідність: *In this context, cooperative learning as a «team» method means we use this cooperative and collaborative approach to teach and learn languages in contrast to traditional, rather individualistic and competitive approaches [15, с. 37].*

У наведеному прикладі протиставляються слова *teach i learn, cooperative i individualistic*.

Почасти терміни в англійських фахових текстах освіти можуть складати багатокomпонентну номінативну групу, тому автором тексту вводяться відповідні скорочення, що дозволяє досягнути економності викладу навіть при частому використанні повторної номінації.

Tandem Language Learning is seen as a cooperative method of language learning based on mutual language exchange between tandem partners. ... Both partners should benefit from Tandem Language Learning (hereinafter referred to as «TLL»), ... In TLL both partners can meet in person (Face-to-face Tandem) or learn by cooperation via e-mail, phone or other media (Distance Tandem) [15, с. 38].

Інший вид когезії – логічна когезія (СК) – реалізується в фахових текстах сфери освіти у вигляді просторових зв'язків (прислівники місця та займенникові прислівники) та часових відношень (прислівники часу та іменники із часовим значенням).

Просторова когезія (ЛК1) забезпечується використанням прийменників місця та сполучних слів на кшталт *where*, підрядних частин речення, що містять їх, наприклад: *Each tandem partner alternates between the teacher and the student role* [15, с. 38].

Часова когезія (СК2) реалізується в фахових текстах освіти з допомогою лексичних темпоральних маркерів, що виражають часову кореляцію дій із більш віддаленим майбутнім відносно єдиного темпорального центра головного речення, наприклад: *When we interpret 'the curriculum' in a manner that includes the processes by which we facilitate student learning, not only are we taking a more scholarly approach to planning teaching and learning...* [13, с. 7].

Стилістична когезія в досліджуваних текстах досягається завдяки паралелізму (СК1), порівнянням (СК2) та полісиндетону (СК3). Паралелізм (від. грец. *parallelos*) ґрунтується на тотожності синтаксичної будови, модальності й інтонуванні двох конкретних речень або його частин [6, с. 445]:

At the FFM the TLL has been adopted as complementary to traditional teaching techniques in an effort to improve the efficiency of learning Czech for the EP students, ... At the FFM, the also aforementioned face-to-face method has been modified by including special features that will be discussed further below [15, с. 40]. Використання в фахових текстах освіти синтаксично паралельних конструкцій свідчить про те, що, актуалізуючи додаткову інформацію, вони вирівнюють значеннєвий статус кожного аргумента, і в той же час сприяють прозорості, односпрямованості та переконливості викладу.

Чільне місце у фаховому текстотворенні займає порівняння (СК3), засіб зв'язності, що переважно утілюється через конектори *similar to, as* etc.: *Cooperative learning refers to a particular set of techniques that promote learner interdependence as a route to cognitive and social development* [15, с. 45].

Полісиндетон (СК4) як стилістичний засіб когезії реалізується у фахових текстах через багатосполучниковість. Полісиндетон полягає у такій побудові фрази, при якій однорідні члени речення зв'язані між собою одним і тим самим сполучником. Наприклад: *NC Write enabled deliberate practice by affording writing quality feedback, efficiency, and evidence of growth, and supporting teachers' writing instruction and students' intrinsic motivation* [16].

Кон'юнкція означає з'єднання елементів тексту за допомогою сполучників (*and, but, although, or*), коннекторів (*on the other hand, for this reason*) та навіть цілих речень (*I mean (that)..., It follows that...*). Сполучники як засоби когезії є найпоширенішим видом зв'язку в наукових текстах. У фахових текстах сфери освіти переважно зустрічаються сполучні та протиставні зв'язки з *and* і *but*, наприклад: *The target group of students and the character of their language courses as well as the practical use of these innovative cooperative educational methods in Czech and English teaching and learning ...* [13, с. 9].

Водночас із сполучниками, широко використовуються з'єднувальні словосполучення, кліше на кшталт *on the contrary, in contrast, in such an event, as is evident, for that reason, as mentioned above, to summarize* etc. Наприклад: *As is fairly apparent, role playing activities are ideal for collaborative learning and teaching in general ...* [15, с. 44].

Функцію зв'язування тексту виконують також прислівники *thus, hence, likewise, therefore, however, firstly, secondly, besides, additionally, ideally, generally* та інші. Зокрема: *Therefore, Language Tandem and Coeducation lessons are indeed a great opportunity to accomplish both goals – learn target languages and meet peers from the other parallel class* [15, с. 39].

Як показують приклади, зв'язність англомовного фахового тексту сфери освіти досягається завдяки різним видам лексичної, граматичної, стилістичної та логічної когезії, які разом забезпечують його семантико-структурну та комунікативну організацію. Усі види когезійних засобів, зафіксовані нами у досліджуваних фахових текстах, відображено у табл. 1.

Отже, результати проведеного аналізу свідчать, що в категорії «граматична когезія» особова, вказівна кореферентність та субституція достатньо представлена у всіх типах досліджуваних текстів (10% – 13% усіх засобів когезії), за винятком науково-популярних журналів, де вказівна кореферентність та субституція виявляють вдвічі нижчий рівень уживаності (4% – 5% усіх засобів когезії).

Таблиця 1

Засоби когезії в різножанрових фахових текстах сфери освіти				
№	Вид когезії	Тип тексту 1 (наукові статті)	Тип тексту 2 (навчальні підручники)	Тип тексту 3 (публіцистичні журнали)
Граматична когезія				
1.	ГК1 особова кореферентність	12 %	13 %	12%
2.	ГК2 вказівна кореферентність	11 %	10 %	5%
3.	ГК3 номінальний еліпсис	2 %	2,5 %	3%
4.	ГК4 субституція	10%	11,5 %	6%
Лексична когезія				
5.	ЛКК1 анафоричне перенесення	13 %	12 %	7 %
6.	ЛКК2 дистантне перенесення	6 %	7 %	6 %
7.	ЛКК3 контактне перенесення	6 %	6 %	6 %
8.	ЛКК4 лейтмотивне перенесення	1 %	1 %	4 %
9.	ЛКК5 синоніми	1 %	3 %	12 %
10.	ЛКК6 антоніми	10 %	9 %	5 %
Логічна когезія				
11.	ЛК1 просторова когезія	7 %	8 %	5 %
12.	ЛК2 часова когезія	7 %	4 %	6 %
Стилістична когезія				
13.	СК1 паралелізм	8 %	7 %	6 %
14.	СК2 порівняння	1 %	1 %	14 %
15.	СК3 полісиндетон	5 %	5 %	3 %

Серед лексичних засобів когезії переважають анафоричне перенесення та антоніми в текстах наукових статей та навчальних посібників, що відповідно становить 13% – 10%, та 12% – 9% усіх когезійних засобів.

Низька репрезентація синонімів у наукових та навчальних текстах свідчить про те, що синонімія як стилістичний засіб для них не характерна через відсутність емоційності, конотації фахових термінів, які прагнуть до однозначності.

Логічна когезія репрезентована меншою мірою і становить в текстах фахових наукових статей, навчальних посібників та популярних журналів відповідно 14%, 12% і 11 % усіх засобів. Часова логічна когезія дещо поступається просторовій когезії у співвідношенні 17% до 20% усіх прикладів. Найбільш характерною просторова логічна когезія є для текстів типу 1-2 (8%-7%), а часова логічна когезія – для текстів типу 1 (7%).

Стилістична когезія рідше зустрічається у текстах наукових статей та навчальних посібників (14%-13% усіх засобів), проте є більш уживана в текстах популярних журналів (23% усіх засобів). Для текстів наукових статей та навчальних посібників з-поміж стилістичних засобів зв'язку найхарактернішим є паралелізм, що становить відповідно 8% та 7% усіх вживань когезійних засобів. Чітко оформлене членування синтаксичних паралельних конструкцій обумовлює використання паралелізму не тільки з метою перерахування, а й для зіставлення та уточнення, що обґрунтовує домінування даного засобу когезії у фахових текстах.

Полісиндетон найчастіше зустрічається в науковому викладі (5 % усіх засобів), загальна частота вживання у популярних текстах становить 3 % усіх прикладів. Це пояснюється тим, що багатосполучниковість використовується як засіб для наголошення вагомих слів в науковому дискурсі.

Щодо порівняння, то його традиційно вважають найпростішим мовним засобом образності. Найвища частота його вживання зафіксована у науково-популярних текстах (14 % усіх засобів), що зумовлено його характерними рисами: порівняння є засобом створення яскравого та чіткого образу, підкреслення конкретної властивості, розкриття природи явища та ставлення до нього автора тексту. Найнижчий показник вживаності порівняння у фахових (1%) та наукових (1%) текстах.

Висновки... Підсумовуючи результати аналізу можна дійти висновку, що в текстах наукових статей та навчальних посібників різних типів переважають засоби граматичної та лексичної когезії (відповідно 35%, 37% та 37%, 38%), а в текстах науково-популярних журналів – лексична когезія (40% усіх засобів).

Список використаних джерел і літератури:

1. Валгина Н. С. Теория текста: Учеб. пособие. Москва : Логос, 2003. 280 с.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : Наука, 1981. 138 с.
3. Єфіменко В. А. Дискурсивна характеристика потоку свідомості в

англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 1997. 16 с.

4. Маслова Т. Б. Кореферентність як основна умова зв'язності англословних текстів наукового стилю. *Мова і культура*. 2012. Вип. 15, т. 5. С. 206–211.

5. Огуй О. Д., Стецишин Ю. В. Засоби когезії в романах Е. М. Ремарка: спроба кількісної репрезентації. *Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка*. 2007. № 32. С. 109–113.

6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.

7. Солганик Г. Я. Стилистика текста: Учеб. пособие. Москва: Флинта, Наука, 1997. 256 с.

8. Языкознание. Большой энциклопедический словарь. 2-е изд. Москва : Научное издательство «Большая русская энциклопедия», 1998. 685 с.

9. Baker M. In other words – a coursebook on translation. New York : Routledge Taylor & Francis Group, 1992. 317 p.

10. Beaugrande, R., Dressler, W. Introduction to text linguistics. London; New York : Longman, 1981. 270 p.

11. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft: Auflage: 3. aktualisierte und erw. Stuttgart : Kröner, 2002. 783 S.

12. Roelcke T. Fachsprachen. Berlin : Erich Schmidt Verlag GmbH, 2005. 250 S.

Джерела ілюстративного матеріалу

13. A handbook for teaching and learning in higher education : enhancing academic practice / [edited by] Heather Fry, Steve Ketteridge, Stephanie Marshall. 4rd ed. Routledge, 2014. 474 p.

14. Bellezza, Shannon Weems. Teacher Efficacy for Behavior Management: An Examination of the Construct and its Predictors. (Abstract). URL: <https://repository.lib.ncsu.edu/handle/1840.16/9985>

15. *Educational Alternatives*, Volume 16, 2018. URL: <https://www.scientific-publications.net/en/article/1001573/>

16. Palermo, Corey John. A Framework for Deliberate Practice: Self-Regulated Strategy Development and an Automated Writing Evaluation Program. (Abstract) URL: <https://repository.lib.ncsu.edu/handle/1840.20/33737>

17. THE Journal (Oct./Nov. 2017) URL: https://digital.1105media.com/THEJournal/2018/THE_1810/TJ_1810Q1.html

References:

1. Valhyna N. S. Teoryia teksta: Ucheb. posobyie. Moskva : Lohos, 2003. 280 s.

2. Halperyn Y. R. Tekst kak ob'ekt lynchvystycheskoho yssledovaniya. Moskva: Nauka, 1981. 138 s.

3. Iefymenko V. A. Dyskursyvna kharakterystyka potoku svidomosti v anhliiskii movi : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.04. Kyiv, 1997. 16 s.

4. Maslova T. B. Koreferentnist yak osnovna umova zviaznosti anhломovnykh tekstiv naukovoho styliu. Mova i kultura. 2012. Vyp. 15, t. 5. S. 206–211.

5. Ohui O. D., Stetsyshyn Yu. V. Zasoby kohezii v romanakh E. M. Remarka: spробa kil'kisnoi reпреzentatsii. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu im. Ivana Franka. 2007. № 32. S. 109–113.

6. Selivanova O. O. Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia. Poltava: Dovkillia-K, 2006. 716 s.
7. Solhanyk H. Ya. Stylystyka teksta: Ucheb. posobyе. Moskva: Flynta, Nauka, 1997. 256 s.
8. Iazykoznanuye. Bolshoi entsyklopedycheskyi slovar. 2-e yzd. Moskva : Nauchnoe yzdatelstvo «Bolshaia russkaia entsyklopedyia», 1998. 685 s.
9. Baker M. In other words – a coursebook on translation. New York : Routledge Taylor & Francis Group, 1992. 317 p.
10. Beaugrande, R., Dressler, W. Introduction to text linguistics. London; New York : Longman, 1981. 270 p.
11. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft: Auflage: 3. aktualisierte und erw. Stuttgart : Kröner, 2002. 783 S.
12. Roelcke T. Fachsprachen. Berlin : Erich Schmidt Verlag GmbH, 2005. 250 S.
13. A handbook for teaching and learning in higher education : enhancing academic practice / [edited by] Heather Fry, Steve Ketteridge, Stephanie Marshall. 4rd ed. Routledge, 2014. 474 p.
14. Bellezza, Shannon Weems. Teacher Efficacy for Behavior Management: An Examination of the Construct and its Predictors. (Abstract). URL: <https://repository.lib.ncsu.edu/handle/1840.16/9985>
15. Educational Alternatives, Volume 16, 2018. URL: <https://www.scientific-publications.net/en/article/1001573/>
16. Palermo, Corey John. A Framework for Deliberate Practice: Self-Regulated Strategy Development and an Automated Writing Evaluation Program. (Abstract) URL: <https://repository.lib.ncsu.edu/handle/1840.20/33737>
17. THE Journal (Oct./Nov. 2017) URL: https://digital.1105media.com/THEJournal/2018/THE_1810/TJ_1810Q1.html

Summary

Liudmyla Zakrenytska

Macrostructure of English Professional Texts in the Field of Education

The article studies the means of cohesion of English professional texts in the field of education, it defines the characteristics of the macrostructure of the professional text according to the genre. Grammar, vocabulary, stylistic and logical cohesion of professional texts are identified, their quantitative parameters and usage peculiarities are considered with regard to the type of text. Each kind of cohesion is discussed in detail, its most dominant means are emphasized and exemplified by examples from multi-genre professional texts. The results of the study are systematized and presented in the table. The means of grammatical and lexical cohesion have been found to prevail in the texts of scientific articles and textbooks of various types, and lexical cohesion has been fixed as dominant in the texts of popular science magazines.

Key words: *text macrostructure, professional text, cohesion, coherence, lexical cohesion, grammatical cohesion, logical cohesion, stylistic cohesion.*

Дата надходження статті: «19» листопада 2019 р.

Дата прийняття до друку: «25» грудня 2019 р.

УДК 811.112.2'373

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.25

РУСЛАНА МЕЛЬНИК,

кандидат філологічних наук, доцент

(м.Хмельницький)

**Статистичні методи в лексико-семантичних дослідженнях
(на матеріалі ЛСГ прикметників зі значенням «старанний,
працьовитий»)**

У статті розглянуто ефективні статистичні методи обробки отриманих даних та особливості їх використання в лінгвістиці для аналізу лексико-семантичних мікросистем. На матеріалі дослідження ЛСГ прикметників зі значенням «старанний, працьовитий» представлено конкретні приклади застосування певних статистичних прийомів: визначення ваги компонента у смисловій структурі домінанти під час проведення інвентаризації; розрахунок відносної похибки вибірки; критерій χ^2 при вивченні синтагматичних зв'язків прикметників досліджуваної ЛСГ; кореляційний аналіз в процесі дослідження парадигматичних відношень. Доведено ефективність застосування статистики у лінгвістичних студіях, яка, опираючись на точні кількісні показники, забезпечує високу надійність результатів дослідження та дозволяє глибше проаналізувати сутність досліджуваних явищ.

Ключові слова: *статистичні методи, лексико-семантична група прикметників, сполучуваність, синтагматичні зв'язки, парадигматичні відношення.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Мова як динамічна система, що постійно розвивається та вдосконалюється, потребує детального вивчення на всіх рівнях. Одиниці лексичного складу мови живуть не ізольовано, описуючи «мовну картину» оточуючого світу, а входять в більші чи менші лексико-семантичні об'єднання – поля, групи (ЛСГ), синонімічні ряди, антонімічні пари тощо та можуть мати кількісні характеристики. Сучасна лінгвістика приділяє велику увагу студіюванню системи мови за допомогою опису названих системних угруповань, а саме встановленню каузальних відношень між досліджуваними явищами. У лінгвістиці вже давно і ефективно при аналізі лексичного корпусу мови застосовуються квантитативні методики обробки і оцінки результатів дослідження. Вони поділяються на дві групи: кількісні (підррахунок частоти вживання мовних одиниць) та статистичні методики (використання формул для встановлення

певних закономірностей між мовними явищ), а їх застосування надає дослідженню значної доказовості.

Аналіз досліджень і публікацій... Використання статистичних методів у лінгвістичних студіях презентує їх незаперечну ефективність у роботах провідних вітчизняних та зарубіжних науковців: В. Перебийніс, Ю. Тулдава, Е. Вудс, М. Кемпферт, П. Флетчер, зокрема – у дослідженнях представників Чернівецької квантитативної школи (В. Левицький, О. Огуй, В. Кушнерик, С. Кійко, Т. Венкель та ін.).

Формулювання цілей статті... Метою нашого дослідження є лінгвостатистичний аналіз складу ЛСГ прикметників зі значенням «старанний, працьовитий» у сучасній німецькій мові.

Виклад основного матеріалу... Першим кроком у нашому дослідженні було визначення складу ЛСГ прикметників зі значенням «старанний, працьовитий» як набору семантичних об'єктів певного класу, тобто проведення *формалізованої процедури інвентаризації ЛСГ, запропонованої Л. В. Бистровою, М. Д. Капатруком та В. В. Левицьким*, в основі якої лежить ідея про нерівноправність семантичних компонентів у смисловій структурі слова. Використовуючи словники [2, 3, 4, 13], встановлюємо домінанту групи – прикметник *fleißig*, який, на нашу думку, виражає узагальнену ознаку ряду подібних за значенням прикметників, що семантично пов'язані з лексемою «старанний».

За даними тлумачних словників [9-12; 14-16] визначаємо список компонентів, що описують домінанту. В цей список ввійшло 17 прикметників: *arbeitsam, eifrig, schaffensfreudig, rührig, emsig, tatkräftig, laboriös, schaffig, strebsam, unermüdlich, rastlos, nimmermüde, arbeitswillig, tüchtig, tätig, regelmäßig, häufig*.

На наступному етапі методом суцільної вибірки з семи словників установлюємо список слів, які тлумачаться за допомогою домінанти і обчислюємо вагу кожного компонента у смисловій структурі домінанти за допомогою формули (1.1) [5, с.88]:

$$W = \frac{(n+1) - r}{n} \quad (1.1)$$

де W – вага досліджуваного компонента, n – кількість компонентів у тлумаченні, r – порядковий номер компонента. Вага компонента може коливатись у межах від 0 до 1. Найбільшу вагу отримує компонент, який найближче розташований до пояснюваного слова у правій частині словника.

Оскільки в нашому дослідженні використовується сім словників,

нам необхідно визначити середню вагу компонента за формулою (1.2):

$$W_{\text{сєр}} = \frac{W_1 + W_2 + \dots + W_n}{n} \quad (1.2.)$$

де W_1 , W_2 , W_n – вага даного компонента окремо за кожним словником, а n – кількість словників. Таким чином, формальна величина $W_{\text{сєр}}$ є більш об'єктивним критерієм підбору слів ЛСГ. Слова, які мають найбільшу вагу, пов'язані з домінантою найтісніше і становлять «ядро» групи. Наступний етап – визначення ваги домінанти *fleißig* у тлумаченні слів початкового списку, який складено методом суцільної вибірки з тлумачних словників, використовуючи формули (1.1) і (1.2)

Пороговою величиною входження слова в ядро ЛСГ вважатимемо 0,6 для індексу W і таким чином розділяємо наш список на наступні групи:

1) прикметники, що мають вагу 0,6 та вище, які описують основне значення домінанти та належать до «ядра» групи: *arbeitsam* (1), *emsig* (0,86), *schaffig* (0,88), *strebsam* (0,83);

2) прикметники, вага яких коливається в межах від 0,25 до 0,59. Ці прикметники входять до «центрального складу» групи: *eifrig* (0,36), *unermüdlich* (0,43), *tüchtig* (0,28), а також *lerneifrig* з вагою 0,75, проте з невеликою частотою вживання у словниках;

3) прикметники з вагою $W < 0,25$, які ми відносимо до «периферійного складу» зазначеної ЛСГ: *tätig* (0,14), *tatkäftig* (0,16), *schaffensfreudig* (0,2), *rastlos* (0,16), *geschäftig* (0,16), *betriebsam* (0,16);

4) прикметники з невизначеною семантикою, вага яких дорівнює 0, та величини, близькі до 0, які, в принципі, не тлумачаться домінантою.

Отже, в результаті формалізованої процедури інвентаризації, проведеної статистичним шляхом, визначено склад ЛСГ зі значенням «старанний, працьовитий». Всі інші слова початкового списку виключаються з ЛСГ, що формується.

З метою отримання більш об'єктивних даних про склад ЛСГ необхідно звернутись до самих текстів чи, іншими словами, уточнити склад групи на основі аналізу синтагматичних властивостей досліджуваних слів у текстах. *Матеріалом* нашого дослідження слугувала вибірка з газетно-публіцистичних текстів (газети «*Die Welt*», «*Die Zeit*», «*Rheinischer Merkur*»), яка нараховує 2100 речень або елементів речень, в яких прикметники зі значенням «старанний, працьовитий» вживаються в сполученні з іменниками в атрибутивній

або предикативній функції.

Для достовірності отриманих результатів *об'єм вибірки* повинен бути достатньо великим. У лінгвістиці вважається, що результати будуть «надійними», якщо похибка вибірки δ не перевищуватиме 33 %:

$$\delta = \frac{1,96}{\sqrt{m}} \quad (1.3)$$

де δ – відносна похибка, а m – кількість вживань одиниці або її абсолютна частота [7, с. 27]. У нашому випадку відносна похибка складає 6%, що значно нижче допустимої величини.

Логічним продовженням вивчення функціонування зазначеної ЛСГ у тексті є встановлення *синтагматичних зв'язків*, які реалізують себе через сполучуваність слова (лексична, семантична, синтаксична).

Перш за все проведемо розподіл іменників, з якими зафіксовано вживання досліджуваних прикметників у текстах, на семантичні підкласи з опорою на семантичну класифікацію іменників В.В.Левицького [6, с.52-53]. Враховуючи досліджуваний матеріал, нами було виділено 18 семантичних підкласів іменників, в яких реалізується кожен з відтінків значень лексеми прикметника: люди взагалі, за віковою, статевою та родинною ознакою (*Frau, Rentner, Menschen usw.*); люди, пов'язані певними взаємовідносинами (*Kollege, Nachbar usw.*); люди за професією, посадою, родом занять, національністю, місцем проживання, титулом (*Maler, Chef, Japaner, Berliner usw.*); власні назви, імена та прізвиська (*Tamile, Aschenputtel usw.*); люди, яким притаманні певні риси характеру (*Aktivist, Dumme, Leugner*); риси характеру людини (*Aktivität, Geschäftigkeit usw.*); фауна: тварини, алегорії, комахи (*Teufel, Ameisen, usw.*); відрізки часу, доби, періоди, пори року (*Jahr, Zeit usw.*); явища та поняття суспільно-політичного життя (*Partei, Diplomat usw.*); географічні об'єкти, адміністративні одиниці (*Region, Stadt usw.*); робота, праця, продукт діяльності (*Arbeit, Tätigkeit usw.*); частини тіла людини (*Mund, Hand*); неживі предмети, речі, механізми (*Hammer, Schlucker, Kamera usw.*); збірні позначення живого (*Volk, Armee, Generation usw.*); найменування закладів, будівель, приміщень (*Galerie, Verlag, Saal*); дії, процеси, перетворення, факти, вчинки (*Lernen, Suche, Mithilfe*); абстракції (*Engelchen, Sphäre, Typ usw.*); інші поняття, властивості, явища (*Währung, Schreck, Bahn*).

Дані про сполучуваність ЛСГ прикметників зі значенням «старанний, працьовитий» з підкласами іменників у газетно-публіцистичних творах занесені у табл. 1.

Як бачимо, в сполученні із зазначеними прикметниками найбільш частотними виявились іменники, що позначають: *людей за професією, посадою, родом занять, національністю, місцем проживання, титулом* – 956 випадків слововживання (СВ); *людей взагалі, за віковою, статевою та рідинною ознакою* – 367 СВ; *людей, пов'язаних певними взаємовідносинами* – 200 випадків СВ ; *власні назви, імена та прізвиська* – 106 випадків СВ . Цей факт підтверджує нашу думку про те, що досліджувані прикметники, за класифікацією О. Д. Огуя [6, с.47], характеризують саме людину, її діяльність в суспільстві, а вищезазначені іменники входять до складу «стандартних елементів контекстуального набору досліджуваних прикметників, утворюючи стійкі одиниці» [1, с.47].

Наступним етапом нашої роботи є дослідження семантичної та лексичної сполучуваності ЛСГ прикметників зі значенням «старанний, працьовитий» в моделі «досліджуване слово + підклас слів-партнерів» та «досліджуване слово + слово-партнер» з використанням *дистрибутивно-статистичного аналізу (ДСА)*, який базується на врахуванні частот спільного вживання досліджуваних ЛО. Проте висока частота сумісної вживаності ЛО не завжди свідчить про тісний зв'язок між ними; наявність відповідностей, і наявність розбіжностей між розподілом частот величин, що спостерігаються можна визначити за допомогою *статистичного критерію χ^2* .

В нашому дослідженні дані для аналізу ми репрезентували шляхом альтернативного розподілу, тобто у вигляді так званих чотирипільних таблиць. Сума χ^2 для чотирипільних таблиць обчислюється за формулою:

$$\chi^2 = \frac{(ad - bc)^2 N}{(a + c)(b + d)(a + d)(c + d)} \quad (1.4)$$

де a, b, c, d – емпіричні величини в чотирипільній таблиці, N – загальна кількість спостережень (повне пояснення див. [5, с.28-31]). Критична величина χ^2 для чотирипільних таблиць при числі ступенів свободи $d_f = 1$ та рівні значущості $P = 0,05$ становить 3,84.

Проте за допомогою критерію χ^2 встановлюється тільки наявність чи відсутність зв'язку між ознаками, але не міра цього зв'язку. Її можна визначити за допомогою так званого коефіцієнту взаємної спряженості K , у формулу якого входить χ^2 [8, с.267]:

$$K = \sqrt{\frac{\chi^2}{N \sqrt{(r-1)(c-1)}}} \quad (1.5)$$

де K – коефіцієнт взаємної спряженості Чупрова, r – число горизонтальних рядків в багатопільній таблиці, s – число вертикальних стовпців, N – загальна кількість спостережень.

Беручи до уваги результати кількісної обробки даних (див. *табл. 1*), можна припустити, що саме ті сполучення досліджуваних прикметників з іменниками, які продемонстрували найвищу частотність спільної уживаності в тексті, є найтісніше семантично пов'язаними. Перевіримо істинність нашого припущення за допомогою вищезазначених статистичних методик.

Лексична сполучуваність демонструє частотні зв'язки між такими лексичними одиницями, що сполучуються: *fleißig + Frauen (15), fleißig + Mann (17), fleißig + Mensch (25), fleißig + Sportler (10), fleißig + Schüler (10), fleißig + Arbeiter (27), fleißig + Student (10), fleißig + Deutsche (15), fleißig + Politiker (10), fleißig + Biene (9), fleißig + Arbeit (14), fleißig + Hände (16), fleißig + Helfer (17); arbeitsam + Mann (10); eifrig + Sammler (8), eifrig + Leser (10), eifrig + Tänzer (6), eifrig + Verfechter, eifrig + Bemühung (6), eifrig + Befürworter (12); tüchtig + Frauen (17), tüchtig + Mann (13), tüchtig + Mensch (18), tüchtig + Mitarbeiter (9), tüchtig + Deutsche (11), tüchtig + Politiker (9).*

Результати статистичного аналізу *семантичної* сполучуваності засвідчують статистично значущий зв'язок більшості досліджуваних прикметників з семантичними підкласами іменників: *на позначення людей взагалі; на позначення людей за професією, посадою, родом занять тощо* (див. *табл. 2*). Аналіз отриманих даних доводить також, що наявність стандартних зв'язків досліджуваних прикметників з іменниками не завжди залежить від частотності їх вживання з виділеними нами семантичними підкласами іменників (пор. дані *табл. 1* і *табл. 2*). Очевидно, що висока частота сполучуваності ще не є фактором, який обумовлює тісний синтагматичний зв'язок між ознаками, а зумовлена особливими відношеннями між сполучуваними словами.

При вивченні *синтаксичної* сполучуваності основний акцент робимо не на семантиці досліджуваного словосполучення, а його структурі та умовах реалізації в тексті. Прикметники досліджуваної ЛСГ вживаються у текстах газетної публіцистики найчастіше у синтаксичній функції означення іменника, що ставиться безпосередньо перед означуваним словом. Зафіксовано також використання досліджуваних прикметників у предикативній функції. Непоодинокими є випадки вживання дериватів досліджуваних прикметників, представлених іменниками та дієсловами.

Таблиця 2

Стандартні зв'язки прикметників зі значенням «старанний, працьовитий» з підкласами іменників (величини χ^2 та K)

Прикметник	Підкласи іменників													
	1	2	3	4	6	7	9	11	13	14	16	17	18	
fleißig	7,76 K=0,06	12,27 K=0,08	4,67 K=0,05	13,87 K=0,08							23,84 K=0,11			
arbeitsam	21,78 K=0,1		11,48 K=0,07											
emsig			6,29 K=0,06		13,70 K=0,08	17,45 K=0,09		47,44 K=0,15			133,54 K=0,25	7,43 K=0,06		
strebsam	32,99 K=0,13		4,8 K=0,04											
eifrig	27,55 K=0,12	49,44 K=0,15	25,70 K=0,11				3,86 K=0,04		10,54 K=0,07					
tüchtig	39,83 K=0,14		18,21 K=0,09							4,75 K=0,05			33,94 K=0,13	

Парадигматичні відношення в ЛСГ прикметників зі значенням «старанний, працьовитий» (до уваги брались тільки прикметники ядра та центрального складу) аналізуються на основі синтагматичних характеристик досліджуваних мовних одиниць. Для встановлення парадигматичних зв'язків між прикметниками використовується кореляційний аналіз за формулою:

$$r = 1 - \frac{6 \sum d^2}{n(n^2 - 1)} \quad (1.6),$$

де d – різниця рангів, n – число пар, що корелюються [5, с.27].

Перш за все проводиться процедура ранжування частоти зустріваності досліджуваних прикметників у сполученні з виділеними підкласами іменників (детальніше див. [5, с.27]). Проаналізувавши отримані дані, встановлюємо, що всі досліджувані нами прикметники сполучуються з підкласами іменників на позначення людей за професією, посадою, родом занять тощо.

Наступним етапом є проведення кореляційного аналізу за формулою 1.7 і визначення коефіцієнта кореляції r . Оскільки число спостережень для кожної пари прикметників дорівнює 18 (число синтагматичних зв'язків за *табл. 1*), то число ступенів свободи d_f для кореляційного аналізу складає $n - 2$, тобто, $18 - 2 = 16$. Тепер звернемось до статистичної таблиці, де при певному рівні значущості P (0,05; 0, 01) певним d_f відповідають визначені коефіцієнти кореляції. Так, при $d_f = 16$ коефіцієнт кореляції $r = 0,497$ ($P = 0,05$) або $r = 0,623$ ($P = 0,01$). Таким чином, зв'язки слів величиною нижче 0,497 вважатимемо слабкими, від 0,497 до 0,623 – середніми, а більше 0,623 – сильними. Результати кореляційного аналізу відображені у таблиці 3.

Таблиця 3

Коефіцієнт кореляції досліджених прикметників

	fleißig	arbeitsam	emsig	strebsam	eifrig	tüchtig
fleißig		0,669	0,415	0,831	0,459	0,743
arbeitsam			0,352	0,689	0,464	0,525
emsig				0,487	0,732	0,228
strebsam					0,521	0,801
eifrig						0,360
tüchtig						

Отже, на основі результатів кореляційного аналізу відзначаємо наявність парадигматичних зв'язків між досліджуваними прикметниками і встановлюємо їх міру: сильні, середні, слабкі; найбільшу кількість значущих парадигматичних зв'язків демонструють прикметники *fleißig* та *strebsam*, вступаючи у парадигматичні відношення типу часткової синонімії; найменшою кількістю значущих парадигматичних відношень характеризується прикметник *emsig*.

Висновки та перспективи подальших розвідок... Результати нашого наукового пошуку довели, що використання статистичних методів суттєво зменшує можливу суб'єктивність процедури цілісного вивчення лексичних мікросистем та демонструє закономірності їх функціонування у текстах. Перспективним вважаємо застосування статистики для виявлення особливостей функціонування досліджуваних мовних одиниць у різних функціональних стилях та їх зіставлення.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бистрова Л. В. Вивчення синтагматичних зв'язків слів за допомогою статистичних методів. *Мовознавство*. 1978. № 4. С. 44.–48.
2. Большой русско-немецкий словарь / под ред. К. Лейна [15-е изд., стереотип.]. Москва: Русский язык, 2001. 736 с.
3. Большой немецко-русский словарь: в 3 т. / авт.-сост. Е. И. Лепинг, Н. П. Страхова и др.; под общ. ред. О. Москальской. [7-е изд., стереотип.]. Москва: Русский язык, 2001. Т. I. 760 с.
4. Большой немецко-русский словарь: в 3 т. / авт.-сост. Е. И. Лепинг, Н. П. Страхова и др.; под общ. ред. О. Москальской. [7-е изд., стереотип.]. Москва: Русский язык, 2001. Т. II. 680 с.
5. Левицкий В. В. Статистическое изучение лексической семантики: учебн. пособ. Київ: УМК ВО, 1989. 155 с.
6. Левицкий В. В., Огуй О. Д., Кійко Ю. С., Кійко С. В. Апроксимативні методи вивчення лексичного складу. Чернівці: Рута, 2000. 136 с.
7. Перебийніс В. І. Статистичні методи для лінгвістів: навч. посіб. Вінниця: Нова книга, 2002. 168 с.
8. Рокицкий П. Ф. Биологическая статистика. [изд. 2-е, испр.]. Минск: Высшая школа, 1967. 327 с.
9. Duden: Das große Wörterbuch der deutschen Sprache: in zehn Bänden. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1999. 4875 s.
10. Duden: «Etymologie»: Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1989. Band 7. 840 s.
11. Görner H., Kempcke G. Synonymwörterbuch. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1974. 644 s.
12. Kempcke G. Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Berlin; New York: de

Gruyter, 2000. 1329 s.

13. Moskalskaja O. Deutsch-russisches Wörterbuch in 2 Bd. Moskau: Sow. Enzykl., 1981. 1440 s.

14. Paul H. Deutsches Wörterbuch. Haale: VEB MAX NIEMEYER Verlag, 1960. 782 s.

15. Wahrig. Deutsches Wörterbuch / Wahrig-Burfeind, R. (Hg.). Gütersloh: Bertelsmann-Lexikon-Verlag, 1996. 1420 s.

16. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache in 6 Bd. / hrsg. von R.Klappenbach und W.Steinitz. Berlin: Akademie-Verlag, 1964–1977. 440 s.

References:

1. Bystrova L. V. Vyvchennia syntahmatychnykh zviazkiv sliv za dopomohoiu statystychnykh metodiv. *Movoznavstvo*. 1978. № 4. S. 44.–48.

2. Bol'shoi russko-nemeckii slovar' / pod red. K. Leina [15-e izd., stereotip.]. Moskva: Russkii yazyk, 2001. 736 s.

3. Bol'shoi nemecko-russkii slovar': v 3 t. / avt.-sost. E. Y. Leping, N. P. Straxova i dr.; pod obsch. red. O.Moskalskoi. [7-e izd., stereotip.]. Moskva: Russkii yazyk, 2001. T. I. 760 s.

4. Bol'shoi nemecko-russkii slovar': v 3 t. / avt.-sost. E.Y.Leping, N.P.Straxova i dr.; pod obsch. red. O.Moskalskoi. [7-e izd., stereotip.]. Moskva: Russkyi yazyk, 2001. T. II. 680 s.

5. Levitskij V.V. Statisticheskoe izucheniye leksicheskoy semantiki: uchebn. posob. Kyiv: UMK VO, 1989. 155 s.

6. Levytskyi V.V., Ohui O.D., Kiiko Yu.Ie., Kiiko S.V. Aproksymatyvni metody vyvchennia leksychnoho skladu. Chernivtsi: Ruta, 2000. 136 s.

7. Perebyinis V.I. Statystychni metody dlia linhvistiv: navch. posib. Vinnytsia: Nova knyha, 2002. 168 s.

8. Rokitskij P.F. Biologicheskaya statistika. [izd. 2-e, ispr.]. Minsk: Vysshaya shkola, 1967. 327 s.

9. Duden: Das große Wörterbuch der deutschen Sprache: in zehn Bänden. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1999. 4875 s.

10. Duden: «Etymologie»: Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1989. Band 7. 840 s.

11. Görner H., Kempcke G. Synonymwörterbuch. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1974. 644 s.

12. Kempcke G. Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Berlin; New York: de Gruyter, 2000. 1329 s.

13. Moskalskaja O. Deutsch-russisches Wörterbuch in 2 Bd. Moskau: Sow. Enzykl., 1981. 1440 s.

14. Paul H. Deutsches Wörterbuch. Haale: VEB MAX NIEMEYER Verlag, 1960. 782 s.

15. Wahrig. Deutsches Wörterbuch / Wahrig-Burfeind, R. (Hg.). Gütersloh: Bertelsmann-Lexikon-Verlag, 1996. 1420 s.

16. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache in 6 Bd. / hrsg. von R.Klappenbach und W.Steinitz. Berlin: Akademie-Verlag, 1964–1977. 440 s.

Summary

Ruslana Melnyk

***Statistical Techniques in Lexiko-Semantik Research
(on the Material of LSG of Adjectives
with the Meaning «Diligent, Hard-Working»)***

The article deals with the effective statistical techniques of data processing and peculiarities of their use in linguistics for the analysis of lexico-semantic microsystems. The material of the study of LSG of adjectives with the meaning of «diligent, hard-working» presents specific examples of the application of certain statistical techniques: determining the weight of a component in the semantic structure of the dominant; calculation of relative sampling error; χ^2 - criterion; correlation analysis.

Key words: *statistical methods, lexical-semantic group of adjectives, compatibility, syntagmatic relations, paradigmatic relations.*

Дата надходження статті: «03» грудня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «11» січня 2020 р.

УДК 811.112.2'42

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.26

ТЕТЯНА ПЕШКОВА,

кандидат філологічних наук, доцент

(м. Хмельницький);

ЮЛІЯ ЯКИМЧУК,

кандидат психологічних наук, доцент

(м. Хмельницький)

**Типи мовленнєвого впливу у діловій німецькомовній
кореспонденції та комунікації**

Стаття спрямована на дослідження мовленнєвого впливу у межах сучасної ділової комунікації. Подано опис прямого, непрямого та прихованого мовленнєвих впливів, розглянута їх специфіка у діловій кореспонденції та розмовах, проаналізовано їх особливості.

Ключові слова: *мовленнєвий вплив, ділова комунікація, ділова кореспонденція, типи мовленнєвого впливу*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Розуміння мовленнєвого впливу пов'язане з розумінням мовленнєвого спілкування. Якщо розглядати мовленнєве спілкування, як складний

багатоплановий процес встановлення контакту між адресатом та адресантом, який здійснюється за допомогою засобів мови [1: 12, 2: 3], тоді кожний акт спілкування відносно його направлення на ті чи інші зміни суб'єктивних характеристик адресата, може визначатися як мовленнєвий вплив [3, 4], а такі зміни суб'єктивних характеристик – як ефект мовленнєвого впливу.

Аналіз досліджень і публікацій... Проблема мовленнєвого впливу (або ефекту мовленнєвого впливу) вивчається вченими вже давно, ще Аристотель писав про мовленнєвий вплив. Цією проблемою в різний час займалися О.П.Воробйова, А.Г.Баранов, Б.М.Величковський, І.В.Бліннікова, Л.А.Кисельова, А.А.Леонт'єв, Дж.Серль та ін.

У зв'язку з цим актуальність обраної теми дослідження пов'язана з загальним зростаючим інтересом до проблеми системи мовленнєвих дій, загальною метою якої є проникнення у глибинні, приховані смисли тексту. Для дослідження мовленнєвого впливу ми обрали тексти ділової кореспонденції та ділових розмов. Діловій комунікації притаманні такі загальні стилістичні риси, як точність, стандартизованість вираження, логічність, об'єктивність, не емоційність, стереотипність, конкретність, безособовість, ясність, строгість.

Формування цілей статті... Основною комунікативною функцією ділової комунікації є встановлення взаємовідносин двох сторін, тому аналіз даної статті має на меті певні тенденції розгортання та особливості типів мовленнєвих дій у діловій німецькомовній комунікації. У запропонованій статті ми зосереджуємо увагу на трьох типах мовленнєвих дій: прямому, непрямому та прихованому.

Отже, об'єктом дослідження є ділова комунікація, як письмова, так і мовленнєва; предметом виступають граматичні, композиційні та змістові категорії.

Вклад основного матеріалу... Прагмалінгвістичному підходу до тлумачення мовленнєвого впливу найбільш близькі підходи теорії мовленнєвого впливу. Відповідно до цих підходів, мовленнєвий вплив, як одна з складових мовленнєвого спілкування має свою кінцеву мету: побороти захисний бар'єр адресата. Що ж ми розуміємо під захисним бар'єром адресата? В процесі спілкування люди взаємодіють один з одним та координують свою мовленнєву поведінку згідно умов конкретної ситуації, своїх намірів та потреб. Адресант впливає на адресата для того, щоб другий отримав ту чи іншу позицію в спільній чи індивідуальній діяльності комунікантів [5, с. 222–223; 6, с. 21–27]. Адресат має свої особисті наміри і тому не завжди готовий вести себе у відповідності з планами адресанта. Для того щоб не зашкодити своїм

інтересам та не підпасти повністю під виконання планів адресанта, адресат захищає себе та свої інтереси, так званим, захисним бар'єром. Подолання цього бар'єру адресантом та вплив на поведінку адресата, виконуються на основі вербальних знакових систем і є, згідно з вищезазначеною теорією, мовленнєвим впливом. Мовленнєвий вплив є системою мовленнєвих дій, що виконуються адресантом з метою впливу на адресата. У зв'язку з тим, що цілі адресанта можуть бути прямими, непрямими та прихованими, мовленнєвий вплив також поділяють на прямий, непрямий та прихований.

Прямий мовленнєвий вплив відповідає відкритій (прямій) меті та намірам адресанта. В процесі спілкування прямий вплив характеризується наявністю мовних засобів, що звертаються до адресата та спонукають його до відповідної реакції. Наприклад, присудок, що представлений дієсловами у наказовому способі, означає дії до яких адресант спонукає потенційного адресата.

- *Fräulein Albrecht, Sie bearbeiten den Auftrag Izmir für eine Gasreinigungsanlage. Wie ist unsere Preisstellung für diese Anlage?*

- *Den der Türkei hergestellten Teil der Anlage liefern wir frei Baustelle. Die Maschinen und Apparate aus deutscher Fertigung frei Grenze BRD oder alternativ fob deutscher Nordseehafen.*

- *Was wiegt denn die ganze Anlage?*

- *Etwa siebenhundert Tonnen.*

- *Das ist keine Kleinigkeit!*

- *Ja, und einige Teile haben Übermaße.*

- *Da müssen Sie rechtzeitig mit dem Spediteur Verbindung aufnehmen, damit er die Genehmigung für Lademaßüberschreitungen einholen kann. Wir können also per Bahn und auf dem Seeweg liefern.*

- *Theoretisch auch per LKW, aber das kommt ja bei siebenhundert Tonnen Liefergewicht kaum in Frage.*

- *Bei einer Ladekapazität von zirka fünfundzwanzig Tonnen pro Waggon müssen wir mit fast dreißig Waggonen für diese Lieferung rechnen. So gesehen wäre eine Verschiffung vielleicht doch die bessere Lösung...*

- *Dann müßte ich natürlich versuchen, eine größere Partie zusammenzustellen, damit wir eine günstige Seefracht bekommen.*

- *Ja, sicher. Am besten rechnen Sie die Sache durch. Bei Versand per Bahn könnte man Transportkosten einsparen.*

В письмовому діловому тексті поряд з відкритими інформацією, оцінкою та закличком до дій, можуть міститися непрямі інформація, оцінка та заклички, за допомогою яких автор здійснює непрямий мовленнєвий вплив. Якщо автор тексту обирає для непрямого

мовленнєвого впливу мовні засоби, він керується, прийнятими в суспільстві мовленнєво-жанровими нормами. Ці засоби, зазвичай, відомі адресату. Але для того щоб інтерпретувати ці засоби, адресат повинен здійснити додаткові дії (наприклад, аналіз мовних засобів, автор може відсилати адресанта до його асоціативного тезаурусу, будуючи асоціативні зв'язки між дійсностями). Розуміння непрямого мовного впливу тісно пов'язане з розумінням непрямої комунікації. Під непрямою комунікацією, у таких випадках розуміється змістовно ускладнена комунікація, в якій розуміння змісту того чи іншого висловлювання піднімається до розуміння змісту, що потребує додаткових інтерпретаційних зусиль зі сторони адресата.

- Denken Sie an das mehrmalige Umladen der Waren im Hafen von Hamburg und das Entladen im Hafen von Izmir. Das verursacht Kosten, die uns bei Bahntransport nicht entstehen.

- Natürlich, da hätten wir nur eine Beladung und eine Entladung.

- Es käme hinzu, daß wir bei Seetransport auch eine seemäßige Verpackung vorsehen müßten, und die ist wesentlich teurer als die bahnmäßige Verpackung. Hat der Kunde es mit der Lieferung eilig?

- Ja, sogar sehr eilig.

- Dann wird er sich auf jeden Fall für den Bahntransport entscheiden. Bei einer Verschiffung müßten wir die Ware erst nach Hamburg befördern, dazu käme die Zeit für den Umschlag, und von Hamburg nach Izmir ist auch ein langer Weg. Mit der Bahn haben wir das Material in vier Tagen in der Türkei.

- Mit dem Schiff würden wir sicher zehn Tage brauchen ... Ich schreibe dem Kunden einen Brief und erkläre ihm die Vor- und Nachteile der Verschiffung im Vergleich zum Bahntransport.

Так в наведеному прикладі, співрозмовники обговорюють тему, згадуючи типові ситуації, дають поради використовуючи граматичну форму Кон'юнктив (умовний наказовий спосіб). Дуже цікавим є той факт, що зазвичай у таких ділових розмовах першій частині діалогу притаманний прямий мовленнєвий вплив, а другий – непрямий.

Аналізуючи мовні засоби для прямого та непрямого мовленнєвого впливу, адресант задає правила читання-розуміння тексту та створює ряд можливостей для його інтерпретації. В такому випадку кінцева інтерпретація тексту адресатом залежить від його творчої участі: досвіду, освіти, настрою та інших суб'єктивних факторів; адресат, сам стає джерелом змісту, накладаючи свою особисту схему інтерпретації.

Що стосується прихованого мовленнєвого впливу, то такий акт відноситься до неусвідомленої та стереотипної актуалізації автором

тексту мовних знаків. Це поняття тісно пов'язане з мовленнєвою поведінкою адресанта тексту, і саме тому потрібно вивчати типи мовленнєвих впливів в рамках визначених типів комунікацій. Лист-резюме, наприклад, складається з типових складових: теми листа, причини написання резюме, висловлення надії та готовності до плідної співпраці.

Bewerbung als Bürokauffrau / Ihr Stellenangebot in der WAZ vom 22.11.2019

*Sehr geehrter Herr Nüske,
in Ihrer Stellanzeige vom 22. November suchen Sie eine Bürokauffrau.
Ich möchte mich gern um diese Stelle bewerben.*

Ich bin vor zwei Monaten mit meiner Familie aus Pfaffenhofen nach Wuppertal gezogen. Deshalb suche ich jetzt eine Stelle im Ruhrgebiet.

Ich habe bei der HIPP AG eine Ausbildung zur Bürokauffrau gemacht und war danach vier Jahre bis Dezember 2018 bei der HIPP AG als Bürokauffrau in der Marketing- und Vertriebsabteilung angestellt. Neben regelmäßigen betriebsinternen Fortbildungen habe ich im letzten Jahr eine Prüfung in Business English abgelegt.

Ich habe gelernt, im Team zu arbeiten und auch in Stresssituationen den Überblick zu behalten. Meine besondere Stärke sind, dass ich mich schnell in neue Aufgabenbereiche einarbeiten kann.

Ich denke, dass meine bisherige Berufserfahrungen auch in Ihrem Betrieb von Nutzen sein können, und würde mich freuen, wenn Sie mir Gelegenheit zu einem persönlichen Gespräch geben würden.

Mit freundlichen Grüßen

Tatjana Fuchs

Так, наприклад в листі-запиті використовуються стереотипні звертання, вирази вдячності та побажань.

Betr.: Frachtanfrage

Sehr geehrte Herren!

Wir bitten um Angabe der niedrigsten Frachtrate für 7000 t Eisenerz von Bone, Algerien, nach Lübeck, Verschiffung November. Teilen Sie uns bitte gleichzeitig mit, welches Schiff Sie uns zur Verfügung stellen können. Falls es Ihnen möglich ist, die erste Hälfte des kommenden Monats für die Verladung festzusetzen, wären wir Ihnen besonders dankbar.

Mit freundlichen Grüßen

Висновки... Проведений аналіз ділової кореспонденції та комунікації уможливив простежити особливості характеру мовленнєвих впливів. Таким чином, можна зробити висновок, що в діловій

кореспонденції переважають прямий та прихований мовленнєвий впливи, а в ділових розмовах – прямий та непрямий.

Перспективним напрямом у подальших дослідженнях виступає вивчення мовленнєвої діяльності та мовленнєвої поведінки ділової німецькомовної комунікації.

Список використаних джерел і літератури:

1. Баранов А.Н. Лингвистическая теория аргументации (когнитивный подход): автореф. дисс... доктора филол. наук: 10.02.01, 10.02.19 / АН СССР, Ин-т. Рус .яз. Москва. 1989. 48с.
2. Васильева С.А. Синтез смысла при создании и понимании текста. Київ: Наукова думка, 1988. 240 с.
3. Воробьева О.П. Текстовые категории и фактор адресата. Київ: Вища школа, 1993. 200 с.
4. Жуков Ю.М. Введение в практическую социальную психологию / Под ред. Ю.М. Жукова и др. Москва: Смысл: Изд. Центр «Академия», 1996. 377 с.
5. Грайс Г.П. Логика и речевое общение / Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск 16. *Лингвистическая прагматика*. Москва: Прогресс, 1985. С.217-237
6. Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / пер. с англ. О. А. Гульги; сост. В.В. Петрова; под ред. В.И. Герасимова; вступ. ст. Ю.Н. Караулова и В.В. Петрова. Дейк Т.А. *Когнитивные и речевые стратегии выражения этнических предубеждений*. Москва: «Прогресс», 1989. С. 294-300.
7. Самолук В., Філіпєв А., Мартинюк Р. Основы правознавства: навч. посібник. Острого: Вид-во Нац.ун-ту «Острозька академія», 2006. 253 с.

References:

1. Baranov A. N. Linguae theoria argumentation (cognitiva accessus): autoref. Diss... doctor philological Scientiarum. Scientiarum: 10.02.01, 10.02.19 / USSR Academiae Scientiarum, In-t. Rus .yaz. Moscow. 1989. 48 s.
2. Vasy`leva S.A. Sy`ntez smysla pry` sozdany`y` y` pony`many`y` teksta. Ky`yiv: Naukova dumka, 1988. 240 s.
3. Vorob`eva O.P. Tekstovyye kategory`y` y` faktor adresata. Ky`yiv: Vy`shsha shkola, 1993. 200 s.
4. Zhukov Yu.M. Vvedeny`e v prakty`cheskuyu socy`al`nyuyu psy`xology`yu / Pod red. Yu.M. Zhukova y` dr. Moskva: Smysl: Y`zd. Centr «Akademy`ya», 1996. 377 s.
5. Grajs G.P. Logy`ka y` rechevoe obshheny`e / Novoe v zarubezhnoj ly`ngvy`sty`ke. Выпуск 16. Ly`ngvy`sty`cheskaya pragmaty`ka. Moskva: Progress, 1985. S.217-237
6. Dejк T.A. Yazyk. Poznany`e. Kommun`kacy`ya / per. s angl. O. A. Gulygy` ; sost. V.V. Petrova; pod red. V.Y`. Geras`ymova; vstup. st. Yu.N. Karaulova y` V.V. Petrova. Dejк T.A. Kogny`ty`vnye y` rechevye strategy`y` vyrazheny`ya etny`chesky`x predubezhdeny`j. Moskva: «Progress», 1989. S. 294-300.
7. Samolyuk V., Filipyev A., Marty`nyuk R. Osnovy` pravoznavstva: navch. posibny`k. Ostrog: Vy`d-vo Nacz.un-tu «Ostroz`ka akademiya», 2006. 253 s.

Summary

Tetiana Peshkova, Yulia Yakimchuk
Forms of Speech Influence in the Framework of German Business
Correspondence and Conversations

The article aims to investigate speech influence in the framework of Modern German business communication. It provides the description of direct, indirect and latent speech influences, examines specific character of there influences in business correspondence and conversations, analyses their peculiarities.

Key words: *speech influence, business communication, business correspondence, forms of speech influence*

Дата надходження статті: «05» листопада 2019 р.

Дата прийняття до друку: «03» грудня 2019 р.

УДК 811.161.2.276.1“18”

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.27

ТЕТЯНА СУКАЛЕНКО,

кандидат філологічних наук

(м. Ірпінь)

Дескриптивний аналіз лінгвокультурного типуажу з соціальною домінантою «чиновник» у художньому дискурсі

У статті проаналізовано поняттєві та образно-перцептивні характеристики канцелярських, судових і поштових чиновників, представлених в українській літературі ХІХ ст. Класифіковано чиновництво за такими групами: канцелярські чиновники (канцелярист, секретар, реєстратор, столоначальник, письмоводитель, секретар, писар); судові чиновники – суддя, підсудок, писар в земському суді, секретар суду; поштові чиновники. Встановлено, що в описі канцелярських чиновників релевантними є зовнішні, внутрішні моральні, мовні та релігійні характеристики. Акцентовано увагу на внутрішніх моральних характеристиках судових чиновників ХІХ ст., провідними рисами яких були схильність до доносів і хабарництво. Закцентовано увагу на описі поштових чиновників, представлених у творах підавстрійських письменників, які зображені як активні учасники виборів, політичного життя.

Ключові слова: *лінгвокультурний типаж «чиновник», канцелярські чиновники, судові чиновники, поштові чиновники, поняттєві характеристики, образно-перцептивні характеристики, дескриптивний аналіз.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... В українському художньому дискурсі (далі – ХД) ХІХ ст. виділяється лінгвокультурний типаж (далі – ЛТ) з соціальною домінантою «чиновник». Під ЛТ з соціальною домінантою розуміємо соціокультурні типажі, які відбивають типові соціальні характеристики організації суспільного життя і дають уявлення про соціальну стратифікацію суспільства.

ЛТ є одним із особливих різновидів лінгвокультурних концептів, найважливіші характеристики якого мотивовані типізованістю певної особистості, її значущістю для певної лінгвокультури. Відповідно до усталених підходів до опису концептів у структурі лінгвокультурних типажів послідовно висвітлено їхні поняттєві, образно-перцептивні, оцінні та ціннісні складники.

Аналіз досліджень і публікацій... У лінгвістиці детальний опис типажу «чиновник» представлено у працях О. Г. Назаренка [7], В. І. Карасика [5], Т. М. Сукаленко [9; 10; 11; 12; 13], І. В. Щеглової [15] та ін.

Формулювання цілей статті... Мета статті – застосовуючи дескриптивний аналіз, проаналізувати поняттєві та образно-перцептивні характеристики канцелярських, судових і поштових чиновників, представлених в українській літературі ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу... Про належність чиновництва до ключових типажів, які визначають структуру тогочасної держави, свідчать лексикографічні джерела. Зокрема, у словнику В. І. Даля чиновник визначається як «служашій государю и жалованный чином...» [3, т. 4, с. 605]. Внутрішня форма слова чиновник пов'язана з поняттям «чин». Відповідно до цього визначення домінантними семами виступають «той, хто служить», «служіння “государеві”», «той, хто має певний чин».

«Словарик пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів», який упорядкував В. М. Доманицький, подає таке тлумачення: «чиновник» – «урядовець» [4, с.127]. В інших словниках інформативний блок типажу пов'язаний із визначенням чиновника як особи, яка перебувала на державній службі і мала чин. Чини визначалися відповідно до «Табелю про ранги» незалежно від того, військовий чин або цивільний. Зокрема, у ХVІІІ – поч. ХІХ ст. військових офіцерів нерідко називали чиновниками. Однак вони були здебільшого цивільними службовцями 14-го – 1-го класів «Табелю про ранги», які обіймали штатні посади у вищих, центральних або місцевих державних установах. Належність до кола чиновників передбачала право на отримання особистого чи спадкового почесного громадянства або дворянства, титулування,

визначену кількість поштових коней, нагородження орденами. Окрім того, чиновники виконували обов'язки відповідно до посади, а також зобов'язані були носити формений одяг та знаки розрізнення за суворими правилами [1, с. 871].

Соціальний склад чиновництва був неоднорідним. Наприклад, у середині XIX ст. чиновники, які походили з дворян, здебільшого обіймали вищі або найвищі посади. Як зазначає І. О. Кочергін, «попри наявність вакансій і перевагу серед посадових осіб середньо- та дрібнопомісних дворян, були серед чиновників представники поважних та заможних дворянських родин» [6, с. 80]. Пор. відомості дослідниці І. Вушко про австрійську бюрократію в Галичині: «Вже на початку XIX ст. ця адміністрація складалась з мішаної групи чиновників – німецькомовні бюрократи, які вирішили стати поляками; польські шляхтичі, які увійшли в австрійську бюрократію, русини, які до 1848 р. не могли вирішити, ким їм стати», але прагнули належати до еліти. Лідери єврейських громад ставали австрійськими чиновниками. «Галичина – найбільша австрійська провінція на кордоні з Росією – стала зразком національної різноманітності та соціальної перемішаності, яких не існувало майже ніде більше в австрійській імперії» [2].

У російській літературі XIX ст. представлені чиновники вищого, нижчого і найнижчого рангів (див. докладніше [9, с. 127]). У різні історичні періоди чиновнику були властиві певні риси та якості, і хоча цей типаж зазнавав змін, його основні характеристики залишалися більш-менш постійними. Чиновництво вирізнялося матеріальним становищем, якістю виконання службових функцій, розрядами, рангами за встановленим порядком проходження цивільної служби. Ці особливості впливали на формування найприкметніших рис чиновника того часу. Зокрема, він мав владу над іншими верствами суспільства, залежав від начальника та очікував від нього винагороди, брав хабарі, був малоосвіченим, консервативним. Іншими характерними негативними ознаками російського чиновника, як зазначає В. І. Карасик, були клановість, корупція, конформізм, перевага особистих інтересів над державними, надмірна формалізація діяльності [5].

В українській літературі типаж «чиновник» представлений у творах письменників підросійської та підавстрійської України (див. докладніше [9, с. 578–583; 638–639]).

Чиновництво поділялося за рангом і характером своєї діяльності. Поняття «чиновник» відбивало досить різноманітну за соціальною

ієрархією та службовими обов'язками категорію осіб. У царській Росії чиновники поділялися на 14 класів. Відповідно до «Табелю про ранги» вони могли обіймати певні посади і мати відповідні права (на отримання грошей, титулування) та обов'язки. Для опису чиновника важливим є його чин – певний ранг, ступінь державного службовця, чиновника або офіцера, визначений «Табелем про ранги». Його можна було отримати лише на державній, громадській, зрідка – на громадській (становій) службі на виборах. Чини надавалися послідовно – від нижчого до вищого. Терміни надання чину залежали від походження та освіти. Існував зв'язок між чинами і посадами: ту чи ту посаду можна було обійняти, лише маючи відповідний чин. Подібним був зв'язок між чинами та орденами: чин давав право на певний титул. Після закінчення вищого, а в деяких випадках і середнього навчального закладу можна було одержати один із нижчих чинів [1, с. 870–871].

Усі чини в законі «Табелі про ранги» поділялися на три типи: військові, цивільні та придворні, а також на чотирнадцять класів. Л. Є. Шепелев детально дослідив систему військових, цивільних, придворних та родових титулів і чинів у Російській імперії (XVIII ст. – 1917 р.) [14].

Наприклад, у російській художній літературі XIX ст. описується чиновництво вищих рангів (див. докладніше [9, с. 129–130]).

В українській літературі XIX ст. зазвичай представлене дрібне чиновництво (*колезький секретар, губернський секретар, колезький реєстратор, провінційний секретар* та ін.). Т. Г. Шевченко в «Щоденнику» створює образи чиновників вищого рангу: **полковника: Полковник этот Киреевский, как видно, птица высшего полета...** (Т. Г. Шевченко. Щоденник, т. 5, с. 23); **чиновника особливих доручень: ... полковник Киреевский принят новым генерал-губернатором Катениным, тоже в чиновники по особым поручениям...** (Т. Г. Шевченко. Щоденник, т. 5, с. 23); **колезького радника: Объяснение отбирал коллежский советник Андреевский** (Т. Г. Шевченко. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю, т. 6, с. 269). Т. Г. Шевченко загострює увагу на сфері діяльності чиновників: *А два ученые мужи... [не кто иные], как один чиновник, мнимый политический агент, отправляющийся на службу в гебрийский город Баку...* (Т. Г. Шевченко. Щоденник, т. 5, с. 61); *...они знают Татаринова только как чиновника при компании, строящей железную дорогу* (Т. Г. Шевченко. Щоденник, т. 5, с. 131–132); *...он, сей будущий великий администратор, едет*

[чиновник] *в Баку занять место помощника при директоре, некоем бароне Врангеле, с содержанием 1500 рублей сереб[ром] в год* (Т. Г. Шевченко. Щоденник, т. 5, с. 61). У наведеному контексті вербалізовано ціннісний аспект, а саме – перспектива кар’єрного просування з погляду автора (*будущий великий администратор*) та розмір зарплатні (*с содержанием 1500 рублей сереб[ром] в год*), що відображають станово-класові цінності цієї верстви населення в тогочасному суспільстві.

У художній літературі XIX ст. представлено **дрібне чиновництво**. В одних контекстах визначено посади, в інших – вони відсутні. Український ХД XIX ст. дає змогу класифікувати чиновників за групами: канцелярські чиновники, судові чиновники, поштові чиновники, поліцейські чиновники, дрібні чиновники. Канцелярські чиновники поділялися на такі підгрупи: канцелярист, секретар, реєстратор, столоначальник, письменоводитель, секретар, писар.

Канцелярист – «заст. Дрібний службовець канцелярії; писар» [8, т. 4, с. 90]: *Він має чин канцеляриста...* (І. П. Котляревський. Енеїда, с. 175); *Григорій Калинович [чиновник] служив у канцелярії Львівської урядової бухгалтерії...* (І. Я. Франко. Герой поневолі, т. 17, с. 474).

Опис двох цивільних чинів знайшов своє втілення в комедії І. К. Карпенка-Карого «Мартин Боруля». Канцелярист і колезький реєстратор, з погляду Мартина Борулі, навіть маючи найнижчі чини 12-го і 14-го класів, сприймалися як дуже авторитетні люди, що відбивало тогочасний вплив на нижню верству населення: [Мартин:] *А він [Націвський] же сам має який чин чи так ще – канцелярист?* [Степан:] *Ні, він уже губернський секретар.* [Мартин:] *О, чин має немалий! ...* [Мартин:] *Виходить, важна птиця* (І. К. Карпенко-Карий. Мартин Боруля, т. 1, с. 323); [Мартин:] *Яка ж це должность?* [Степан:] *Регістратор.* [Мартин:] *Губернський секретар, ще й регістратор!..* (І. К. Карпенко-Карий. Мартин Боруля, т. 1, с. 323) – у цьому контексті актуалізовано станово-класові цінності (розрізнення за посадами); *Определился в наш земский суд секретарем... как бы ни было, губернский секретарь* (Г. Ф. Квітка-Основ’яненко. Пан Халявський, т. 4, с. 9).

Столоначальник – «у дореволюційній Росії – урядовець, начальник стола установи або відділу установи, що займається певними канцелярськими справами» [8, т. 9, с. 727]: *Степан Петрович Корнієнко [столоначальник] йшов додому з уряду, з*

канцелярії... (Б. Д. Грінченко. Байда, т. 1, с. 253).

Детальну зовнішню характеристику чиновника подано в оповіданні «Байда», її підсилено влучними епітетами: *темне* (волосся), *чорна, невелика* (борода), *чепурне й поважне* (обличчя): *Він [чиновник] ... розчісуючи своє коротке темне волосся та чорну невелику бороду, що так гарно облямовувала його повне обличчя. Обличчя було чепурне й поважне...* (Б. Д. Грінченко. Байда, т. 1, с. 253).

У художніх текстах XIX ст. концептуалізується ознака віку – молодий чиновник: *Уславився [Кирило Іванович, чиновник] на усе місто. Де ж, молодий, нежонатий, а вже столоначальником* (Панас Мирний, Рід, т. 4, с. 144) – актуалізовано індивідуально-особистісні (*молодий вік*) та станowo-класові (*вказівка на посаду*) цінності. У художніх текстах згадуються молоді за віком чиновники – як столоначальники, так і дрібні: *... Степан Петрович чоловік ще молодий (37-й рік йому), та й ранг його невеликий: тільки «столоначальник» канцелярії...* (Б. Д. Грінченко. Байда, т. 1, с. 253); *Молодий чиновник кишиневської контрольної палати...* (І. С. Нечуй-Левицький. Навіжена, т. 6, с. 5).

Станowo-класові цінності вербалізовано шляхом опису освітніх характеристик, наприклад: *...Степан Петрович [чиновник] цікавиться юридичними питаннями (він був би юристом, якби скінчив університета)* (Б. Д. Грінченко. Байда, т. 1, с. 255); *І знов починав читати, потім децю писати. Так збігав час, і Степан Петрович [чиновник] і не помітив, як проминуло годин зо дві* (Б. Д. Грінченко. Байда, т. 1, с. 255).

У художніх текстах також є згадка про службовця, обов'язком якого було «ведення канцелярських справ» [8, т. 6, с. 366] – **письмоводителя**: *Шавкуна хвалив письменодитель...* (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 321); *Отакий-то пан письменодитель прийшов в богословію з папером в руці...* (А. П. Свидницький, Люборацькі, с. 107). У художній літературі представлені **столоначальник і письменодитель**, які також належали до найнижчих чинів і сприймалися як «дуже великі» чиновники: [Степан:] *...Він [чиновник] теж виучував, а тепер столоначальником по уголовній часті...* (І. К. Карпенко-Карий. Мартин Боруля, т. 1, с. 325–326); [Мартин:] *..Може, бог дасть, і столоначальником будеш або й письменодителем у станowego* (І. К. Карпенко-Карий. Мартин Боруля, т. 1, с. 327).

Секретар – «службовець, який відповідає за діловодство установи,

організації тощо» [8, т. 9, с. 113]. У ХД ХІХ ст. читаємо: *...він [Шавкун] повернувся за порадою до свого давнього приятеля Чижика – секретаря в суді* (Панас Мирний. *Хіба ревуть воли, як ясла повні?*, т. 2, с. 334); *«...Ми знаємо пана Рубця, як колишнього секретаря у думі...»* (Панас Мирний. *Повія*, с. 517–518); *...як-то кажуть, секретар до нас...* (М. П. Левицький. «Наградні», с. 237–238). Як засвідчує контекст, чиновник Рубець був обраний секретарем Думи («у царській Росії – представницький виборний орган центрального чи місцевого управління» [8, т. 2, с. 434]). Ця характеристика чиновника подана вустами іншого персонажа: *«– ...Ми знаємо, як пан Рубець бігав по панах і кланявся усім у ноги, щоб вибрати...»* (Панас Мирний. *Повія*, с. 517). Секретар Чижик зображений чиновником, який знає свою справу: *Чижик ... поліз у шафу з старими ділами. Перекинув одно, перевернув друге, заглянув у третє, у п'яте, в десяте, натрапив слід, піймав ниточку...* (Панас Мирний. *Хіба ревуть воли, як ясла повні?*, т. 2, с. 334).

У романі «Повія» Панаса Мирного образ чиновника подано з погляду інших персонажів, які наголошують на його високому зрості та худорлявості: *–...Ото сухий, високий – Рубець, секретар з думи...* (Панас Мирний. *Повія*, с. 110).

У романі подано мовну характеристику чиновника, який говорить невиразно, бурмотить: *– Несказанно радий!... – глухо бубонів Рубець [чиновник]* (Панас Мирний. *Повія*, с. 110).

У художніх текстах акцентується увага на релігійних характеристиках. З поданого контексту дізнаємося, що чиновник був людиною православною, дотримувався народних традицій, вшановував свято Великодня, звертався до священника, замовляючи якусь відправу, тобто, моделюючи ЛТ, автор актуалізує загальнолюдські цінності (віра): *– ...Рубець [чиновник], суворо похристосавишись з хазяїном, підійшов до батюшки, поцілував хреста і щось тихенько замовив* (Панас Мирний. *Повія*, с. 110).

Писар – «працівник штабної армійської канцелярії» [8, т. 6, с. 360]. У ХД ХІХ ст. є згадка про писаря: *– Та скільки ж? – обізвася передній, волосний писар...* (Панас Мирний. *Хіба ревуть воли, як ясла повні?*, т. 2, с. 329); [Кіндрат Антонович:] *А це волосний писар...* (М. Л. Кропивницький. *Олеся*, с. 302); *Лізе то не хто, як Прокіп Ригорович Пістряк, сотенний конотопський писар...* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. *Конотопська відьма*, т. 3, с. 136).

Мовлення писаря Пістряка [чиновника] живе, швидке, насичене

старослов'янізмами та канцеляризмами. Знання церковних текстів вважається ознакою найвищої вченості і культури: *...туди ж за дяком і піддячим окселентує і Павла чтеніє, коли небагацько закладок, утне на усю церкву голосно; а вже на річах так бойкий, що як розговориться-розговориться, та усе не попросту, усе з писання...* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Конотопська відьма, т. 3, с. 136); *А Прокіп Ригорович [чиновник] думає-думає, далі став по хаті ходити і співає собі під ніс псалму: «Склоніться, віки, со чоловіки» ... та й підійшов до пана Уласовича і, закручуючи уси, став йому казати: – Їй, істинно, не лгу. І да пожреть мене обця матер наша земля на соньмищі, аще збрешу хоч півслова...* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Конотопська відьма, т. 3, с. 142–143). Підкреслюють особливість мовлення чиновника [писаря Пістряка] інші персонажі, наголошуючи на тому, що його важко зрозуміти, коли він говорить: *Оттакий-то був у нас у Конотопі писар [чиновник], отсей Прокіп Ригорович Пістряк; так як стане він з паном сотником Забрьюхою розмовляти, так ви тільки слухайте, а вже чи второпаєте що, не знаю, бо він у нас чоловік з ученою головою: говоре так, що і з десятьма простими головами не розжуєш* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Конотопська відьма, т. 3, с. 136); *– Та кажіть мені попросту, пане писарю! О, вже мені те письмо остило та опоганіло, що нічого і не второпаю, що ви кажете-говорите* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Конотопська відьма, т. 3, с. 137).

Детально в ХД ХІХ ст. виписана мовна характеристика типу «чиновник». Тут зображено два типи чиновників: перший – найнижчий – пише папери російською мовою, але активно спілкується українською, тобто україномовний; другий тип – який втратив зв'язок з рідною мовою і послуговується російською.

Наприклад, мова возного Тетерваковського [дрібного чиновника] в п'єсі «Наталка Полтавка» І. П. Котляревського засвідчує вживання значної кількості канцеляризмів, юридичних термінів, судової лексики, церковнослов'янізмів тощо: [Возный:] *Бачив я многих – і ліпообразних, і багатих, но серце мое не імієть – тее-то як його – к ним поползновения. Ти одна заложила ему позов на вічні роки, і душа моя ежечасно волаєть тебе...* (І. П. Котляревський. Наталка Полтавка, с. 220); [Возный:] *...Моїх діл околичности, возникающіи із неудобних обстоятельств, удерживали соділати признаніє пред тобою; тепер же читая – тее-то як його – благодать в очах твоїх, до формального определенія о моеї участі, открой мні, хотя в*

терміні, партикулярно, резолюцію: могу лі – тее-то як його – без отсрочок, волокити, проторов і убитков получитьи во вічное і потомственное владініе тебе... (І. П. Котляревський. Наталка Полтавка, с. 220–221). Важливою характеристикою культурного рівня чиновника є мова, у якій поєднуються церковна лексика, терміни бюрократичного спрямування, канцеляризми, численні росіянізми: [Возный:] ... *Когда би я імїл – тее-то як його – столько языков, сколько артикулов в Статуті ілі сколько зап'ятих в Магдебурзьком праві...* (І. П. Котляревський. Наталка Полтавка, с. 220); [Возный:] *Она ізлагаєть нерезоннії – тее-то як його – причини; она приводить в довод знакомство вола з волом, коня з конем; нарицаєть себе сиротою, а мене паном...* (І. П. Котляревський. Наталка Полтавка, с. 224); [Возный:] ...*Єжели виграєш – тее-то як його – любов ко мні Наталки і убідии її доводами сильними довести її до брачного моего ложа на законном основанії, то не пожалію – тее-то як його – нічого для тебе* (І. П. Котляревський. Наталка Полтавка, с. 226). У цьому контексті показано поступовий перехід чиновників у побутовому спілкуванні на російську мову: [Финтик:] *Ничего, ибо я прав. Надобно сообразоваться времени и по оному поступки и чувства свои располагать* (І. П. Котляревський. Москаль-чарівник, с. 254); [Финтик:] *Ах, эта пісня весьма бойкая! Она моего сочинения. Тут очень-весьма нежно объясняется любовь со всеми воспалениями до милой персоны* (І. П. Котляревський. Москаль-чарівник, с. 252).

З підвищенням службового чину мова побутового спілкування чиновників змінюється. Показовим є контекст про матір: [Финтик:] *Мне скучно сидеть дома и заниматься с матушкою. Она такая простая, такая неловкая, во всем по-старосвітски поступает...* (І. П. Котляревський. Москаль-чарівник, с. 253); [Финтик:] ...*По крайней мере, хоть бы одевалась по-городскому ради сына такого, як я... можно ли мне смотреть без стыда и не покрасневшись называть матушкою просто одетую старуху? Ежели бы мои товарищи и друзья увидели меня с нею вместе, я сгорел бы от стыда по причине их насмешек* (І. П. Котляревський. Москаль-чарівник, с. 254).

Усі чиновники, незалежно від їхньої національної приналежності, більшою чи меншою мірою асоціювалися з «неукраїнською» культурою. Спорадично чиновники вищого чину спілкувалися літературною мовою, але з конотаціями зверхності. У мові чиновника [писаря] часто

натрапляємо на росіянізми, ужиті поряд з українськими лексемами: [Финтик:] *Ей, не знаю, какую еще пропеть в твою угодность. Знаешь ли, прекрасная Тетяно, – заспіваймо обоє: я окселентовать буду, а ты дишканта пой* (І. П. Котляревський. Москаль-чарівник, с. 252); – *...Ніту, ваше високоблагородіє! Їх благородіє отлучались ради тілесної чистоти у оное місто, сиріч у річку, їзмити плоть свою, а я [писар] даби неудержанно...* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Козир-дівка, т. 3, с. 229); [Писар:] *Боже сохрани! Вот (цїлує жида), значить мир і любовь? А тільки дело важное есть* (І. К. Карпенко-Карий. Бурлака, т. 1, с. 45).

У художніх текстах також акцентується увага на хитрості та підступності писаря, який здатний на обман, підлість і зраду заради власних інтересів: *Пошив у дурні, підвів [Пістряк, чиновник], щоб не слухав предписанія начальства, не йшов у Чернігов...* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Конотопська відьма, т. 3, с. 147); *...дали підняв голову та й каже собі: – «Дарма! Підіб'юсь під нового та й буду над ним орудовати. Недовго буде панувати. Пошию і сього у дурні, його і змінять, тогді вже певно я [Пістряк, чиновник] буду»* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Конотопська відьма, т. 3, с. 188); *Ригорович захотів помудровати і, щоб з першої пори зануздати пана сотника по-своєму, щоб не дуже бришкав проти писаря, написав по-своєму...* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Конотопська відьма, т. 3, с. 189). У художніх текстах писар постає людиною, схильною до брехні, хитрою, виверткою, яка може викрутитися з будь-якої ситуації: *...в нього все вже підобрано, на все брехня готова, і хоч ти як хоч його [писаря] розпитуй, а він відбредеться, і не просунеш пальця між його речі* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Козир-дівка, т. 3, с. 229); *Покиньмо їх та ходім поки за писарем; будем дивитись, що той мудрує* (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Козир-дівка, т. 3, с. 230). Є. П. Гребінка зображує волосного писаря як здирника: *Еге, Охріменко дурний: Пішов прохать у повітовий, Що обідрав його наш писар волосний* (Є. П. Гребінка. Рибалка, с. 41).

Є згадка в літературі XIX ст. про судових чиновників – суддю, підсудків, писаря в земському суді, секретаря суду, прокурора та ін. *Суддя* – «службова особа в органах суду, яка виносить вирок у судовій справі» [8, т. 9, с. 824]: *Суддя знову звернувся до Санди* (О. Ю. Кобилянська. Вовчиха, т. 4, с. 464); *З яких законів волосні судді висудили той рішенець...* (Леся Українка. Пріянь, т. 7, с. 212); *Зараз виделегувано комісію, яка приїхала другого дня зрана: судія слідчий з писарем, двох лікарів і сам прокурор* (А. Я. Чайковський. Четверта

заповідь, с. 435).

Підсудок – «дорев. Помічник судді або писар у земському суді» [8, т. 6, с. 511]: *Тут [у пеклі] всякій були... підсудки, писарі...* (І. П. Котляревський. Енеїда, с. 87).

Прокуратор – «зах. Прокурор» [8, т. 8, с. 211]: *...він заглибився в... читання, таке мікроскопне і уважне, як уміють читати тільки австрійські прокуратори* (І. Я. Франко. Історія одної конфіскації, т. 21, с. 102); **Прокуратор обжаловував** *головних винуватців «лівою рукою»...* (А. Я. Чайковський. Четверта заповідь, с. 446); *...Покажіть їх прокуророві – хай він мене винуватить по них...* (Панас Мирний. Лихі люди (Товариші), с. 118).

Як свідчить аналізований матеріал, судові чиновники були схильні до доносів: *– І Порох [чиновник] знову заходив по хаті. – Як став предводителем, так і нема мені життя... Ябедник! Ябедник – та й нема мені добра...* (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 178); *...Я [чиновник Порох] знов писатиму... Все опишу... Я їх на чисту воду виведу. На те я – ябеда!* (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 178). Типовою рисою судового чиновника ХІХ ст. було хабарництво: [Степан:] *Каєтан Іванович казав мені: поклонись батькові і скажи, що ... тепер безпреміно утвердять, бо діло в сенаті вже шостий місяць!..* [Мартин:] **Треба йому [чиновникові] четвертей п'ять вісва пошлать** (І. П. Карпенко-Карий. Мартин Боруля, т. 1, с. 327).

В. О. Щепотьев акцентує увагу на тому, що ніде не можна було добитися правди: усі чиновники того часу брали хабарі та зневажали бідних. І. П. Котляревський відтворює чиновницьке середовище, показує соціальну несправедливість і зло чиновників, які спокутують гріхи тяжкими карами: *...І всі прокляті писарі. Исправники все ваканцові, Судді і стряпчі безтолкові, Повірені, секретарі* (І. П. Котляревський. Енеїда, с. 80); *Всім старшинам тут без розбору... Давали в пеклі добру хльору, Всім по заслугі... Тут всякій були... Судді, підсудки, писарі, Які по правді не судили Та тільки грошики лупили І одбирали хабарі* (І. П. Котляревський. Енеїда, с. 86–87).

У відносинах між чиновниками і селянами відбито стосунки старшого і прохача (прохання, пов'язані з юридичною допомогою). У цій опозиції чиновник не пасивний, він активно пропонує незаконні послуги. Ці уявлення про чиновників були закріплені в людській свідомості (або вимагає, або просто не порушує традицію): *...Треба*

прошеніє... еге... так-так... **Так і напишемо... А гроші ж у тебе є? – спитав він [чиновник Порох] і глянув прямо в вічі Чіпці. – А багато на те треба? – вивіря Чіпка. – Та рублів п'ять на перший раз треба...** (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 172); **Чіпка стояв і роздумував: ...Може, хоче видурити гроші... Бач: п'ять рублів, щоб тільки дознатися... усі гроші на те тільки, щоб знати: чи можна вести діло, чи не можна?.. Ото здирство!.. – Знаєш що? – я [чиновник] тобі за три карбованці напишу...** (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 173); **Секретар [чиновник Чижик] неймовірно глянув на Чіпку. – Знаєш що?.. – почав він – і запнувся. – Як п'ятдесят рублів, то й діло можна поправити...** (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 184); – **...Хоче п'ятдесят карбованців... За мою землю п'ятдесят карбованців!! Х-хе!!! І карі на вас немає... – Ти думаєш, як воно робиться?.. – підогріває Порох [чиновник]. – Не підмажеш – не поїдеш...** (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?, т. 2, с. 184).

Отже, у наведених мікроконтекстах чиновники одержують негативну оцінку.

Поштові чиновники. Як у підросійських, так і в пiдавстрійських письменників є згадка про поштових чиновників. Наприклад, у творі Г. Ф. Квітки-Основ'яненка читаємо: [Пустолобов:] **...Представте мне чиновника поштового департаменту** (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Приезжий из столицы, т. 1, с. 60).

У творчості пiдавстрійських письменників у структурі аналізованого типажу з'являються нові характеристики. Чиновник зображений як представник політичної сфери життя суспільства, що актуалізовано такими словами та словосполученнями: **учасник політичних змагань, вибори, політичне життя: – То ви, значить, від «блоку» йшли на виборах? – Та ні, не від блоку. Я ні до якої партії не належу. Ми ж не маємо права: чиновник я, поштовий. Дало начальство підписати циркуляра, що ні до якої партії не належимо – я й підписав, бо справді таки не належу...** (М. П. Левицький. Законник, с. 325). Єдину згадку щодо можливої участі чиновника в громадському житті виявляємо в оповіданні «Законник», тут відображено західноукраїнські культурні реалії: – **...Ви ж чиновник. Як таки можна? Проїшов я у народний дім. А там уже инша агітація йде: списки монархистів роздають. У селян виривають з рук їх листки, деруть на шматки, промови якісь**

їм говорять. А мені якось аж у голові затуманилось. Побалакав зо своїми – що їх намовлять? Вони й так знають, за кого голосувать; а поткнешся до інших, до селян – зараз якийсь чорносотенець і присікається: чого агітуєш? От тобі й свобода виборів, думаю (М. П. Левицький. Законник, с. 331). Цей контекст підтверджує, що чиновництво брало участь у виборах. У художній літературі підросійської України цей сюжет також згаданий у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного, проте поліцейський чиновник підбурює людей до проведення нечесних виборів.

Висновки... Отже, у ХД ХІХ ст. представлені чиновники за чинами: *канцелярські чиновники, судові чиновники, поштові чиновники* та ін. *Канцелярські чиновники* поділялися на такі підгрупи: *канцелярист, секретар, реєстратор, столоначальник, письмоводитель, секретар, писар*. Як свідчить здійснений аналіз, в описі цих чиновників релевантними є зовнішні, внутрішні моральні, мовні та релігійні характеристики. Є згадка в літературі ХІХ ст. про судових чиновників – *суддю, підсудків, писаря в земському суді, секретаря суду* тощо. Акцентується увага на внутрішніх моральних характеристиках, провідними рисами судових чиновників ХІХ ст. були схильність до доносів, хабарництво. У відносинах між чиновниками і селянами відбито особливості стосунків старшого і прохача (прохання, пов'язані з юридичною допомогою). У цій опозиції «чиновник» не пасивний, він активно пропонує незаконні послуги. Детально у ХД ХІХ ст. виписана мовна характеристика типу «чиновник». Тут зображено два типи чиновників: перший – найнижчий – україномовний; другий, який втратив зв'язок з рідною мовою і послуговується російською. У творах підавстрійських письменників ХІХ ст. зацентровано увагу на поштових чиновниках, які є учасниками виборів, політичного життя. Такі контексти в підросійській літературі відсутні.

Список використаних джерел і літератури:

1. Беловинский Л. В. Энциклопедический словарь российской жизни и истории XVIII – начала XX в. Москва : ОЛМА-ПРЕСС, 2003. 911 с.
2. Вушко І. Свої серед чужих : австрійські чиновники та Галичина. 1772 – 1867. URL : <http://uamoderna.com/md/vushko-austrian-bureaucrats-galicia> (дата звернення : 30.10.2015).
3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Москва : Русский язык, 1980, Т. 4 : Р – V. 683 с.
4. Доманіцький В. Словарик пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів. Київ : Друкарня С. А. Борисова, 1906. 128 с.
5. Карасик В. И. Лингвокультурный типаж «русский чиновник».

Авторитетність і комунікація. Серія : Аспекти мови і комунікації. Воронеж : Воронежський державний університет ; Видавничий дім Алейникових, 2008. Вип. 4. С. 38 – 51.

6. Кочергін І. О. Катеринославське дворянство в умовах трансформації соціальних відносин (друга половина XIX – початок XX ст.): дис. ... доктора історичних наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Дніпро, 2016. 449 с.

7. Назаренко О. Г. Концепт «чиновник» в текстах отечественной культуры : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. культурол. наук : спец. 24.00.01 «Теория и история культуры». Владивосток, 2007. 28 с.

8. Словник української мови : в 11 т. / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1970 – 1980.

9. Сукаленко Т. М. Лінгвокультурні типи в українській художній літературі XIX ст. : монографія / науковий редактор В. М. Бріщин. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 676 с.

10. Сукаленко Т. Н. Лингвокультурный типаж «украинский чиновник» в современном дискурсе. *Limbaј si context (Speech and Context)*. Белыцы, 2011. № 2 (III). С. 208 – 216.

11. Сукаленко Т. М. Лингвокультурний типаж «чиновник» : принципи виділення й опису. *Наукові записки*. Серія : Філологічна. Острогоз : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. Вип. 23. С. 170 – 173.

12. Сукаленко Т. М. Типаж «чиновник» за даними спрямованого асоціативного експерименту. *Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej NaukowoPraktycznej «Literatura, socjologia i kulturoznawstwo. Współczesne problemy i perspektywy rozwoju»* (30.01.2017 – 31.01.2017). Warszawa : Wydawca : Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2017. S. 113 – 118.

13. Сукаленко Т. Н. «Чиновник» : сравнительно-сопоставимый подход к изучению социально-классовой личности (на материале украинского и русского языков). *Русский язык – гарант діалога культур, наукового співробітництва, міжнародного і міжличностного спілкування в XXI столітті* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції викладачів російської мови і літератури. Єреван : Вид-во «Антарес», 2014. С. 276 – 282.

14. Шепелев Л. Е. Титулы, мундиры, ордена в Российской империи. Ленинград : Наука, 1991. 224 с.

15. Щеглова И. В. Лингвокультурный типаж «чиновник» (на материале русского языка) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». Волгоград, 2010. 25 с.

References:

1. Bielovinskii L. V. Entsiklopedychnyi slovnykh rosiiskoho zhyttia i istorii XVIII – pochatky XX s. Moskva : OLMA-PRESS, 2003. 911 s.

2. Vushko I. Svoii sered chuzhykh: avstriiski chynovnyky ta Halychyna. 1772 – 1867. URL : <http://uamoderna.com/md/vushko-austrian-bureaucrats-galicia> (data zvernennia : 30.10.2015).

3. Dal. V. Tolkovy slovar Zhyvogo velikorussskogo yazyka : v 4 parts Moscow :

Russian language, 1980, P.4: P – V. 683 s.

4. Domanitskyi V. Slovaryk poiasnennia chuzhykh ta ne duzhe zrozumilykh sliv. Kyiiv : Drukarnia S. A. Borysova, 1906. 128s.

5. Karasyk V. I. Lingvokulturnyi tipazh «russkii chinovnik». *Avtoritetnost i kommunikatsiia*. Serii: Aspekty yazyka i komunikatsii. Voroniez: Voroniezskii gosudarstviennyi univertitet; Izdatielskii dom Alieinikhovykh, 2008. Volume. 4. S. 38 – 51.

6. Kocherhin I. O. Katerynoslavske dvorianstvo v umovakh transformatsii sotsialnykh vidnosyn (druga polovyna XIX – pochatok XX s.): dys. ... doktora istorychnykh nauk : spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy». Dnipro, 2016. 449 s.

7. Nazarenko O. G. Kontsept «chynovnykh» v tiekstakh otiechiestvennoi kultury : avtoref. diss. na soiskaniie uchien. stiepieni kand. kulturool. nauk : spets. 24.00.01 «Teoriia i istoriia kultury». Vladivostok, 2007. 28 s.

8. Slovnyk ykraiinskoi movy: v 11 p. / Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni. Kyiiv : Nauk. dumka, 1970 – 1980.

9. Sukalenko T. M. Linhvokulturni typazhi v ukraiinskii khudozhnii literaturi XIX st. : monohrafiia / naukovyi redaktor V. M. Britsyn. Kyiiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2018. 676 s.

10. Sukalenko T. N. Lingvokulturnyi tipazh «ukraiinskii chinovnik» v sovriemiennom diskursie. *Limbaj si context (Speech and Context)*. Bieltsy, 2011. № 2 (III). S. 208 – 216.

11. Sukalenko T. M. Linhvokulturnyi typazh «chynovnyk»: pryntsyipy vydilennia I opysu. *Naukovi zapysky. Serii* : Filolohichna. Ostroh : Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 2012. Volume. 23. S. 170 – 173.

12. Sukalenko T. M. Typazh «chynovnyk» za danymy spriamovanoho asotsiatyvnoho eksperymentu. *Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej NaukowoPraktycznej «Literatura, socjologia i kulturoznawstwo. Współczesne problemy i perspektywy rozwoju»* (30.01.2017 – 31.01.2017). Warszawa : Wydawca : Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2017. S. 113 – 118.

13. Sukalenko T. N. «Chinovnik» : sravnitelno-sopostavimyi podkhod k izucheniuiu sotsialno-klassovoi lichnosti (na materialie ukrainskogo I russkogo yazykov). *Russkii yazyk – garant dialoga kultur, nauchnogo sotrudnichiestva, miezhnatsionalnogo I miezhlichnostnogo obshchienia v XXI viekie* : materialy IV Miezhhdunarodnoi nauchno-praktichieskoi konfierentsii priepodavatieliei russkogo yazyka i litieratury. Yerevan : Izdatielstvo «Antares», 2014. S. 276 – 282.

14. Shepieliev L. Ye. Tituly, mundiry, ordiena v Rossiiskoi impierii. Leningrad : Nauka, 1991. 224 s.

15. Shchieglova I. V. Lingvokulturnyi tipazh «chinovnik» (na materialie russkogo yazyka) : avtorief. diss. na soiskaniie uchien. stiepieni kand. filol. nauk : spiets. 10.02.19 «Teoriia yazyka». Volgograd, 2010. 25 s.

Summary

Tetiana Sukalenko

The Descriptive Analysis of Linguocultural Type with the Social Dominant «Official» in the Fictional Discourse

The article deals with the analysis of the conceptual and figurative-perceptual characteristics of stationery, court and postal officials presented in the Ukrainian literature of the nineteenth century.

As the material for the description of the type we used different fictional discourse of the XIX century (prose, dramatic, poetical, etc.) of Ukraine under Russian and Austrian governing.

We emphasised in the work that the linguocultural type is one of the special kinds of linguocultural concepts, the most important characteristics of which are motivated by the typicality of certain personality, its significance for the certain linguoculture. Due to the established approaches to the description of the concepts in the structure of linguocultural types, their conceptual, figurative-perceptive components are consistently revealed.

The officials are classified in the following groups: office officials (stationery, secretary, registrar, stolonachalnyk, clerck, scribe); court officials - judge, judge assistant, scribe in zemskyi court, secretary of the court; postal officials.

It has been found out that there are actual external, internal moral, lingual and religious characteristics in the description of officers. The attention is focused on the internal moral characteristics of court officials of the nineteenth century, the leading features of which there were the tendency to denunciations and bribery.

It is emphasised that in the fictional discourse of the nineteenth century the lingual characteristic of the type of «official» is important. Two types of officials are represented here: the first - the lowest – Ukrainian language-speaking; the second one - who lost the relationship with the native language and uses Russian.

The attention is focused on the description of postal officials, represented in the works of the writers in Ukraine under the Austrian governing, which are depicted as active participants in the elections, political life.

Key words: *linguocultural type «official», office officials, court officials, postal officials, conceptual characteristics, figurative-perceptive characteristics, descriptive analysis.*

Дата надходження статті: «04» грудня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «27» грудня 2019 р.

УДК 821.161.2

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.28

НАТАЛІЯ ФАНЕНШТЕЛЬ,

кандидат педагогічних наук

(м. Хмельницький)

Семантико-граматичні особливості англійської терміносистеми когнітивної лінгвістики

У статті досліджено логічну системність англійської термінології когнітивної лінгвістики. В результаті аналізу матеріалу дослідження, котрим слугували терміни, взяті із словника, встановлено, що англійська терміносистема когнітивної лінгвістики, хоча і є частиною словникового складу мови, має істотні відмінності від загальнонавчаної лексики. Ці відмінності виявляються передовсім у протіканні лексико-семантичних процесів, які мають загальний характер, але є індивідуальними в тому розумінні, що семантичні зв'язки завжди об'єднують конкретні терміни, а їхні наслідки призводять до появи полісемічних термінів, термінів-синонімів, термінів-антонімів тощо. В результаті дослідження морфологічної структури термінів було встановлено, що найбільш продуктивним способом номінації в сфері англійської термінології когнітивної лінгвістики є термінологічні словосполучення. Аналіз словотворчих засобів виявив, що найпродуктивнішим способом творення англійських термінів когнітивної лінгвістики є афіксальне термінотворення, яке, на відміну від загальнолітературного, має строгішу семантичну спеціалізацію словотворчих морфем і моделей. Встановлено, що на понятійному рівні найчисленнішою в англійській термінології когнітивної лінгвістики є група субстанцій, оскільки досліджувані терміни номінують поняття когнітивної лінгвістики.

Ключові слова: *термін, термінологія, терміносистема, класифікація термінів, когнітивна лінгвістика.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... У сучасну епоху стрімкого розвитку інформаційних технологій особливо гостро відчутна потреба вдосконалення системи передачі та обробки інформації. Інтенсивність інформаційно-комунікативних процесів призводить до значного збільшення кількості термінів як надійних знаків, що відображають дійсність, та їхнього активного проникнення у

повсякденну мову. Постійна необхідність створення нових термінів, потреба в термінологічних словниках та термінологічному забезпеченні інформаційних систем, наявність багатозначних термінів стали причиною «термінологічного вибуху». Це в свою чергу призвело до переорієнтації лінгвістичних досліджень в бік термінології природничих та точних наук та послаблення уваги до вивчення терміносистем менш динамічних галузей людського знання. Одним із відносно молодих але важливих напрямів мовознавства, чия терміносистема залишається малодослідженою, є когнітивна лінгвістика.

Аналіз досліджень і публікацій... Виникнення когнітивної лінгвістики – це один з етапів загального методологічного поступу, що розпочався у науці про мову з кінця 50-х років ХХ століття. Як напрям мовознавства, що займається дослідженням взаемозв'язків між мовою, розумом та соціофізичним досвідом, вона зародилася в 1970-х роках у США і в подальшому мала значну кількість послідовників у Європі, зокрема в Бельгії, Нідерландах й Німеччині. Заснування в 1989-90 роках Міжнародного товариства когнітивної лінгвістики та журналу «Когнітивна лінгвістика» ознаменувало зародження когнітивної лінгвістики як широко обґрунтованого, самосвідомого інтелектуального руху.

Найвагомішими у світовому дискурсі когнітивного напрямку мовознавства є праці здебільшого американських вчених (Р. Карстон, Г. Кларк, У. Крофт, Р. Дірвен, В. Еванс, Р. Джекендофф, Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Л. Талмі, Дж. Тейлор [1; 2; 3; 4; 7; 8; 9; 10; 11; 19; 20] та ін.). Напрацювання мовознавців, зокрема словник термінів когнітивної лінгвістики В. Еванс [5], свідчать про розвиненість англійської термінології цієї галузі.

Термінологічний апарат української когнітивної лінгвістики перебуває у стадії становлення. Розвиток цієї галузі на теренах нашої країни пов'язуємо з такими науковцями, як: А. Мартинюк [14], М. Піменова [15], С. Потапенко [16] та ін. У контексті нашого дослідження слід відзначити наявність у вітчизняному мовознавчому просторі словника основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики (автор А. Мартинюк), який містить 27 термінів. Проте розвиток української термінології когнітивної лінгвістики потребує подальшого накопичення, осмислення та систематизації матеріалу. Оскільки в останнє десятиліття спостерігаємо активізацію прямих запозичень із англійської мови, цей спосіб термінотворення слід розглядати як такий, що потребує ретельного вивчення.

Формулювання цілей статті... Отже, метою дослідження є виявлення семантико-граматичних особливостей англійської терміносистеми когнітивної лінгвістики задля уточнення, доповнення, узагальнення й конкретизації уявлень про структуру терміну і способи термінотворення.

Виклад основного матеріалу... Важливою у дослідженні терміну і термінології є теза про їхню системність. Водночас питання характеру цієї системності залишається контраверсійним.

Зокрема, А. Реформатський ідеальною термінологією вважає повністю впорядковану систему, в якій, знання терміну забезпечує знання місця в системі, а знання місця в системі – знання терміну [18]. Отже, термін, на його думку «має бути як лексично, так і морфологічно строго систематичним, здатним до створення похідних і максимально прагматичним в плані нормальної і типової парадигми»[17, с. 54].

Питання системності термінології у своїх працях піднімали й інші вчені (Г. Винокур, В. Лейчик, Д. Лоттета ін. [12; 13]), які були прихильниками «концепції змістової (семантичної) системності терміна». Їхня «жорстка» позиція щодо системності термінів привнесла чітке розмежування у розуміння змістової і лінгвістичної системності шляхом введення уточнювальних термінів «термінополе» і «терміносистема».

Проте характерною рисою і умовою, яка дозволяє терміну діяти за природними законами мови, залишається асиметричність. Тому всередині термінологічної системи відбуваються дихотомічні процеси та розбіжності, зокрема між історичністю її формування та системною природою. Всі терміни, як правило, поділяють на дві основні групи:

1) власне терміни – ті, які були сформовані спочатку в процесі деномінації нового явища реальності, що відповідає концепції певної дисципліни, або взятої з іншої терміносистеми;

2) термінологічні слова – ті, що виникли в процесі трансформації загальної семантики слова.

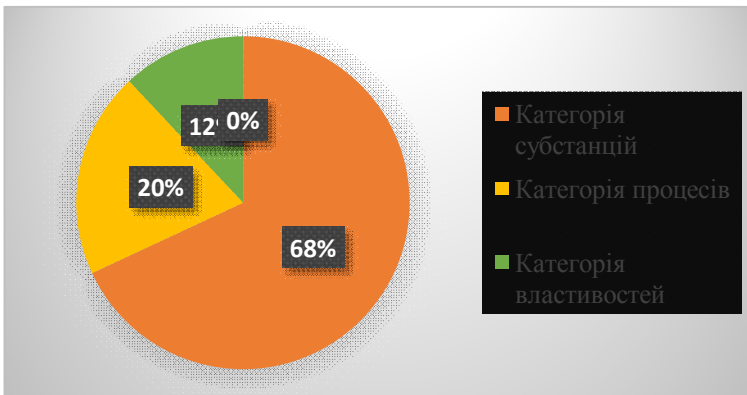
У контексті демаркації терміну варто враховувати такі його характерні властивості, як: оточеність; істотність (висвітлення важливих аспектів поняття та відсутність помилкових асоціацій); простота; якість похідних або похідність (здатність легко створювати похідні слова); добре звучання; системна особливість або системність (відображення в позначенні приналежності до певного класу понять); органічна природа або органічність (відповідність орфографії та тенденціям мови); сумісність (здатність поєднуватись у

термінологічні колокації);однозначність;номінативність (на відміну від описової ознаки);стислість.

Важкість відокремлення термінів від іншої лексики передовсім полягає у тому, що лише невелика кількість термінів володіють усіма перерахованими вище якостями, водночас як більшості з них частково або повністю бракує деяких ознак.

У зв'язку з інформаційною необхідністю ширшого охоплення і вивчення більшої кількості термінів, які забезпечують наукову комунікацію, все частіше застосовують «гнучкіший» підхід, який виокремлює терміносистеми за чисто лінгвістичними ознаками. До таких ознак належать тематико-понятійні, семантичні, граматичні та інші особливості терміна.

В результаті застосування диференційованого підходу до аналізу термінів, взятих зі словника В. Еванс, ми виявили, що на понятійному рівні англійські терміни когнітивної лінгвістики формують три таких понятійних категорії, як-от: категорія субстанцій, категорія властивостей, категорія процесів. Найчисленнішою виявилась категорія субстанцій (68%), що відображає головну характерну властивість терміна – здатність виражати наукове, технічне або фахове поняття. Категорія властивостей в англійській терміносистемі когнітивної лінгвістики розвинена меншою мірою. Це головне терміно-слова, які представляють 12% її кількісного складу. Категорія процесів також є нечисленною – 20% від загальної кількості термінів.

Рис.1 Тематико-понятійна класифікація англійської термінології когнітивної лінгвістики

Оскільки термін – це не штучний знак, а слово чи словосполучення в особливій функції вираження спеціального поняття, в термінології відбуваються ті ж семантичні процеси, що і в лексиці загальнолітературної мови. Однак, протікання цих процесів в терміносистемах, а саме – полісемії, омонімії, антонімії, гіпонімії, гіперонімії – має низку особливостей.

До сьогодні в лінгвістичній літературі панує думка, що термін за своїм визначенням повинен бути однозначним. Проте практика дослідження різноманітних термінологічних систем свідчить про протилежне, оскільки терміну, як і будь-якій лексичній одиниці, властива багатозначність. Під полісемією прийнято розуміти наявність в одного і того ж слова деяких пов'язаних між собою значень, які найчастіше виникають внаслідок видозміни і розвитку первинного значення цього слова.

Кількість багатозначних термінів в англійській термінології когнітивної лінгвістики порівняно невелика. У результаті аналізу англійських термінів когнітивної лінгвістики на предмет полісемії, нами були виокремлені такі терміни, графічна форма яких співпадає із загальноновживаними словам, як-от: *access, activation, autonomy, base, blending, cognition, complex, direction, distance, figure, frame, schema, strength, Vehicle, world*.

Наприклад, серед значень слова *world*(світ), яке за своєю природою є багатозначним, існують такі, як-от: 1) сукупність усіх форм матерії як єдине ціле; всесвіт; 2) окрема частина всесвіту; 3) земна куля; 4) людське суспільство, об'єднане певними соціальними, культурно-історичними та етнографічними ознаками; 5) певна галузь, сфера явищ природи; 6) певна галузь, сфера діяльності людей тощо. Як термін когнітивної лінгвістики слово *world* (*swim*) позначає принципово нове поняття, характерне строго для цієї галузі, а саме – теоретичний конструкт, який застосовують для моделювання уявлень людини про дійсність, про зміст речення і тексту.

Досить умовною є межа між полісемією та омонімією – звуковим збігом двох або більше мовних одиниць, різних за значенням. В термінології найбільш поширеною є міждисциплінарна омонімія, коли один і той самий термін входить до складу різних терміносистем мови. Серед англійських термінів когнітивної лінгвістики нами були виявлені як міждисциплінарні омоніми (*cognitive mapping, common knowledge, consciousness, continuous, differentiation, episodic strategies, explanation, extension, generalization, instruction*), так і омоніми, які функціонують в межах однієї і тієї ж терміносистеми (*abstraction,*

construction, Construction Grammar, domain, elaboration, fusion, ground, inheritance, target).

Термін відрізняється від звичайного слова тим, що він має певне означення і логічно визначає властивості, необхідні й достатні для вираження особливостей певного поняття, на яких побудованого класифікація. Тому серед термінів набагато частіше, ніж серед загальноновживаних слів, можна зустріти абсолютні синоніми. Термінологічній лексиці властиві такі види синонімів, як-от: терміни-дублети іншомовного походження, терміни-синтаксичні синоніми, дефініційні синоніми.

Найпоширенішими із перерахованих груп в англійській термінології когнітивної лінгвістики є терміни-синтаксичні синоніми, серед яких: *comprehension – understanding (розуміння), concept – notion (поняття), evaluation – appraisal (оцінка, оціночне судження)*; а також такі дефініційні синоніми, як-от: *belief system – belief (система переконань – переконання), deictic orientation – deictic system of spatial reference (егоцентрична орієнтація – егоцентрична система просторової референції).*

Головна причина виникнення і поповнення синонімічних рядів – багатозначність терміна, а саме властивість багатозначних термінів входить до різних синонімічних рядів. Основними джерелами розвитку синонімії в термінах є такі мовні процеси, як-от: термінологізація, спеціалізація, метафоризація і метонімізація. До способів поповнення синонімічних рядів належать запозичення, калькування, переосмислення, застосування епонімів. Проблема полісемії і синонімії гостро відчутна при складанні зворотних словників, особливо коли способом визначення терміну є не науково дефініція, а синонімічний ряд.

Антонімію можна схарактеризувати як семантичну протилежність слів, а антоніми – як слова з протилежним значенням. В англійській термінології когнітивної лінгвістики, подібно до інших, антонімія постає одним з регуляторів принципів найменування понять з протилежним змістом.

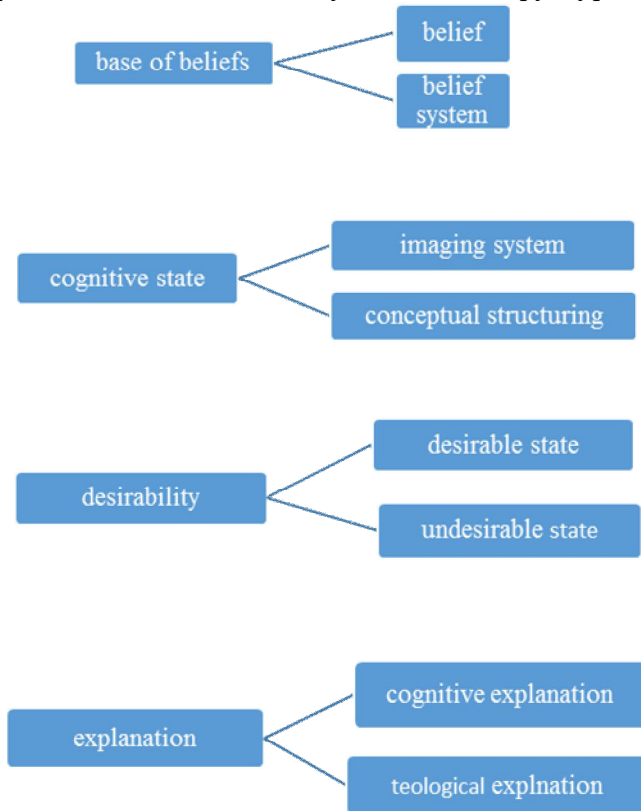
Серед термінів-антонімів в досліджуваній терміносистемі відслідковуємо такі, як-от: *antagonist (антагоніст) – agonist (агоніст), entry operator (оператор входу) – exit operator (оператор виходу), local knowledge (локальне знання) – global knowledge (глобальне знання)* тощо.

Родово-видові відношення лексичних одиниць називають гіпонімією. Складниками цих відношень є слова-гіпоніми – ті, що

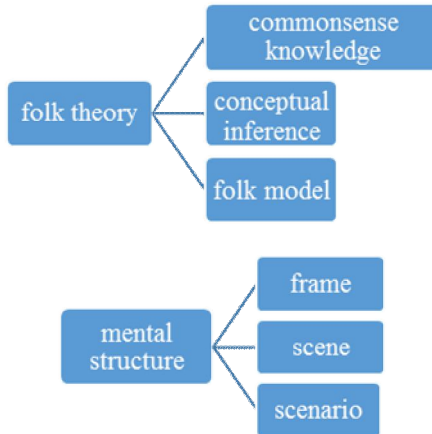
виражають видові поняття, та слова-гіпероніми – ті, що виражають родові поняття. В термінологіях існують системні відношення між професійними поняттями, у яких зміст видового поняття є ширшим від родового, а об'єм – вузьчим. Відтак, значення слів-гіпонімів містить в собі більшу кількість семантичних компонент, аніж значення слів-гіперонімів.

Відслідковуючи гіпонімічні відношення, які пронизують англійську термінологічну систему когнітивної лінгвістики, ми виділили структурно неоднорідні системи, серед яких зустрічаються родово-видові мікросистеми мінімальної та ускладненої структур.

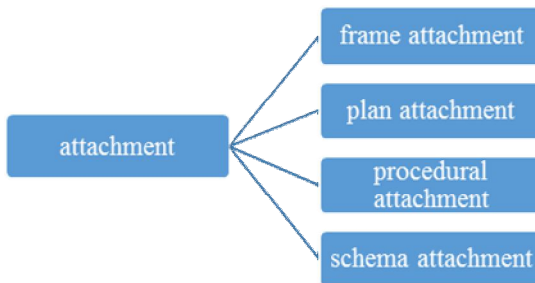

Рис. 2 Родово-видові мікросистеми мінімальної структури (один гіперонім і два гіпоніми)

Як правило, видові поняття в таких конструкціях мінімальної будови розмежують на підставі ознаки ускладненості/неускладненості структури, первинності/непервинності походження, наявності/відсутності певної семантичної риси. У цих системах один термін видової опозиції маркується як такий, що має ознаку, на підставі якої розщеплюється родовий термін, а другий протистоїть йому саме на підставі відсутності в нього вказаної ознаки.

Рис. 3 Родово-видові мікросистеми ускладненої структури (із підпорядкуванням одному гіпероніму трьох гіпонімів)

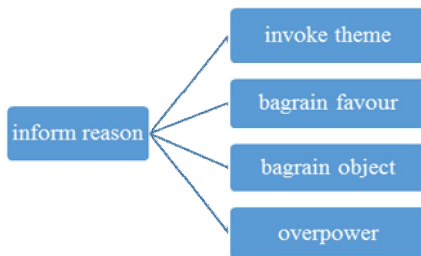

Рис. 4 Родово-видові мікросистеми ускладненої структури (із підпорядкуванням одному гіпероніму чотирьох гіпонімів)

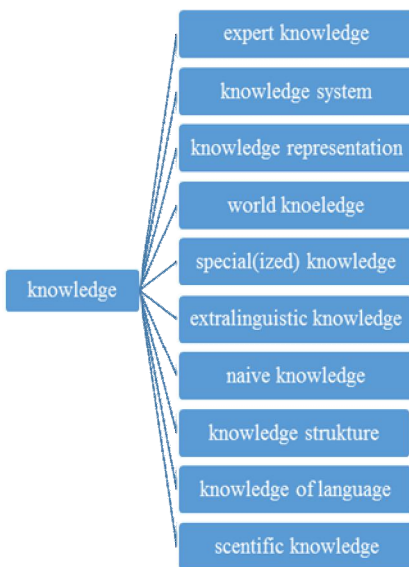
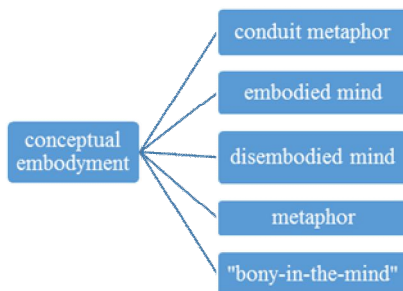

Рис. 5 Родово-видові мікросистеми ускладненої структури (із підпорядкуванням одному гіпероніму п'ятьох і більше гіпонімів)

Схарактеризовані семантичні процеси відбуваються в наукових текстах і призводять до появи полісемічних термінів, термінів-синонімів, термінів-антонімів тощо. Класифікацію термінів доцільно здійснювати і виходячи з їхньої морфолого-синтаксичної структури, відповідно до якої зазвичай виокремлюють терміни-слова та терміни-словосполучення.

Відповідно до морфемної структури, терміни-слова поділяють на непохідні, похідні, складені та абревіатури. Зокрема, серед англійських непохідних термінів-слів когнітивної лінгвістики знаходимо такі, як-от: *concept, interest, loop, plan, fact, hope, idea, schema, script, state*.

Значно більшою за чисельністю слів є група похідних, у яких словотворчі морфемні виконують класифікаційну функцію. До найбільш поширених способів словотворення в англійській термінології когнітивної лінгвістики належать префіксальний, суфіксальний та префіксально-суфіксальний.

Найбільш характерними для творення похідних термінів когнітивної лінгвістики є такі префікси, як-от: *de-, dis-, inter-, in-, hypo-, meta-, proto-, re-, sub-, super-, un-*. Вони визначають лексичне значення основи, проте рідко впливають на її основну лексико-граматичну компоненту. Тому і непохідний, і його похідний термін належать зазвичай до однієї і тієї ж частини мови (*desirable – undesirable* (бажаний – небажаний)).

Особливе місце належить префіксам, які передають ідею заперечення (*de-, dis-, un-*). Англійські заперечні префікси мають різні відтінки значення і їх вживають з різними частинами мови. Однак, загальну ідею заперечення виражають префіксом *dis-* і вживають переважно з дієслівними основами, наприклад: *displacedconsciousness*.

Велике значення у творенні англійських термінів когнітивної лінгвістики мають запозичені з класичних мов префікси (*inter-, in-, hypo-, meta-, proto-, multi-, sub-, super-*). Вони є особливо зручними для творення термінів в різних галузях, позаяк, через мертвість древньогрецької і латинської мов, їхня семантика постає в «законсервованому» вигляді. Позбавлені природних умов розвитку, греко-латинські мовні елементи стандартизуються і моносемуються, не обмежують свої словотворчі можливості й вживаються з різними частинами мови.

Суфіксальні моделі є найбільш характерними для термінологій, а суфіксальних похідних нараховують 60-70% від загального складу терміносистем різних галузей. Для англійської терміносистеми когнітивної лінгвістики притаманними є такі суфікси, як-от: *-ation, -*

tion/-ion, -ance/-ence, -able/-eble, -ment, -ist, -er/-or, -ity/-ty, -ize, -ure. Значну частину суфіксальних термінів становлять іменники, які означають абстрактні поняття, дію, процес, стан, результат дії, інструмент, продукт діяльності (*desirability, directness, explanation, focusing*).

Особливий тип суфіксальних похідних – це похідні з частками *up, in, on, off, down*. Наприклад, в терміні *backup* частка має словотворче значення, надаючи новому терміну відтінок одноразовості, а не поступовості дії.

Префіксально-суфіксальні моделі також притаманні англійській термінології когнітивної лінгвістики. Найчастіше тут зустрічаємо такі типи префіксально-суфіксальних утворень, як-от:

- 1) префікс + основа дієслова + суфікс (*instruction*)
- 2) префікс + основа іменника + суфікс (*antagonist*)
- 3) префікс + основа прикметника + суфікс (*interactivity*).

Отже, для англійської терміносистеми когнітивної лінгвістики афіксальне термінотворення є продуктивним способом словотворення, яке, на відміну від загальнолітературного, має строгішу семантичну спеціалізацію словотворчих морфем і моделей. Це відображається в таких основних тенденціях словотворення, як-от:

- інтенсивному збільшенні власне термінологічного фонду словотворення, який забезпечує одночасно і регулярність моделей, і спеціалізацію термінотворчих засобів;
- тенденції до гніздового словотворення, до створення комплексу найменувань, пов'язаних загальною твірною основою;
- посиленні в певних ситуаціях взаємозумовленості продуктивності словотворчої моделі.

Складені терміни-слова в англійській термінологічній системі когнітивної лінгвістики зустрічаємо значно рідше. Найтиповішою для окресленої терміносистеми є модель N + N (іменник + іменник), яка є продуктивною і для загальнолітературної мови. Композиційно англійські складені терміни-слова представлені двома такими групами:

1. Сполучення двох елементів без сполучної компоненти (*landmark*).
2. Сполучення двох елементів прийменником або сполучником (*body-in-the-mind*).

Відсоток абrevіатур є найнижчим в порівнянні з іншими моделями. Це явище можна пояснити тим, що англійські терміни когнітивної лінгвістики не належать до науково-технічної термінології. В матеріалі нашого дослідження терміни-абrevіатури представлені лише одним

складеним терміном-словом (*ATN-grammar*).

Як свідчать результати дослідження, словотворчий апарат термінології когнітивної лінгвістики не відрізняється великою мірою від загальнолітературного. Проте англійська термінологія когнітивної лінгвістики на основі відпрацювання і відбору прийомів і ресурсів, які забезпечують словотворчо-функціональну якість термінологічної лексики, створює власну словотворчу підсистему.

Морфологічна структура термінів може бути різною, адже в текстах, як самостійно, так і в складі термінологічних словосполучень, фігурують терміни-іменники, дієслова, прикметники і прислівники. До словників та інших лексикографічних праць включають переважно іменники й іменні словосполучення, оскільки цей тип термінів називає предмети і виражає поняття про них; володіє високою частотою в науково-технічних і спеціально-професійних текстах. Оскільки в якості матеріалу нашого дослідження був обраний словник термінів когнітивної лінгвістики, то більшість з них виявились іменниками (78 термінів) й іменними словосполученнями (230 терміносполучень).

Структура термінологічного словосполучення пов'язана з приналежністю його компонент до певних граматичних класів слів. Вона залежить від синтаксичної позиції складників й типу їхнього зв'язку зі стрижневим словом.

У нашому дослідженні англійські терміни-словосполучення когнітивної лінгвістики були класифіковані відповідно типу їхньої структури, а також морфології головного слова. В залежності від кількості компонент і характеру зав'язків між ними, ми виокремили прості (бінарні) словосполучення – ті, які складаються з двох слів, одне з яких є головним, а інше – залежним (*family resemblance, lexical access, surface memory*), та складені – ті, в котрих залежні слова визначають різні аспекти значення стрижневого (*cognitive models of communication, intrinsic model of spatial reference*).

Бінарні терміни-словосполучення є надзвичайно продуктивними, вони легко утворюються з слів найрізноманітніших предметних полів різних сфер загальної і спеціальної лексики. В залежності від морфологічного типу головного слова, прості терміни-словосполучення можна згрупувати в субстантивні, ад'єктивні та дієслівні. Найбільш притаманними для англійських термінів-словосполучень когнітивної лінгвістики є прості та складені субстантивні словосполучення. Ад'єктивні та дієслівні не траплялися в силу того, що досліджувані терміни були вибрані зі словника.

В результаті дослідження було виявлено, що найбільш

продуктивним способом номінації в сфері англійської термінології когнітивної лінгвістики є термінологічні словосполучення. Вираження поняття складеним терміном не суперечить ані знаковій природі терміна, ані традиційному визначенню терміна як слова чи словосполучення, графічна (фонетична) оболонка якого відповідає певному поняттю в системі понять тієї чи іншої галузі знань. Складений термін представляє один знак, який відповідає одному поняттю.

Висновки та перспективи подальших розвідок... Результати дослідження семантичних та граматичних процесів, що відбуваються в англійській термінологічній системі когнітивної лінгвістики, ілюструють той факт, що термінологія, хоча й є складовою частиною словникового складу мови, все ж має істотні відмінності від загальноживаної лексики. Водночас терміни не є ізольованими одиницями мови, які мають притаманні лише їм властивості, а складають її повноцінну частину, де властивості слів виявляються більш визначено, регламентовано, відповідно до вимог професійного спілкування та взаєморозуміння. Отже, доцільно говорити про переважний характер властивості терміна порівняно із загальноживаним словом, а не про повну відсутність певної властивості. Можна стверджувати про бажані властивості термінологічної одиниці, проте не можна вважати її неповноцінною чи непотрібною лише на тій підставі, що вона не має певної властивості, хоча цей термін давно перебуває у вжитку користувачів.

Подальші дослідження проблеми є важливими для вирішення питань перекладу та унормування запозичених термінів, що беруть участь у формуванні української терміносистеми когнітивної лінгвістики.

References:

1. Carston R. Thought sandutterances: The Pragmatics of explicit communication. L. : Blackwell, 2002. 418 p.
2. Clark H. H. Using Language. Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1996. 436 p.
3. Croft W. Cognitivelinguistics. Cruse. – Cambridge :CUP, 2004. 356 p.
4. Dirven R. Cognitive Exploration of Language and Linguistics. Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1998. 301 p.
5. Evans V. The Structure of Time: Language, Meaning and Temporal Cognition. Amsterdam-Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2003. 287 p.
6. Fillmore Ch. Some thought on the boundaries and components of linguistics.

Talking minds: The study of language in cognitive science. Cambridge (Mass.), 1984. P. 73–108

7. Jackendoff R. Semantics and Cognition. Cambridge (Mass.) : MIT Press, 1993. 287 p.

8. Lakoff G. More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor. Chicago; London : The Univ. of Chicago Press, 1989. 230 p.

9. Lakoff G. Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind and its Challenge to Western Thought. N.Y. : Basic Books, 1999. 602 p.

10. Langacker R. W. A usage-based model. Topics in Cognitive Linguistics. Amsterdam : Benjamins, 1988(a). P. 127–161

11. Langacker R. W. Foundations of cognitive grammar. Stanford : SUP, 1987(a). Vol. 1: Theoretical Prerequisites. 516 p.

12. Lejchik, V. M. and S. D. Shelov. (1989-1990). Lingvisticheskie problem terminologii i i nauchno-tehnicheskij perevod [Linguistic problems of terminology and science technical translation], part. 1-2. Moskva: Vysshaja shkola. [In Russian]

13. Lotte, Dmitrij S. (1961). Osnovy postroenija nauchno-tehnicheskoi terminologii [Fundamentals of building the science and technical terminology]. Moskva: Izd-vo AN SSSR. 157 p. [In Russian]

14. Martyniuk A. Slovyk osnovnykh terminiv kognityvno-dyskursyvnoi lingvistyky [A Glossary of Cognitive-Discursive Linguistics], Kharkiv. : V. N. Karazin KNU, 2011. 196 p. [In Ukrainian]

15. Pimenova M. V. Terminology of cognitive linguistics: conceptual system and conceptual picture of the world. Terminolohichnyi visnyk. 2013. Vol. 2(1). Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/termv_2013_2%281%29_15

16. Potapenko S.I. Introducing Cognitive Linguistics : [manual for students] Nizhyn: Nizhyn University Publishing House, 2013. 140 p. [In Ukrainian]

17. Reformatskij, A. A. (1961). Chto takoe termin i terminologija [What is term and terminology] In Voprosy terminologii [Questions of terminology], ed. Ju. D. Desheriev, 46-54. Moskva: Izd-vo AN SSSR. 232 p. [In Russian]

18. Reformatskij, A. A. (ed). (1964). Lingvisticheskaja terminologija i prikladnaja toponomastika [Linguistic science and applied toponomastics]. Moskva: Nauka. 135 p. [In Russian]

19. Talmy L. The relation of grammar to cognition. Topics in cognitive linguistics. Amsterdam : Benjamins, 1988. P. 165–205.

20. Taylor J. R. Linguistic categorization. Prototypes in Linguistic Theory. Oxford : Clarendon Press, 1995. 310 p.

Summary

Nataliia Fanenshtel

Semantic and Grammatical Features of the English Terminology System of Cognitive Linguistics

The paper deals with the logical system of the English terminology of cognitive linguistics. The analysis of the terms, that were taken from the glossary as the research material, has shown that the English terminology system of cognitive linguistics, although it is a part of the language vocabulary, differs significantly

from the common words. The differences come out within lexical and semantic processes, which are general in their nature but individual in the sense that semantic relations always combine specific terms, and their consequences lead to the emergence of polysemic terms, synonyms, antonyms, etc. The research of the morphological structure of the terms has culminated in establishing the terminological collocations as the most productive way of nomination within the English terminology of cognitive linguistics. The analysis of the derivation means has indicated that the affixal way of term formation is the most productive. However, unlike general literature way, it has stricter semantic specialization of word-forming morphemes and models. It was found out that at the conceptual level the group of substances is the most numerous in the English terminology of cognitive linguistics, since the examined terms nominate the concepts of cognitive linguistics.

Key words: term, terminology, terminology system, classification of terms, cognitive linguistics.

Дата надходження статті: «21» жовтня 2019 р.

Дата прийняття до друку: «11» листопада 2019 р.

УДК 81'42: 811.161.2+821.161.2.08

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.29

ВАЛЕНТИНА ФІЛІНЮК,

кандидат філологічних наук, доцент

(м.Хмельницький)

Сонце як компонент мовного полотна повісті «Небесний змій» Докії Гуменної

У статті досліджено лексико-семантичні та стилістичні особливості функціонування слова **сонце** у фантастичній повісті Докії Гуменної «Небесний змій». Було використано функціонально-семантичний аспект для виявлення лексико-семантичних зв'язків між словами, семантичного наповнення лексем, актуалізації різних сем для передачі авторського задуму. Було зафіксовано близько 80 випадків уживання слова **сонце**. Цей лексичний компонент в аналізованій повісті значно розширив семантичне поле. Окрім, зафіксованих у словниках значень слова **сонце**, ми виявили такі семи: 'сторона світу', 'джерело світла', 'астрономічне поняття', 'форма', 'напрямок руху', 'час', 'коло', 'візерунок', 'божество', 'людина'. Найчастіше Докія Гуменна пише про сонце як персоніфіковану

істоту, оживлене явище природи. Могутньому богу Сонця, який щороку народжувався, поклонялися представники різних народів, зображених у творі. Антропоморфні та зооморфні образи втілення сонячного божества (бик, кінь, олень) творяться за участю дієслівних і прикметникових лексем. Було проаналізовано низку перифразів, метафоричних і порівняльних конструкцій із компонентом **сонце**. Дослідження доповнено семантичним аналізом спільнокореневих слів **сонячний, підсоння**.

Ключові слова: сонце, сема, лексема, образ, персоніфікація, Докія Гуменна.

Сучасне мовознавство все частіше звертається до вивчення мовотворчості письменників, які по-особливому ставляться до лексику художніх творів, наділяють слова оказіональними значеннями, творять індивідуально-авторські неологізми. Митці української діаспори заслуговують на увагу науковців, зокрема на дослідження ідіостилю, вербалізації картини світу, функціонування лексем та тропів у художніх творах.

Функціонально-семантичний аспект вивчення мовних явищ допомагає виявити лексико-семантичні зв'язки між словами, семантичне наповнення лексем, системні відношення, уміння скористатися палітрою сем для передачі авторського задуму. Лексику на позначення небесного простору вивчали в сучасному поетичному дискурсі Л. Прокопович, М. Луца, які стверджували, що «номінації небесного простору *сонце, місяць, зорі* функціонують не лише як компоненти пейзажного дискурсу, зображальної поетичної моделі, а й виступають складниками концептуальної моделі світу. Ускладнення структури словесного образу акцентує стильову актуальність оригінальних метафор, авторської символіки» [4, с. 218]. Т. Берест, аналізуючи семантику слів *місяць, сонце, зоря* і *зірка* в сучасній поезії, зробила висновки, що «у багатьох випадках образи використовуються як сигнали, що викликають відомі асоціації. У низці поезій уживання аналізованих лексем базується на перегуку з міфологічними, біблійними мотивами та образами» [1, с. 489].

У статті ми проаналізуємо вживання лексеми *сонце* в повісті «Небесний змії» Докії Гуменної, сполучуваність обраної мовної одиниці, її семантичне наповнення, тропейні властивості.

Досліджувати слово *сонце* (близько 80 випадків уживання) на матеріалі повісті, що в заголовку містить назву ознаки за розташуванням у просторі, видається нам логічним і вмотивованим, а

зміст прози Докії Гуменної такої тематики «свідчить про енциклопедичність знань письменниці, володіння мовами, щире зацікавлення історією, міфологією, фольклористикою, а також про неординарність мислення і високий злет її фантазії та невичерпну свободу творчості» [8, с. 222].

Про свої романи «Благослови, Мати», «Минуле пливе в прийдешнє», «Родинний альбом», «Золотий плуг», «Небесний змії» письменниця говорила: «...Читаючи про примітивні суспільства і уявляючи себе серед них, ставало мені радісно, легко, затишно. Це – мій світ! Бо цей, що в ньому я живу, – виштовхує, я не маю в ньому місця, він мені нецікавий!» [5, с. 70]. «Всі ці роботи підпорядковані одній меті: знайти коріння української самобутності в давній історії нашої держави» [6, с. 38]. Аналізована повість «Небесний змії» була написана на «основі монографії «Кам'яна могила» авторства найвидатнішого дослідника археологічних пам'яток в Україні М. Рудинського» [7].

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» подає 7 сем слова *сонце* [2, с. 1161], у повісті «Небесний змії» реалізовано переважно такі: центральне небесне світило сонячної системи, що має форму гігантської розжареної кулі, яка випромінює світло й тепло; «*То не сонце ходить по небі, а навпаки, – земля, я й ти літаємо навколо сонця*»; «*А мені дідуньо казав, що це – небесний дракон, Сварбагну називається, він ковтає зорі й місяця, навіть сонце!*»; світло й тепло, що випромінюються цим світилом // місце, простір, охоплені світлом і теплом цього світила: «*Вже й [глиняний посуд] сушиться на сонці*»; «*Сонце справді спустилося низько-низько і осліпило ... коваля з Волині*» (усі цитати подано за виданням 1982 року, Нью-Йорк [3]).

Розглянемо інші семи лексеми *сонце*, які з'являються в тексті повісті, серед них – 'сторона світу', 'джерело світла', 'астрономічне поняття', 'форма', 'напрямок руху'.

Як географічне поняття – сторона світу – лексема *сонце* використовується для позначення протилежних понять: сходу і заходу. Відповідно схід сонця асоціюється зі східними країнами: «...у царствах на схід сонця таке право є»; «Як повівся на схід сонця ще замолоду, то так і пропав мій Тогарик, мій синоньо!». Схожу семантику має авторський неологізм – складний іменник *схід-сонце*: «Тим часом дідусь уже гарненько вмотивився біля вогнища і розказує, що він із далеких сторін, із схід-сонця»; «А де ж така країна на схід-сонця?». Сторона заходу світила за змістом пов'язана із західними краями: «А самі [кочівники] – чимдуж утікають кудись далі на захід сонця»; «Деякі

наші хлопці, – розговорився Товар, – не захотіли тут бути та й подалися далі на **захід сонця**».

Рух сонця із сходу на захід стає орієнтиром здійснення рухів людиною, таке пересування в просторі стає ритуальним: «*То не хід, а танок. Перша пара піднесла руки й через ті «ворота» пройшов увесь ключ, а там у кінці чекають нові «ворота», – і так увесь час. Таким робом обійшли всі лани за **сонцем**; «Оббігає той, у коров'ячій шкурі, навколо хати **за сонцем**, а за ним біжить і малеча та киями гатить по шкурі*». Так в аналізованому слові з'являється елемент значення 'напряму руху'.

Сема 'джерело світла' реалізується в поєднанні іменника *сонце* та дієслів *грати, танцювати, крутитися, розмахувати, з'являтися, підноситися, сходити, сідати, заходити, бризнути, спинитися, позирати, бачити*: «...*хоч би одним оком підглянути, як то чудесні коні везуть ранкове **сонце***»; «...*сонце починає **грати, танцювати, крутитися й розмахувати** списками-промінням, кілька разів **підноситися**, а потім знову **сідати***»; «*Сонце бризнуло на землю першим промінням*»; «*Особливо феєричні вони [гори], як **сходить і заходить сонце***»; «*Сонце спинилося на вечірньому пружі та з цікавістю **спозирало***»; «*Сонце **бачило***». Так творяться антропоморфізовані метафори, які стають відправною точкою поетизування небесного світила, створення міфічного персонажа.

Значення часу, зокрема частини доби, містять такі приклади: «*Потім усі наречені пари ... чекають **сходу сонця**, найрадіснішої хвилини свята*»; «*Негаймо ж, **до сходу сонця**, поки все спить, вирушити... Вже **сонце** було на вечірньому пружі*». Як бачимо, ранковий час передається через словосполучення *схід сонця*, а вечірній – через ідіому *сонце на вечірньому пружі*.

Наступна група сем пов'язана зі схематичним зображенням сонця, геометричною формою кола, концентричних кіл, спіралеподібного кола чи кола з променями.

Форму сонця-кола використовували для забудови давніх селищ: «*Ці люди вже будують своє селище за наперед визначеним задумом, хати стоять колом, усередині – майдан для свійських корів, овець та кіз. А за цим селом-**сонцем** – лани, зелені оброблені поля*»; «*Село Вілія збудоване колом, нагадує собою **сонце**, як воно грає всіма кольорами веселки*». Такий тип розташування жител може свідчити про солярний культ персонажів повісті.

Докія Гуменна актуалізує в лексемі *коло* сему 'символ сонця': «*Це **коло, символ сонця**, складає наче почет для найбільшої голови, що*

ото перед нею, власне, горить вогонь»; «Висока могила оточена **колом** сторч поставлених камінних плит, **як би символом сонця**». Використання такої геометричної фігури теж є ознакою поклоніння сонцю.

Значеннєвий компонент 'візерунок' у лексемі *сонце* функціонує в описах родових гербів, настінних розписів печер тощо: «Є тут [на родових знаках] *навершники із оленьчими рогами чи головами, із головами биків, із рогами, із кінськими головами, і з **сонцем***»; «А це ж там бачив він [Яр] такі самі різьби-візерунки: людські стопи, коней, биків-телечок, **сонця**, вози, загороди для коней».

Інші випадки вживання аналізованого слова пов'язані із зображенням сонця як елемента емблеми панкусу (найвищої шляхетської верстви населення) та берла (палиці – символу влади), іншим елементом оздобує олень: «Берло предків, **сонце** й олень у ньому, було вже в Аспургових руках»; «Він [розбійник], перекладаючи Ярову шапку із золотою емблемою (**сонцем** і оленем у ньому) з долоні в долоню, сказав...»; «І чого це тут серед руїн лежить моя шапка з нашитим на ній золотим **сонцем** та оленем у середині **сонця**?»; «А що Яр посідає відзнаку панкусу, – золоту емблему **сонце-олень**, – то нема жадного сумніву в його шляхетному походженні». Вибір солярного знака як символу влади чи шляхти свідчить про появу додаткової семи 'цінний, важливий, можновладний'.

Значна кількість прикладів демонструє персоніфікований образ сонця – міфічну істоту, наділену ознаками людини: «Вже четвертий [підпасич] почав повістувати про небесних коней, що ото цоранку привозять на небо **сонце**». Предки в уявленні нащадків уособлювалися із одним із об'єктів природи: «Одні уявляють [предка] небом, другі – **сонцем**, треті — громом-блискавкою, четверті – усім колом небесних світил, зодіаком»; «Коли предками людського роду сотні тисяч років вважалися звірі (мамут, олень, вовк, тур чи там хто), то прийшов час, що предок перенісся в інші сфери, став небом, **сонцем**, громовержцем».

Мовними засобами персоніфікації є дієслова *занедужати*, *йти*, *втомитися*, *спочивати* та прикметники *безсилий*, *слабий*, *блискучий*, *свіжий*, що називають рухи, стани та ознаки людини: «як остаточно занедужає **сонце**, перестає світити і от-от ладне закотитися безсиле та слабе десь у вічну пітьму»; «**Сонце** ото йде цілий день по небі в золотих ризах, аж втомиться, поки дійде до краю. ... а **сонце** тим часом спочиває... А на світанку **сонце** вбирає сяючі ризи й виходить знову на небо, блискує та свіже».

Появу сонця в повісті пояснюють ймовірним впливом чарів, що також свідчить про вплив надзвичайних сил на звичні речі: «*Дівчата – наші святощі. Якби не було їхнього чарування, то ... земля не родила б, дощів не було б, сарана вкинулась би, град побив би врожай... Ще може й сонце більш ніколи не з'явилося би на небі*». Ще одну згадку про обряди, пов'язані із сонцем, бачимо в наступному прикладі: «*колядники в день народження нового сонця водять по хатах білого коня і славлять його, називають Сонцем*».

Окрім людського втілення, образ сонця може набувати рис інших істот, найчастіше це бик (зокрема й з людською головою), рідше кінь, олень. Щойно народжене сонце зіставляється з телям або бичком: «*Ми вже зустрічалися з тими їхніми дивними культурами: корови-хмари, з них народжується бичок-сонце, Сварга-небо, Діаус-батько-небо...*»; «*Ось найбільше свято в році, народження нового бичка-сонця*»; «*Сонце-бика вродила хмара-корова. Ото вона, хмара-корова, і вродила золоте теля, сяйне, як сонце, а коли воно виросло, то стало биком із людською головою, Дай-Богом*».

Без уточнення вікових ознак міфічного сонця авторка вживає форму бик. Такій істоті-сонцю поклонялися, вважаючи її могутньою, всесильною, небесною за походженням: «*... в середовищі чорноморських племен, які живуть біля дністрового лиману, процвітає дуже яскравий культ бика-сонця*»; «*А ім'я цьому таке: Сварог-Сонце. Ще – бик із рогами. Це й образ обожененого Всесвіту в цілому. Небесний бик*»; «*Та Сварог же ж, найбільший дев. Бик, народжений від Сонця, сам Сонце!*». Як бачимо, інколи це слово оформлене як загальна назва, інколи – як власна, доповнена онімами *Сварог, Небесний*.

Наведемо й інші варіанти зооморфного зображення сонця: «*Уявляється ж сонце биком, народженим від небесної корови? То так само легко землянам уявити сонце конем*»; «*І то наче не сонце, а дівчина-олень з вісімнадцятьма рогами, із золотистою вовною*».

Переважно істоти, зіставлявані із сонцем, мають граматичні й семантичні ознаки чоловічого роду, хоча трапляються й винятки, як-от: «*Облітали ми кілька разів навколо Землі, а при цьому я показав йому справжнє місце його плянетики у сім'ї матері-сонця*»; «*Для повноти влади геттському цареві треба заслужити милість найвищого божества країни Гатті, діви Сонця, Вурусему*»; «*Хіба він [Уріяс] не пнеться з усієї сили, щоб діва Сонце взяла його під свою милостиву опіку та дала напитися з келиха влади?*».

Ряд варіантів номінування сонця можемо продовжити іменами

божеств: «Дзевес створив землю і зоряне небо. Дзевес – дихання всіх істот. Дзевес має сховані у собі всі речі... **Дзевес – сонце**... Ну, тут уже **Яр** не може витримати! Та що це? **Сварга** – ось, хто **сонце**!»; «По всій хатусі лунає зранку до вечора: «З новим **Сонцем**, з новим **Сваргою**, тату!»; «У Скандинавії вони вже мореплавці, вони войовничі, вони б'ються між собою бойовими сокирами й везуть на човнах **сонце-Сварангр**».

Найчастіше вживається прикладкова конструкція *Сонце-Велес* для опису народження й існування світила-божества, пов'язаних з цим вірувань та ритуалів: «*То ще задовго до цієї тяжкої для **Сонця-Велеса** пори Лада й усі інші діви виліплюють нові лялі та з особливими обрядами й магічним наснажуванням випалюють у священній печі*»; «*Та вони [жінки] ж хмари-корови, з них народжується **Велес-Сонце***!»; «*Всі зусилля зіллялися в одну могутню хвилю, щоб допомогти **Сонцеві-Велесові** набратися нової сили й не скотитись у прірву*»; «*Це ж усі тут у дні неподільної єдності – велика рідня, нероздільне нав'є: **Сонце-Велес** у небі, і віли в хмарах, і віли та велеси в цьому селі, і воли та корови з телятами в оборі*»; «*І **Сонце-Велес** прибуло на силі*».

Усі розглянуті приклади персоніфікованих образів із компонентом *сонце* мають актуалізовану сему 'божество, об'єкт поклоніння'.

Переносне вживання лексеми *сонце* може свідчити про появу семи 'найменування людини': «*Свої послання й маніфести починав він [Уріяс] такими словами: «Моя Величність **Сонце**»*; «*Він [князь] має на своїй голові багато всякого діла. Він же наше **Сонце***!».

Окремо розглянемо випадки, коли аналізована лексема є компонентом порівняльних конструкцій. Основою для зіставлення стає подібність за світловою ознакою: «*то не змій, а звичайний космічний корабель малого калібру, літальний апарат. Летить швидше за вітер, хоче – світиться як **сонце***»; «*могутній Дай-Бог створив биколодину, що сяє як **сонце***»; за колірною ознакою та формою: «*Яр сприйняв у цій рахманській філософії найбільше оцю яскраво-червону чашу, справді, як **сонце**, цю чашу, що несе оце у шкіряному міху за спиною*». Коли ж щось порівнюється із променем сонця, суттєвими стають ознаки раптовості, яскравості: «*І наче **промінь сонця** бризнув у вічі, так осліпила його [Яра] її [дівчини] краса*»; «*Нині його сухі й тверезі слова освітили, наче **промінь сонця**, всі дотеперішні здогади й висновки із здобутих спостережень*». Можемо стверджувати, що в усіх випадках уживання слова *сонце* має позитивне емоційне забарвлення.

Дотичним до нашого дослідження є аналіз уживання спільнокореневих слів *сонячний* та *підсоння*. Прикметник *сонячний* функціонує в тексті в кількох значеннях:

1) приналежний сонцю: *«От виїхав він [велетен Рудра] у сонячній колісниці на бій із таким самим змієм, як ото пролетів, та й билися вони три дні»;*

2) стосується сонця як астрономічного об'єкта: *«Але як же я йому втокмачу хоча б навіть будову сонячної системи й місце цієї планетки в ній?»;* *«Ми досить довго літали – навколо Землі й у межах сонячної системи»;* *«Тут ми бачимо такі самі сонячні знаки, як і на горі Бего»;*

3) стосується божества, солярного культу, має форму перифразу: *«Він [Велес] – добрий пастух, він сонячний, поет і музика, він досвідчений господар і сумлінний робітник, оре й сіє, він упорядник»;* *«А іншим разом приходиться думка: чи це не той самий Аполлон, Велес? Також сонячне божество, також поет і музика, культуртрегер».*

Зафіксовано вживання іменника *підсоння* в таких значеннях:

1) простір, добре освітлюваний сонцем: *«Повітря тут лагідне, підсоння м'яке, земля родюча, винограду й динь ніде таких смачних не знайдеш»;*

2) теплий, помірний клімат: *«Де був споконвіку розгуляй-степ із розкішними пасовиськами й буйними травами, там тепер на очах міняється підсоння»;* *«Різноманітна природа, гарне підсоння, зв'язок із іншими країнами морським шляхом, близькість високих цивілізацій, – все це завжди притягало людність».*

Отже, дослідження лексеми *сонце* в повісті «Небесний змій» Докії Гуменної виявило, що цей компонент мовного полотна розширив значеннєве поле семами 'сторона світу', 'джерело світла', 'астрономічне поняття', 'форма', 'напрямок руху', 'час', 'коло', 'візерунок', 'божество', 'людина'. Найчастіше письменниця пише про сонце як персоніфіковану істоту, могутнього бога, якого вшановували наші предки. Антропоморфні та зооморфні образи, пов'язані із світилом-божеством, творяться за допомогою дієслівних, прикметникових лексем, метафоричних і порівняльних конструкцій.

Список використаних джерел і літератури:

1. Берест М. Космонами як елемент поетичного мовлення кінця ХХ – початку ХХІ ст. // *Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»*. – Харків, 2011. – Т. 17. – С. 482–490.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов.

ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.

3. Гуменна Д. Небесний Змій. Фантастична повість на тлі праісторії / Д. Гуменна. – Нью-Йорк : Науково-дослідне т-во української термінології, 1982. – 272 с.

4. Прокопович Л. С., Луца М. В. Мовно-естетична репрезентація назв небесних світил сонце, місяць, зорі в сучасному поетичному дискурсі // *Молодий вчений*. – 2017. – № 4.3 (44.3). – С. 216–219.

5. Садівська Т. Твори Докії Гуменної в контексті «наукової белетристики» // *Слово і час*. – 2004. – № 3. – С. 70–76.

6. Сачко Д. Скіфська проблематика у творчості Докії Гуменної // *Scriptorium nostrum*. – 2017. – № 1 (7). – С. 38–49.

7. Тютюнник О. Й. Слуга її величності Істини-Слова URL: https://zhashkiv-museum.at.ua/blog/sluga_jiji_velichnosti_istini_slova/2016-05-25-3 (дата звернення 25.05.2019).

8. Філіпенко О. Символіка назв творів Докії Гуменної // *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки*. – № 1 (19). – 2017. – С. 219–223.

References:

1. Berest M. Kosmonimy yak element poetychnogo movlennia kincia XX – pochatku XXI st., *Vcheni zapysky Kharkivskogo humanitarnogo universytetu «Narodna ukrainska akademiia*, Kharkiv, 2011, Part. 17, pp. 482–490.

2. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / Uklad. i golov. red. V. T. Busel. Kuiv; Irpin: VTF «Perun», 2003. 1440 p.

3. Gumenna D. Nebesnyi Zmii. Fantastychna povist na tli praistorii / D. Gumenna. Niu-York: Naukovo-doslidne t-vo ukrainskoi terminologii, 1982. 272 p.

4. Prokopovych L. S., Lucza M. V. Movno-estetychna reprezentaciia nazv nebesnykh svityl sonce, misyac, zori v suchasnomu poetychnomu dyskursi, *Molodyi vchenyi*, 2017, № 4.3 (44.3), pp. 216–219.

5. Sadvyska T. Tvory Dokii Gumennoi v konteksti «naukovoï beletrystyky», *Slovo i chas*, 2004, № 3, pp. 70–76.

6. Sachko D. Skifska problematyka u tvorchosti Dokii Gumennoi, *Scriptorium nostrum*, 2017, No 1 (7), pp. 38–49.

7. Tiutiunnyk O. J. Sluga yiji velychnosti Istyny-Slova URL: https://zhashkiv-museum.at.ua/blog/sluga_jiji_velichnosti_istiny_slova/2016-05-25-3 (data zvernennya 25.05.2019).

8. Filipenko O. Symvolika nazv tvoriv Dokii Gumennoi, *Naukovyi visnyk MNU imeni V. O. Suxomlynskogo. Filologichni nauky*, № 1 (19), 2017, pp. 219–223.

Summary

Valentyna Filiniuk

**Sun as a Component of the Language Canvas of the Novel
«Nebesnyi Zmii» by Dokiia Humenna**

*The article explores the lexical-semantic and stylistic features of the functioning of the word **sun** in the fantastic novel «Nebesnyi zmii» by Dokiia Humenna. Functional-semantic aspect was used to identify lexical-semantic links between words, semantic filling of lexemes, and actualization of different semas to convey the author's intention. About 80 cases of the use of the word **sun** have been recorded. This lexical component in the analyzed novel expanded the semantic field. In addition to the meanings of the word **sun** stated in the dictionaries, we have found the following semas: 'side of the world', 'light source', 'astronomical concept', 'form', 'direction of motion', 'time', 'circle', 'pattern', 'deity', 'human'. Most often, Dokiia Humenna writes about the sun as a personified being, a lively phenomenon of nature. The mighty god of the Sun, who was born every year, was worshiped by the representatives of the various nations depicted in the novel. Anthropomorphic and zoomorphic images of the embodiment of the solar deity (bull, horse, deer) are created with the participation of verb and adjective lexemes. The periphrasis, metaphor and comparative constructs with the component **sun** were analyzed. The study is supplemented by semantic analysis of the related words.*

Key words: *sun, sema, lexeme, image, personalization, Dokiia Humenna.*

Дата надходження статті: «15» листопада 2019 р.

Дата прийняття до друку: «09» грудня 2019 р.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.30

ЛЮДМИЛА МАРЧУК,

*доктор філологічних наук, професор
(м. Кам'янець-Подільський)*

Лінгвокультурний простір української нації XIX століття

(Рецензія на монографію: Сукаленко Т. М. Лінгвокультурні типажі в українській художній літературі XIX ст.: [моногр.]. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 676 с.)

Лінгвокультурологія – це філологічна наука, яка досліджує різні способи подання знань про світ носіїв тієї чи тієї мови через репрезентацію мовних одиниць різних рівнів, аналіз мовної діяльності, мовної поведінки, дискурсу, що має дозволити дати такий опис цих об'єктів, який у всій повноті розкривав би значення аналізованих одиниць, його відтінки, конотації та асоціації, що відображають свідомість носіїв мови.

Через різноманіття мовних функцій у лінгвістиці розвиваються дослідження різного типу, оскільки мовні явища аналізують крізь призму комунікації, через звернення до соціо- та психолінгвістичних чинників, прагматичного аспекту тощо.

Проблема лінгвокультурології перебувала у фокусі студій багатьох дослідників. Помітний внесок у лінгвістичну теорію культурно-ситуативних моделей внесли Л. Вітгенштейн, Г. Гійом, В. фон Гумбольдт, О. Потебня. До вивчення парадигми, що виражає поєднання лінгвістики та культури *мова – людина – культура*, зверталися і сучасні мовознавці (Н. Арутюнова, А. Вежбицька, В. Жайворонок, О. Селіванова, Н. Сологуб, Л. Ставицька та ін.).

Проте в українській лінгвокультурології типажам присвячено незначну кількість праць, переважна більшість із них описує типажі з іспанської, французької, британської, англійської, німецької дійсності (К. Ахтирська, О. Бондарчук, І. Бордуляк, О. Демиденко, О. Дорошенко, О. Дубчак, А. Леонова, А. Марчишина, А. Русакова, Є. Санченко, М. Стуліна, М. Сулова та ін.). Опису власне українських типажів присвячено лише окремі статті, зокрема, дослідження Н. Коч щодо культурологічно значущого ретротипажу українського

національного дискурсу – [українського] козака. Це дає змогу стверджувати, що проблематика, пов'язана з описом ЛТ, в українському мовознавстві перебуває на етапі зародження, тому існує відчутна потреба у фундаментальних розвідках, в яких би цілісно описувалися лінгвокультурні типи, з'ясовувалися критерії, на основі яких побудовані зазначені моделі. Це визначає актуальність роботи Т. Сукаленко й важливість її для українознавчих досліджень, зокрема в галузі лінгвокультурології та комунікативної лінгвістики. Обґрунтування вибору теми дослідження зумовлено потребою формування й розвитку української школи вивчення лінгвокультурних типів.

Монографія Тетяни Сукаленко відповідає сучасним підходам до студіювання мовних явищ, оскільки враховує параметри як традиційної, так і нової лінгвістичної парадигми.

Авторка чітко визначила мету, об'єкт і предмет дослідження, новизна якого полягає у самій постановці проблеми. Репрезентована робота є важливою спробою комплексно інвентаризувати уперше в українському мовознавстві на основі оригінальної методики лінгвокультурні типи з соціальною домінантою («чиновник», «пан», «паніч», «пані», «панна», «селянин», «робітник», «студент», «священник», «москаль-солдат») і лінгвокультурні типи з етнічною домінантою («козак», «лях / поляк», «жид», «циган») на матеріалі українського художнього дискурсу XIX ст. Дослідниця сформулила підходи до діахронічного опису типів; окреслила і проаналізувала моделі, що виражають намір мовця виділити певний об'єкт; виявила маркери відношення ідентифікації.

Тетяна Сукаленко використовує *лінгвістичні* методи, адекватні меті та завданням, які поставлені в роботі, а саме: описовий метод (для способу фіксації мовних явищ, опису інформаційно-поняттєвих та інтерпретаційних складників досліджуваних типів), етимологічний і компонентний аналіз (для розкриття інтерпретаційної зони специфічного різновиду концептів), концептуальний аналіз (для опису лінгвокультурного типу як специфічного різновиду концептів), метод фреймового аналізу (для вивчення художнього дискурсу, пояснення мовних явищ з позиції когнітивного аналізу).

Мовознавиця проаналізувала основні напрями наукового осмислення поняття «лінгвокультурологія» в сучасній парадигмі лінгвофілософського знання, аксіологічні та ціннісні домінанти у вивченні лінгвокультурних типів; виокремила принципи виділення й опису ЛТ; розглянула художній дискурс як сферу актуалізації ЛТ,

представила методику опису ЛТ, зокрема обґрунтувала доцільність використання у монографії поняття *фрейм*, та визначила поняттєво-термінологічний апарат дослідження.

Обґрутовуючи свій погляд на досліджуваний об'єкт, авторка з'ясовує значення понять «особистість», «мовна особистість», «лінгвокультурний типаж», «модельна особистість», обґрунтовує поняття мовної особистостів контексті лінгвокультурології і тлумачить її як ЛТ, комунікативну поведінку якого регулюють ціннісні пріоритети, стереотипи та архетипи.

Подаючи різні погляди вчених на поняття *концепту*, авторка цілком слушно, узагальнюючи погляди інших науковців, окреслює критерії їх виділення та основні етапи розвитку. Тетяна Сукаленко цілковито погоджується із твердженням В. Карасика та О. Дмитрієвої про те, що ЛТ (лінгвокультурний типаж) є особливим типом лінгвокультурних концептів, найважливіші характеристики якого полягають у типізованості особистості, її значущості для певної лінгвокультури.

Авторка, аналізуючи ЛТ, звернула увагу на поняттєві, образно-перцептивні, оцінні, ціннісні характеристики, намагалася досягнути концептосферу носіїв своєї або іншої культури, визначати орієнтири їхньої поведінки.

Також Т. Сукаленко акцентує увагу на тому, що критерієм визначення ціннісних характеристик ЛТ має бути не лише словникова дефініція, а й самооцінка персонажа, оцінне ставлення до нього інших персонажів, описане в творах українських класиків ХІХ ст.

Мова в монографії йде про гендерні характеристики лінгвокультурних типажів, оскільки гендер є соціокультурною категорією, що відбиває сукупність соціальних та культурних норм, очікувань, уявлень, які асоціюють з особами чоловічої або жіночої статі в певному суспільстві. Дослідниця відзначає, що потреба у висловлюваннях гендерної характеристики ЛТ (маскулінної, фемінної та нейтральної, а також прямої та асоціативної) є обов'язковою.

До прямих маскулінних типажів в українському ХД ХІХ ст. авторка відносить такі: «чиновник», «пан», «панич», «селянин», «робітник», «студент», «священник», «москаль-солдат», «козак», «лях / поляк», «жид», «циган». Щодо прямих фемінних типажів, то це – «пані», «панна», «селянка», «козачка», «московка», «робітниця», «жидівка», «циганка». Тетяна Сукаленко у ХД ХІХ ст. виділяє гендерно марковані протиставлення ЛТ за статтю: *робітниця – робітник, селянка – селянин, чиновниця – чиновник, козачка – козак, жидівка – жид*,

циганка – *циган*; за функційними розбіжностями: *священник* – *матушка*; за соціальними ознаками: *селянин* – *селянка*; *робітник* – *робітниця*; *пан* – *пані*; *кріпак* – *кріпачка*; *козак* – *козачка*. Проте текстовий матеріал дозволив авторці виокремити лише чотири гендерно симетричні типи – «пан» та «пані», «панна» і «паніч». Всі інші жіночі ЛТ, такі як *циганка*, *селянка*, *козачка*, *робітниця*, *жидівка*, *чиновниця* та ін. у ХД письменників підросійської та південно-західної України представлені побіжно, а отже, цілком закономірно, що виокремлення їх як фемінних пар до аналізованих маскулітних типажів не має фактичного підґрунтя.

У монографії Т. Сукаленко послуговується термінами ЛТ з соціальною домінантою і ЛТ з етнічною домінантою. До основних критеріїв виділення ЛТ авторка відносить такі, яким притаманні ознаки: соціальний клас, територіальна ознака, подієва ознака, етнокультурна унікальність, трансформованість, пізнаваність, асоціативність, хрестоматійність, знаковість (символічність), яскравість, типовість, прецедентність.

Цілком слушно авторка пояснює звернення до художнього дискурсу як до сфери актуалізації ЛТ та описує спеціальні дослідницькі процедури, якими послуговується у тексті, звертає особливу увагу на метод фреймового аналізу. Вибір цього методу пов'язаний із тим, що він має міжпредметний характер і дає змогу пояснити мовні явища з позиції когнітивного аналізу.

Авторка в монографії репрезентувала ситуацію, що склалася з українськими землями, та поділом їх між двома імперіями. Така роз'єднаність українських земель позначилася на особливостях національно-мовної та культурної ситуації в різних частинах України.

Дослідниця аналізує дані 1897 року перепису населення українських земель, що належали Росії та Австро-Угорщині, за такими ознаками: мовно-етнічні характеристики; релігійні характеристики; станові характеристики. Репрезентовані дані дають багатий матеріал для розуміння мовних процесів, які відбувалися в підросійській Україні. Авторка висновковує: для всіх губерній характерна спільна тенденція, яка полягала в тому, що частка українців-селян була більша за частку українців-містян. Більшість росіян мешкала в містах, меншість – у селах. Оскільки частка сільського населення була більшою, то й українське населення підросійської України складало в середньому 80 % населення. Ознака, за якою відбувалась ідентифікація – відповідь на питання про рідну мову.

Дослідниця твердить, що «дані перепису населення дозволяють

констатувати, що переважно в усіх губерніях використовувалась українська мова, був також зафіксований і невеликий відсоток інших мов. Як свідчать дані перепису, кожен регіон мав свої особливості щодо кількості носіїв інших мов» – в основному російської, білоруської та єврейської (їдиш).

Тетяна Сукаленко зазначає, що у всіх дев'яти губерніях підросійської України переважна більшість населення була православною. Усі інші конфесії були малочисельними, очевидно, це й зумовило відсутність літературних сюжетів, які описували б конфесійні протиріччя. Лінгвокультурний типаж «священник», поява якого пов'язана з описом інших морально-етичних проблем, представлений в роботі через фрейм «Релігійні характеристики». Також Т. Сукаленко аналізує ЛТ підросійської України у творах художньої літератури ХІХ ст., а саме: *чиновник, пан, панич, пані, панна, селянин, робітник, студент, священник, москаль-солдат, козак, лях / поляк, жид, циган*.

Щодо півдавстрійської України, то частка українського населення була меншою, ніж у підросійській, крім українців, там проживала значна кількість поляків, угорців, євреїв. У творах художньої літератури ХІХ ст. півдавстрійської України дисертантка виділила та описала ті ж літературні типи, що і в творах письменників підросійської України – 10 ЛТ із соціальною домінантою і 4 ЛТ з етнічною домінантою.

Заслуговує на позитивну оцінку подання авторкою таких складників опису ЛТ, як фрейми «Зовнішні характеристики», «Освітні характеристики», «Мовні та релігійні характеристики», наявність альтернативи і набір ідентифікаторів – слотів.

Детально в художньому дискурсі ХІХ ст. виписана мовна характеристика типу «чиновник». Зображено два типи чиновників: перший – найнижчий – пише папери російською мовою, але активно спілкується українською, тобто україномовний; другий тип – який втратив зв'язок з рідною мовою і послуговується російською. Авторка наводить приклади з церковною лексикою, термінами бюрократичного спрямування, канцеляризмами, численними росіянізмами в мові чиновника, описує моральні характеристики ЛТ та визначає оцінку, яку отримують ЛТ у текстах. Т.Сукаленко моделює ЛТ на основі загальнолюдських, станово-класових, сімейних та індивідуально-особистісних цінностей, описує зв'язки між лінгвокультурними типажми. Отже, у художньому дискурсі ХІХ ст. описані чиновники за чинами: *канцелярські чиновники, судові чиновники, поштові чиновники, поліцейські чиновники, дрібні чиновники*.

Канцелярські чиновники поділялися на такі підгрупи: канцелярист, секретар, реєстратор, столоначальник, письмоводитель, секретар, писар. Є згадка в літературі ХІХ ст. про судових чиновників – суддю, підсудків, писаря в земському суді, секретаря суду тощо. Акцентується увага на внутрішніх моральних характеристиках, оскільки провідними рисами судових чиновників ХІХ ст. були схильність до доносів, хабарництво. У відносинах між чиновниками і селянами відбито особливості стосунків старшого і прохача (прохання, пов'язані з юридичною допомогою). У цій опозиції «чиновник» не пасивний, він активно пропонує незаконні послуги. У творах піддавстрійських письменників ХІХ ст. зацентровано увагу на поштових чиновниках, які є учасниками виборів, політичного життя. Такі контексти в підросійській літературі відсутні. У художній літературі представлені поліцейські чиновники: справник, пристав, городничий, комісар, поліцейський чиновник (становий).

Авторка ідентифікує за подібними фреймами і слотами інші ЛТ. Наприклад, відповідно до соціального й майнового стану проводить опис внутрішнього світу дрібних поміщиків і дворян, що виявляє загальнолюдські й індивідуально-особистісні вектори цінностей та оцінки з позиції тогочасного суспільства, трансформовані кризь призму авторського світобачення.

Тетяною Сукаленко створено модель опису таких ЛТ та встановлено опозиційні протиставлення типажів у художньому дискурсі ХІХ ст. Авторка приходить до висновку, що важливими в зображенні ЛТ є фрейми «Освітні характеристики» та «Соціальний стан і соціальна поведінка» («козак», «жид»). Фрейм «Місцепроживання» є доволі частотним для ЛТ «козак», «жид», «циган». Фрейм «Релігійні характеристики» є показовим для таких типажів: «козак», «лях / поляк» (воїн), «жид», «циган». Фрейм «Дозвілля» не є релевантним для моделювання ЛТ з етнічною домінантою. Фрейм «Типові заняття» репрезентує більшість аналізованих типажів («козак», «жид», «циган»). Під час аналізу виявились нечастотними для ЛТ з етнічною домінантою фрейми «Соціальні характеристики» («жид»); «Воєнні дії» («козак» і «лях / поляк» (воїн)); «Характерництво», «Побратимство» («козак»); «Уклад циганського життя» («циган»).

Варто відзначити, що монографія Тетяни Сукаленко є завершеною працею, загалом характеризується власною науково виваженою концепцією, чітким змістом, переконливими ілюстраціями.

Заслужують на увагу загальні висновки монографії, в яких авторка детально підрахувала частотність представлення

лінгвокультурних типажів в українських художніх текстах.

Окреслюючи позитивне враження від монографії, висловимо окремі міркування:

- Як показують спостереження, ЛТ за аксіологічною маркованістю зазвичай поділяються на позитивні («селянин», «робітник», «студент», «козак»), амбівалентні («панич», «пані», «панна», «священник», «москаль-солдат», «жид») та негативні («чиновник», «пан», «лях / поляк», «циган»). Цей розподіл відбиває провідні тенденції в оцінці впізнаваних персонажів епохи, однак через суб'єктну зумовленість оцінки завжди можна навести приклади іншого, нетипового, погляду на той чи той типаж. Що стало підставою такої класифікації ЛТ? Чи можна так категорично розмежовувати ЛТ за оцінною характеристикою? Які маркери були застосовані щодо визначення місця лексеми на оцінці?

- У монографії натрапляємо на фразу: «Щодо панів (осіб привілейованого стану) з'являються і позитивні характеристики пана, про що свідчать такі фразеологізми: ризикованість: **чи пан, чи пропав** [ДФСГЖ, с. 280] – «або добитися всього бажаного, або все втратити» [СУМ, т. 6, с. 41]; **сам собі пан** – самодостатня людина [ДФСГЖ, с. 130]; **сам собі пан** – незалежна, вільна у своїх діях, вчинках людина [ФСУМ, кн. 2, с. 779], **сам собі пан** [ДФСГЖ, с. 298] – «бути вільним у своїх діях і вчинках, не залежати ні від кого» [СУМ, т. 6, с. 41]. Виникає запитання щодо того, що є підставою надавати цьому ЛТ позитивного забарвлення саме за допомогою цих прикладів?

Уважаємо, що монографію суттєво доповнив би словник лінгвокультурних типажів, з прикладами, які були досліджені Т. Сукаленко.

Основні здобутки монографічного дослідження, його концептуальні положення, повнота висновків, їх відповідність поставленим меті й завданням, методологічні прийоми є самодостатніми й актуальними, тому можуть бути використані в побудові курсів і спецкурсів із соціолінгвістики та лінгвогендерології, лінгвоконцептології, лінгвокультурології, лінгвоперсонології, лексикології в закладах вищої освіти. Вони також мають цінність і для суміжних галузей гуманітарних знань – історії, культурології, літературознавства, психології, соціології.

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.10.31

ОКСАНА ПРИХОДЬКО,
кандидат педагогічних наук
(м. Київ)

**У пошуках онтологічної реальності:
британський постпостмодерністський роман**

(Рецензія на монографію: Дроздовський Д. І. Проблемно-тематичні комплекси й філософсько-естетичні параметри британського постпостмодерністського роману: [моногр.]. Київ: Саміт-книга, 2020. 448 с.)

Монографія «Проблемно-тематичні комплекси й філософсько-естетичні параметри британського постпостмодерністського роману» (Київ, 2020) Дмитра Ігоровича Дроздовського репрезентує значну дослідницьку роботу. Така монографія про сучасну британську літературу в аспекті виявлення в ній тенденцій (філософських, жанрових) постпостмодернізму є першою у вітчизняній науці і одна з небагатьох — у європейській. У значній масі поточної літератури автор знайшов, прочитав і ввів у науковий обіг художні тексти, які відображають нові тенденції. Так само в потоці теоретичної літератури і критики він знайшов відповідні тексти і також розкрив їх для нашої науки. Актуальність монографії не викликає сумнівів, як і інноваційний внесок дослідника, який своєю працею доповнює студії Т. Бовсунівської, Н. Овчаренко, Б. Шалагінова, І. Кропивко, Т. Потніцевої, Н. Висоцької, А. Татаренко, а також Б. Нікола, Дж. Нілона, Б. Латура та ін. вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Окреслені в монографії літературні явища ще не осмислені науково до кінця ні у нас, ні навіть у самій Великій Британії. Автор пропонує власну теоретичну гіпотезу. При всій безумовній дискусійності вона заслуговує на увагу і всіляку підтримку як один із вагомих варіантів осмислення сучасного літературного процесу. Хоча б за те, що автор не побоявся вийти на передній край науки. Монографія складається з чотирьох розділів «Дискурс постпостмодернізму: філософські та соціокультурні параметри»; «Дискурс суб'єкта в британському постпостмодерністському романі»; «Жанрові й нарративні особливості британського постпостмодерністського роману»; «Карнавал і містерія в дискурсі британського літературного постпостмодернізму» й висновків.

Новаторство монографії полягає у тому, що Д. Дроздовський

виокремлює в сучасному літературному процесі Великої Британії дедалі виразнішу тенденцію повернення до високого духовного змісту мистецтва слова. Ця тенденція відбиває загальне прагнення в сучасній Європі повернутися до чітких, виразних і неоднозначних духовних цінностей, що почали втрачатися в період, який через це навіть був названий філософами період «після-правди» — «post verita». Особливо слабкість постмодернізму і разом із тим всіх класичних духовних цінностей, і особливо настійливе бажання подолати цю кризу, виявилися в останні роки в драматичній ситуації з афро-азіатськими біженцями. «Пост-правда» західної культури здає в наші дні всі свої позиції перед емпіричною і трансцендентальною «правдою» східного світу, який навпаки не знає ніякої постмодерної «розколини» у феноменальному знанні і у феноменальному існуванні людини. Цікаво, що, як свідчить монографія Дмитра Дроздовського, ця тривога раніше прокинулася в інтелектуально-художньому середовищі Великої Британії.

Тепер, маючи на руках монографію Д. Дроздовського, можемо глянути на ситуацію не лише з точки зору філософії, а й з точки зору літературної продукції. І ці дані підтверджуються. Монографія пройшла апробацію у вигляді оригінальних і новаторських наукових статей у фаховому виданні «Закарпатські філологічні студії».

Звичайно, ця тенденція в художній літературі, що її уловив автор і що підтверджується паралельно філософськими дослідженнями, поки що не може бути масовою. Але це уже *оптимістична* тенденція. І тим цінніший дослідницький прорив. Отже, на наших очах мистецтво слова знов заявляє про свою високу соціальну місію, про свою вагомую роль у створенні і вдосконаленні культури і цивілізації. Література намагається, як і в старі добрі часи, спиратися на серйозні філософські концепції, і сама дедалі гучніше заявляє про власне право формувати нові світоглядні позиції.

У монографії чітко, виразно й переконливо окреслено вектори розвитку сучасного роману (на прикладі британського роману). Сконцентровано це подано у висновках до монографії. Дмитро Дроздовський обґрунтовує результати свого дослідження вагомими аргументами. У монографії проаналізовано романи, які, на думку сучасних британських літературознавців, найвиразніше репрезентують літературний процес після постмодернізму та у яких наявні три чи більше чинників, що, як доведено в роботі, визначають їх належність до постпостмодерністської світоглядно-філософської та наративної парадигми. Автор справедливо, на мій погляд, стверджує, що

постпостмодерністський роман постає, услід за постмодерністським, він убирає в себе різні види оповіді й витворює сукупно складний, гетерогенний текстуальний простір, що містить як фікційні елементи, так і наближені до реальності. Жанрова поліфонія і тяжіння до жанрової гібридності – визначальна риса постпостмодерністського роману.

Монографія «Проблемно-тематичні комплекси й філософсько-естетичні параметри британського постпостмодерністського роману» є внеском до теорії літератури, зокрема в царині дослідження теорії роману, а також містить важливу епістемологічну цінність для вітчизняної та європейської англістики.

Відомості про авторів

Барташук Олеся – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (*м.Хмельницький*)

Біляцька Валентина – доктор філологічних наук, професор кафедри філології та мовної комунікації Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» (*м. Дніпро*)

Вільчанська Юлія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри культурології та зарубіжної літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (*м. Хмельницький*)

Волянюк Інна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології та суспільних дисциплін Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка (*м.Кременець*)

Воротняк Людмила – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (*м.Хмельницький*)

Гаєвська Надія – кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (*м. Київ*)

Гаєвська Олена – кандидат філологічних наук, асистент кафедри мов і літератур Далекého Сходу та Південної-Східної Азії Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (*м. Київ*)

Гандабура Оксана – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (*м.Хмельницький*)

Дроздовський Дмитро – кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу світової літератури Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (*м. Київ*)

Дубровський Роман – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української філології та суспільних дисциплін Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка (*м.Кременець*)

Завальнюк Інна – доктор філологічних наук, професор, декан факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (*м. Вінниця*)

Завидович Вікторія – викладач кафедри культурології та зарубіжної літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький)

Закреницька Людмила – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький)

Зелененька Ірина – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця)

Каплична Людмила – аспірантка Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький)

Карабович Тадей – доктор філологічних наук, доцент кафедри української філології Університету Марії К'юрі-Склодовської (м. Люблін)

Крупка Віктор – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця)

Марчук Людмила – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський)

Мацько Віталій – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови і літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький)

Мельник Руслана – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри іноземних мов Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький)

Ніколаєва Алла – старший викладач кафедри української мови та літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький)

Павлішена Людмила – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри хореографії Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький)

Пешкова Тетяна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Хмельницького національного університету (м. Хмельницький)

Підопригора Світлана – доктор філологічних наук, професор кафедри української філології, теорії та історії літератури Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв)

Пірошенко Світлана – кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри культурології та зарубіжної літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (*м. Хмельницький*)

Поліщук Олена – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри культурології та зарубіжної літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (*м. Хмельницький*)

Приходько Оксана – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри базових і спеціальних дисциплін Навчально-наукового інституту інноваційних (*м. Київ*)

Рарицький Олег – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (*м. Кам'янець-Подільський*)

Слоневська Ірина – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри культурології та зарубіжної літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (*м. Хмельницький*)

Сукаленко Тетяна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики, української словесності та культури Навчально-наукового інституту гуманітарних наук Університету державної фіскальної служби України (*м. Ірпінь*)

Ткаченко Вікторія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (*м. Вінниця*)

Фаненштель Наталія – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (*м. Хмельницький*)

Філінюк Валентина – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (*м. Хмельницький*)

Циц Галина – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови і літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (*м. Хмельницький*)

Якимчук Юлія – кандидат психологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Хмельницького національного університету (*м. Хмельницький*)

Information about the Authors

Bartashuk Olesia – Candidate of Historic Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of Ukrainian Language and Literature of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (*city Khmelnytskyi*)

Biliatska Valentina – Doctor of Philology, Professor of the Department of Philology and Language Communication of the National Technical University «Dnipro Polytechnic» (*city Dnipro*)

Drozdovskiy Dmytro – Candidate of Philological Sciences, academic fellow of the department of World Literature of the Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine (*city Kyiv*)

Dubrovskiy Roman – Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer of the Department of Ukrainian Philology and Social Disciplines of the Kremenets Regional Humanitarian-Pedagogical Academy named after Taras Shevchenko (*city Kremenets*)

Fanenshtel Nataliia – Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor of the Department of Foreign Languages of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (*city Khmelnytskyi*)

Filiniuk Valentyna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of Ukrainian Language and Literature of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (*city Khmelnytskyi*)

Gayevska Nadiya – Candidate of Philological Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukrainian Literature, Theory of Literature and Literary Creativity of the Institute of Philology of Kyiv Taras Shevchenko National University (*city Kyiv*)

Gayevska Olena – Candidate of Philological Sciences, Assistant of the Department of Languages and Literatures of the Far East and Southeast Asia of the Institute of Philology of Kyiv Taras Shevchenko National University (*city Kyiv*)

Handabura Oksana – Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor of the Department of Foreign Languages of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (*city Khmelnytskyi*)

Kaplychna Liudmyla – graduate student of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (*city Khmelnytskyi*)

Karabovych Tadei – Doctor of Philology, Assistant Professor of the Department of Ukrainian Philology of Maria Curie-Skłodowska University (*city Lublin*)

Krupka Viktor – Candidate of Philological Sciences, senior lecturer of the department of Ukrainian Literature of the Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynskyi (*city Vinnytsia*)

Marchuk Liudmyla – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Ukrainian Language of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University (*city Kamianets-Podilskyi*)

Matsko Vitalii – Doctor of Philological Sciences, Professor, head of the department of Ukrainian Language and Literature of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (*city Khmelnytskyi*)

Melnyk Ruslana – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Foreign Languages of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (*city Khmelnytskyi*)

Nikolaieva Alla – Senior Lecturer of the Department of Ukrainian Language and Literature of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (*city Khmelnytskyi*)

Pavlishena Liudmyla – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Choreography of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (*city Khmelnytskyi*)

Pidopryhora Svitlana – Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian Philology, Theory and History of Literature of Petro Mohyla Black Sea National University (*city Mykolaiv*)

Pieshkova Tetiana – Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor, assistant professor of the department of Foreign Languages of Khmelnytskyi National University (*city Khmelnytskyi*)

Piroshenko Svitlana – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of Cultural Studies and Foreign Literature of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (*city Khmelnytskyi*)

Polishchuk Olena – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of Cultural Studies and Foreign Literature of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (*city Khmelnytskyi*)

Prykhodko Oksana – Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor of the Department of Basic and Special Disciplines of the Educational-Scientific Institute of Innovative Educational Technologies (*city Kyiv*)

Rarytskyi Oleh – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of History of Ukrainian Literature and Comparative Studies of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University (*city Kamianets-Podilskyi*)

Slonevska Iryna – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Cultural Studies and Foreign Literature of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (*city Khmelnytskyi*)

Tkachenko Viktoriia – Candidate of Philological Sciences, assistant professor of the department of Ukrainian Literature of the Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynskyi (*city Vinnytsia*)

Tsyts Halyna – Candidate of Philological Sciences, assistant professor, assistant professor of the department of Ukrainian Language and Literature of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (*city Khmelnytskyi*)

Vilchanska Yulia – Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor of the Department of Cultural Studies and Foreign Literature of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (*city Khmelnytskyi*)

Volanyuk Inna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of Ukrainian Philology and Social Disciplines of the Kremenets Regional Humanitarian-Pedagogical Academy named after Taras Shevchenko (*city Kremenets*)

Vorotniak Liudmyla – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of Foreign Languages of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (*city Khmelnytskyi*)

Zavalniuk Inna – Doctor of Philological Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Philology and Journalism named after Mykhailo Stelmakh of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (*city Vinnytsia*)

Zavydovych Victoria – Lecturer of the Department of Cultural Studies and Foreign Literature of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (*city Khmelnytskyi*)

Zakrenytska Liudmyla – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of Foreign Languages of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (*city Khmelnytskyi*)

Zelenenka Iryna – Candidate of Philological Sciences, senior lecturer of the department of Ukrainian Literature of the Vinnytsia State Pedagogical University named after Mikhailo Kotsiubynskyi (*city Vinnytsia*)

Yakimchuk Yulia – Candidate of Psychological Sciences, Assistant Professor of the Department of Foreign Languages of Khmelnytskyi National University (*city Khmelnytskyi*)

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Запрошуємо Вас взяти участь у випуску **фахового** збірника наукових праць «**Філологічний дискурс**».

У «Філологічному дискурсі» публікуються оригінальні (раніше ніде не опубліковані) *статті з актуальних проблем літературознавства (українська література, російська література, література слов'янських народів, література зарубіжних країн, порівняльне літературознавство, теорія літератури, фольклористика, журналістика, літературне джерелознавство і текстологія) та мовознавства (українська мова, російська мова, слов'янські мови, германські мови, романські мови, класичні мови, індоєвропейські мови, загальне мовознавство, перекладознавство, порівняльно-історичне і типологічне мовознавство) тощо.*

Вимоги до статей:

При написанні та оформленні статей необхідно керуватись такими **вимогами**:

1. До друку приймаються статті, які відповідають тематиці збірника, що відображається у поставленому зверху зліва УДК.

2. Статті повинні бути написані українською (англійською, німецькою, польською, російською) мовою в науковому стилі і не містити граматичних помилок (стаття має бути вичитаною).

3. Структура статті повинна мати такі елементи (відповідно до Постанови Президії Вищої атестаційної комісії України від 15.01.2003 р. №7-05/1, пункт 3 (*Бюлетень ВАК України. – 2003. – №1. – С.2*) [додаток 1]:

– постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями;

– аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше питань загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

– формулювання цілей статті (постановка завдання);

– виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– висновки з описаного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Стаття повинна містити список використаних джерел та літератури, оформлений згідно з ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»; анотації і ключові слова (українською мовою після заголовка статті – 150-250 слів (приблизно 0,5-0,75 сторінки друкованого тексту, 14 шриффт, півторашній інтервал, поля з усіх боків по 2 см), англійською мовою після списку використаних джерел та літератури) (слова-маркери до анотацій див. у додатку 3).

4. Автор статті несе відповідальність за правильність та достовірність поданого матеріалу, за точне цитування джерел і літератури та посилання на

них, що він стверджує своїм підписом на звороті останньої сторінки, вказавши: *вчитано, відредаговано, дата, підпис*.

5. Рукопис статті подається на компакт-диску, що містить матеріали, набрані у вигляді документа MS Word 2003 (але не пізніших версій цієї програми). До диску додається підписаний автором роздрукований варіант рукопису. Текст на диску повинен бути ідентичним роздрукованому. Матеріали пересилаються у конверті формату А4.

6. Параметри документа: *формат листка* – А4 (орієнтація книжкова), *поля* – верхнє, нижнє, правє, лівє – 2 см, *шриффт* – Times New Roman, Сур, розмір 14, звичайного стилю, без переносів та табуляцій, *інтервали* – міжрядковий – півтора, відступ першого рядка – 1,25 см, вирівнювання абзаців – за шириною.

7. Увесь текст повинен бути набраний шрифтом одного типу і розміру в одну колонку. Не допускається використання вставок та гіперпосилань. Можна виділяти символи (фрагменти тексту) курсивом та (або) напівжирним шрифтом. Бажано уникати (там, де це можливо) набору тексту великими літерами. При наборі тексту необхідно дотримуватись правил комп'ютерного набору тексту, зокрема, необхідно використовувати кутові (французькі) лапки, круглі дужки, розрізняти символи тире і дефіса (тире відокремлюється з обох боків пробілами та є більшим за довжиною від дефіса). Нумерація сторінок не проставляється (нумеруються сторінки олівцем на звороті роздрукованого примірника рукопису).

8. Ілюстрації (рисунок, таблиці, формули, графіки, схеми) друкуються шрифтом 10pt, розміщуються по центру, складові їх частини групуються в один об'єкт. Підписи до них та посилання на них в тексті є обов'язковими. Загальна кількість ілюстрацій не повинна перевищувати десяти (всі вони входять до загального обсягу статті).

9. Бібліографія до статті повинна включати мінімум 5 літературних джерел, оформлених у встановленому порядку з обов'язковим зазначенням кількості сторінок. У посиланні на використанні джерела та літературу зазначається їх порядковий номер у списку літератури та сторінка, які проставляються у квадратних дужках (наприклад: [4, с.32]). Якщо автор використовує посилання на декілька літературних джерел, то це зазначається так: [4; 32]. Бібліографія складається в алфавітному порядку або за порядком посилання в тексті. Статті без бібліографії редколегією розглядатися не будуть. Обов'язково в кінці статті подається транслітерація списку використаних джерел (правила транслітерації див. у додатку 4). Транслітерований список літератури є повним аналогом списку літератури та виконується на основі транслітерації мови оригіналу латиницею. **Посилання на англomовні джерела літератури не транслітеруються.**

10. Обсяг статті повинен бути в межах 9-15 сторінок, набраних і оформлених відповідно до п.п.6-9.

11. Матеріали розташовуються у такій послідовності:

1) індекс УДК;

- 2) ініціали та прізвище автора(ів);
- 3) науковий ступінь, вчене звання, посада;
- 4) місце роботи: назва установи (скорочена), населеного пункту (якщо його назва не входить до складу назви установи), назва країни (для іноземних авторів). Всі дані про місце роботи беруться у дужки;
- 5) назва статті (друкується малими літерами з першої великої);
- 6) анотація статті та ключові слова українською мовою без назви статті і прізвища автора;
- 7) текст статті (з дотриманням усіх наведених вище вимог);
- 8) список використаних джерел та літератури;
- 9) анотація статті та ключові слова англійською мовою із зазначенням прізвища й ініціалів автора(ів) та назви статті;
- 10) місце для запису дати надходження тексту рукопису до редколегії – «_»_202_р.

Статті, оформлені з порушенням наведених вище вимог, прийматися до розгляду не будуть. Диски та роздруковані примірники статей авторам не повертаються.

11) всі авторські матеріали є об'єктом проведення незалежної та закритої експертизи без розголошення контактної інформації про рецензентів авторам матеріалів.

12) при розміщенні матеріалів у збірнику наукових праць «Філологічний дискурс» автор передає у безкоштовне та не ексклюзивне використання редакцією матеріалів із збереженням тільки авторських прав на рукопис без обмеження терміну такої передачі.

13) фактом розміщення матеріалів у збірнику наукових праць «Філологічний дискурс» автор дозволяє редакції журналу розміщати матеріали у мережі Інтернет та надає право доступу до цих матеріалів користувачам незалежно від їх місця проживання.

14) редакція журналу залишає за собою право на розповсюдження у електронній або паперовій формах збірник наукових праць «Філологічний дискурс» та/або іншої інформації, підготовленою редакцією, або сторонніми редакціями, що діють від імені редакції, цілком або лише окремих статей або їх фрагментів, що вже опубліковані без повідомлення про ці дії авторів статей із збереженням їх авторських прав відповідно до законів України «Про інформацію» (редакція від 10.08.2012 р.) та «Про науково-технічну інформацію» (редакція від 09.05.2011 р.).

15) згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права» (редакція від 05.12.2012) за автором зберігаються всі немайнові права на твір із забезпеченням вказування авторства твору. Редакція збірника наукових праць «Філологічний дискурс» згідно статті 22 Закону України «Про авторське право і суміжні права» виконує передачу примірника твору бібліотекам та архівам України та інших країн, діяльність яких не спрямована прямо або опосередковано на одержання прибутку, за умов використання отриманих матеріалів від редакції у освітній діяльності із збереженням авторства.

Передача матеріалів виконується із забезпеченням принципів відкритого та безкоштовного доступу до переданих матеріалів (open access).

16) Прийняті статті після друку розміщуються у мережі Інтернет:

– на сайті Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського;

– на сайті збірника наукових праць «Філологічний дискурс»:

<https://ojs.kgpa.km.ua/index.php/phildiscourse>.

До редколегії збірника надсилаються такі матеріали:

1) стаття у відповідності до наведених вище вимог;

2) завірений витяг із засідання кафедри навчального закладу чи лабораторії науково-дослідної установи про рекомендацію статті до друку (для аспірантів, здобувачів);

3) рецензія на статтю аспіранта (здобувача), підготовлена і підписана доктором (кандидатом) наук, та завірена в установленому порядку;

4) на окремому аркуші відомості про автора(ів) за поданою нижче формою [додаток 2];

5) чистий конверт з маркою для листування з редколегією.

Проплата за друк статті здійснюється лише повідомлення про прийняття статті до друку.

Усі матеріали необхідно надсилати на **адресу редколегії:**

29013, м. Хмельницький, вул. Проскурівського підпілля, 139, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, науковий відділ.

E-mail: kryshchuk86@gmail.com

Тел.: (0382) 79-59-45

Контактні особи: Мацько Віталій Петрович (096-110-33-73), Кришук Валентина Леонідівна (098-870-81-34).

Додаток 1

Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України (З постанови Президії ВАК України від 15.01.2003р. № 7-05/1)

Необхідною передумовою для внесення видань до переліку наукових фахових видань України є їх відповідність вимогам пункту 7 постанови Президії ВАК України від 10.02.1999 р. № 1-02/3 «Про публікації результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук та їх апробацію». Однак окремі установи-засновники таких видань не дотримуються вимог до складу редакційної колегії видань, не організують належним чином рецензування та відбір статей до друку, не надсилають свої наукові видання до бібліотек, перелік яких затверджено постановою президії ВАК України від 22.05.1997 р. № 16/5, тим самим обмежуючи можливість наукової громадськості знайомитися із результатами дисертаційних досліджень. У зв'язку з цим Президія Вищої атестаційної комісії України

ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Попередити установи-засновники наукових фахових видань, що у разі відсутності видань у фондах визначених ВАК бібліотек вони будуть вилучені з

переліку наукових фахових видань України, в яких дозволяється друкувати результати дисертаційних досліджень.

2. Установам-засновникам фахових видань оновити склади редакційних колегій так, щоб більшість у них становили фахівці, основним місцем роботи яких є установа-засновник фахового видання.

3. Редакційним колегіям організувати належне рецензування та ретельний відбір статей до друку. Зобов'язати їх приймати до друку у виданнях, що виходитимуть у 2003 році та у подальші роки, лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

4. Спеціалізованим ученим радам при прийманні до захисту дисертаційних робіт зараховувати статті, подані до друку, починаючи з лютого 2003 року, як фахові лише за умови дотримання вимог до них, викладених у п. 3 даної постанови.

5. Встановити обов'язковим подання до ВАК України разом із клопотанням про внесення видання до переліку фахових також копії свідоцтва про державну реєстрацію друкованого засобу.

6. Зобов'язати установи, які є засновниками фахових видань, протягом 2003 року надсилати до ВАК України один контрольний примірник видання із супровідним листом.

7. Експертним радам ВАК України провести до 1 січня 2004 року аналіз наукового рівня публікацій у фахових виданнях і подати президії ВАК України пропозиції щодо внесення відповідних змін до переліку фахових видань.

Додаток 2

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА(ІВ)

Прізвище _____
Ім'я, по батькові _____
Науковий ступінь, вчене звання _____
Місце роботи (повна назва) _____
Посада _____
Навчальний заклад, в якому навчається (для аспірантів (здобувачів)) _____
Домашня адреса _____
Контактні телефони _____
E-mail _____
Назва статті _____
Дата _____
Підпис _____

**Додаток 3
СЛОВА-МАРКЕРИ ДО АНОТАЦІЙ**

Акцентовано (<i>увагу на</i>)	Запропоновано <i>заходи щодо...</i>
Апробовано <i>підхід</i>	Зафіксовано
Аргументовано, <i>що</i>	Здійснено
Безпосередньо <i>у Полтаві</i>	Знайдено
Введено <i>в науковий обіг</i>	Зосереджено <i>увагу</i>
Вдосконалено	Зроблено <i>висновок</i>
Виведено <i>формулу</i>	З'ясовано
Вивчено <i>вплив</i>	Модифіковано
Виділено <i>операції</i>	На базі
Визначено <i>методику, перспективи, шляхи, складові, умови, орієнтацію...</i>	На конкретних прикладах На основі <i>узагальнення</i>
Викладено <i>заходи, аспекти, авторську інтерпретацію, схему, методику...</i>	На підставі теоретико-емпіричних досліджень проаналізовано
Виконано <i>порівняльний аналіз,</i>	Наведено
Використано <i>документи, акти...</i>	Надано <i>оцінку</i>
Вирішено <i>проблему</i>	Обговорено <i>необхідність, неможливість, принципи роботи</i>
Висвітлено <i>питання, проблеми, досвід, роль...</i>	Обрано <i>метод</i> Обраховано <i>вартість</i>
Висновки дослідження <i>про склад, ...можна використовувати у курсах...</i>	Обумовлено Представлено Продемонстровано
Висунуто <i>пропозиції</i>	Прослідковано
Виходячи з цього,	Простежено <i>проблеми, методи...</i>
Виявлено <i>чинники</i>	Реалізовано <i>методику</i>
Відмічено	Рекомендовано
Віднайдено <i>матеріали</i>	Оцінено
Відображено	Розглянуто <i>особливості, підходи...</i>
Впродовж	Розкрито <i>зміст, суть, поняття...</i>
Враховано	Розроблено
Встановлено <i>можливість, критерії...</i>	Синтезовано
Доведено <i>високу ефективність...</i>	Систематизовано
Дозволено	Створено
Досліджено <i>вплив, властивості</i>	Сформовано
Досягнуто	У ході експерименту <i>обґрунтовано</i>
За результатами спостережень	Установлено <i>тенденції</i>
Задokumentовано	Уточнено <i>сутність поняття</i>
Залежно	

Додаток 4

**Правила транслітерації списку використаних джерел
(відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 27 січня
2010 р. №55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту
латиницею» (для джерел українською мовою) та ГОСТу 7.79-2000 (ISO 9-
95) (для джерел російською мовою))**

Український/ російський алфавіт	Транслітерація російського алфавіту латиницею (ГОСТ 7.79-2000 (ISO 9- 95))	Транслітерація українського алфавіту латиницею (Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. №55)	
		На початку слова	В інших позиціях
а	A	a	
б	B	b	
в	V	v	
г	G	h	
ґ	–	g	
д	D	d	
е	E	e	
є	Yo	–	
е	–	Ye	ie
ж	Zh	zh	
з	Z	z	
и	I	y	
і	–	i	
ї	–	Yi	i
й	J	Y	i
к	K	k	
л	L	l	
м	M	m	
н	N	n	
о	O	o	
п	P	p	
р	R	r	
с	S	s	
т	T	t	
у	U	u	
ф	F	f	
х	X	kh	
ц	cz, c	ts	
ч	Ch	ch	

ш	Sh	sh	
Щ	Shh	shch	
Ъ	“	–	
Ы	y’	–	
Ь	’	–	
Э	e’	–	
Ю	Yu	Yu	iu
Я	Ya	Ya	ia

При транслітерації російського алфавіту латиницею Ц передається латинською C, або буквосполученням CZ. Рекомендується вживати C перед буквами I, E, Y, J, а в інших випадках – CZ.

При транслітерації українського алфавіту латиницею:

1. Буквосполучення «зг» відтворюється латиницею як «zgh» (наприклад, Розгон – Rozghon, Згарок – Zgharok) на відміну від «zh», яке є аналогом української літери «ж».

2. М'який знак та апостроф латиницею не відтворюються.

3. Транслітерація прізвищ та імен осіб, а також географічних назв виконується за допомогою відтворення кожної літери латиницею.

Приклади транслітерації:

– стаття в журналі:

Лисенко Н. В. Етнокультурна компетентність сучасного педагога: психолого-педагогічний аспект. *Педагогічний дискурс*. Хмельницький: ХГПА, 2007. Вип. 2. С. 100–106.

Lysenko N. V. Etnokulturna kompetentnist suchasnoho pedahoha: psykholoho-pedahohichnyi aspekt. *Pedahohichnyi dyskurs*. 2007. Vol. 2. Pp. 100–106.

Вульфсон Б. Л. Последипломное образование в развитых странах. *Педагогика*. 1993. № 3. С. 86–92.

Vul'fson B. L. Poslediplomnoe obrazovnie v razvity'x stranax. *Pedagogika*. 1993. № 3. Pp. 86–92.

– книга:

Бенера В. Є. Самостійна робота студентів у вищій школі України: історичні трансформації (друга половина XIX – кінець XX ст.). Рівне: ПП ДМ, 2011. 640 с.

Benera V. Ye. Samostiynna robota studentiv u vyshchyi shkoli Ukrainy: istorychni transformatsii (druha polovyna XIX – kinets XX st.). Rivne: PP DM, 2011. 640 p.

Новиков А. М. Методология учебной деятельности. Москва: Эгвес, 2005. 176 с.

Novikov A. M. Metodologiya uchebnoj deyatelnosti. Moskva: E'gves, 2005. 176 p.

– монографія:

Тереписий С. Стандартизація вищої освіти (спроба філософського аналізу): [моногр.]. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. 197 с.

Terepyshchyi S. Standartyzatsiia vyshchoi osvity (sproba filozofskoho analizu): monohrafiia. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova, 2010. 197 p.

Алпеева Т. М. Философия культуры: [моногр.]. Минск: Веды, 2004. 452 с.

Alpeeva T. M. Filosofiya kul'tury': monografiya. Minsk: Vedy', 2004. 452 p.

– тези конференції:

Гапон Ю. А. Специфіка дисципліни і фактори, що визначають зміст навчання іноземної мови професійної спрямованості. *Лінгвометодичні концепції викладання іноземних мов у немовних вищих навчальних закладах України: зб. статей наук.-практ. конф. Київ, 2003. С. 40–49.*

Напон Ю. А. Spetsyfiika dystsypliny i faktory, shcho vyznachaiut zmist navchannia inozemnoi movy profesiinnoi spriamovanosti. *Linhvometodychni kontseptsii vykladannia inozemnykh mov u nemovnykh vyshchyykh navchalnykh zakladakh Ukrainy: zbirnyk statei naukovykh-praktychnoi konferentsii. Kyiv, 2003. Pp. 40–49.*

*Volume – порядковий номер журналу (збірника), Issue – номер видання,
Part – номер тому.*

Онлайн транслітератор
<http://translit.kh.ua/?passport>

Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка
Національної академії наук України
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Філологічний дискурс
Збірник наукових праць

Випуск 10
Видається двічі на рік
Засновано в 2015 році

Збірник наукових праць «Філологічний дискурс»
включено до переліку наукових фахових видань України в галузі «Філологічні науки»
(наказ Міністерства освіти і науки України від 21.12.2015 р. № 1328)

**Збірник індексується міжнародною наукометричною базою
«Index Copernicus» ICV 2015: 46,34; ICV 2016: 55,28; ICV 2018: 61,62**

Філологічний дискурс: зб. наук. праць. Хмельницький, 2020. Вип. 10. 331 с.

Комп'ютерний набір та упорядкування: Кришук В.
Літературні редактори: Філінюк В., Нагорний Я. (англійська мова)
Художнє оформлення: Ільїнський С.

*За достовірність фактів, назв, дат, посилань на літературні джерела тощо
відповідальність несуть автори. Редколегія не завжди поділяє їхні погляди.*

Підписано до друку 29.01.2020 р. Здано до друку 29.01.2020 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура Century Schoolbook. Умовн.друк.арк. 18,9.
Друк різкографією. Тираж 100 прим. Зам.№ 78.

Адреса редколегії:
29013 м.Хмельницький, вул. Проскурівського підпілля, 139,
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, науковий відділ.
тел. (0382) 79-59-45
e-mail: fildyskurs@ukr.net

Надруковано: ФОП Сікорський Д.В.

Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

SCIENTIFIC EDITION

Philological Discourse
Collection of Scientific Works

Issue 10
Published bi-yearly
Founded in 2015

Збірник наукових праць «Філологічний дискурс»
включено до Переліку наукових фахових видань України в галузі «Філологічні науки»
(наказ Міністерства освіти і науки України від 21.12.2015 р. № 1328)

**The collection carries out indexing
of international scientometric base «Index Copernicus»**
ICV 2015: 46,34; ICV 2016: 55,28; ICV 2018: 61,62

Philological Discourse: Collection of scientific works. Khmelnytskyi, 2020. Issue 10.
331 p.

Typesetting services and formation: *Kryshchuk V.*
Literary editors: *Filiniuk V., Nahorny Ya. (English)*
Artistic finish: *Ilinskyi S.*

*The authors are responsible for reliability of facts, names, dates, references on literary sources
etc. Editorial board doesn't always share their views.*

Passed for printing 29.01.2020. Submitted for publication 29.01.2020.
Format 60x84/8. Typeface Century Schoolbook. Conventional printed sheet 18,9.
Risography. Circulation 100 numbers. Order № 78.

Address of the editorial board:
29013 Khmelnytskyi, Proskurivskoho Pidpillia str., 139,
Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, scientific department.
tel. (0382) 79-59-45
e-mail: fildyskurs@ukr.net